

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Latvijas vēstures institūta direktora Gunta Zemiša uzruna, atklājot LU LVI jubilejas lasījumus "Latvijas vēstures institūts: 75 gadi Latvijas vēsturē un politikā" • *Jānis Stradiņš*. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta pārtapšana par Latvijas vēstures institūtu, 1988.–1993. gads (laikabiedra liecības un atmiņas) • *Rasa Pārpuce*. Vēstures krātuves darbība Otrā pasaules kara gados (vācu okupācijas laikā) • *Sergejs Coja*. Henriha/Indriķa *Chronicon Livoniae* autora identitātes problēma krievu historiogrāfijā • *Edvīns Evarts*, *Juris Pavlovičs*. Ikdienas dzīve "Kurzemes katlā" 1944.–1945. gadā • *Leo Dribins*. Latvijas minoritāšu politikas historiogrāfija (1920–1940 un 1990–2010) • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats • Personālijas

2011

3

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda
un

Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte:
valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība”
atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Ilona Pozņaka (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigita Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija".

SATURS

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTAM – 75

Latvijas vēstures institūta direktora Gunta Zemīša uzruna, atklājot LU LVI jubilejas lasījumus “Latvijas vēstures institūts: 75 gadi Latvijas vēsturē un politikā”	6
--	---

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<i>Jānis Stradiņš</i> . Latvijas PSR ZA Vēstures institūta pārtapšana par Latvijas vēstures institūtu, 1988.–1993. gads (laikabiedra liecības un atmiņas)	9
<i>Rasa Pārpuce</i> . Vēstures krātuves darbība Otrā pasaules kara gados (vācu okupācijas laikā)	34
<i>Sergejs Coja</i> . Henriha/Indriķa <i>Chronicon Livoniae</i> autora identitātes problēma krievu historiogrāfijā	66
<i>Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs</i> . Ikdienas dzīve “Kurzemes katlā” 1944.–1945. gadā	84
<i>Leo Dribins</i> . Latvijas minoritāšu politikas historiogrāfija (1920–1940 un 1990–2010)	112

VĒSTURES AVOTI

<i>Lilīta Vanaga</i> . Latvijas vēstures institūtam – 75	124
<i>Ēriks Žagars</i> . Par Latvijas vēstures institūta darbu 20. gs. 60.–70. gados	133
<i>Ēriks Jēkabsons</i> . Stāvoklis Ziemeļlatvijā 1919. gada sākumā: Valkas latviešu sabiedriskā darbinieka Oto Hasmaņa liecība	140
Politiskās pārmaiņas 1940. gada vasarā (jūnijs–augusts) Latvijas armijas karavīra skatījumā (dienasgrāmatu publicēšanai sagatavojusi, tulkojusi un komentējusi <i>Rudīte Viksne</i>)	159

ZINĀTNES DZĪVE	173
----------------------	-----

RECENZIJAS	184
------------------	-----

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS	195
------------------------------------	-----

PERSONĀLIJAS	205
--------------------	-----

RAKSTU AUTORI	208
---------------------	-----

CONTENTS

Jānis Stradiņš. The Transformation of the Institute of History of the Academy of Sciences of the Latvian SSR to the Institute of the History of Latvia, 1988–1993 (the recollections of a contemporary) * *Rasa Pārpuce*. The Activities of the Repository of History during World War II (at the time of Nazi occupation) * *Sergey Tsoya*. The Problem of the Identity of the Author of *Chronicon Livoniae* (Henricus de Letti) in the Russian Historiography * *Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs*. Everyday Life in the “Cauldron of Courland”, 1944–1945 * *Leo Dribins*. Historiography of Latvian Minorities Policy (1920–1940 and 1990–2010) * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina

INHALT

Jānis Stradiņš. Institut für die Geschichte der Lettischen SSR wird zum Institut für die Geschichte Lettlands 1988–1993 (Zeugnisse und Erinnerungen der Zeitgenossen) * *Rasa Pārpuce*. Die Tätigkeit der Sammelstelle für die Geschichte im Zweiten Weltkrieg (in der deutschen Okkupationszeit) * *Sergey Tsoya*. Das Identitätsproblem des Autors Henrich/Indriķis von *Chronicon Livoniae* in der russischen Historiographie * *Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs*. Alltagsleben in Kurlandskessel 1944–1945 * *Leo Dribins*. Die Historiographie der Minderheitenpolitik Lettlands (1920–1940 und 1990–2010) * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTAM – 75

LU Latvijas vēstures institūts 2011. gadu aizvada institūta 75. jubilejas zīmē. Jau sākot ar 2010. gada 4. numuru, mūsu žurnālā tiek publicēti raksti un avoti, kas saistīti ar institūta gadadienu. Viens no centrālajiem pasākumiem bija 2011. gada 12. maijā, kad Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē norisinājās LU Latvijas vēstures institūta organizētie 75 gadu jubilejas lasījumi. Lasījumus ar uzrunām atklāja LZA prezidents Juris Ekmanis, LZA viceprezidente Ilga Jansone un LU LVI direktors Guntis Zemītis. Sekoja akadēmiskie lasījumi, kuros tika aplūkota institūta darbība no tā dibināšanas 1936. gadā līdz mūsu dienām. Lasījumos piedalījās gan tie vēsturnieki, kuri pašlaik strādā institūtā (Kārlis Kangeris, Ēriks Jēkabsons, Guntis Zemītis, Jānis Stradiņš), gan tie, kuri šobrīd jau pārtraukuši aktīvu darbību (Ēriks Žagars) vai strādā citur (Heinrihs Strods, Rīta Grāvere). Tieši tāda arī bija lasījumu organizatoru iecere – ļaut izteikties cilvēkiem, kuru darba dzīve bija saistīta ar padomju periodu, kā arī cilvēkiem, kuri darbojās institūtā tik nozīmīgajā pārmaiņu laikā, kas saistīts ar PSRS sabrukumu un Latvijas neatkarības atjaunošanu (Jānis Stradiņš). Savukārt Daugavpils Universitātes profesors Aleksandrs Ivanovs sniedza ieskatu Latvijas jaunākās historiogrāfijas tapšanas problēmās saistībā ar Latvijas vēstures institūtu 20. gs. 80. gadu otrajā pusē – 90. gadu sākumā. Konferencēs laikā bija iespējams iepazīties ar prezentācijām “Latvijas vēstures institūta darbinieki dažādu laika posmu fotogrāfijās” (sagatavojusi Lilita Vanaga) un “Arheoloģijas nodaļa fotoattēlos: personības, pētījumi” (sagatavojusi Antonija Vilcāne). Referātus paredzēts publicēt “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”.

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DIREKTORA GUNTA ZEMĪŠA UZRUNA, ATKLĀJOT LU LVI JUBILEJAS LASĪJUMUS “LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS: 75 GADI LATVIJAS VĒSTURĒ UN POLITIKĀ”

Godātie kolēģi!

Šodien mēs atskatāmies uz Latvijas vēstures institūta 75 darbības gadiem. Šī nav svinīga konference, kurā valda pacilājoša pašslavināšanās atmosfēra. Vismaz tāda tā nav iecerēta, bet mums neapšaubāmi ir patīkami dzirdēt arī atzinīgus vārdus no akadēmijas prezidenta un viceprezidentes, kuri nupat izskanēja. Mūsu izvēlētā profesija – vēsturnieks liek mums atcerēties, izvērtēt, klasificēt. Lai kā arī gribētos, bet mēs nevar izvairīties no tās saiknes, kas saista vēsturi un politiku. Vēsture ir nācijas atmiņa. Bet atmiņa mēdz būt selektīva. Ir notikumi, kurus kādam ir izdevīgi atstāt aizmirstībai, un pretēji – ir notikumi, kuri tiek izcelti un to nozīme pārspilēta. Okupācijas varas vienmēr ir manipulējušas ar tautas atmiņu. Okupantiem ir izdevīgi vēstures virzību iztēlot kā nepārtrauktu, mērķtiecīgu virzību pretim okupācijai, kas tiek dēvēta par atbrīvošanu.

Latvijas vēstures institūts tika dibināts autoritāra režīma laikā, bet ilgākais tā darbības posms saistās ar padomju okupācijas gadiem. Institūta loma šajā laikā ir pretrunīga. Okupācijas varai bija vajadzīga tāda vēsture, kas to attaisnoja un piešķīra tai šķietamu likumību. Centralizētajā, hierarhiskajā padomju iekārtā zinātne tika koncentrēta Zinātņu akadēmijas sistēmā. Šajā sistēmā 1946. gada 20. jūnijā iekļāva arī Latvijas vēstures institūtu. Institūtam vajadzēja pildīt padomju varas pasūtījumu – radīt tādu vēstures interpretāciju, kas attaisnoja okupācijas varu. Un institūts to arī pildīja – pat ar redzamām sekmēm, ko vainagoja Vissavienības sociālistiskās sacensības uzvarētāja karoga pasniegšana 1988. gada martā. Par laimi, tā tomēr ir tikai viena medaļas puse. Mums jāatzīst, ka mūsu vēstures zinātne nav iedomājama bez tiem gadiem, kad institūts atradās Zinātņu akadēmijas sistēmā. Mēs šodien sveicām cilvēkus, kuru darbs ieguvis augstu novērtējumu atjaunotajā Latvijas valstī, – Ilze Loze un Anna Zariņa saņēmušas Triju Zvaigžņu ordeni, Jānis Bērziņš – Atzinības krustu. Šo cilvēku darba dzīves lielākā daļa norisa padomju okupācijas periodā. To

Uzstājas Guntis Zemītis, pa kreisi – sēdes vadītājs Ainārs Lerhis.
Kārļa Kangera foto

pašu varam teikt par mūsu pirmajiem Triju Zvaigžņu ordeņa virsniekiem – Jāni Graudoni un Jāni Apalu. Tātad viņu darbs ir bijis nozīmīgs Latvijai. Kur ir robežšķirtne, kas šķir kalpošanu, apzinātu vai neapzinātu, aiz pārliecības, ticības, bailēm no patiesa akadēmiskuma, zinātnieka godīguma un uzticības ideāliem? Nav šaubu, ka padomju periodā dažu vēsturnieku panākumu pamatā galvenokārt bija lojalitātes paušana okupācijas režīmam, dažu – patiess darbs un talants. Kur bija robeža starp kalpošanu svešai varai un centieniem saglabāt tautas vēsturisko atmiņu? Cik lieli kompromisi bija jāslēdz ar sirdsapziņu, zinātnieka godaprātu – uz to var atbildēt cilvēki, kuru darba dzīve pagāja šajā laikā. Mūsu uzdevums nav tiesāt, mūsu uzdevums ir saprast un izvērtēt. Šis ir laiks, kad mācāmies dzīvot demokrātijā. Laiks, kad iespējams kritizēt visu un visus. Reizēm šķiet, ka kritika kļuvusi par pašmērķi. Kritiski vērtējot vēsturi un vēsturnieku devumu, atcerēsimies arī to labo, ko katrs vēsturnieks ir paveicis. Es šeit domāju ne tikai publikācijas – domāju par akadēmisko tradīciju nosargāšanu vai nežēlastībā kritušo kolēģu aizstāvību. Paies vēl daži gadi, un par vēsturnieku devumu liecinās tikai viņu publikācijas, sēžu protokoli, parakstītās pavēles, jubilejas reizēs publicēti raksti un šķirkļi enciklopēdijās. Lai gan tie ir vēstures avoti, tie neatspoguļos

realitāti pilnībā. Tikai jūs, laikabiedri, varat būt liecinieki tam, kādi bija šie cilvēki, cik godīgi un patiesi viņi bija konkrētās situācijās, kā viņu rīcība ir vērtējama vispārējo notikumu kontekstā. Atstājiet savas liecības! Jūs esat vēsturnieki un labi saprotat, ka arī pret jūsu atmiņām izturēsies kā avotu. Tās vērtēs kritiski, bet bez šī avota aina nebūs pilnīga.

Šodien mēs lepojamies ar to, ka vēstures pētniecība ir brīva. Ne akadēmijas prezidenta, ne viceprezidentes un vēl jo vairāk manā – institūta direktora uzrunā nav ietvertas kādas nostādnes, kuras ir saskaņotas “kaut kur augstāk”. Jūs varat ieklausīties šajās runās, bet jūsu zinātnieka pārliecība nav tām jāpieskaņo. Un tomēr mums dažkārt uzdot šo jautājumu: vai tiešām vēsture ir brīva? 9. maijā pie uzvaras pieminekļa politiķis Alfrēds Rubiks runāja par “angažētiem vēsturniekiem”, kuri pārraksta Otrā pasaules kara vēsturi. Ir taisnība, ka mūsu uzmanība galvenokārt tiek koncentrēta uz aktuālajiem 20. gadsimta vēstures jautājumiem. Domāju, ir jāpiekrīt, ka dažādos laikos vēsturei tiek uzdoti dažādi jautājumi. Šobrīd tie ir jautājumi, uz ko neatbildēja vai atbildēja vienpusīgi padomju laikā. Man kā senākās vēstures pētniekam ir mazliet skumji, ka šobrīd vēsturnieku un arī sabiedrības uzmanība koncentrējas galvenokārt uz 20. gadsimta vēstures problēmām. Tomēr tieši šeit ir daudz neatbildēta, šie jautājumi ir svarīgi Latvijas valstij. Nav jābūt politiski angažētam, bet ir jāatbild uz tiem jautājumiem, kurus no mums gaida.

Tajā pašā laikā vēsturniekam nav jādzenas pēc popularitātes. Katra tēma ir svarīga vēstures kopainas radīšanai. Aizvien lielāku lomu iegūst pētījumi sociālajā vēsturē, pieaug vēstures palīgdisciplīnu loma, ar kuru palīdzību iespējams aizvien labāk izprast jebkura laikmeta ikdienu un sadzīvi. Cilvēks, viņa ikdienu konkrētos vēstures periodos. Arī šodien, runājot par Latvijas vēstures institūta likteņiem, galvenais ir cilvēks – vēsturnieks konkrētā nozarē. Esmu pateicīgs visiem, kuri atsaucās piedāvājumam piedalīties mūsu institūta 75 gadu jubilejas konferencē, un vēlū radošu darbienu!

ZINĀTNISKIE RAKSTI

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTAM – 75

Jānis Stradiņš

LATVIJAS PSR ZA VĒSTURES INSTITŪTA PĀRTAPŠANA PAR LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTU 1988.–1993. gads (laikabiedra liecības un atmiņas)

Mēģināšu pievērsties pietiekami dramatiskam posmam Latvijas vēstures institūta (LVI) attīstības gaitā, pieciem Trešās atmodas un Latvijas neatkarības atjaunošanas gadiem (1988–1993), kad kardināli mainījās institūta pamatkonceptcija un pētījumu virzība, samērā nelielā mērā nomainot institūta kolektīva personālsastāvu. Liktenis man bija lēmis būt šo notikumu aktīvam līdzdalībniekam, darbojoties gan Latvijas Zinātņu akadēmijas vadībā, gan arī Latvijas vēstures institūtā, tādēļ centīšos atsegt dažu atklātībā mazāk zināmu detaļu, balstoties uz paša atmiņām, LZA Prezidija un Latvijas Zinātnieku savienības materiāliem, uz autentiskiem pierakstiem manās vecās dienasgrāmatās. Stāstījums būs subjektīvs, jau iepriekš atvainojos, ka došu vairāku pazīstamu vēsturnieku, institūta vadītāju varbūt neierastus raksturojumus. Bieži būs jāpiemin, cita starpā, arī paša aktivitātes, jo, kā mēdz sacīt, biju “tajos notikumos iekšā”. Neakcentēšu vēstures zinātnes transformācijas saturisko pusi, par ko kolēģi – vēsturnieki no laikabiedru vidus spēs spriest kompetentāk un dziļāk, bet atklāti tiks formālie momenti, arī aizkulises, kas plašākai vēsturnieku saimei varbūt mazāk zināmi.

Par 1936. gadā dibināto Latvijas vēstures institūtu un tā žurnālu ir rakstījuši un runājuši Teodors Zeids,¹ Jānis Graudonis,² Indulis Ronis,³ Andris Caune,⁴ Guntis Zemītis,⁵ bet mūsu stāstījuma kontekstā svarīgi pateikt, ka ar 1946. gada 20. jūnija PSRS Ministru padomes rīkojumu tā turpinājums iekļauts jaundibinātajā Latvijas PSR ZA un darbojies tās sastāvā līdz 1994. gada 1. janvārim, kad pievienots LU kā juridiski neatkarīga institūcija (LU Senāta 1993. gada 29. novembra

lēmums, balstoties uz LVI Domes sēdes 1993. gada 5. novembra ierosinājumu). Tādēļ līdz 1993. gada nogalei LVI darbība ir cieši saistīta ar LZA likteņiem, tātad 47½ gadus institūta darbības formāla noteicēja bija ZA vadība.

Objektīvi vērtējot, Latvijas PSR ZA Vēstures institūts 20. gadsimta 70. un 80. gados bija viens no spēcīgākajiem un atzītākajiem ZA humanitāra profila institūtiem. Pēc perturbācijām pirmajos pēckara gados un pirms Valentīna Šteinberga direktorēšanas intermeco (1970–1981) institūtu vadīja akadēmiķis Aleksandrs Drizulis (1961–1970) un pēc 1981. gada ekonomists Vincents Karaļuns (1981–1988). A. Drizulis bija ne tikai Vēstures institūta vadītājs un veidotājs, bet arī ietekmīga persona Latvijas PSR varas ešelonos – kādu laiku LKP CK sekretārs ideoloģijas jautājumos (1970–1975) un ilgus gadus viens no Latvijas PSR ZA vadītājiem (Sabiedrisko zinātņu nodaļas akadēmiķis sekretārs (1963–1970) un ZA viceprezidents (1975–1988));⁶ faktiski kopš 60. gadiem viņš kūrēja institūtu. Neskarot A. Drizuļa pieejas Latvijas 20. gs. vēsturei, kuras nekad iekšēji neesmu akceptējis, vēlos uzteikt viņa labvēlīgo attieksmi arī pret arheoloģiju un etnogrāfiju, kas ļāva institūtā attīstīt šīs jomas, par spīti Arvīda Pelšes, Augusta Vosa un vairāku LKP CK ierēdņu uzbrukumiem, kā arī viņa cilvēcisko toleranci. Vincents Karaļuns, komunistu pagrīdnieks Ulmaņa laikos, beidzis divus kursus LU Tautsaimniecības un tiesību fakultātē, vēlāk partijas darbinieks Ilūkstes apriņķī, “Padomju Latvijas Komunistu” redaktors, pārnāca par direktoru 1981. gadā no LKP CK Partijas vēstures institūta (kur iepriekš bijis direktora vietnieks). Viņš bija kara invalīds, nesatricināmas konservatīvas pārliecības komunistis, kā cilvēks godīgs, savā ziņā pieskaitāms komunistiem – ideālistiem, taču uzstādījumos dogmatīķis un stagnāts.⁷ Līdz ar V. Karaļuna iecelšanu par direktora vietnieku zinātniskajā darbā 1981. gadā kļuva vēstures zinātņu kandidāts Indulis Ronis, kas vēlāk izvirzījās par institūta direktoru (1988–1996).

Institūta darbinieki jau komunistiskā režīma laikos bija sasnieguši atzīstamus zinātniskus rezultātus Latvijas arheoloģijā un etnogrāfijā, antropoloģijā, Rīgas vēstures izpētē, agrārvēsturē, arī latviešu strēlnieku gaitu izpētē, izdevuši vērtīgas monogrāfijas un rakstu krājumus (“Vēstures problēmas”, “Arheoloģija un etnogrāfija” u.c.). Divreiz – 1985. un 1987. gadā – institūts bija saņēmis PSRS ZA un Vissavienības Centrālās un izglītības darbinieku arodbiedrību ceļojošo sarkano karogu,⁸ tā darbiniekus regulāri apbalvoja ar Latvijas PSR Valsts prēmiju (nereti – pelnīti, ko gan nevar sacīt par 1987. gadā ar Valsts prēmiju novērtēto divsējumu “zilo grāmatu”⁹). V. Karaļuns neguva Valsts prēmiju par šo grāmatu (prēmiju viņš bija saņēmis jau nedaudz agrāk – 1985. gadā par citu darbu), taču bija stingrs šīs grāmatas cenzors, piem., Ē. Žagara sadaļā esot svītrojies viņa uzrakstīto par staļiniskajām represijām.

Arheoloģijas, etnogrāfijas, antropoloģijas pētījumi, agrārvēsture, Rīgas vēsture, Johana Kristofa Broces "Monumente" izdevumu sagatavošana latviešu sabiedrībā visumā tika uztverta pozitīvi, arī ļoti darbīgie un kritiskie vēsturnieki trimdā šos sasniegumus vērtēja puslīdz atzinīgi, bet pavisam negatīvi uztvēra "zilajā grāmatā" un citos darbos izvirzītās jaunāko laiku vēstures koncepcijas. Institūtā tika uzturēti un uzsvērti mīti par buržuāziskās Latvijas dibināšanu 1918.–1920. gadā pretēji latviešu tautas gribai, par pirmskara Latvijas saimniecisko atpalcību, par 1940. gada vasaras "sociālistisko revolūciju" Latvijā, tika attaisnotas staļiniskās represijas un masu deportācijas 1941. un 1949. gadā, pausts oficiāli vienpusīgais, varētu sacīt, staļiniskais Lielā Tēvijas kara, Padomju Latvijas atbrīvošanas traktējums un daudzas citas lietas, kas bija pretrunā ar tautas vēsturisko atmiņu un pārāk bieži neatbilda reāliem vēstures faktiem. Arī uzstājīgi pieglaimīgais viedoklis par Krievijas progresīvo ietekmi Latvijas vēsturē, par sadalītās latviešu tautas apvienošanu Krievijas impērijas sastāvā 18. gs., par mūžseno "latviešu un krievu draudzību", par latviešu tautas "vecāko māsu" nebija pieņemams latviešu inteliģencei un nācijas vairākumam.

Pamatoti ir trimdas publicista un vēsturnieka Ulda Ģērmaņa jau 1970. gadā "Jaunajā Gaitā" (Nr. 77) izteiktie pārmetumi: *"Tagadējā latviešu padomju historiogrāfija ir pakāpeniski uzlabojusi savas darba metodes un paplašinājusi savu avotu bāzi, apzinoties, ka darbs šai virzienā turpināms. Taču tai nav tā svaiguma, atklātības un drosmes [...] Vēsturnieku apcerējumu līmeni bez tam pazemina šabloniska, pelēcīga izteiksme, līdz apnikumam atkārtotas kaujinieciskas un patētiskas frāzes. Līdz pat šim laikam latviešu padomju vēsturnieku vidū nav radies neviens teicams stilists. Viņu grāmatas pa lielākai daļai iznāk mazos metienos [...] Būtu tomēr netaisni par visu to vainot pašus darba darītājus, kas strādā grūtākos un sarežģītākos apstākļos nekā viņu priekšgājēji divdesmitajos gados."*¹⁰

Sākoties Gorbačova "pārbūvei", ļoti stagnātiskās un nesatricināmās nostādnes neapmierināja pat tālredzīgākos, reālistiskāk domājošos Kompartijas darbiniekus.

1987. gada 4. jūnija Latvijas PSR ZA kopsapulces sesijā Anatolijs Gorbunovs, toreiz LKP CK ideoloģiskais sekretārs, pirmoreiz uzrunāja klātesošos šajā zālē neierastajā latviešu valodā. Gan saudzīgos vārdos, taču būtībā asi viņš kritizēja ZA un Vēstures institūtu par atrautību no Latvijas aktualitātēm un latviešu sabiedrības, vērtēdams stāvokli ar domājoša komunistiska funkcionāra acīm.¹¹

Lūk, kas tika sacīts 10 dienas pirms helsinkiešu iziešanas pie Brīvības pieminekļa: *"Par vēstures problēmām [...] Mūsu apstākļos šie jautājumi ir ideoloģiskās cīņas degpunktā. Bet es gribētu jautāt: vai to apzinās un ar savu darbu apliecina Vēstures institūta kolektīvs? Es*

domāju, ka pilnā mērā to nedara. To pierādīja arī [...] preses konference, kur pusjokojot, pusbopietni bija teikta tāda frāze: žurnālisti nemaz neuzdod jautājumu par tēmām, pie kurām mēs strādājam. Viņus interesē tie jautājumi, par kuriem runā “Amerikas balss” un “Brīvā Eiropa”. Jā, bet šie antikomunistiskie rupori savukārt nerunā par to, kas nevarētu interesēt republikas iedzīvotājus [...] Tā taču zināmā mērā ir mūsu republikas sabiedriskā doma par interesējošām problēmām – kādos apstākļos ir iecerēta republikas vēsture laika posmā no 20. līdz 40. gadam? Vai jūs neuzskatāt, ka būtu lietderīgi uzrakstīt un izdot zinātnisku un plašām masām pieejamu pētījumu par buržuāziskās Latvijas vēsturi, par LKP darbību, buržuāziskajām partijām, nacionālām attiecībām, ekonomisko stāvokli utt.?”

Gorbunovs pārmeta, ka trijās preses konferences stundās Karaļuns un vēsturnieki neesot pratuši atbildēt uz žurnālistu jautājumiem par vēstures “baltajiem plankumiem”. Cits jautājums, kādas atbildes Gorbunovs tolaik būtu gaidījis. Mazliet vēlāk Rakstnieku savienības valdes sēdē Gorbunovs izteicās, ka LKP CK līdz pēdējam brīdim esot cerējusi uz kaut vai minimālām kritiskām piezīmēm no zinātnieku puses, lai “zilo grāmatu” varētu neprēmēt, taču šāda kritika neesot izskanējusi (laikam kaut kādas biklas iebildes nāca no H. Stroda, taču publiski neviens neizteicās).¹² Toties Atmodas sākumā 1988. gadā viens no vispopulārākajiem piketētāju lozungiem bija: “*Nost ar Drīzuļa – Karaļuna Latvijas vēsturi!*” Vēl negatīvāku reakciju sabiedrībā izraisīja V. Karaļuna, J. Dzintara u.c. oficiālo vēsturnieku (starp citu, arī žurnālista M. Vulfsona vēl 1987. gadā paustā) pozīcija, kas attaisnoja 1941. un 1949. gada staļiniskās represijas.

Vairāki minēto rakstu autori (J. Dzintars) paši bija līdzdarbojušies represijās. A. Drīzuļa ģimene turpretī bija cietusi no šīm represijām 1937. gadā. Viņa uzstāšanās LKP CK 1988. gada 5. maija nokaitētajā gaisotnē¹³ un arī Jāņa Petera rīkotajā Rakstnieku savienības (RS) paplašinātajā plēnumā 1988. gada 31. maijā¹⁴ pret staļiniskajām represijām un “personības kulta izraisītajām deformācijām” vērtējama pozitīvi, taču no prominentākā padomju vēsturnieka puses šīs runas bija jau novēlotas, turklāt arī saturiski “sašaurinātas”. 1988. gada 8. jūlijā pārpildītajā Kongresu namā LKP CK Partijas vēstures un ZA Vēstures institūta zinātnisko padomju kopsēdē par 1940. gada notikumiem Latvijā (ilga 10 stundas!) – diskusijā sakarā ar Mavrika Vulfsona eksplozīvo runu RS paplašinātajā plēnumā – A. Drīzulis uzstājās ar pamatreferātu un atbildēja uz 40 jautājumiem, būtībā uzturot oficiālo viedokli par 1940. gada sociālistisko revolūciju Latvijā (“Jau tagad ir absolūti skaidrs: okupācija vai revolūcija – šie jēdzieni nav savienojami”). Faktiski auditorija viņu “nosvilpa”, kaut gan toreizējie “oficiālie” vēsturnieki (E. Pelkaus, J. Šteimanis, Ē. Žagars, A. Bīrons, M. Virsis, Ļ. Zīle u.c.) tobrīd pretējus viedokļus vēl publiski neizteica (izņēmums

bija 1940. gada notikumam tiešie dalībnieki J. Gustsons, E. Berklavs un žurnālists E. Inkēns). A. Drīzulis bija spiests sērīgi secināt: “Vēsturei mūsdienās faktiski ir izsacīts neuzticības votums,” – kaut arī joprojām apgalvoja: “Sociālistiskā revolūcija aizsākās [1940. g.] 20. jūnijā, Tautas fronte [tieši tā toreizējās Latvijas Tautas frontes (LTF) veidošanas gaisotnē sacīja Drīzulis, kaut 1940. gadā šādu terminoloģiju Latvijā, šķiet, nelietoja. – J. S.] panāca jaunās valdības izveidi.”¹⁵

Drīz pēc tam mēs kopā ar Dabas muzeja direktoru Vili Krūmiņu un toreizējo Latvijas komjaunatnes sekretāru Ivaru Priedīti aicinājām Kongresu namā regulāri rīkot diskusijas par vēsturi,¹⁶ ko 1988.–1989. gadā arī regulāri darīja. Tur “vecās” koncepcijas pakāpeniski sāka apstrīdēt un noraidīt arī nesenie oficiālie vēsturnieki, taču galvenokārt no Partijas vēstures institūta aprindām: Ļubova Zīle un viņas kolēģi “pārkārtojās” apsviedīgāk nekā Vincents Karaļuns. Vēstures institūta darbinieki bija pasīvi, kas patiešām radīja institūta krīzi. Pamatjautājums nu nebija vairs attieksme pret atsevišķiem vēsturniekiem un to uzskatiem, bet Latvijas 20. gs. vēstures un īpaši 1940. gada notikumu izvērtējums vispār: 1989. gadā sabiedriskās domas aptaujas Latvijā rādīja, ka 93% latviešu (arī itin kā 49% vietējo krievu) iestājas par Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu un padomju vēsturnieku lototās koncepcijas par “sociālistisko revolūciju” (nevis okupāciju un aneksiju) kategoriski apstrīd.

Ap šo laiku (precīzāk – 1988. gada pašā sākumā) es iesaistījos Latvijas vēstures problēmu risināšanā. Pēc izglītības esmu ķīmiķis, tolaik biju jau ievēlēts Latvijas PSR ZA akadēmiskā specialitātē “fizikāli organiskā ķīmija” (kopš 1973),¹⁷ Valsts prēmijas laureāts ķīmijā (1980), Latvijas PSR Nopelniem bagātais zinātnieks (1986), strādāju Organiskās sintēzes institūtā (OSI) par laboratorijas vadītāju (par pētījumiem šajā nozarē un par šo laboratoriju, arī laikmeta peripeitijām nupat tapusi grāmata¹⁸). Bez tam jau kopš studentu gadiem nodarbojos ar sistemātiskiem pētījumiem Latvijas zinātņu vēsturē, plašāk – arī kultūrvēsturē. Biju izstudējis sava tēva prof. Paula Stradiņa plašo bibliotēku, kas pa daļai izvietojās arī Medicīnas vēstures muzejā, slimnīcas pagrabos un būtībā bija Misiņa “specfondu” cienīga, tur faktiski bija rodami vai visi publicētie izdevumi par Latvijas vēsturi. Nemanot tiku ierauts sabiedriskajos procesos: 1987. gadā kļuva par Imanta Ziedoņa vadītā Latvijas Kultūras fonda (LKF) prezidija locekli, 1986. gadā – par Rakstnieku savienības valdes locekli, 1987. gadā – par Māra Čaklā vadītā laikraksta “Literatūra un Māksla” redkolēģijas locekli (kas jāuzsver īpaši, jo šis laikraksts 1988.–1990. gadā kļuva par galveno kultūrvēstures liecību augšāmcelēju). Jāņa Petera aicināts, piedalījies Radošo savienību 1988. gada maija–jūnija plēnuma organizēšanā, sastādīju plēnuma vēstuli Mihailam Gorbačovam, daļēji līdzdarbojos arī pašas rezolūcijas sastādīšanā,¹⁹ definēju un pamatoju

jēdzienu “trešā atmoda”.²⁰ Driktēju atļauties vairāk nekā oficiālie vēsturnieki, taču nebiju “neformālis” vai disidents. Tādēļ arī J. Peters ar A. Gorbunova svētību ieteica mani par priekšsēdētāju jaundibinātajā RS “staļinisma ļaundarību apzināšanas komisijā” (1988. gada martā). Kļuvi arī par Kultūras fonda vietvārdu komisijas priekšsēdētāju un vienu no Melngalvju nama atjaunošanas rosinātājiem, par Latvijas PSR Tautu foruma rezolūciju komisijas priekšsēdētāju un, beidzot, par nacionālās simbolikas un 18. novembra svētku atjaunošanas komisijas vadītāju. Savu ierosinājumu pamatošanai man 1988.–1990. gadā deva vārdu Latvijas PSR Augstākās padomes plenārsēdēs. Kļuvi par tādu kā “*perestroikas galma vēsturnieku*” vai, kā Jānis Peters diezgan trāpīgi izteicās, “vidutāju starp varu un tautu”.

Stāstu par to tik plaši tādēļ, ka toreizējais Vēstures institūts no šādām aktivitātēm palika nomaļus, varbūt vienīgi Jānis Graudonis iesaistījās LKF Daugavas programmā, Saulvedis Cimermanis nedaudz piedalījās sarkanbaltsarkano krāsu salikuma pamatojumā, bet Andris Caune mazliet vēlāk iesaistījās Rīgas jubilejas datējuma traktēšanā un Indulis Ronis – represēto Latvijas valstsvīru likteņu skaidrošanā.

1988. gada 22. jūnijā Salaspils zinātnieku apspriedē – diskusijā, ko organizēja nākamais izglītības un zinātnes ministrs Jānis Vaivads, uzstājās ar plašu referātu par zinātnes stāvokli Latvijā, kur kritizēju arī vēsturniekus: “*Daudzi vēsturnieku atzinumi krasi atšķiras no sabiedriskās domas, ir tai nepieņemami. Pārāk dzīvas ir Staļina laika dogmas, būtībā šis arsenāls nav vēdināts kopš 50. gadu vidus. Varētu pat sacīt, ka daudzos sabiedrisko zinātņu novados noturēties ieildzis lisenkovisms. [..] Mūsu sabiedrība ir izvērsumi cīņu pret staļinismu un tā recidīviem, tikai daudzi vēsturnieki itin kā par to nebūtu dzirdējuši. Es domāju par 1941. un 1949. gada deportāciju traktējumu, ko sabiedrība uzņēma ar neizpratni, pat sašutumu. Varam cienīt mūsu vēsturniekus, viņu faktu zināšanas, profesionālismu: ne rakstnieki, ne žurnālisti viņus aizvieto nespēs, taču Staļina režīma represijas attaisnot nedrīkst. [..] Deportācijas ir bijušas nelikumīgas un necilvēcīgas – tas jāatzīst visiem, un tikai pēc tam drikt meklēt padomju varas pretiniekus Latvijā, ja viņu vaina ir rīcībā, nevis uzskatos (domāt drikt visādi!) un ja šī vaina ir pierādīta. Vecā staļiniskā domāšana šādu rīcību nepieļauj, jaunajai, humānistiskajai domāšanai, globālu norišu analīzei šāda pieeja ir obligāta.*

1919. gads Latvijā, Bermonta avantūra, Latvijas Republika, 1940. gads, 1959. gads, sabiedrības polarizācija, Padomju Latvijas veidošanās – visas šīs problēmas, manuprāt, ir jāanalizē daudz dziļāk, savādāk, jānoskaidro, jāpētī – arī no pasaules un Eiropas vēstures viedokļa. Jāsaista Latvijas vēsture ar Eiropas vēsturi 13.–18. gadsimtā, jāuzrok veseli vēstures slāņi, kas pēdējos 30 gadus (kopš Jāņa Zuša) bezmaz ir bijuši tabu. Tikai patiesa vēstures zinātne bez noklusējumiem un nepatiesības ļaus konsolidēties sabiedrībai. Vajadzīgs dziļa, patiesa

internacionālisma, nacionālās pašapziņas un vēsturiskās objektivitātes apvienojums."²¹

Vēl asāk šīs problēmas iezīmēju Latvijas Zinātnieku savienības (LZS) dibināšanas kongresa ievadreferātā 1988. gada 27. novembrī, kur par vēsturniekiem sacīju: *"Pēdējā laikā iezīmējies pozitīvs pavērsiens vēstures zinātnē. Ir skaidrs, ka vēsturi izpētīt un aprakstīt var tomēr nevis žurnālisti un rakstnieki, bet vienīgi profesionāli vēsturnieki – objektīvi, godīgi. Vēstures zinātnes pamatu pamats ir arhīvu dokumenti, tie jādara pieejami! Taču nevar pilnā mērā piekrist tiem vēsturniekiem, kuri tic vienīgi dokumentiem ("ņet dokumenta – ņet istoriji"). Ir cilvēki, kas pārdzīvojuši 1940., 1941., 1949., 1959. un citus gadus, viņu liecības nevar ignorēt – ārzemēs aizvien populārāka kļūst tā sauktā oral history – mutvārdu vēsture, memuāri, arī šīs liecības jāiesaista vēstures zinātnes kontekstā.*"²²

LZS faktiski kļuva par jaundibinātās Latvijas Tautas frontes satelīt-organizāciju. Tās sastāvā 1989. gada pavasarī izveidoja zinātnisku organizāciju "Latvija un latvieši pasaulē", par kuras vadītāju ievēlēja mani.²³ Asociācija ne tikai veidoja saites ar trimdas zinātniekiem, bet iezīmēja arī Latvijas vēstures problēmas.

Jāatzīst, ka vēstures zinātnes kritizēšana izraisīja aktīvu pretreakciju no institūta direktora V. Karaļuna puses. Viņš "Latvijas PSR ZA Vēstis" publicēja diezgan asu rakstu, kur atkārtoja Latvijas vēstures koncepciju no šķiriskām pozīcijām: *"Divreiz darba tauta zaudēja savu varu, kas pirmoreiz apvienoja visas latviešu zemes vienā Latvijas padomju valstī. Tikai 1940. g. te tika atjaunota padomju vara – šoreiz galīgi un neatgriezeniski.*"²⁴

Vēstures institūta sasniegumu vidū V. Karaļuns minēja Jāņa Dzintara grāmatu "Nepakļāvīgie", Vasilija Savčenko grāmatu, tad "Latvijas PSR vēstures" krievu versiju, sagatavotos dokumentu krājumus par 1940.–1941. gada šķiru cīņu Latvijā un "piekto kolonnu", līdzīgus krājumus arī par 1944.–1950. gadu. Viņš kritizēja žurnālistu Edvīnu Inkēnu un kādu vārdā nenosauktu dabzinātnieku, kuri revidējot vēsturi: *"Iedomāties, ka fiziķi, ķīmiķi un biologi lems mūsu vietā par vēstures problēmām, mums tomēr ir grūti. Bet šie biedri, pat neuzaicinājuši "uz tiesu" nevienu Sabiedrisko zinātņu nodaļas institūtu pārstāvi, tomēr sāka celt trauksmi par vēstures zinātņu stāvokli Latvijā, par "novecojušu, laika garam neatbilstošu un zinātniski nepamatotu koncepciju aizstāvēšanu"* (Padomju Jaunatne, 1988, 30. jūnijs). *Vēsturnieki ir pieticīgi cilvēki, kas zina savas reālās iespējas. Mēs netaisāmies sasaukt sanāksmes, lai dotu vērtējumu citu zinātņu stāvoklim, izvirzīt prasības to pārstāvjiem. Bet arī mums ir tiesības sagaidīt, ka arī citu nozaru pārstāvji ievēros vecu, nepārķāpjamu likumu: lai kaut ko lemtu, vajag to dziļi izprast, būt speciālistam.*"²⁵

V. Karaļuns pabeidza rakstu ar brīdinājumu, ka *"veselīgās sabiedriskās domas perifērijā saklausāmas ekstrēmistu balsis, kurus neinteresē*

patiesība par mūsu vēsturisko pagātni". Šiem cilvēkiem esot skaidra sabiedriski politiska līnija, viņi uzvedoties galēji agresīvi, sūtot pat draudu vēstules. Esot svarīgi *"paturēt nelokāmību, nepakļauties lētam publikas daļas islaicīgam vilinājumam"*.²⁶

V. Karaļuna raksts par vēstures problēmām publicēts patiešām dramatiskā "ZA Vēstu" numurā, ar redakcijas zemrindas piebildi, ka autors vairs neesot varējis pats izlasīt korektūru, un V. Karaļuna nekrologu žurnāla beigu daļā²⁷ (direktors miris 26. augustā atvaļinājuma laikā pie brāļa, šķiet, Ilūkstes rajonā). Zīmīgi, ka tieši šajā "ZA Vēstu" numurā publicēts arī J. Vaivada raksts par pieminēto Salaspils diskusiju, kur sīki atreferēta mana uzstāšanās.²⁸

Ap šo pašu laiku, 1988. gada 28. jūlijā, tuvojoties Oktobra revolūcijas 70 gadu jubilejai, ZA Prezidijs pēc prezidenta Bruno Puriņa ierosmes piešķīra A. Drīzulim Jāņa Zuša prēmiju par grāmatu "Lielais Oktobris un Latvija". Tās pasniegšana izraisīja skandālu ZA kopsapulcē 1989. gada 6. aprīlī: matemātiķis Aivars Lorencs uzstājās ar runu, kurā ierosināja izslēgt no ZA sastāva Arvīdu Pelši, Vincentu Karaļunu, Aleksandru Drīzuli un Arvīdu Griguli, tātad – A. Pelši un V. Karaļunu jau pēc nāves. Pēc vētrainām debatēm "ZA kopsapulce nosodīja A. Lorenca neargumentētos un neētiskos apvainojumus ZA locekļiem A. Drīzulim, A. Grigulim un V. Karaļunam" (arī šo rindiņu autors un tāpat toreizējais Vēstures institūta direktora v.i. I. Ronis piekrita šai rezolūcijai, kaut gan savi argumenti bija arī A. Lorencam). A. Lorenca viedokli atbalstīja ar parakstu 351 zinātnieks, galvenokārt jaundibinātās Zinātnieku savienības biedri. Viņu atbalsta vēstuli un akadēmiķa Viļa Samsona pretrakstu publicēja "Lauku Avīzē" 1989. gada 2. jūnijā un 12. jūlijā. Nedaudz vēlāk A. Lorencs pamfletā "Lepoties vai sarkt?" (Skolotāju Avīze, 1989, 18. oktobris) ierosināja vispār ignorēt Latvijas PSR ZA pastāvēšanu un tās vietā dibināt jaunu – Nacionālo Latvijas Zinātņu akadēmiju. Šādu viedokli atbalstīja arī vairāki LZS aktīvistu, tos kait daži toreizējās ZA locekļi, taču vienprātīgu sabiedrības atbalstu tas neguva.

Pastarpām šo rindiņu autors, kaut arī būdams jaundibinātās Latvijas Zinātnieku savienības padomes loceklis, daudzos referātos un rakstos sāka īstu cīņu par esošās Latvijas PSR ZA tālākpastāvēšanu, lai to nevis likvidētu, bet transformētu par Latvijas Zinātņu akadēmiju ar citām funkcijām, citu personālsastāvu un citu vadības stilu, atsaucoties arī uz 1936. gada 14. janvāra likumā pieminēto *K. Ulmaņa nodomu dibināt Latvijas Zinātņu akadēmiju* un uz pastāvošās (taču reformējamās) Zinātņu akadēmijas saistību ar agrāk pastāvējušām zinātniskām biedrībām Latvijā.²⁹ Aizsteidzoties notikumiem priekšā, minēšu, ka pēc ilgstošām diskusijām (arī ar LTF vadītājiem un I. Godmaņa valdību) šāda nostādne tika akceptēta 1992. gada 14. februārī

pieņemtajā LZA Hartā un galu galā arī Latvijas Republikas Saeima 1997. gada janvārī oficiāli legalizēja LZA.³⁰

Par atjauninātās LZA ārzemju vai goda locekļiem 1991.–1998. gadā tika ievēlēti arī prominenti trimdas vēsturnieki vai radniecīgu jomu pārstāvji, kas bija uzturējuši un attīstījuši Latvijas vēstures zinātnes tradīcijas svešumā un izdevuši fundamentālas grāmatas par Latvijas vēsturi: Edgars Dunsdorfs, Nikolajs Balabkins, Uldis Ģermanis, Andrejs Plakans, Haralds Biezais, Andrievs Ezergailis, Jānis Krēsliņš, Indriķis Šterns, arī baltvācieši Dītrihs Andrejs Lēbers, Frīdrihs Benninghofens, Gerts Pistolkorss.³¹ Un te nu cīņai par LZA un Latvijas vēstures institūta tālākpastāvēšanu un reformēšanu bija jāsavijas kopā.

*

Vēstures institūta vadību pēc Vincenta Karaļuna pārņēma viņa vietnieks Indulis Ronis – vispirms kā direktora v. i., bet 1990. gada sākumā oficiāli ievēlēts par direktoru (pēc doktora disertācijas aizstāvēšanas Tallinā 1989. gada decembrī). 1990. gada decembrī I. Roni ievēlēja par LZA korespondētājlocekli, savukārt 1992. gada aprīlī – par LZA īsteno locekli. Neatkarīgi no I. Roņa turpmākās darbības viņa devums institūtam 90. gadu sākumā pelna visumā pozitīvu vērtējumu.³² Jau V. Karaļuna vadības laikā I. Roņa viedoklis vairākos jautājumos, piemēram, par Staļina laiku represijām, atšķīrās no direktora pozīcijām, viņš arī savam laikam pietiekami objektīvi pētīja latviešu pilsonisko partiju veidošanos pēc 1905. gada revolūcijas līdz 1917. gadam.³³

Kļūstot par direktoru, I. Ronis pievērsās vairākām aktuālām tēmām, kuras iepriekš institūtā nebūtu domājamas (K. Ulmaņa un citu neatkarīgās Latvijas laika darbinieku izvērtējums, komunistiskā režīma represiju apzināšana, 19. un 20. gs. Latvijas vēstures pamatjautājumi), atlaida no darba J. Dzintaru, piesaistīja institūtam jaunus cilvēkus (D. Bleieri, V. Zelču, kādu laiku institūtā strādāja arī I. Gore-Kreituse u.c.), sāka rīkot starptautiskas konferences un piemiņas pasākumus, veidoja ciešākas saites ar LU Vēstures fakultāti, ar trimdas vēsturniekiem u.tml. Tas viss pavēra ceļu institūta būtiskai transformācijai, īpaši ņemot vērā tā darbinieku augsto profesionālo kvalifikāciju, Latvijas patriotismu un vairumā gadījumu – arī agrāk ieturēto zināmu iekšēju opozīciju no augšas uztieptajām dogmām un marksistiski šķīriskajām nostādnēm.³⁴

Jau 1990. gada sākumā I. Ronis aicināja mani pārnākt darbā uz Vēstures institūtu par vadošo zinātnisko līdzstrādnieku. Vadīju OSI fizikāli organiskās ķīmijas laboratoriju, nevēlējos pamest ierasto darbavietu, taču piekritu strādāt Vēstures institūtā pusslodzes režīmā, veidojot nelielu zinātnes vēstures pētījumu grupu. Toreiz jaunā LZA prezidenta Jāņa Lielpētera laikā biju jau kooptēts par LZA Prezidija locekli un Ritas Kukaines vietā nozīmēts par LZA Ķīmijas un

bioloģijas nodaļas akadēmiķa sekretāra v. i. Pēc Marģera Līdakas ievēlēšanas akadēmiķa sekretāra amatā jūnija beigās atbrīvojos no šiem pienākumiem un septembrī varēju sākt strādāt Vēstures institūta jaunizveidotajā grupā (bez manis tajā bija vēl vēst. zin. kandidāti T. Vilciņš un R. Viksne, asistente Dz. Cēbere). Par grupas tēmu izvēlējamies Latvijas zinātnes organizatorisko formu un struktūru attīstību 19.–20. gadsimtā. Tēma bija aktuāla vēl tajā ziņā, ka ļāva noskaidrot LZA un akadēmijas sistēmas pētniecisko institūtu (t.sk. Vēstures institūtu) statusu, pamatot un pārveidot to, ievērojot arī citu valstu pieredzi, parādīt, ka pētniecība senāk nav bijusi koncentrēta tikai universitātēs (augstskolās) vien, bet ļoti nozīmīga loma vēsturē bijusi arī zinātniskajām biedrībām un akadēmijām.³⁵

1990. gada 19.–20. martā Vēstures institūtā tika sarīkota profesora Edgara Andersona (1920–1989) piemiņas konference par Latvijas historiogrāfiju. Izcilais latviešu izcelsmes vēsturnieks Andersons bija jau agrāk viesojies institūtā, labvēlīgi vērtējis arī dažus Padomju Latvijas vēsturnieku pozitīvos veikumus. Viņš bija viens no Baltijas studiju veicināšanas apvienības (*Association for the Advancement of Baltic Studies, AABS*) līdzdibinātājiem, ASV prezidenta zinātnieks (konsultants), 32 gadus Sanhosē Universitātes (Kalifornijā) profesors, lasījis lekcijas par Baltijas vēsturi, vienīgo šāda veida kursu ASV universitātēs. 1989. gada 5. jūlijā Andersons traģiski gāja bojā autokatastrofā pie Sanfrancisko, paguvus vēl piedalīties LTF dibināšanas kongresā 1988. gada oktobrī Rīgā, ievēlēts arī par LZS goda biedru. I. Ronis mani kā LZS zinātniskās asociācijas “Latvija un latvieši pasaulē” prezidentu uzaicināja sacīt Andersona piemiņas konferencē ievadrunu. Šajā konferencē līdz ar prominentiem Latvijas vēsturniekiem (Ē. Murgureviču, A. Varslavānu, I. Gori, I. Roni, T. Zeidu, M. Virsi, I. Feldmani, I. Butuli, M. Duhanovu, V. Dorošenko, H. Strodu, I. Misānu, G. Straubi, M. Aunu) piedalījās arī profesors A. Plakans, doktors G. fon Pistolkorss, prof. A. D. Lēbers, resp., bija pārstāvēta Latvijas vēsturnieku elite un pirmoreiz vienuviet tik lielā skaitā arī Baltijas vēstures pētnieki no ASV un VFR.³⁶

Savā ievadrunā ieskicēju Edgara Andersona mūža gājumu, nosaucu viņu līdzās Arvedam Švābem un Edgaram Dunsdorfam par “visenciklopēdiskāko latviešu vēsturnieku”. Izvirzīju tēzi par trim E. Andersona mūža mācībām. Atļaušos tās iezīmēt arī te: *“Manuprāt, E. Andersona mūža un pētnieciskās darbības galvenā mācība ir tā, ka Latvija jāskata ne no šauri lokāla viedokļa, bet – pasaules kontekstā, globālā aspektā, komparatīvā plāksnē, salīdzinājumā ar citām valstīm, turklāt vienlaikus paliekot arī Latvijas patriotiem.*

Otra E. Andersona mācība ir tā, ka mums jāatdod latviešu tautai tās patiesā, objektīvā vēsture. Vēsture nav skaistu nacionālu leģendu kopojs, vēl mazāk – šauri skatītu, dogmatisku patiesību pielāgošana

Latvijas apstākļiem, bet vēsture visā tās plūjumā, kāda tā bijusi, ar uzvarām un zaudējumiem, ar sasniegumiem un kļūdām, ar nepiepildītām cerībām, nerealizētām iespējām, taču ar optimistisku, gaišu izskaņu nākotnei. Jāvairās no vēstures zinātnes politizācijas šā vārda sliktākajā nozīmē.

Trešā mācība: Latvijas vēsturi varētu traktēt plurālistiski, no dažādiem viedokļiem. Cik raiba ir bijusi Latvijas nacionālā un sociālā struktūra laika gaitā, cik pretrunīgi ir bijuši tie svešzemju un pašmāju politiskie, sociālie spēki, kas virzījuši Latvijas vēsturi, tikpat raiba ir bijusi arī mūsu vēstures rakstīšana. Nevar ignorēt vācbaltiešu historiogrāfiju, kuras agrīnos sacerējumus savā laikā apcerējis akadēmiķis Jānis Zutis, kā arī to historiogrāfiju, kuru pēc kara pārstāvējuši profesori R. Vitrams, G. Rauhs u.c. Ir bijusi Latvijas Republikas laika vēstures zinātne, arī ne gluži vienveidīga – R. un B. Viperi, L. Arbuzovs, A. Švābe, F. Balodis, A. Tentelis, populārās vēstures mācību grāmatas (J. Grīns, F. Zālītis, P. Dreimanis) ar skatījumu nacionālā garā. Ir bijusi marksistiskā vēstures rakstīšana – no J. Landera un F. Roziņa-Āža līdz pēckara gadu sašaurinātajiem vēstures skatījumiem. Ir bijusi Latvijas vēstures rakstīšana ārzemēs, latviešu emigrācijā – A. Švābe, E. Dunsdorfs, A. Aizsilnieks, A. Spekke, A. Johansons un citi jaunākie trimdas profesionālie vēsturnieki un vēstures popularizētāji. Mūsu sabiedrība Latvijā to nupat atklāj jaunā gaismā – bez šaubām, tas materiāls, kas sarūpēts vai sistemātizēts ārzemēs pēckara gados, nav mazāks par to, ko veikuši vēsturnieki Padomju Latvijā: konceptuālā ziņā, manuprāt, pat nozīmīgāks. Mums nepieciešams izdibināt, ko tad paveikuši ārzemēs latviešu vēsturnieki, iekļaut viņu devumu Latvijas historiogrāfijas vispārējā kontekstā. Taču nez vai būtu pareizi, ja mēs kristu otrā galējībā, pieņemtu tikai šo vēstures skatījumu un lūkotos uz mūsu Latviju tikai un vienīgi caur šādu prizmu. Ir jāizvēti arī tas, kas paveikts Latvijā grūtajos “deformētajos” gados, kad ne visu drīkstēja pasacīt; cauri dogmatiskajai vienpusībai arī te spraucās arī jauns dokumentāls materiāls, un kaut vai tīri empīriskā ziņā ir bijuši savi atklājumi. Šīs vēstures pētniecības pieejas ir savstarpēji pretējas, gandrīz eksplozīvi nesaderīgas, vismaz pieejā un secinājumos. Un tomēr mūsdienu uzdevums, manuprāt, ir veidot sintētisku Latvijas vēstures zinātni, ņemot racionālos elementus no visiem, kas strādājuši un pētījuši godprātīgi, atmetot konjunktūru, iekļaujot zinātnes apritē arvien jaunus un jaunus vēstures dokumentus, objektīvi.

Šodien – varbūt pirmoreiz Latvijas pēckara vēstures zinātnē – mēs cenšamies pārvarēt to plaisu, ko bija iezīmējis Jānis Zutis savā principiālajā referātā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas pirmajā sesijā 1946. gada 23. decembrī “Latvijas vēstures pētīšanas jaunie uzdevumi” [publicēts “Latvijas PSR ZA Vēstis”, 1947, Nr. 1].²³⁷

Pēc J. Zuša tolaik oficiozās, taču pietiekami akadēmiski formulētās pieejas izklāsta turpināju: “Nez vai šodien piekritīsim J. Zutim, jo

viņa proponētā pieeja nogulda vēstures zinātņi marksisma-ļēņinisma Prokrusta gultā. Vēsture tomēr ir singulāra zinātne, kas iet vairāk indukcijas, mazāk – dedukcijas ceļu. Šo indukcijas ceļu, manuprāt, gāja arī profesors E. Andersons, pa to jāiet arī mūsu vēsturniekiem.

Latvijas vēsturei jābūt tādai, kas atzīst Latvijas, latviešu tautas tiesības uz valstiskumu, uz pašnoteikšanos, meklē šī valstiskuma saknes, iedīgļus sarežģītajā pagātnē, meklē tam vēsturiskus argumentus. Šādi pieejai šodien jābūt prioritārai. Saprotais, vēsturnieki var skatīties uz Latviju arī kā uz unitāras valsts – lielās Krievijas impērijas vai ne-realizētā Lielvācijas reiha loģisku sastāvdaļu, kurai pats ģeogrāfiskais stāvoklis lēmis uz laiku atrasties vienas vai otras milzu valsts sastāvā, tomēr tāds **nedrīkstētu** būt latviešu vēsturnieka viedoklis. [...] Taču vēstures zinātne var un tai vajag skatīties uz Latviju kā uz Ziemeļaustrumu Eiropas reģiona teritoriju, dažādu valstu un kultūru, dažādu saimniecisko un politisko interešu krustcelēm. Objektīvs un nacionāls – tas ir sintētisks vēstures skatījums Eiropas kontekstā, pretrunu apvienojums vienotībā.²³⁸

Un nobeigumā nāca šīs dienas institūta jubilejas kontekstā svarīgākais atzinums: “Es gribētu atgādināt, ka savā laikā, 1946. gadā, tagadējais Latvijas ZA Vēstures institūts tomēr veidojās uz Latvijas Republikas Vēstures institūta bāzes, uz todien pulgotā Ulmaņa-Tentēļa institūta bāzes.

Tādēļ pēdējais, ko gribētu ierosināt, – varbūt šī konference varētu kļūt arī par pamatu, lai atzītu Latvijas vēsturnieku dažādo paaudžu pēctecību, lai atzītu tagadējo Latvijas ZA Vēstures institūtu par pirmskara Latvijas Vēstures institūta oficiālu turpinājumu un mantinieku, lai atgrieztos pie pirmavotiem, kurus tik ilgi bijām noklusējuši un nolieguši. Atgādināšu, ka 1936. g. 14. janvārī Latvijas Republikas Ministru kabineta lēmumā par Latvijas Vēstures institūta dibināšanu teikts, ka tam jābūt iestādei, kas pētītu latviešu un vispārējās vēstures notikumus un parādības nacionālisma un patiesības garā. Tur sacīts: “Nodibinoties Latvijas Zinātņu akadēmijai, Vēstures institūts pāriet tanī kā viņas pirmā sastāvdaļa.” Pašu Latvijas Zinātņu akadēmiju pirms kara nepaguva nodibināt, tā izveidojās tikai pēckara gados, kad pūta citas vēsmas un kad palaikam mēdza noliegt pat miesīgu tēvu un māti. Var loģiski izsekot vēstures zinātnes pēctecību, kaut vai pieminot, ka pirmskara Vēstures institūta ģenerālsekretārs Mārgers Stepermanis bija pirmais Latvijas PSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta direktora vietnieks (1946–1949).

Manuprāt, šodien varētu paņemt to pozitīvo, kas ir bijis Vēstures institūtam Latvijas Republikā, neatsakoties no racionālā, paliekošā mūsu ZA Vēstures institūta līdzšinējā darbībā. Ja Vēstures institūta zinātniskā padome akceptētu šādu nostāju, tad mūsu Vēstures institūts būtu viena no četrām vecākajām zinātniskajām iestādēm mūsu ZA sistēmā

un arī pati ZA gūtu dziļāku priekštecību ārpus pašreiz reglamentēto, determinēto 45 gadu sfēras. Bet šāds lēmums, saprotams, prasītu arī, lai institūta ļaudis strādātu jaunajam laikam atbilstošā garā, kā to būtu vēlējis arī profesors Edgars Andersons."³⁹

Šo ierosinājumu Latvijas historiogrāfijas problēmu konference akceptēja, tāpat kā I. Roņa ierosinājumu ik pēc trim gadiem rīkot E. Andersona piemiņas lasījumus, kas gan nav turpmāk ticis īstenots (1993. gadā gan vēl tika rīkota konference par Latvijas historiogrāfiju, taču neveltot to E. Andersona piemiņai).

Noteikti jāatgādina, ka konferencē labu referātu par pirmskara Latvijas vēstures institūtu nolasīja institūtā visu cienītais vēsturnieks Teodors Zeids, kurš pats gan nebija bijis šī institūta līdzstrādnieks, toties Arveda Švābes tuvs līdzgaitnieks "Latviešu konversācijas vārdnīcā" un vēlāk, šķiet, Vēstures krātuves darbinieks. Tolaik šķita svarīgi mazliet distancēties no tīri "ulmaniskām" Latvijas vēstures pieejām, ko pirmskara institūtam pārmeta LU jaunie vēsturnieki.

Piebildīšu, ka E. Andersona piemiņas konference notika pirms 1990. gada 4. maija, burtiski dažas dienas pēc tam, kad vēl "vecā" Latvijas PSR Ministru padome 15. martā ar savu lēmumu pārdēvēja Latvijas PSR ZA par Latvijas Zinātņu akadēmiju (kvalificētu vairākumu šādam lēmumam pašā LZA balsojumā neizdevās savākt, to nobloķēja konservatīvie akademiķi, tostarp A. Mālmeisters, B. Puriņš, J. Mihailovs, arī A. Drīzulis u.c.). Līdz 1992. gadam vecais ZA Prezidijs turpināja darboties iepriekšējā sastāvā. Varbūt arī tāpēc I. Ronis uzreiz nenodeva ierosinājumu par Latvijas vēstures institūta pēctecības atzīšanu tālākvirzībai ZA Prezidijā, jo vairāk tādēļ, ka pats vēl nebija ievēlēts par LZA korespondētājlocekli. Samērā rezervēti izredzes vērtēja T. Zeids⁴⁰ un T. Vilciņš,⁴¹ kaut arī ierosinājumu, protams, atbalstīja, būdami gan mazliet kritiski pret pirmskara Latvijas vēstures institūta dažām "ulmaniskām" koncepcijām.

1990. gada jūnijā tika dibināts Kārļa Ulmaņa piemiņas fonds, kura vadību uzņēmās toreiz mazpazīstamais Guntis Ulmanis un kura valdē aktīvi iesaistījās arī I. Ronis un J. Stradiņš. Bija sprauts mērķis – atjaunot Pikšu mājas, atrast pēdējā prezidenta kapa vietu Turkmēnijā, objektīvi izvērtēt K. Ulmaņa devumu Latvijai, godināt šī cilvēka piemiņu, taču nekādā ziņā ne glorificēt viņu kā "vadoni", ne vēl jo mazāk glorificēt autoritāro režīmu un uzturēt tā koncepcijas. Braucām ar G. Ulmani, I. Roni u.c. uz Igaunijas kādreizējā Valsts prezidenta Konstantīna Petsa pārapbedīšanu Tallinā 1990. gada 21. oktobrī. Pirms šī brauciena 1990. gada 5. oktobrī notika pirmais plašākais K. Ulmaņa piemiņas pasākums (Rīgas pils Sarkanajā zālē), kurā es nolasīju plašu referātu "Prezidenta Kārļa Ulmaņa piemiņai".⁴² Ierosināju pārdēvēt veidojamo Ernsta Tēlmaņa ielu par Kārļa Ulmaņa gatvi (ko gan veica tikai jaunievēlētās Rīgas Tautas deputātu padomes sesija 1991. gada

27. septembrī, jau pēc augusta puča), bet tā paša gada 21. decembrī ZA augstceltnē Vēstures institūts rīkoja pirmo K. Ulmaņa darbībai veltīto zinātnisko konferenci, kurā tiku runājis arī par K. Ulmaņa zinātnes politiku, iezīmējot viņa nopelnus zinātnes reformēšanā pirmskara Latvijā. Uzsvēru, ka K. Ulmanis bija Latvijas vēstures institūta dibināšanas iniciators 1936. gadā un tā pirmais goda biedrs (apstiprināts 1939. gadā).⁴³

1990. gadā Vēstures institūts iesaistījās arī K. Ulmaņa mūža pēdējā posma notikumu noskaidrošanā. I. Ronim gandrīz vai detektīvistāta cienīgā veidā izdevās iegūt pilnībā autentiskās ļoti plašās K. Ulmaņa liecības čekas pratinātajam un publicēt tās vispirms fragmentāri (jau 1990. gadā “ZA Vēstu” 12. un sekojošos numuros), pēc tam ļoti nozīmīgā dokumentu un materiālu krājumā “Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā” (1994).⁴⁴

Taču pirmskara nosaukuma un pētecības atzīšanas ziņā izšķirīga izrādījās nevis K. Ulmaņa piemiņas fonda dibināšana, bet cits impulss – Vēstures institūtu sasniedza ziņa, ka bij. LKP CK Partijas vēstures institūta direktore Ļ. Zile, ideoloģiski pārkārtojusies, esot iecerējusi izdot žurnālu “Latvijas Vēsture” un jau saņēmusi tam finansējumu. Ziņa izraisīja satraukumu institūtā, jo starp VI un PVI jau iepriekš pastāvējusi rivalitāte. Atceros, direktora I. Roņa kabinetā pulcējāmie trijātā, kopā ar LZS aktivistu – padomes locekli arheologu Jāni Graudoni (vienā tikšanās reizē laikam klāt bija arī T. Zeids), un ierosinājām Latvijas ZA Prezidiju atjaunot “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālu” (LVIŽ), kura darbība tika pārtraukta 1940. gadā. Sacīju gan, ka šāds rosinājums loģiski būtu saistāms ar institūta vecā nosaukuma atjaunošanu.

1990. gada 6. decembrī bija iecerēta ZA pilnsapulce. ZA Prezidija sēde pirms tās nebija paredzēta, jo Vēstures institūta darbība bija jau izskatīta 1990. gada 22. novembra sēdē (tur I. Ronis runāja par nepieciešamību darīt arhīvus pieejamus pētniekiem un par sadarbību ar augstskolām, par institūta nosaukuma maiņu neieņemoties). Tad nu uz karstām pēdām uzrakstījām attiecīgu iesniegumu, un laimīgā kārtā man izdevās pierunāt prezidentu J. Lielpēteri sasaukt ZA Prezidija ārkārtas sēdi ar iepriekš neizsludinātu darba kārtību.⁴⁵ Sēde gan notika nevis Vēstures institūta dēļ, bet lai steigā pieņemtu Prezidija lēmumu par papildu akadēmiķa vakances izsludināšanu fizikā (lai varētu vienlaikus ievēlēt gan fiziķi K. Švarcu, gan toreizējo LU rektoru J. Zaķi, pret kuru akadēmijas Fizikas un tehnisko zinātņu nodaļā bija opozīcija). To arī panācām, bet pie reizes izskatījām arī jautājumu par Vēstures institūtu un pieņēmām lēmumu (1990. gada 5. decembrī) Nr. 142 “Par LZA Vēstures institūta pārdēvēšanu”:

“Pamatojoties uz Sabiedrisko zinātņu nodaļas atbalstīto Vēstures institūta priekšlikumu,

Zinātņu akadēmijas Prezidijs nolemj:

1. Pārdēvēt Vēstures institūtu par Latvijas vēstures institūtu.
2. Akceptēt "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla" atjaunošanu 1991. gadā.

Akadēmijas prezidents

J. Lielpēteris

Prezidija galvenais zinātniskais sekretārs

*V. Samsons*²⁴⁶

Situācijas dramatismu kāpināja tas, ka nākamajā dienā – 6. decembrī arī pašu I. Roni bija paredzēts ievēlēt par LZA korespondētājlocekli! Līdz ar to viņš nedaudz riskēja, jo Sabiedrisko zinātņu nodaļas pārstāvji V. Šteinbergs, V. Millers, A. Drīzulis u.c. droši vien bija citās domās par institūta virzību.

Turklāt šo lēmumu pieņēma emocionāli nokaitētā gaisotnē uz pēdējā Latvijas Kompartijas 25. kongresa fona, kura pēdējā sesijā toreizējais LKP CK pirmais sekretārs Alfrēds Rubiks 1990. gada 1. decembrī (četras dienas pirms ZA lēmuma pieņemšanas!) gaudās par zinātnes un kultūras degradāciju Latvijā: "Pavisam nesen no ZA augstceltnes torņa tika norauta piecstarainā zvaigzne. Šis jau ierastais vandalisma akts, mūsaprāt, reprezentē daudz plašāka mēroga vandalismu, kas tiek veikts zinātnē. Tās fundamentālās, lielus intelektuālus un materiālus ieguldījumus prasošās sfēras tiek neatlaidīgi izspiestas ar nenozīmīgiem pētījumiem, it kā aktuāliem, kas vajadzīgi politikāņiem un zinātniekiem [...] Uz kāda pamata jūs gatavojaties veidot savas tautas kultūru, kungi – "garīgi tievi"? Uz fašistiskā dzejnieka Virzas dzejas? Vai varbūt uz ķīmiķa Jāņa Stradiņa pseidovēsturiskajiem pētījumiem?"⁴⁷

Tika spridzināti leģionāru pieminekļi, veidota Vislatvijas glābšanas komiteja, mēnesi vēlāk sākās 1991. gada barikāžu laiks. Starp citu, Latvijas vēstures institūta atbilde uz citēto A. Rubika tēzi bija ierosinājums piešķirt man vēstures zinātņu goda doktora grādu par ilggadējiem pētījumiem zinātnes vēsturē. Piešķiršana gan ievilkās gada garumā, esot bijuši trīs piegājieni; grāds tika apstiprināts ZA Prezidijā tikai 1992. gada 9. janvārī (pirms tam goda doktora grādu vēsturē 1990. gada 6. decembrī piešķīra Teodoram Zeidam, bet 1991. gada 27. jūnijā – Elvīrai Šnorei).

Katrā ziņā, ja ne I. Roņa izlēmīgā rīcība pirms barikāžu laika, diez vai Vēstures institūta formālā pēctecība būtu tik ātri nokārtojusies. Institūts atguva nosaukumu, un 1991. gada nogalē J. Graudoņa redakcijā iznāca arī LVIŽ 1. numurs. Ļ. Zīle ar savu jauno žurnālu gan bija apsteigusi LVIŽ, viņas žurnāls iznāca jau 1991. gada jūlijā tieši uz 1. Vispasaules latviešu zinātnieku kongresu, taču šis otrs žurnāls no sākta gala guva mazliet citu saturisku ievirzi⁴⁸ un bez īpašas konfrontācijas nostājās līdzās atjaunotajam LVIŽ.

Institūts mainīja arī savus statūtus un saskaņā ar pirmskara tradīciju ievēlēja goda biedrus (skaitā 5) – Elvīru Šnori un Jāni Tāļivaldi Zemzari no Latvijas, Edgaru Dunsdorfu no Austrālijas, Uldi Ģērmani

no Zviedrijas, mazliet vēlāk arī tautsaimniecības profesoru Jāni Labsvīru no ASV, tāpat korespondētājbiedrus – Nikolaju Balabkinu, Andrievu Ezergaili, Andreju Plakanu (visi ASV) un Kārli Kangeri (Zviedrija).⁴⁹ Kādus gadus vēlāk institūta kolektīvs gan “izbalsoja” šo normu no saviem statūtiem, un goda biedru un korespondētājbiedru ievēlēšana vēlāk institūtā vairs nebija paredzēta.

Bet varbūt pats svarīgākais moments institūta sabiedriski politiskā atjaunošanās bija 1991. gada 13. jūnijā ZA augstceltnē pārpildītajā lielajā konferenču zālē notikusi ļoti nozīmīgā konference par komunistiskā totalitārisma un genocīda praksi Latvijā, ko sarīkoja Latvijas vēstures institūts, zinātniskā asociācija “Latvija un latvieši pasaulē” un Rīgas Politiski represēto klubs, piedaloties politiķiem Dainim Ivānam, Romānam Apsītim, Eduardam Berklavam, Pēterim Lazdam, politiķim un vēsturniekam Uldim Ģermanim no Zviedrijas u.c. Man kā asociācijas “Latvija un latvieši pasaulē” prezidentam bija uzticēts sacīt ievadrunu.⁵⁰ To nobeidzu vārdiem: *“Paradoksālā kārtā konference par komunistisko genocīdu pulcējas zālē, ko grezno K. Marksa, V. Ļeņina, P. Stučkas bareljefi un vecais Padomju Latvijas ģerbonis ar sirpi un āmuru. Protams, šī ēka, Staļina pseidobarokā veidota, ir sava laika zīme un vēstures piemiņeklīs, taču šie veidoli biedinoši stāsta, ka nekas vēl nav mainījies saknē, būtībā, jeb, kā sacīts P. Stučkas dzīvesstāsta virsrakstā: “Es biju, esmu, būšu drīz”. Varētu arī citēt K. Ulmaņa vārdus: “Es palieku savā vietā, jūs paliekat savās.” Uz to lai atbildam ar citu Ulmaņa izteicienu: “Uz neatgriešanos!” Šo neatgriešanos varam panākt, ne jau demontējot elku tēlus, – viņi kļūs nekaitīgas laikmeta liecības, ja visi un katrs būsīm pārvarējuši komunistisko un katra cita veida totalitārismu sevī un sabiedrībā.*

*Lai šī konference ir piemiņa tiem, kas nepārnāca, tiem, kas nepiedzima, tiem, kas nepaguva brīvi attīstīt savas spējas. Lai tā ir piemiņa un brīdinājums, lai tā ir totalitārisma atklāšana un nosodījums.”*⁵¹

Konference tika organizēta sakarā ar 1941. gada 14. jūnija deportāciju 50 gadu atceri, tās iniciatore bija zinātniskā asociācija “Latvija un latvieši pasaulē” (dibināta 1989. gada pavasarī, man bija gods būt tās priekšsēdētājam no dibināšanas brīža līdz pat tās darbības faktiskajai apsīkšanai 1995. gadā),⁵² bet rīkošanas praktisko pusi uzņēmas Latvijas vēstures institūts, un tās materiāli iznāca Irēnes Šneideres redakcijā.⁵³ Arī galvenie referenti nāca no Latvijas vēstures institūta: I. Ronis, I. Šneidere, A. Bambals, T. Vilciņš, I. Bērziņa, D. Bleiere; citi runātāji bija U. Ģermanis, H. Strods u.c. Būtībā tā bija LVI “jaunā kursa” pirmā īsti drosmīgā demonstrēšana, turklāt neilgi pirms augusta puča, kad valsts liktenis patiešām vēl nebija izšķīries un, kā to uzsvēru ievadrunā, gaisā virmoja dīvainas noskaņas un bažas.

Konferences rezolūcija, kas deputāta un jurista R. Apsīša lasījumā plkst. 18 tiešā translācijā pa radio izskanēja visā Latvijā, bija pamats LR Augstākās padomes 1991. gada 23. augusta lēmumam, ar kuru LKP

tika atzīta par antikonstitucionālu un tās darbība Latvijas teritorijā tika apturēta. Konference ar plašo rezonansi sabiedrībā satracināja komunistiskās aprindas un tika ļoti indīgi komentēta to raidstacijas “Sodružestvo” vairākās pārraidēs, uzbrūkot arī man personiski, kas augusta puča dienās lika man justies reāli apdraudētam.

Kā jau sacīts, institūts iesaistījās K. Ulmaņa un citu valstsvīru likteņu noskaidrošanā un aizsāka milzu darbu represēto Latvijas pilsoņu likteņu noskaidrošanā, kas vainagojās ar krājuma “No NKVD līdz KGB” (Rīga, 1999) klajā laišanu (R. Vīksne, K. Kangeris u.c.).⁵⁴ Pēc institūta ierosmes 1994. gadā tika izveidota komisija represēto Latvijas valstsvīru un sabiedrisko darbinieku likteņa noskaidrošanai, kas darbību gan neizvērsa. Vienīgi K. Ulmaņa piemiņas konferenču rīkošana institūtā kļuva tradicionāla, tās vēlāk organizēja direktora A. Caunes vadībā (1997, 2002), izdodot saturīgus un, manuprāt, visai objektīvus rakstu krājumus par šo tēmu.⁵⁵

Tālaika institūta noskaņas un vibrācijas skaidri izklāstītas Jāņa Graudoņa 80 gadu jubilejas intervijā.⁵⁶

Būtībā nākamā Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa ienākšana Latvijas politikā cieši saistīta ar K. Ulmaņa piemiņas fondu un tātad netieši ar Vēstures institūtu (pēc G. Ulmaņa ievēlēšanas par Valsts prezidentu I. Ronis neilgu laiku bija K. Ulmaņa fonda valdes priekšsēdētājs, ap 1998. gadu fonds pārstāja darboties). 1993. gada vasarā dzima ierosinājums un institūta Domes vēstule Valsts prezidentam G. Ulmanim – piešķirt LVI nacionālā vēstures institūta statusu (līdzīgi Vēstures un Mākslas muzejiem un Botāniskajam dārzam). Šis ierosinājums tomēr bija nereālistisks, jo Latvijas Republikā ne jau Valsts prezidents izšķir šādas lietas. 1993. gada nogalē pēc I. Roņa ierosinājuma LVI Dome un LU Senāts nobalsoja par institūta iekļaušanu LU sastāvā. I. Ronis bija cerējis, ka viņu ievēlēs par LU fakultātes Latvijas vēstures katedras vadītāju un institūts *in corpore* izpildīs šīs katedras funkcijas, taču ne viena, ne otra cerība nepiepildījās. 1993. gada augustā I. Ronis devās zinātniskā komandējumā uz ASV, atgriezās 1994. gada pavasarī, bet tas jau ir pavisam cits stāsts.

Te vietā tomēr būtu atgādināt Gunta Ulmaņa iniciatīvu, ar ko viņš nāca klajā jau 1998. gada rudenī, īsi pirms savas prezidentūras laika nobeiguma, proti, oficiālas Latvijas Vēsturnieku komisijas dibināšana Valsts prezidenta protektorātā, lai skaidrotu Latvijas 20. gs. sarežģītās un dramatiskās norises. Par šādas komisijas mērķiem, personālsastāvu un darbību ar mani kā tālaika LZA prezidentu G. Ulmaņa uzdevumā apspriedās prezidenta padomnieks A. Gūtmanis – iezīmējām tās kontūras. Par komisijas priekšsēdētāju ieteicu toreizējo Latvijas vēstures institūta direktoru akadēmiķi A. Cauni, kurš izveidoja komisiju un 10 gadus sekmīgi vadīja tās darbību. Komisijas paveiktā reāls apliecinājums ir tās daudzie vērtīgie darbu krājumi, organizētās

konferences. Jāatzīst, ka komisijas pastāvēšana stimulēja arī vairākas nozīmīgas Latvijas vēstures institūta darbības jomas. Komisijā tika iekļauti arī LU Vēstures un filozofijas fakultātes vadošie profesori, Okupācijas muzeja, citu muzeju un arhīvu pētnieki, kā arī daudzi ārzemju vēsturnieki, un tā kļuva par nozīmīgu faktoru Latvijas vēstures pētniecībā. Komisijas darbība pašreiz turpinās akadēmiķa Ineša Feldmaņa vadībā.

Vēl tikai nedaudz par Jāņa Zuša prēmiju (vārdbalvu), kuru iedibināja Latvijas PSR ZA 1967. gadā, lai atzīmētu labāko darbu vēstures zinātņu jomā. Prēmija 1970.–1988. gadā piešķirta 11 vēsturniekiem: A. Mieriņai, M. Svarānei, I. Apinei, Ē. Žagaram, M. Kozinam, M. Duhanovam, A. Bironam un M. Bīroni, L. Jefremovai, V. Samsonam un kā pēdējam – akadēmiķim A. Drīzulim. 1992. gadā šī prēmija tika atcelta, sāka domāt, ar ko to aizstāt. Pēctecības vārdā 1994. gadā LZA Senāts formāli vienojās iedibināt Arveda Švābes balvu, taču reāli nespēja piešķirt to līdzekļu trūkuma dēļ.

LZA Senāta lēmumā sacīts, ka LZA balvu fondu veido LZA naudas līdzekļi un atbalstītāju ziedojumi. Kā atbalstītāju trimdā atrada Indianapolisas Universitātes emeritēto tautsaimniecības profesoru Jāni Labsvīru (1907–2002), Kārļa Baloža skolnieku un Kārļa Ulmaņa režīma Latvijas Sabiedrisko lietu ministrijas darbinieku.⁵⁷ Vispirms viņš subsidēja Kārļa Baloža balvu tautsaimniecības zinātnē (pirmais to saņēma prof. N. Balabkins 1993. gadā), bet kādus gadus vēlāk piekrita – pēc mūsu ierosinājuma – kopā ar Zviedrijas Latviešu akadēmisko organizāciju (M. Zalcmani) subsidēt Arveda Švābes balvu. Nevarējām isti vienoties par pirmo kandidātu. J. Labsvīrs rosināja šo balvu piešķirt I. Ronim par grāmatu “Kārlis Ulmanis cietumā un trimdā” un man par grāmatu “Trešā atmoda”. Galu galā LZA Senāts tomēr piešķīra A. Švābes balvu 1996. gada sākumā A. Švābes tiešam skolniekam *Dr. h.c.* Teodoram Zeidam (*post mortem*). Pret to J. Labsvīrs neiebilda, taču vienlaikus piešķīra pats savas, tā sakot, “alternatīvas Švābes balvas”, atsūtot pa 500 dolāriem gan I. Ronim, gan man. Vēlāk A. Švābes balvu saņēma arī Jānis Bērziņš (1998), Indriķis Šterns (2000), Irēne Šneidere (2003), Anna Zariņa (2007). Aizejot mūžībā, J. Labsvīrs, pārliecināts ulmanietis, novēlēja paprāvu summu LZA Kārļa Ulmaņa balvas tradīcijas aizsākšanai, ko LZA (pēc zināmām iebildēm) 2003. gadā arī iedibināja, paredzot piešķirt šo balvu gan tautsaimniekiem, gan vēsturniekiem, to skaitā Valdim Bērziņam (2004), Arturam Borukam (2006), Andrim Caunem (2008).

Tādā kārtā divu pirmskara Latvijas vēstures institūta izcilu personību – goda biedra K. Ulmaņa un vicedirektora A. Švābes piemiņa ir tikusi iemūžināta balvās par izcilu veikumu Latvijas vēstures izpētē. Arī šādā veidā institūta liktenī izpaužas pēctecība, nepārtrauktība.

LU Latvijas vēstures institūtam bijis jācīnās par savas identitātes

saglabāšanu arī vēlāk (2004.–2005. gadā), kas atspoguļojas vairākos rakstos un iesniegumos.⁵⁸ Šī identitāte līdz šim sekmīgi aizstāvēta, un institūts ir sagaidījis savu 75. gadskārtu kā juridiski neatkarīga institūcija, kas sekmīgi izvērsē pētniecību vairākos virzienos.

Pateicos Jānim Bērziņam, Ivaram Ločmelim, Dzintrai Cēberei un Rūtai Skudrai par dažu faktu precizēšanu pēc pašu atmiņām vai LZA dokumentāliem avotiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Zeids T.* Latvijas vēstures institūta nozīme Latvijas vēstures zinātnes attīstībā // *LZA Vēstis*. – 1990. – Nr. 2. – 61.–65. lpp.
- ² *Graudonis J.* Mūsu žurnāls 1937.–1940. gadā // *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* (turpmāk – *LVIŽ*). – 1992. – Nr. 3. – 5.–8. lpp.; *Graudonis J.* Latvijas vēstures institūts šodien // *LVIŽ*. – 1994. – Nr. 4. – 5.–8. lpp.
- ³ *Ronis I.* Latvijas vēstures institūts laikmeta kontekstā // *LVIŽ*. – 1995. – Nr. 4. – 20.–37. lpp.
- ⁴ *Caune A.* (“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” galvenais redaktors) Ievads // “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”. Rakstu rādītājs. 1937.–1940. gads, 1991.–2000. gads. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 5.–7. lpp.
- ⁵ *Zemītis G.* Nacionālā identitāte un valstiskums Latvijas vēsturē (sakarā ar Latvijas vēstures institūta 75. gadadienu) // *Zinātnes Vēstnesis*. – 2011. – 9. maijs, Nr. 6 (417); 23. maijs, Nr. 7 (418).
- ⁶ *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas akadēmiķis Aleksandrs Drīzulis.* Bibliogrāfiskais rādītājs. – Rīga: Zinātne, 1980. – 129 lpp.; *A. Drīzuļa* personas lieta. LZA arhīvs, 1. f., 15. apr., 4317. l.

A. Drīzulis arī 1988.–1991. gadā, kā toreiz runāja, “neatkāpās no principiem”, taču atšķirībā no V. Karaļuna aizstāvēja akadēmiskā, neagresīvā stilā Latvijas vēstures koncepciju tādu, kā viņš to saprata. Diskusijās šajā laikā viņš izteicās pret šaļinismu, pret režīma represijām, atzina Molotova–Ribentropa pakta noziedzīgo raksturu, taču nesaistīja šo paktu ar 1940. gada notikumiem Latvijā, ko joprojām traktēja kā “sociālistisko revolūciju”. Jau 1988. gada 9. jūnijā viņš pats atkāpās no Latvijas PSR ZA viceprezidenta amata, vēl 2 gadus palika ZA Prezidija loceklis – ZA prezidenta padomnieks, politikā aktīvi neiesaistījās (tāpat kā B. Puriņš), jutās vilies, taču LTF kursu uz Latvijas neatkarību neakceptēja. Viņa tēvs, kā zināms, 1937. gada Staļina represijas gāja bojā, taču dēls turpināja ticēt komunisma ideāliem.

Interesanti atsaukties uz trimdas vēsturnieka un politiķa Ulda Ģērmaņa trāpīgo vērtējumu: “Kad Ulmaņa valdība kapitulēja Maskavas ultimāta priekšā un iesākās Latvijas sovjetizācija, Aleksandram Drīzulim bija divdesmit gadu, viņš dzīvoja satraukumā un Staļina terora ēnā, un viņam nebija sakara ar notikumiem Latvijā. Viņam nebija nemaz iespējams kļūt par “Latvijas un latviešu tautas nodevēju”” (*Ģermanis U.* Zili stikli, zaļi ledi. Rīgas piezīmes. – Stokholma; Rīga: Memento/Zinātne, 1995. – 206 lpp.). Starp citu, šajā 1968. gadā uzrakstītajā grāmatā par Rīgas un Vēstures institūta apmeklējumu 1966. gada rudenī U. Ģermanis raksturoja toreizējo direktoru – neapšaubāmi, savu principiālu idejisko pretinieku – objektīvi un samērā pozitīvi. Šo raksturojumu viņš visumā apstiprināja arī mūsu

1995. gada sarunās (kaut arī tad bija jau stipri kritiskāks pret Drīzuli). Viņaprāt, Drīzulis bija dzimis un uzaudzis Padomju Krievijā un nejutās saistīts ar “pilsonisko Latviju”, līdz ar to varēja būt Latvijas “pilsoniskā valstiskuma” pretinieks.

Mums ar A. Drīzuli bija labas koleģiālas attiecības (varbūt atskaitot 1987.–1991. gadu, kad viņš bija vilies par manu nostāju un arī par to, ka 1987. gada septembrī nebiju braucis uz Maskavu Oktobra revolūcijas 70 gadu jubilejas sarīkojumu ietvaros oficiālās Latvijas PSR delegācijas sastāvā, kaut biju delegācijā ietverts). Vēl lielākas domstarpības mums radās par ZA nosaukuma maiņu, akadēmijas jauno koncepciju u.tml. Taču, kad kļuva par ZA viceprezidentu un vēlāk prezidentu, iespēju robežās sniezdām Drīzulim atbalstu, un es nešaubīdamies pievienoju savu parakstu tiem labajiem vārdiem, kuri par A. Drīzuli tika sacīti viņa nekroloģā.

A. Drīzuļa cilvēcisko īpašību raksturošanai gribu vēl minēt šādu epizodi: 1981. gadā atklājām piemiņas plāksni izcilajam latviešu ķīmiķim Gustavam Vanagam pie mājas A. Čaka (toreiz Suvorova) ielā 83, kur viņš bija dzīvojis. OSI organizētajā atklāšanas ceremonijā mazliet negaidīti ieradās arī A. Drīzulis, toreizējais ZA viceprezidents. Runāt oficiāli viņš atsacījās, taču teica, ka gribot būt klāt. Izrādās, ka 1945. gadā, pārceldamies uz Rīgu, ar māti saņēmuši bijušo G. Vanaga dzīvokli, kurš pats 1944. gadā bija devies uz Vāciju (Dancīgu). Kad Vanags 1945. gada rudenī atgriezās, Drīzulis bez vārda runas atbrīvoja dzīvokli iepriekšējam iemītniekam, un tur bija saglabāta visa Vanaga mantība, ieskaitot viņa bibliotēku, zinātniskos rakstus un ļoti vērtīgās dienasgrāmatas. Maz būs bijuši padomju funkcionāri, kas rīkotos līdzīgi!

Nav brīnums, ka 1996. gadā – institūta 60 gadu jubilejā Latvijas vēstures institūts sveica akadēmiķi A. Drīzuli dedzīgiem aplausiem, kaut arī pat viņa klātbūtne dažiem šķita neērta. A. Drīzulis man sacīja, ka šo attieksmi viņš uzskatot par savu “reabilitāciju” pēc Latvijas neatkarības atgūšanas.

⁷ Latvijas vēstures institūta 75 gadu jubilejas lasījumu laikā 2011. gada 12. maijā Ēriks Žagars man pastāstīja, ka direktors V. Karaļuns bijis liels “cenzors”, kas nežēlīgi svītrojis ārā, viņaprāt, ideoloģiski nepieņemamus formulējumus: arī viņam, Žagaram, “zilās grāmatas” manuskriptā, bijušas rindkopas par 1941. gada nepamatotām represijām, kuras pašrocīgi izsvītrojis Karaļuns.

Arī man nācies pieredzēt V. Karaļuna iejaukšanos. 1961. gadā pēc viņa “Zvaigznes” redakcijas sēdē izsacītā lūguma uzrakstīju “Pārdomas par krievu valodas nozīmi latviešu kultūrai”, kur pozitīvi atsaucos par I. Ērenburga tolaik publicējamo romānu “Люди, годы, жизнь” un citiem Krievijā izdotajiem “atkušņa posma” darbiem un ieteicu latviešiem tos lasīt. Pa tam Karaļuns bija pārcelts no “Zvaigznes” redaktora par žurnāla “Padomju Latvijas Komunisti” atbildīgo redaktoru, kur arī publicēja manu opusu (1961, Nr. 10), gan ar citu tekstu un Karaļuna patvaļīgi iestarpinātajiem J. Sudrabkalna lišķīgajiem krievu cildinājumiem, par ko “Amerikas balss” mani pelnīti gānīja kā “jaunpienākušu skribentu no latviešu vidus”. Patiesības labad gan man jāpiebilst, ka Karaļuns ļāva T. Vilciņam publicēt “Latvijas PSR ZA Vēstis” (gan tikai 1986. gadā) labvēlīgu recenziju par manu grāmatu “Etīdes par Latvijas zinātņu pagātnei” (Rīga: Zinātne, 1982),

kuras iznākšana bija drausmīgi saniknojusi kādreizējo Latvijas PSR ZA prezidentu (līdz 1984) A. Mālmeisteru.

Vai V. Karaļuns pats tieši piedalījies masu represijās 1941.–1949. gadā, grūti apgalvojams. Viņa personas lietā rodamajā autobiogrāfijā sacīts, ka 1941. gada jūnijā viņš Ilūkstes apriņķī nodarbojies ar zirgu un vezumu rekvizēšanu kara vajadzībām, bet 1944.–1947. gadā iesaistījies “ciņā pret buržuāziski nacionālistisko bandītismu”, viņa tēvs esot ticis bandītu sašauts. 1947.–1950. gadā bijis Ogres rajona avīzes “Padomju Ceļš” redaktors, pēc tam neklātienē beidzis Maskavā PSKP CK augstāko partijas skolu. (V. Karaļuna personas lieta. LZA arhīvs, 1. f., 15. apr., 4122. l.)

Par Karaļuna pretrunīgo personību kolorītas liecības rodamas J. Graudoņa sarunā ar J. Stradiņu un I. Roni (1993. g.), kur lasāms: “Nekādā lielā sajūsmā par jauno priekšniecību nebijām, protestējām, apelējām pat pie vadošajām CK personām. Kā to pierādīja atmodas gads, nebijām vīlušies, un var teikt – tā kā J. Dzintars stāvēja ārpus konkurences – V. Karaļuns bija viens no pēdējiem Latvijas vēsturniekiem, kas centās attaisnot un pat aizstāvēt komunistisko genocīdu pret latviešu tautu. Neaizmirstama ir V. Karaļuna pēdējā vadītā zinātniskās padomes sēde 1988. gada vasarā – ar atklātiem draudiem tautas atmodai un tās ideāliem [...] Savu darbību institūtā V. Karaļuns negribēja sākt ar “tīrīšanām” – īpaši tik tālu no “attīstītā sociālisma” stāvošā jomā kā arheoloģija, un tāpēc viss palika pa vecam. Šo soli Karaļuns bija pareizi aprēķinājis – radot sev zināmu liberāla imidžu, it īpaši ticot padomju sistēmas mūžīgumam. Toties 1988. gadā viņš bija gatavs “tīrīt” ne tikai institūta mērogā.” (Sk.: Arheologam Jānim Graudonim – 80. LZA īsteno locekļu Jāņa Stradiņa un Induļa Roņa saruna ar jubilāru // LVIŽ. – 1993. – Nr. 3. – 191., 192. lpp.)

⁸ LZA arhīvs, 1. f., 1. apr., 2093. l., 142. lp.; 2167. l., 112. lp.

⁹ Latvijas PSR vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. A. Drīzuļa redakcijā. Divos sējumos. – Rīga: Zinātne, 1986. – 1. sēj. – 400 lpp.; 2. sēj. – 552 lpp.

¹⁰ *Ģermanis U.* Ceļā uz Latviju. Raksti par mūsu vēsturi. – Stokholma, 1990. – 188. lpp.

¹¹ LKP CK sekretāra A. Gorbunova runa LPSR ZA kopsapulces sesijā // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1987. – Nr. 8. – 28.–31. lpp.

¹² *Stradiņš J.* Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības. – Rīga: Zinātne, 1998. – 711 lpp.

¹³ *Drīzulis A.* Ar atjaunotnes ideoloģiju! // Literatūra un Māksla. – 1988. – 13. maijs.

¹⁴ *Drīzulis A.* Vēsturei pārtaisīt nav iespējams // Literatūra un Māksla. – 1988. – 10. jūn.

¹⁵ *Daugmalis V.* Patiesība, šis ir tavs laiks! // Literatūra un Māksla. – 1988. – 23. jūl.

¹⁶ *Priedītis I., Krūmiņš V., Stradiņš J.* Jau šoruden (aicinājums izvērst diskusiju par nenoskaidrotiem Latvijas vēstures jautājumiem) // Padomju Jaunatne. – 1988. – 17. aug.

¹⁷ Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis Jānis Stradiņš. Biobibliogrāfija. – Rīga: Zinātne, 1993. – 303 lpp.; Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis Jānis Stradiņš. Biobibliogrāfija II (1993. gada izdevuma turpinājums un papildinājumi). – Rīga: Zinātne, 2004. – 463 lpp.

- ¹⁸ *Stradiņš J., Liepiņš E.* (sast.) Fizikāli organiskā ķīmija Organiskās sintēzes institūtā. Laboratorijas pusgadsimta ceļš (1961–2011). – Rīga: Zinātne, 2011. – 407 + 24 lpp.
- ¹⁹ Radošo savienību plēnums. 1. un 2. jūnijs (ar J. Petera priekšvārdu un J. Stradiņa pēcvārdu). – Rīga: Jumava, 2010. – 327 lpp. Grāmatā ietvertas “Literatūrā un Mākslā” publicētās runu stenogrammas, taču tajā trūkst plēnuma dalībnieku vēstules M. Gorbačovam (PSKP XIX Vissavienības partijas konferencei), kas publicēta “Cīņā” 1988. gada 11. jūnijā.
- ²⁰ *Stradiņš J.* Trešā tautas atmoda un tās loma Latvijas neatkarības atjaunošanā // Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference 2008, 13.–14. novembris, Rīga. J. Bērziņa u.c. redakcijā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010. – 322.–340. lpp.
- ²¹ *Stradiņš J.* Latvijas zinātne pārbūves ceļā (Runa Salaspils zinātnisko iestāžu un pieaicināto zinātnieku sanāksmē 1988. g. 22. jūnijā) // *Stradiņš J.* Trešā atmoda. Raksti un runas 1988.–1990. gadā Latvijā un par Latviju. – Rīga: Zinātne, 1992. – 345.–354. lpp. Runa atreferēta un sanāksmes lēmums publicēts laikrakstā “Padomju Jaunatne” 1988. gada 30. jūnijā. Salaspils sanāksme ievadīja Latvijas Zinātnieku savienības dibināšanas priekšdarbus.
- ²² *Stradiņš J.* Zinātne un sabiedrība Latvijā. Ievadruna LZS dibināšanas kongresā (1988. g. 27. nov.) // *Cīņa*. – 1988. – 29. nov.
- ²³ Zinātniskā asociācija “Latvija un latvieši pasaulē” (dibināšanas konferences materiāli un darbības pamatmeti pirmajā gadā). – Rīga, 1990. – 35 lpp.
- ²⁴ *Каралюн В. Ю.* Историческая наука на пути перестройки // *Известия АН Латв. ССР*. – 1988. – № 9. – С. 3–10.
- ²⁵ Turpat. – 8. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 10. lpp.
- ²⁷ Vincents Karaļuns [oficiālo personu nekrologs; 22 paraksti] // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1988. – Nr. 9. – 126. lpp.
- ²⁸ *Vaivads J.* Strādāt kopā ar sabiedrību un tās labā // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1988. – Nr. 9. – 129.–132. lpp. Atreferēta Salaspils zinātnieku sanāksmes gaita un arī J. Stradiņa referāts.
- ²⁹ Piem.: *Stradiņš J.* Grūtais ceļš uz Latvijas personālo Zinātņu akadēmiju // LZA Vēstis. – 1990. – Nr. 12. – 131.–134. lpp.; *Stradiņš J.* Latvijas ZA izcelsmes un statuss – šodien un rīt // LZA Vēstis. – 1991. – Nr. 5. – 7.–18. lpp.
- ³⁰ Latvijas Zinātņu akadēmijas Harta // Zinātnes Vēstnesis. – 1996. – Nr. 19; LR Saeimas sēdes 23. janv. stenogramma // Latvijas Vēstnesis. – 1997. – 29. janv.
- ³¹ *Stradiņš J.* Latvijas Zinātņu akadēmija .. – 616.–624. lpp.
- ³² *Greitjāne R., Bērziņš J.* Vēsturniekam Indulim Ronim – 50 // LVIŽ. – 1993. – Nr. 2. – 199., 200. lpp. Kopš 1996. gada 1. Ronis LVI un ZA darbā nepiedalījās, bet 2010. gada 18. novembrī un atkārtoti 2011. gada 6. janvārī atsacījās no ZA īstenā locekļa nosaukuma un lūdza viņu svītrot no LZA sarakstiem. 2011. gada 7. aprīļa LZA pilnsapulce šo I. Roņa iesniegumu pieņēma zināšanai. I. Roņa personas lieta atrodas LZA personāldaļā.
- ³³ *Ronis I.* Latviešu buržuāzijas politika 1907.–1914. gadā. – Rīga: Zinātne, 1978. – 239 lpp.
- ³⁴ *Ronis I.* Latvijas vēstures institūts laikmeta kontekstā // LVIŽ. – 1995. – Nr. 4. – 20.–37. lpp.
- ³⁵ Šīs zinātņu vēstures tēmas ietvaros T. Vilciņš izpētīja zinātnes stāvokli Latvijā 1919.–1940. gadā, R. Viksne – RLB Zinību komisijas darbību (viņa

- drīz pārgāja strādāt pie citas tēmas), J. Stradiņš (kopā ar Dz. Cēberi) – Latvijas ZA ģenēzi un kopsakarus ar iepriekš pastāvējušām institūcijām. Darbu rezultātā tapušas J. Stradiņa grāmatas “Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības” (1998), “Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā” (2009) un ļoti liels skaits zinātnisku publikāciju Latvijas un ārzemju izdevumos.
- ³⁶ *Straube G.* Edgara Andersona piemiņas konference // *LZA Vēstis*. – 1991. – Nr. 8. – 140. lpp.
- ³⁷ *Stradiņš J.* Edgars Andersons un Latvijas vēstures rakstīšana // *LZA Vēstis*. – 1991. – Nr. 8. – 58. lpp.
- ³⁸ Turpat. – 59. lpp.
- ³⁹ Turpat. – 59., 60. lpp.
- ⁴⁰ *Pāvulāns V.* Vēsturniekam Teodoram Zeidam – 80. Skolotāja saruna ar skolnieku // *LVIŽ*. – 1993. – Nr. 1. – 198.–200. lpp. Šajā sarunā T. Zeids cildina 1936. gadā dibināto Latvijas vēstures institūtu par to, ka tas ķēries pie “tautas vēstures ar tautu kā vēstures subjektu”, tomēr “izteikti nacionālā virzienā”. Īpaši T. Zeids uzsver institūta pozitīvo lomu Latvijas vēstures avotu izdošanā.
- ⁴¹ Vēsturniekam Tālivaldim Vilciņam – 70. Jāņa Stradiņa saruna ar jubilāru // *LVIŽ*. – 1992. – Nr. 3. – 197.–203. lpp. (par LVI un LVIŽ atjaunošanu: 201.–203. lpp.).
- ⁴² *Stradiņš J.* Prezidents Kārlis Ulmanis un Latvija // *Stradiņš J.* Trešā atmoda .. – 82.–90. lpp.; pirmpublicējums ar nosaukumu “Prezidenta Kārļa Ulmaņa piemiņai” – *LZA Vēstis*. – 1990. – Nr. 12. – 116.–120. lpp. Tajā pašā žurnāla numurā aizsākta sensacionālo K. Ulmaņa izsūtījuma piezīmju publicēšana I. Roņa redakcijā.
- ⁴³ *Stradiņš J.* Prezidenta Kārļa Ulmaņa zinātnes politika (referāts K. Ulmaņa piemiņas konferencē Rīgā 1990. g. 21. decembrī) // *Zinātnes Vēstnesis*. – 1993. – Nr. 13. – 2., 3. lpp.
- ⁴⁴ Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: dokumenti un materiāli ar Induļa Roņa ievada eseju “Kārlis Ulmanis Latvijas brīvvalsts likteņa stundās un viņa Golgātas ceļš”. Sast. I. Ronis, A. Žvinklis. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1994. – 479 lpp. (Grāmata izdota ar trimdas latviešu, īpaši *Dr. h.c. J. Labsvīra* atbalstu.)
- ⁴⁵ LZA Prezidija protokoli. 1990. g. 5. dec. sēdes protokols. LZA arhīvs, 1. f., 2. apr., 761. l., 126. lp. “LZA Vēstis” informācija par šo sēdi nav sniegta.
- ⁴⁶ LZA arhīvs, 1. f., 2. apr., 761. l., 127. lpp. Vēstures institūta direktora 1990. g. 27. novembra iesniegums LZA Prezidijam.
- ⁴⁷ Latvijas Kompartijas darbības programma sabiedriski politiskās un ekonomiskās situācijas saasināšanās apstākļos Latvijā. PSKP CK Politbiroja locekļa, LKP CK pirmā sekretāra A. Rubika referāts [LKP 25. kongresā] // *Cīņa*. – 1990. – 4. dec.
- ⁴⁸ Latvijas Vēsture. – 1991. – Nr. 1. Redakcijas kolēģijas priekšvārdam seko prof. H. Stroda raksts “Latvijas vēstures zinātne (1945–1990)”, 3.–6. lpp., ar situācijas vērtējumu arī LZA Latvijas vēstures institūta organizatoriskā atjaunošanā.
- ⁴⁹ *Ronis I.* Latvijas vēstures institūts laikmeta kontekstā // *LVIŽ*. – 1995. – Nr. 4. – 36. lpp.
- ⁵⁰ *Stradiņš J.* Komunistiskais totalitārisms un latviešu tauta (ievadvārdi zinātniskās konferences atklāšanā) // *Komunistiskā totalitārisma un genocīda*

- prakse Latvijā. Zinātniskās konferences materiāli (1991. g. 13. jūnijā). I. Šneideres u.c. redakcijā. – Rīga: Zinātne, 1992. – 8.–14. lpp.
- ⁵¹ Turpat. – 14. lpp.
- ⁵² Zinātniskā asociācija “Latvija un latvieši pasaulē” (dibināšanas konferences materiāli un darbības pamatmeti pirmajā gadā). – Rīga, 1990. – 35 lpp.; Asociācija “Latvija un latvieši pasaulē” (1989. g. aprīlis – 1991. g. aprīlis). Sarunu apkopojā L. Kalinka // LZA Vēstis. – 1991. – Nr. 4. – 138.–140. lpp. Sk. arī: *Stradiņš J.* Latvijas Zinātņu akadēmija .. – 381., 382. lpp.
- ⁵³ Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Zinātniskās konferences materiāli (1991. g. 13. jūnijā). I. Šneideres u.c. redakcijā. – Rīga: Zinātne, 1992. – 177 + 2 lpp.
- ⁵⁴ No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986. R. Viksnes un K. Kangerā redakcijā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. – 975 lpp.
- ⁵⁵ Kārlim Ulmanim 120. A. Caunes u.c. redakcijā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1998. – 200 lpp.; Kārlim Ulmanim 125. A. Caunes u.c. redakcijā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. – 239 lpp.
- ⁵⁶ Arheologam Jānim Graudonim – 80. LZA īsteno locekļu J. Stradiņa un I. Roņa saruna ar jubilāru // LVIŽ. – 1993. – Nr. 3. – 189.–198. lpp.
- ⁵⁷ *Stradiņš J.* Profesora Dr. hist. h.c. Jāņa Labsvīra piemiņai // Kārlim Ulmanim 125. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. – 227.–236. lpp.
- ⁵⁸ *Ose I., Bērziņš J.* LU Latvijas vēstures institūta Zinātniskās domes iesniegums (J. Radzevičam, J. Stradiņam, M. Auziņam 2004. g. 12. martā par iespēju iekļauties LZA sastāvā kā juridiski neatkarīgai pētniecības institūcijai); *Stradiņš J., Caune A., Bērziņš J.* Varbūt nerotaļāties ar pētnieciskiem institūtiem? // Latvijas Vēstnesis. – 2004. – 6. apr., Nr. 54; *Ose I., Bērziņš J., Caune A.* LVI iesniegums atjaunot Latvijas valsts zinātniskā institūta statusu // LVIŽ. – 2005. – Nr. 2. – 187., 188. lpp.

Jānis Stradiņš

THE TRANSFORMATION OF THE INSTITUTE OF HISTORY OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LATVIAN SSR TO THE INSTITUTE OF THE HISTORY OF LATVIA, 1988–1993 (the recollections of a contemporary)

Summary

The article is based upon the author's lecture given on 12 May 2011 at the conference dedicated to the 75th anniversary of the Institute of the History of Latvia of the University of Latvia. The article deals with the complicated process by which the Institute of History of the Academy

of Sciences of the Latvian SSR re-transformed itself into the Institute of the History of Latvia. The transformation that occurred during the years of the “Third Awakening” and the first period of restoration of Latvia’s independence is shown as a highly contradictory process.

The former directors of the Institute, namely academician Aleksandrs Drīzulis, Vincents Karaļuns and Indulis Ronis, are recalled, the most possible motives that determined their actions are presented and their cooperation with the leaders of the Academy of Sciences is described. A particular attention is given to the memorial conference of Prof. Edgars Andersons dedicated to historiography of Latvia (March 1990) and the conference on totalitarianism and genocide on 13 June 1991, which analyzed real facts of the history of Latvia. These two conferences are seen as key events in the evolution of the Institute. On 5 December 1990, the prewar name of the Institute was restored and the Presidium of the Latvian Academy of Sciences (LAS) acknowledged the continuity of the Institute.

The organization of Kārlis Ulmanis memorial foundation in June 1990 led to the first contacts with the future State president of Latvia Guntis Ulmanis and to important investigations of the fate of Kārlis Ulmanis and political repressions in Latvia during 1940–1953. These contacts with historians influenced the political career of Guntis Ulmanis.

The establishment of Arveds Švābe Prize by the Latvian Academy of Sciences, in 1992, instead of Jānis Zutis Prize, has been described, and the nominations for these prizes have been listed.

The article relies on personal recollections of the author, who was in these years actively involved in the described transformation processes, and enriched with the materials of the Archives of the LAS.

Iesniegts 08.07.2011.

Rasa Pārpuce

VĒSTURES KRĀTUVES DARBĪBA OTRĀ PASAULES KARA GADOS (VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ)

Vēstures krātuve darbojās no 1942. gada marta līdz 1944. gada rudenim – kā Latvijas vēstures institūta (LVI) darba turpinātāja jeb aizstājēja.¹ Otrā pasaules kara laikā nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas pārvalde slēdza institūtu un tā vietā izveidoja minēto krātuvi, kuras darbība uzskatāma par vienu no institūta vēstures posmiem, kaut arī formāli krātuve tika veidota kā jauna institūcija. Tāpat krātuvei bija citāda pakļautība nekā tās priekšgājējam: institūts bija Latvijas Universitātes struktūrā, savukārt Vēstures krātuve oficiāli skaitījās Valsts arhīva (Rīgā) sastāvā.

Vēstures krātuves darbība vēstures literatūrā ir maz pieminēta. Vēsturnieks Indulis Ronis apskatā par LVI dažādos laikos skar arī Otrā pasaules kara posmu.² Viņš kā galveno krātuves uzdevumu min bibliogrāfijas kartotēku sastādīšanu. Krātuves pastāvēšanu un darbību atzīmē arī LVI vadītājs Guntis Zemītis savā apskatā par LVI vēsturi.³ 1993. gadā Jānis Tālivaldis Zemzaris (1902–1996, līdz 1936. gadam – Zommers), kurš bija viens no krātuves darbiniekiem, publicēja nelielu atmiņu stāstījumu, kurā galvenokārt pievēršas institūta bibliotēkas un rokrakstu materiālu sargāšanai kara laikā, tāpat īsi pieskaras krātuves dibināšanas apstākļiem un apraksta paša pieredzēto vācu okupācijas laikā.⁴

Vēstures krātuve ir pieminēta arī atsevišķos vēsturnieku darbos par Otrā pasaules kara Latvijas teritorijas pārvaldes un kultūras jautājumiem. Kārlis Kangeris rakstā par vācu okupācijas laikā veikto padomju pārvaldes (1940–1941) izpēti apskatījis vienu Vēstures krātuves darbības virzienu.⁵ Viņš uzskatāmi parādījis, kā nacionālsociālistiskās Vācijas pārvalde Latvijā organizēja pētījumus par padomju laiku jeb t.s. boļševizāciju. Viņš raksta par vācu iestādēm, kas to veica; par mēģinājumiem (sākumā neveiksmīgiem) iesaistīt šajā pētniecībā vietējos, t.i., Latvijas speciālistus; par to, kā vācu okupācijas laikā par vienu no galvenajām padomju gada pētniecības iestādēm kļuva Vēstures krātuve. Tomēr, kā parāda raksta autors, krātuve nebija vienīgā “latviešu iestāde”, kas to veica, un tas nebija vienīgais krātuves uzdevums, kaut arī viens no svarīgākajiem.

Ieva Šķiņķe pētījumā par Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas, kas bija t.s. latviešu (Zemes) pašpārvaldes sastāvdaļa, darbību un avotiem min arī Vēstures krātuvi un pieskaras tās izveidei.⁶ Viņa plaši citē ģenerāldirekcijas vadītāja Jāņa Celma 1941. gada 11. decembrī Latvijas ģenerālkomisāram Oto Heinriham Dreksleram (*Drechsler*) sūtīto vēstuli ar ierosinājumu veidot krātuvi.

Šis raksts pievēršas jautājumiem par Latvijas vēstures institūta slēgšanu un Vēstures krātuves izveidi, par krātuves darbiniekiem un tās veicamajiem uzdevumiem, kā arī īsi par telpām un zinātnisko bibliotēku.

Avoti rakstam ņemti no Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) un Vācijas Federālā arhīva. Dokumenti skatīti Latvijas ģenerālkomisāra fondā,⁷ jo ģenerālkomisārs un tā pilnvarotie (Kultūras nodaļas vadītājs Karls fon Strickis un pilnvarotais arhīvu jautājumos Kurts Dilters)⁸ noteica Vēstures krātuves darbību. Fondā materiāli ir atrodamī vairākās lietās, starp kurām būtu jāizceļ tādas, kas apkopo materiālus par pētniecības darba organizēšanu un arhīvu pārvaldi Latvijā Otrā pasaules kara laikā.⁹ Atsevišķa lieta par Vēstures krātuvi ir “Dālema publikāciju iestādes” (*Publikationsstelle Berlin-Dahlem*) fondā.¹⁰ Minētajā lietā atrodas K. Diltersa sarakste ar “Publikāciju iestādes” vadītāju un vienlaikus Vācijas Valsts arhīva direktoru Johanesu Papricu (*Papritz*, 1898–1992), tajā skaitā viņam nosūtītā informācija par Vēstures krātuves veidošanas posmu.

Ziņas par krātuvi rodamas LVVA fondos, kas glabā kara laika Latvijas teritorijas pārvaldes dokumentus: Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas fonds¹¹ un tai pakļautās struktūras – Zinātnisko iestāžu un vispārīgo lietu departamenta (no 1942. gada jūlija – Vispārīgais un zinātnu departaments) fonds,¹² jo administratīvi Vēstures krātuve bija pakļauta t.s. latviešu (Zemes) pašpārvaldei. No šiem fondiem, kuros rakstam izmantotie materiāli ir izkaisīti tematiski pa vairākām lietām, būtu jāizceļ divas lietas: viena, kas veltīta LVI slēgšanai,¹³ un otra, kas apkopo tikai Vēstures krātuves sarakstes dokumentus 1942. gadā.¹⁴ Tāpat avoti par Vēstures krātuvi ir LVI fondā,¹⁵ kur atrodami personālsastāva dokumenti un materiāli, kas atspoguļo iestādes finanšu līdzekļu izlietojumu (algu saraksti, kases grāmatas, sarakste par budžetu).

Var uzskatīt, ka par aplūkojamo tēmu ir arī publicēti avoti, jo daļu no Vēstures krātuves atskaitēm ir publicējis (un tulkojis no vācu valodas) Kārlis Kangeris. Viņš publicējis atskaites, kas attiecas uz atbilstošā raksta tēmu, t.i., padomju varas gada pētniecību.¹⁶

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA SLĒGŠANA

Vēstures institūta darbība 1941. gada jūlijā, tā slēgšana augustā un vēlākā Vēstures krātuves izveidošana ir cieši saistīta ar nacionālsociālistiskās Vācijas Latvijā realizēto pārvaldes politiku, arī ar pārvaldes noformēšanu (sakārtošanu), ar neskaidro situāciju par t.s. latviešu

(Zemes) pašpārvaldes statusu okupācijas pārvaldes sistēmā, kā arī centieniem padarīt latviešu speciālistus sev lojālus un kontrolēt tos.

Ienākot nacionālsociālistiskās Vācijas karaspēkam Latvijas teritorijā, zinātnes un kultūras iestāžu darbs karadarbības dēļ te tika paralizēts. Pēc situācijas nostabilizēšanās vācu okupācijas pārvalde pārņēma kontroli pār atsevišķām iestādēm, to darbība tika apturēta, un tās vēra vaļā pakāpeniski, pakļaujot pārbaudēm un reorganizācijai. Piemēram, Valsts arhīva darbība oficiāli tika atjaunota tikai 1941. gada 2. novembrī.¹⁷ Arhīviem, tāpat kā iepriekšējo varu pārvaldes iestāžu dokumentu pārņemšanai, tika pievērsta īpaša uzmanība.¹⁸

1941. gada jūlijā un augustā Rīgā notiekošo regulēja militārā pārvalde, bet no 1. septembra – civilā. Vācu militārās pārvaldes laikā atbildīgais par Latvijas kultūras un zinātnes iestādēm bija Baltijā dzimušais vācietis Nīls fon Holsts (*Holst*, 1907–?). Viņš ieradās Rīgā jau jūlija pirmajā pusē vai vidū. Holsts, piemēram, ne tikai slēdza kultūras iestādes, bet arī personiski veica to radikālu reorganizāciju, t.sk. latviešu speciālistu atlaišanu no amata.¹⁹

Tomēr, pirms vācu militārā pārvalde nostiprinājās Latvijā un pārņēma pilnīgu kontroli, latviešu speciālisti gan praktiski veica kultūras iestāžu apsargāšanu, gan paspēja (vismaz formāli) atjaunot atsevišķu iestāžu darbību, kā tas bija, piemēram, ar LVI. Padomju gada laikā institūts nebija slēgts, kaut arī piedzīvojis pārveidojumus (personālsastāvā būtiskākās izmaiņas bija tā vadībā). Izmantojot situāciju ar varas maiņu, 1941. gada jūlija sākumā, vācu militārās pārvaldes laikā, neatkarīgās Latvijas Republikas perioda institūta darbinieki, iespējams, tikai vadošie, sanāca kopā un atjaunoja institūtu (tā vadību) tādu, kāds tas bija līdz 1940. gada jūnijam.

1941. gada 7. jūlijā Augusts Tentelis (1876–1942) parakstīja rīkojumu, ar kuru pats uzņēmās institūta vadību.²⁰ Tajā pašā dienā par vicedirektoru iecēla Arvedu Švābi (1888–1959)²¹ un par ģenerālsekretāru – Marģeru Stepermani (1898–1968). 8. jūlijā sanāca institūta valde un lēma par darbiniekiem. Nākamajā dienā uz valdes lēmuma pamata tika izdots rīkojums “no 1941. gada 1. jūlija uz priekšu patūrēt pagaidām šādus amatus un personas [LVI] dienestā”²² 1941. gada jūlijā bez jau minētajiem institūtā skaitījās: Eduards Šturms, Roberts Malvess, Alfrēds Altements (nodaļu sekretāri); Arturs Nīkurs (vecākais sevišķu uzdevumu ierēdnis); Eduards Krastiņš, Uldis Ģērmanis (arhīva zinātniskie līdzstrādnieki); Irma Alksne (bibliotekāre un tulkotāja); Alma Līventāle, Irene Balode, Marta Zirģele, Oļga Alksne, A. Bērziņš (tehniskie un saimnieciskie amati); Eduards Čingulis un Anna Čingule (palīgstrādnieki).²³

Institūta vadītājs padomju laikā (oficiāli – direktora vietas pagaidu izpildītājs) Jānis Lieknis (1883–1941) atteicās no tā vadības un 8. jūlija valdes sēdē nodeva viņa rīcībā bijušās institūta atslēgas.²⁴

9. jūlijā institūta darbinieki pārņēma telpas Rīgā, Anglikāņu ielas 5. namā, kurā institūts bija atradies pirms 1940. gada jūnija (iespējams, šīs telpas bija piešķirtas īsi pirms padomju okupācijas) un kurš tobrīd esot bijis “pamests neapdzīvots un bez noteikta saimnieka, vienīgi agrākā institūta sētnieka Eduarda Čingūļa uzraudzībā”.²⁵ Institūts jau sāka plānot remontu, tomēr atteicās no telpām 1. augustā – padomju gadā tur esot atradusies “kāda boļševiku militāra iestāde”, tāpēc nams bija jāatstāj vācu militārā resora pārziņā.²⁶ Institūta telpas, kur atradās tā bibliotēka un arhīvs, bija Skolas ielā 11.

Oficiālu rīkojumu par LVI slēgšanu izdeva Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija, turklāt ar atpakaļejošu datumu.²⁷ Kā jau minēts, ģenerāldirekcija bija t.s. latviešu (Zemes) pašpārvaldes sastāvdaļa, kuras darbību pieļāva, daļēji organizēja un vēlāk stingri uzraudzīja vācu okupācijas pārvaldes iestādes.²⁸ LVI šīs administratīvās sistēmas ietvaros nonāca Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas²⁹ pārziņā. Latviešu pašpārvaldes formālo saistību ar institūta slēgšanu rāda tā likvidatoru A. Altementa un A. Nikura ziņojumi ģenerāldirekcijai. Lēmumus (mutiskus rīkojumus) par institūta slēgšanu deva vācu militārās pārvaldes pārstāvji un personiski N. fon Holsts. Pēdējais jau jūlija otrajā pusē savā sarakstē atzīmēja, ka “izdaudzinātais Vēstures institūts esot aizzīmogs”.³⁰

Augustā iesākās institūta slēgšanas (likvidēšanas) process (pēc paša Holsta vārdiem – jau jūlija otrajā pusē). 6. augustā pēc N. fon Holsta prasības institūta darbinieki nodeva viņam institūta telpu atslēgu divus komplektus (acīmredzot runa ir par telpām Skolas ielā). Vienu atslēgu komplektu saņēma Zemes (bij. Valsts) bibliotēkas pārstāvis – un 8. augustā sāka pārvest institūta grāmatas. Bibliotēkas pārstāvis paskaidroja institūta likvidatoriem, ka viņš darbojoties “saskaņā ar Dr. fon Holsta kunga norādījumiem un viņam savā darbībā institūta likvidatori neesot jāpieaicina”.³¹ Likvidatori atzina, ka, “ievērojot šādus apstākļus [...] viņiem pagaidām nav iespējams realizēt rīcības tiesības par institūta mantu, kas atrodas institūta telpās”.³² Likvidatori telpu atslēgas saņēma 3. septembrī, konstatējot, ka izvestas visas institūta grāmatas, to plaukti un atsevišķi citi inventāra priekšmeti.³³

Augusta vidū institūta “darbības apturēšana” tika noformēta oficiāli. Šis ir viens no daudziem piemēriem kara laikā, kad rakstisku rīkojumu formā pārtapa jau iepriekš pieņemti lēmumi un pat notikuši fakti. Turklāt šajā gadījumā praktiskie lēmēji un formālo rīkojumu izdevēji nebija vieni un tie paši.

Rīkojumu par Latvijas vēstures institūta darbības apturēšanu un darbinieku atbrīvošanu vai pārceļšanu izglītības un kultūras ģenerāldirektors Jānis Celms izdeva tikai 1941. gada 18. augustā.³⁴ Pateicoties LVI bijušo darbinieku pašiniciatīvai, tas vācu militārās pārvaldes laikā bija darbojies aptuveni mēnesi. Atsevišķi darbinieki palika amatā līdz

16. augustam, bet dažiem oficiālus atlaišanas dokumentus nav izdevies atrast. Kaut par konkrētiem institūta darbības rezultātiem jūlijā ziņu trūkst, tomēr A. Tentelis ar J. Celma rīkojumu saņēma algu par LVI vadīšanu no 7. jūlija līdz 1. augustam.³⁵ Pie tam ar šo rīkojumu oficiāli no amata (no 1. jūlija) tika atbrīvots padomju laika (1940.–1941. gada) institūta vadītājs Jānis Lieknis.

J. Celms ar 1941. gada 18. augusta rīkojumu (ar atpakaļejošu datumu: no 16. jūlija) no amata atbrīvoja četrus institūta darbiniekus: E. Krastiņu un M. Zirģeli (pēc pašu lūguma); U. Ģērmani un O. Alksni (“štatū samazināšanas dēļ”), bet no 1. augusta: M. Stepermani, R. Malvesu, E. Šturmu, I. Alksni, I. Balodi, A. Činguli.³⁶ Atbrīvoto sarakstā nav minēti: A. Švābe, A. Altements, A. Līventāle, A. Bērziņš un E. Čingulis. Ar to pašu rīkojumu E. Čingulim izmaksāja algu par institūta lietošanā nodotā nama Rīgā, Anglikāņu ielā 5, uzraudzīšanu no 1941. gada 15. jūnija līdz 1. augustam.

A. Nīkurs tika atlaists no LVI un amata ar citu tās pašas dienas (18. augusta) rīkojumu un pieņemts darbā no šīs dienas Izglītības un kultūras nozares (ģenerāldirekcijas) Budžeta un grāmatvedības daļā par inspektoru darba algas jautājumos.³⁷ Viņam un A. Altementam (kā LVI darbiniekam) tika uzdots “līdz turpmākam rīkojumam” kārtot LVI saimnieciskos un finansiālos jautājumus³⁸ (t.i., viņi faktiski bija LVI likvidatori un tā arī parakstījās).

Detalizētais augusta vidus rīkojumu uzskaitījums atspoguļo pārvaldes sakārtošanu, pie tam – ar atpakaļejošiem datumiem. Rīkojumi tāpat rāda, ka latviešu pašpārvaldes pārstāvji nesauca LVI “izformēšanu” par likvidēšanu, bet gan – par darbības apturēšanu, kaut A. Altements un A. Nīkurs parakstījās kā “likvidatori”.

Vēlāk (1942. gada sākumā) A. Altements un A. Līventāle tika pieņemti darbā ģenerāldirekcijā kā bijušie LVI darbinieki (jau Vēstures krātuves veidošanas posmā). A. Altements bija tā persona, kas faktiski pārvaldīja LVI inventāru (to, kas vēl bija institūta telpās un atdots citām iestādēm) un tika iesaistīts krātuves veidošanas pirmsākumos vēl pirms oficiālās Vēstures krātuves dibināšanas atļaujas saņemšanas. Vairāki bijušie institūta darbinieki no 1942. gada pavasara strādāja Vēstures krātuvē, tostarp arī A. Švābe, kurš kļuva par tās vadītāju.

Informācija par institūta darbiniekiem 1941. gada rudenī un ziemā, t.i., par laiku, kad tika likvidēts institūts un uzsākta Vēstures krātuves organizēšana, ir skopa. Viens no darbiem, ko šajā laikā realizēja institūta pārstāvji, bija padomju varas gadā apturēto Latvijas vēstures avotu izdošana. Tie bija: “Vidzemes 1638. g. arklū revīzija. III burtnīca”,³⁹ “Vidzemes tiesību vēstures avoti. 1336.–1551. g.”⁴⁰ Vēl viens izdevums, kam kā klajā nākšanas laiks norādīts 1941. gads, ir “Vidzemes saimniecības vēstures avoti. 1553.–1618. g.”⁴¹ Izdodot šīs avotu publikācijas, vēl bija jāsaņem vācu okupācijas pārvaldes at-

ļauja tos izplatīt, un nepieciešamo saskaņošanu vēlāk veica Vēstures krātuve.

Kā jau minēts, 1941. gada septembrī vācu militāro pārvaldi Latvijā (Rīgā – 1. septembrī) nomainīja civilā, t.i., ģenerālkomisārs. Kultūras un izglītības joma bija Latvijas ģenerālkomisāra Kultūras nodaļas vadītāja – vēl viena Baltijas vācieša Karla fon Stricka pārziņā, un viņam bija tieša ietekme uz šīs nozares jautājumu risināšanu Latvijā.⁴² Viņš kopā ar Kurtu Dilferu, kurš bija ģenerālkomisāra referents arhīvu jautājumos un 1943. gada janvārī nomainīja Stricki Kultūras nodaļas vadītāja amatā, noteica Vēstures krātuves darbību. No sarakstes materiāliem, arī rīkojumu melnrakstiem redzams, ka uz Vēstures krātuvi attiecināmie dokumenti ir abu šo peronu sastādīti un savstarpēji saskaņoti.⁴³ K. fon Strickis Rīgā bija jau no 1941. gada augusta, bet K. Dilfers ieradās oktobra beigās.

Gan vācu militārās pārvaldes pārstāvis N. fon Holsts, gan arī civilo pārvaldi pārstāvošais K. fon Strickis neizjuta simpātijas pret latviešu kultūru un vēl jo mazāk pret latviešu vēstures pētniecību. Abi jau 20. gs. 30. gados bija iesaistīti Baltijas vāciešu kultūras vērtību pārvaldīšanā, kā arī 1939. un 1940. gadā bija piedalījušies Latvijas–Vācijas starpvalstu sarunās par kultūras vērtību jautājumiem un uzskatīja, ka latviešu speciālisti ir nedraudzīgi pret vācu kultūru Latvijā. Kurts Dilfers atšķirībā no abiem pārējiem nebija vietējais vācietis, un viņam nebija tik personisku emociju attiecībā pret latviešiem kā viņa kolēģiem, kaut arī viņš Latvijas vēsturniekus bija iepazinis jau iepriekš un tāpat uzskatīja, ka latvieši 1939.–1940. gadā bija izturējušies nekorekti pret vāciešiem.⁴⁴

1941. gada rudenī ar 23. oktobra rīkojumu K. fon Strickis sadalīja pilnvaras rīkoties ar LVI īpašumiem: atbildīga par bibliotēku, inventāru un naudas līdzekļiem bija J. Celma vadītā ģenerāldirekcija (kas to jau bija uzdevusi veikt A. Altementam un A. Nikuram), savukārt par institūta arhīvu, fotokopijām un manuskriptiem atbildīgais skaitījās Latvijas ģenerālkomisāra pārstāvis arhīvu jautājumos K. Dilfers.⁴⁵ Tomēr šī rīkojuma praktiskā izpilde izskatījās citādi. Bibliotēka jau bija pārņemta iepriekš, savukārt situācija ar arhīvu neatbilda realitātei. To apliecina kāda epizode, kad 1941. gada 25. novembrī V. Grīnbergs (acīmredzot Valsts arhīva pārstāvis) ieradās pie A. Altementa, lai pārņemtu institūta arhīvu (resp., tā rīcībā esošus vērtīgus arhīva materiālus). Kaut arī V. Grīnbergs darbojās K. Dilfera uzdevumā, A. Altements viņam atteica, aizbildinoties, ka šis jautājums vēl jāaskaņo Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijai ar Dilferu personiski.⁴⁶ Šī mazā epizode atspoguļo ne tikai nesakārtotību pārvaldē (amatos, rangos, iestāžu kompetencēs) un, iespējams, mēģinājumu bloķēt vācu pārvaldes pārstāvja rīkojumus, bet arī ir atsauce uz latviešu speciālistu nesaskaņām savā starpā.⁴⁷

LVI bibliotēka un daļa inventāra (grāmatu plaukti, kartotēku skapji) tika nodota Zemes (bij. Valsts) bibliotēkai. Oficiāls pārņemšanas akts (u.c. dokumenti, saraksti) tika sastādīts vēlāk nekā praktiskā pārvešana (1941. gada septembrī un oktobrī).⁴⁸ Pārņemto lietu saraksts ir dots akta pielikumā.

VĒSTURES KRĀTUVES IZVEIDOŠANA

Laikā, kad tika lemts par Vēstures krātuves veidošanu, t.i., 1941. gada beigās un 1942. gada sākumā, vēl līdz galam nebija izšķirts jautājums par latviešu (Zemes) pašpārvaldi (ģenerāldirekcijām), kaut vācu okupācijas pārvalde ņēma vērā, ka tās likvidēšana izraisītu nepmierinātību vietējo iedzīvotāju vidū.⁴⁹ Nepieciešamība nostiprināt pārvaldi okupētajās teritorijās, kā arī cilvēku resursu trūkums vācu pārvaldē lika domāt par vietējās pašpārvaldes legalizēšanu. Pie tam vācu pārvaldei vajadzēja saglabāt vietējo iedzīvotāju lojalitāti, un "brīvprātības princips" tika atzīts par nozīmīgu reģiona politiskajā stabilitātē kara laikā.⁵⁰ Tāpat vēsturnieku piesaistīšana vācu pārvaldei bija nepieciešama, iespējams, tāpēc, lai jaunā, pēc nacistiskās Vācijas ideoloģijas paraugiem pārrakstītā Latvijas vēsture izskatītos pēc pašu latviešu veidotas un būtu pieņemamāka pārējiem Latvijas iedzīvotājiem.

Par jauno "vēstures ideoloģiju" daiļrunīgi izteicās Latvijas ģenerālkomisāra Kultūras nodaļas vadītājs K. fon Strickis savos sastādītajos tekstos, kas, iespējams, tika nosūtīti ģenerālkomisāram un citām vācu amatpersonām. Viņš ir atstājis virkni dokumentu (memorandu) par dažādiem Latvijas kultūras jautājumiem kara laikā, tostarp arī par nepieciešamību veidot latviešu vēstures ideoloģiju.⁵¹ K. fon Strickis 1941. gada augustā rakstīja: "Uzdevums radīt jaunu vēstures uztveri ir neatliekams, jo tā jau ir nepieciešama izplatīšanai vēstures nodarbībās pamatskolām. Taču šis uzdevums ir arī absolūti politisks, jo ir noteikti nepieciešams sugestēt latviešiem viņu pārspīlēto nacionālo jūtu vietā, ko ir iepotējuši Ulmaņlaiki, jaunu nostāju pret zemes vēsturi, kas atbilst Reiha politiskajiem mērķiem Ostlandē un piedāvā latviešiem iespēju viņu pagātni un tagadni redzēt jaunā gaismā, kas arī viņiem ir pārlicinoša."⁵²

1941. gada augusta memorandā K. fon Strickis min četrus vie-dokļus (*Gesichtspunkte*), kas būtu piemēroti šim mērķim: 1) tautas vēstures vietā jāliek zemes vēsture; 2) zemes vēsture jāparāda visciešākajā saistībā ar vācu vēsturi; 3) latvieši rases politikas kontekstā jānovieto tuvu radniecīgi vācu tautai, tādējādi pārveidojot viņu nacionālās domas par rases domām (*Rassengedanken*); 4) jāuzsver viņu cīņa pret austrumiem (tāpat kā vāciešiem), un jebkura novirzīšanās no šīs kopējās frontes nozīmētu katastrofu zemei un līdz ar to arī

iedzīvotājiem. Turpat viņš dod īsu Latvijas un latviešu vēstures pārstāstu, ievērojot paša minētos “viedokļus”.⁵³

1941. gada augustā K. fon Strickis vēl nerunā par konkrētiem mehānismiem (nemin institūcijas, personas), kā būtu jāveido šī “pašiem latviešiem pārliecinošā vēsture”. Nenoliedzami, šo “latviešiem pieņemamo variantu” varēja radīt, ja tas nāktu no vietējo vēsturnieku vidus. Iespējams, tāpēc tika dota atļauja veidot Vēstures krātuvi, kur apvienojās daļa Latvijas vadošo vēsturnieku. Turklāt vācu pārvaldes ierēdņi vēlējās paturēt Latvijas vēsturniekus savā kontrolē, un to varēja panākt, ja viņiem bija oficiālas un vāciešu tiešā kontrolē esošas darbavietas.

Profesionāli vēsturnieki strādāja arī Latvijas Universitātē (vācu okupācijas laikā – Rīgas Universitāte), kuras darbību vācu pārvalde tāpat sākotnēji apturēja. Augstskolas dažādās fakultātēs darbojās vēsturnieki A. Švābe, M. Stepermanis, E. Šturms, E. Dunsdorfs, A. Aizsilnieks (pēdējie divi Tautsaimniecības fakultātē).⁵⁴ Piemēram, Filoloģijas un filozofijas fakultātē latviešu vēsturnieku A. Švābes un M. Stepermaņa darbs bija vairāk formāls, jo fakultātei atļāva darboties tikai no 1942. gada 27. marta (vēlāk nekā citām fakultātēm), tomēr – bez vēstures kursu lasīšanas.⁵⁵ Tāpat arī pētniecība tika ierobežota un stingri kontrolēta. Tika pieļauta (un prasīta), piemēram, noteiktu saimniecības vēstures tēmu (E. Dunsdorfs, A. Aizsilnieks), arī kultūras vēstures pētniecība (E. Šturms, M. Stepermanis).⁵⁶ A. Švābe pēckara laikā par universitāti teicis: Latvijas vēstures pētniecība vācu laikā bija “atcelta” un “Latvijas vēstures katedra tika likvidēta”.⁵⁷

Situācijā, kad profesionāliem vietējiem vēsturniekiem bija liegts strādāt, vācu okupācijas pārvalde meklēja iespējas viņus, pirmām kārtām, paturēt savā kontrolē un, otrām kārtām, izmantot savu mērķu realizācijai.⁵⁸

K. fon Stricka memorandi un arī lietvedības dokumenti ir piesātināti gan ar nacionālsociālistiskās Vācijas ideoloģijai atbilstošiem citātiem vai to pārlikumiem,⁵⁹ gan ar sevis un savu nopelnu izcelšanu, veidojot vai realizējot Latvijas ģenerālkomisariāta kultūrpolitiku. Tā, piemēram, viņš vēlāk sarakstē apgalvoja, ka tieši viņš esot izveidojis Vēstures krātuvi, lai pieskatītu latviešu pētniekus un ievirzītu viņu darbu vēlamā gultnē.⁶⁰ Tomēr otrs Latvijas ģenerālkomisāra palīgs – Kurts Dilters Vēstures krātuves veidošanas posmu atspoguļo citādi; arī viņš ir atstājis virkni dokumentu, to skaitā pārdomas piezīmju veidā (*Notiz*) par savas kompetences jomu. Kaut arī K. Dilteram nesimpatizēja latviešu vēsturnieki un viņu veikums 30. gados un darbība kara sākumā, viņš savos spriedumos bija lietišķāks nekā K. fon Strickis. Par Vēstures krātuves veidošanas posmu vērtīga ir viņa 1942. gada jūnija sarakste ar Vācijas Valsts arhīva direktoru Johanesu Papricu, kurš tika informēts par Rīgā jaunizveidoto iestādi.⁶¹

K. Dilters J. Papricam nosūtīja savas piezīmes par Vēstures krātuves dibināšanu, kurās pamato krātuves veidošanas iemeslus, kā arī izvēlēto personu piesaistīšanu.⁶² Pēc savas ierašanās Rīgā (1941. gada oktobra beigās) viņš no K. fon Stricka esot uzzinājis, ka LVI tiekot slēgts – “savas apzinātās Vācijai nedraudzīgās nostājas dēļ”.⁶³ Turpat tālāk viņš atzīmē, ka apmēram tajā pašā laikā esot iznācis “1. augstskolu rīkojums, pēc kura humanitārajās fakultātēs (*geisteswissenschaftlichen Fakultäten*) turpmāk nevarot notikt lekcijas”.⁶⁴ Tādējādi latviešu vēsturnieki esot bijuši izslēgti no jebkāda oficiāla darba (vārdos nosaukti: A. Švābe, M. Stepermanis, R. Malvess, A. Altements). K. Dilters piemin arī latviešu speciālistu darbību kara sākumā (līdz 1941. gada maijam) Vācijas–Latvijas (vēlāk PSRS) kultūras komisijā. Latviešu speciālistus viņš raksturo kā tādus, kas pārstāv “apzinātu nacionālo latvietību” (*bewusstes Nationallettentum*), un saka, ka Švābe, Stepermanis, Altements neesot īpaši simpatizējuši Kārļa Ulmaņa valdībai, jo viņi, tāpat kā daudzi latviešu inteliģences pārstāvji, pārstāvēt sociāldemokrātiju, kaut arī paliekot ļoti pārliecināti latvieši. Padomju gada laikā šie trīs kungi esot pratuši sevi apliecināt,⁶⁵ turklāt nozīme bijusi arī tam, ka “A. Altements K. Ulmaņa laikā esot pabijis koncentrācijas nometnē”. 1940. gadā starptautisku sarunu laikā A. Altements pret vāciešiem esot izturējies pieņemami (*anständig*), “ko par Švābi varot teikt tikai daļēji”. Tālāk K. Dilters izklāsta latviešu inteliģences ciešo saistību ar laukiem (radniecību, ietekmi, nozīmi) un to, ka politiski aplam būtu tās pārstāvjus nodot nezināmam liktenim un angļu-amerikāņu propagandas ietekmei.⁶⁶

Turpat tālāk K. Dilters raksta: “Izejot no šim zināšanām par cilvēkiem un apstākļiem, es uzskatīju vēstures institūta pilnīgu likvidēšanu par kļūdu un izteicu to sarunās ar ģenerālkomisāra Rīgā [pārstāvi] Dr. fon Stricki un Dr. Lencu,⁶⁷ pie kam Dr. Lencs un es bijām vienisprātis, ka būtu pareizi no jauna dibināt vēstures institūtu kaut kādā formā, bet ka šai jaunajai institūcijai tās specifiskos (profesionālos) norādījumus (*fachliche Weisungen*) būtu jāsaņem no vācu puses, lai institūts vēlreiz nekļūtu par latviešu šovinisma (*Chauvinismus*) vietu. Tāpēc tika paredzēta institūta saistība ar Valsts arhīvu Rīgā. Tajā laikā, kad vēl notika šīs sarunas, Izglītības un kultūras ģenerāldirektors [J. Celms] iesniedza priekšlikumu (*Gesuch*), ar ko, ievērojot ģenerālkomisāra Rīgā (ar Dr. fon Stricka starpniecību) piekrišanu, ierosināja izveidot Vēstures krātuvi.”⁶⁸ Vēstures krātuve, kaut arī formāli (*in loser Form*), esot iekļauta Valsts arhīva sastāvā, lai tā būtu tiešā vācu virsvadībā (*deutscher Oberleitung*), un tādējādi visa krātuves darbības regulēšana (*Bearbeitung aller einschlägigen Fragen*) esot nodota K. Dilteram. Par Vēstures krātuves vadītāju K. Dilters esot ieteicis A. Švābi, kam Strickis pēc sākotnējas pretestības esot piekritis. Vēlāk K. fon Strickis esot stāstījis, “ka mūsu priekšlikuma dēļ latviešiem esot akmens no sirds novēlies”.⁶⁹ Kaut arī vācu drošības iestādēm neesot

bijuši iebildumi pret minēto latviešu speciālistu nozīmēšanu amatā, tomēr tika pausts viedoklis, ka A. Švābes un citu iesaistīšana esot delikāts jautājums, un tika ieteikta liela piesardzība. Pēc K. Dilfera paskaidrojumiem arī drošības iestāžu pārstāvjiem bijis skaidrs, ka attiecībā uz iesaistītajām personām “netiek lolotas ilūzijas”.⁷⁰

Jāpiebilst, ka J. Paprics tieši neiesaistījās Vēstures krātuves darba organizēšanā. Piemēram, minēto K. Dilfera dokumentu ar paskaidrojumiem un pārdomām par latviešu vēsturnieku organizēšanu un vadīšanu J. Paprics pieņēma zināšanai, atbildot, ka tā viņam esot laba informācija.⁷¹ Krātuves darbu noteica ģenerālkomisāra un reihskomisāra pārvaldes ierēdņi, un pēdējie to darīja saziņā ar reihisleitera Alfrēda Rozenberga operatīvo štābu (*Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, saīsināti – *ERR*).⁷² Savukārt Alfrēds Rozenbergs (*Rosenberg*, 1870–1945) kā Okupēto austrumu apgabalu ministrijas vadītājs (t.i., augstākais civilais pārvaldnieks šajā teritorijā) sadarbojās un bija labās attiecībās ar Vācijas valsts arhīvu ģenerāldirektoru Ernstu Cipfeli,⁷³ kurš paralēli ieņēma amatus arī okupēto austrumu teritoriju civilpārvaldē.⁷⁴

K. Dilfera minētais latviešu pašpārvaldes priekšlikums (*Gesuch*) tika iesniegts 1941. gada 11. decembrī. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas vadītājs J. Celms to nosūtīja Latvijas ģenerālkomisāram O. H. Dreksleram. Vēstulē izklāstītas pārdomas par Latvijas vēstures pētniecību, par likvidētā institūta lielo nozīmi un vajadzību veidot jaunu iestādi, kas pētītu latviešu vai Latvijas zemes vēsturi un darbotos pēc Valodas krātuves parauga.⁷⁵ Gan vēstulē ģenerālkomisāram, gan vēlāk tā pilnvarotajam K. fon Strickim⁷⁶ J. Celms deva arī konkrētus priekšlikumus par krātuves darbības virzieniem. Savās “pārdomās” (*Denkschrift*) J. Celms ne tikai mēģina pielabināties vācu pārvaldei, slavējot “Trešā reiha” sasniegumus, bet arī mēģina attaisnot un paskaidrot 30. gados latviešu vēsturnieku paveikto, nolīdzināt domstarpības Baltijas vāciešu un latviešu vēsturnieku starpā.⁷⁷

90. gadu atmiņās J. T. Zemzaris minēja, ka bijušie Izglītības ministrijas darbinieki esot palīdzējuši izveidot Vēstures krātuvi.⁷⁸ Iespējams, viņš ar to domāja J. Celma nosūtītās vēstules un ģenerāldirekcijas atbalstu. Interesanti, protams, būtu uzzināt, kas J. Celmam palīdzēja sastādīt šo visai apjomīgo – 11 lpp. garo vēstuli un arī K. fon Strickim nosūtītos priekšlikumus iestādes darba uzdevumiem, tomēr diez vai tas ir noskaidrojams.⁷⁹

Vācu pārvalde kavējās ar oficiālas dibināšanas atļaujas došanu jaunajai latviešu pētniecības iestādei. Iespējams, ieilga pārbaudes vai saskaņošanas darbi vai arī bija citi, kara laikā svarīgāki uzdevumi. Par papildu pārbaudēm varētu liecināt A. Altementa 1942. gada sākumā vācu pārvaldes pārstāvjiem nosūtītie visi LVI izdevumi (publikācijas).⁸⁰

Oficiāla atļauja dibināt Vēstures krātuvi tika dota 1942. gada 28. februārī: O. H. Drekslers nosūtīja atbildi J. Celmam (ar K. fon Stricka

starpniecību), ka atļauj dibināt krātuvi Valsts arhīva (Rīgā, Slokas ielā) sastāvā un ka tā būs pakļauta Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijai, bet uzdevumus speciālisti saņems no viņa – Latvijas ģenerālkomisāra.⁸¹

Krātuves uzdevumi tika apstiprināti vēlāk, un tie bija tie paši J. Celma priekšlikumi, nedaudz pārstrādāti, atsūtīti atpakaļ. Apstiprinātie un uz papīra sākotnēji fiksētie uzdevumi atšķīrās no praktiski veiktā darba (par Vēstures krātuves plānotajiem un reāli veiktajiem uzdevumiem sk. tālāk rakstā).

Kā jau atzīmēts, saistība ar arhīvu bija formāla, faktiski krātuvei bija divi tiešie priekšnieki – ģenerālkomisārs, kurš ar savu pilnvaroto (Strickis un Dilters) starpniecību un padomiem noteica krātuves darbu virzību, un jau pieminētā ģenerāldirekcija jeb latviešu pašpārvalde, ar kuru tika saskaņoti administratīvie jautājumi. To, ka saistība ar arhīvu bija formāla, liecina, piemēram, tas, ka pats arhīvs krātuves darbiniekus nekad neiekļāva savos sarakstos vai atskaitēs. Krātuves bijušais darbinieks J. T. Zemzaris savās atmiņās raksta, ka viņi esot daudz strādājuši arhīvā un sadarbojušies ar to, tā ka tas “pilnā mērā attaisnoja iestādes nosaukumu”.⁸²

Dubultā pakļautība (vācu ģenerālkomisariātam un latviešu ģenerāldirekcijai) noteica to, ka Vēstures krātuve atskaitījās abiem priekšniekiem. Pamatā par zinātnisko darbu krātuve atskaitījās Latvijas ģenerālkomisāra pilnvarotajiem (regulāras darbības atskaites), bet latviešu pašpārvaldei – par budžeta izlietojumu. Tomēr arī latviešu pārvaldei tika sūtīti pārskati (jeb atbildes uz pieprasījumiem) par zinātnisko darbu, ja to, piemēram, latviešu pašpārvaldei prasīja ģenerālkomisariāts (tas pats K. fon Strickis, vēlāk K. Dilters). Šīs atbildes bija “vispārīnātākas”, tomēr arī atklāj krātuves darbības virzienus.⁸³

Vācu amatpersonu savstarpējā sarakstē Vēstures krātuve tiek saukta arī par “Latviešu Vēstures krātuvi”, par “latviešu krātuvi”, jo, piemēram, savu krātuvi kara laikā atļāva veidot pārvietotajiem Baltijas vāciešiem Poznaņā (Polijā), kas sarakstē tika saukta par “Posenes krātuvi”.⁸⁴ Pēckara laika dokumentos sastopams vēl nosaukums “Vēstures birojs”, kas, iespējams, ir tiešs tulkojums no krievu valodas (*Историческое Бюро при Госархиве*).⁸⁵

VĒSTURES KRĀTUVES DARBINIEKI

Par pirmajiem krātuves darbiniekiem var uzskatīt referentu Alfrēdu Altementu (1901–1946) un darbvedi Almu Liventāli. No 1942. gada 1. janvāra viņi tika pieņemti darbā Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijā kā bijušie LVI darbinieki,⁸⁶ un viņi pildīja uzdevumus, saistītus ar bijušo LVI vai arī oficiāli vēlāk nodibināto Vēstures krātuvi. A. Altements šajā laikā parakstījās kā Vēstures krātuves pagaidu pārzinis.⁸⁷ Gada pirmajiem trim mēnešiem bija sastādīts budžeta plāns

(tā projekts), ko vēlāk piesūtīja A. Švābem kā krātuves direktoram.⁸⁸ Tika plānots, ka Vēstures krātuvē strādās astoņi zinātniskie darbinieki un četri darbinieki tehniskajos un palīgamatos.⁸⁹ Tomēr rezultātā oficiāli tika apstiprinātas sešas zinātnisko darbinieku un trīs papildu darbinieku štata vietas.

Tikai pēc oficiālas atļaujas došanas krātuves dibināšanai 1942. gada 28. februārī tika nosaukts krātuves vadītājs, un tas bija Arveds Švābe (1888–1959). Kā jau minēts iepriekš, K. Dilfers savās piezīmēs rakstīja, ka A. Švābi amatam esot ieteikusi vācu puse un tāpēc latviešiem “akmens no sirds esot novēlies”.⁹⁰ Savukārt no sarakstes starp Latvijas ģenerālkomisariātu un latviešu ģenerāldirekciju var saprast, ka A. Švābes kandidatūru ir nosaukusi latviešu puse un vācieši to akceptējuši un ļāvuši iecelt amatā.⁹¹ Tāpat J. T. Zemzaris savās atmiņās min, ka latviešu direkcija esot to panākusi.⁹² Jautājums paliek atklāts – kas, kādā veidā un kāpēc iecēla A. Švābi, un te ir iespējami tikai minējumi.

Iespējams, apstiprinot A. Švābes kandidatūru, vācu okupācijas pārvalde mēģināja “nomierināt” vai “pielabināt” latviešus vai arī vienkārši radīt kontinuitātes sajūtu latviešu sabiedrībā vai latviešu speciālistu vidū, kas tad tāpat būtu vērsta uz lojalitāti un režīma atbalstu. Nepamet sajūta, ka tieši “kontinuitāte” vai pat šīs apstiprināšanas simboliskā nozīme bija svarīga vācu pusei, lai savukārt rastu atbalstu iestādes darbam vai, iespējams, piesaistītu citus latviešu speciālistus – profesionālus vēsturniekus. Krātuves darba sagatavošanā daudz bija darījis A. Altements. Turklāt vācu amatpersonām ar viņu bija izveidojies labs “kontakts” jeb “lietišķa sadarbība” – arī vēlāk, jau krātuves darbības laikā, Altements bija sava veida diplomāts un starpnieks starp vācu amatpersonām un krātuves vadību (piemēram, A. Švābi). Tāpēc būtu loģiski, ja par jaunveidojamās iestādes vadītāju kļūtu tieši A. Altements. Tomēr tas bija Arveds Švābe. Iespējams, tāpēc, ka 1) viņš bija spēcīga personība gan latviešu sabiedrībā, gan arī kā profesionāls vēsturnieks; 2) viņš bija augstākā amatpersona no bijušajiem LVI vadītājiem (LVI direktors Augusts Tentelis nomira 1942. gada 19. janvārī).⁹³ Tātad iespējamie A. Švābes apstiprināšanas motīvi – kontinuitāte un pārējās sabiedrības (vismaz vēsturnieku) piesaiste un lojalitāte.

Pirmie darbinieki krātuvē bez A. Švābes bija jau minētie Alfrēds Altements un Jānis Tāivaldis Zemzaris. Maijā tika apstiprināti vēl trīs darbinieki:⁹⁴ Marģers Stepermanis (1898–1968), Teodors Zeids (1912–1994) un Uldis Ģērmanis (1915–1997). A. Altements un M. Stepermanis bija nodaļu vadītāji, J. T. Zemzaris – inspektors, bet T. Zeids un U. Ģērmanis – zinātniskie darbinieki.

Kā līgumstrādnieku krātuve regulāri nodarbināja bibliotēkas nozares speciālistu Arturu Ģērmani (1899–1993). J. T. Zemzaris savās atmiņās raksta, ka par bibliotekāru esot bijis pieņemts notārs Bērents,⁹⁵

tomēr dokumentus par to nav izdevies atrast. 1944. gada martā krātuve "papildus saistīja darbā" Pēteri Bērziņu.⁹⁶ Nepieciešamības gadījumā atsevišķu pētījumu veikšanai krātuve pieaicināja arī citus speciālistus (slēdza ar tiem līgumus).

Tāpat krātuves darbam tika piesaistīti t.s. tehniskie (saimnieciskie) darbinieki, arī jau pieminētā Alma Līventāle (sekretāre – grāmatvede).⁹⁷ 1943. gada janvārī krātuvē strādāja deviņi darbinieki (direktors, divi nodaļu vadītāji, inspektors, divi zinātniskie līdzstrādnieki, sekretāre – grāmatvede, stenotipiste – valodu pratēja un kvalificēts kalpotājs).⁹⁸ Štatu samazināšanas dēļ 1943. gada sākumā "kvalificētu palīgstrādnieku" atbrīvoja.⁹⁹

Pirmais, "netiešais" krātuves uzdevums bija 1942. gada sākumā: dalība propagandas izstādes "Sarkanā valdīšana Latvijā" ("*Rote Herrschaft in Lettland*") sagatavošanā.¹⁰⁰ Tajā brīdī izstādes darba grupā¹⁰¹ no krātuves darbiniekiem tika iesaistīts J. T. Zemzaris,¹⁰² kuram tas faktiski nozīmēja pieņemšanu darbā Vēstures krātuvē. Papildus vēl piesaistīja trīs darbiniekus ar līgumiem uz izstādes sagatavošanas laiku – kā speciālistus par doto tēmu. Tie bija Jānis Grete, Hermanis Lūsis un Imants Kuršinskis.¹⁰³

VĒSTURES KRĀTUVES TELPAS, BIBLIOTĒKA

Vēstures krātuves adrese bija Rīgā, Baložu ielā 30, netālu no Valsts arhīva Slokas ielā, kura sastāvā krātuve oficiāli skaitījās. Krātuvei piešķirtā ēka bija 1939. gada beigās izceļojušā vācieša – daktera Branta¹⁰⁴ "divstāvu savrupmāja"; to krātuvei esot piedāvājusi Rīgas pilsētas valde.¹⁰⁵ Ieiešana jeb "pārvietošanās" uz jaunajām telpām notika 1942. gada 11. aprīlī.¹⁰⁶

Apturot LVI darbību, tā telpas (Skolas ielā 11), arhīvs, bibliotēka un inventārs bija nodots citām iestādēm.¹⁰⁷ Vēstures krātuve 1942. gada martā un aprīlī pārņēma no tām savā rīcībā institūta bibliotēku un daļu inventāra.¹⁰⁸ Skaitījās, ka bijušo institūta bibliotēku (izņemot arheoloģijas daļu) Vēstures krātuve saņēma no Zemes bibliotēkas kā pastāvīgu deponējumu.¹⁰⁹

Kaut arī telpas, kas atradās divstāvu koka namā, tika atzītas par krātuvei, tās arhīvam un bibliotēkai neatbilstošām¹¹⁰ un pat tika ierosināts atrast citas telpas, krātuve palika šajā ēkā līdz 1944. gadam, kad tās vērtīgākos materiālus izveda no Rīgas uz Kurzemi.¹¹¹

VĒSTURES KRĀTUVES PLĀNOTIE DARBA UZDEVUMI

Kā jau tika atzīmēts, krātuvei bija jādarbojas saskaņā ar Latvijas ģenerālkomisāra norādījumiem. Oficiāli norādījumi par krātuves veicamajiem uzdevumiem tika piesūtīti tikai 1942. gada maijā,¹¹² kaut

šo norādījumu variants tika izstrādāts jau martā.¹¹³ Tie bija līdzīgi punktiem, ko savā vēstulē ģenerālkomisāram 1941. gada decembrī uzskaitīja J. Celms. Kaut arī vācu pārvalde šos priekšlikumus apstiprināja, krātuves darbs ievirzījās citādā gultnē, nekā latviešu speciālisti bija cerējuši.

Piemēram, latvieši vēlējās turpināt izdot vēstures avotus. Vēstures krātuves darbinieki, plānojot darbu pirmajiem mēnešiem, minēja iespēju turpināt izdot Latvijas vēstures avotus.¹¹⁴ Tomēr vāciešu uzskati par to, kas jāveic krātuvei, atšķīrās no latviešu speciālistu vēlmēm. Kaut arī 1942. gada maija norādījumos minēts, ka krātuve veiks arī zinātnisku darbu izdošanu un ka tā būs visa Latvijas ģenerālapgabala arhīvu “publikāciju iestāde” (*Publikationsstelle*), savā pastāvēšanas laikā krātuve neizdeva jaunus pētījumus vai avotu apkopojumus. Tika veikti zinātniski pētījumi un sastādītas vēsturiskas izziņas, tomēr tie netika publicēti – tikai pavairoti (kopēti) vācu pārvaldes iestāžu vajadzībām.

Tāpat 1942. gada pavasara norādījumos liels uzsvars tika likts uz avotu apzināšanu un tikai īsi pieminēts darbs, ko vēlāk krātuve veica lielos apjomos, – bibliogrāfisko palīgkartotēku sastādīšana “zemes vēstures izpētei”.¹¹⁵ Avotu apzināšana bija svarīga arhīvu pārvaldīšanai, arī aizsardzībai kara laikā. Tomēr tas, kas vācu pārvaldi vairāk interesēja, bija padomju laika iestāžu dokumenti, kontrole pār tiem, to izmantošana tālāk savas politikas (ideoloģijas) realizēšanai. Krātuves darbinieki nevāca padomju pārvaldes iestāžu dokumentus, bet gan deva nepieciešamo informāciju, lai to apzināšana būtu iespējama, piemēram, veicot t.s. pētījumus par padomju laika iestādēm (pārvaldes struktūru). Krātuves plānos un atskaitēs šis darbs ierindojās sadaļā “Arhīvu aizsardzība” (*Archivschutz*).

Krātuves darba uzdevumi tika papildināti bez rakstiska rīkojuma, kā arī apspriesti vācu “vēsturnieku sarunās”.¹¹⁶ Tādas sarunas, piemēram, notika 1942. gada pavasarī – par Vēstures krātuves dibināšanu un tās uzdevumiem. K. Dilfers, pieminot šīs sarunas dienesta piezīmēs, atzīmēja, ka “[latviešiem] jau nevajag visu stāstīt”.¹¹⁷ K. Dilfers sarakstē ar Berlīnes ierēdņiem apgalvoja, ka krātuves uzdevumi tiks pakārtoti vācu “pētniecības” mērķiem.

VĒSTURES KRĀTUVES PAVEIKTIE DARBI

Vēstures krātuvei regulāri bija jāatskaitās par savu darbu: sākumposmā – katru mēnesi,¹¹⁸ bet no 1942. gada rudens – reizi trīs mēnešos.¹¹⁹ Atskaitēs bija jāizdala darbi, kas saistīti ar arhīva materiālu aizsardzības nodrošināšanu, un atsevišķi zinātniskais darbs, kā arī viss, kas attiecas uz iestādes personālsastāvu un saimnieciskajiem jautājumiem.

Kā minēts iepriekš, daļu Vēstures krātuves atskaišu ir publicējis vēsturnieks Kārlis Kangeris. Viņš no ceturkšņa atskaitēm (no 1943. gada aprīļa līdz 1944. gada jūnijam) ir publicējis informāciju, kas skar atbilstošā raksta tēmu – padomju varas gada pētniecību.¹²⁰ Autores rīcībā nav Vēstures krātuves atskaites no 1942. gada marta līdz septembrim, kā arī par 1943. gada pirmo ceturksni. Trūkstošos posmus pietiekami labi nosedz sarakstes dokumenti, kas atspoguļo krātuves padarīto.

Vēstures krātuve ģenerālkomisāra uzdevumā veica divus pamtdarbus: pirmais – vēstures bibliogrāfijas kartotēku sastādīšana, otrs – padomju laika pārvaldes izpēte. Otru darbu vācu administrācijas pārstāvji saskaņoja arī ar reihisleitera Alfrēda Rozenberga operatīvo štābu.¹²¹

Pie bibliogrāfijas sastādīšanas darbiem var pieskaitīt arī Latvijas arhīvu literatūras saraksta sagatavošanu, kas tika veikts pirmajos darbības mēnešos. Sākumā vēstures bibliogrāfija tika sastādīta tikai par Latvijas teritoriju, bet vēlāk darbs paplašinājās un aptvēra visu Ostlandes reihskomisariātu, t.i., arī Igaunijas, Lietuvas un Baltkrievijas teritoriju. Tomēr K. fon Strickis, 1942. gadā dodot uzdevumus krātuvei, nebija pilnībā informēts, ko kura vācu pārvaldes iestāde dara bibliogrāfijas sastādīšanas jomā. Šis darbs ar laiku kļuva arvien labāk koordinēts. Piemēram, 1943. gada pavasarī vācu pārvalde K. Dilfera vadībā veica šo darbu koordināciju starp Ostlandes reihskomisariāta atbilstošo teritoriju vēsturniekiem.¹²² Darbus saskaņoja arī ar Poznaņas krātuvi Polijas teritorijā, kurā strādāja vācbaltiešu speciālisti.¹²³ No 1942. gada vasaras vācu pārvaldes pārstāvji speciālistiem pasūtīja bibliogrāfijas kartiņas katru divos eksemplāros, kā arī otru eksemplāru no jau līdz tam sastādītajām kartiņām.¹²⁴

Noteikti svarīga nozīme bija Vēstures krātuves darbinieku valodu prasmēm, bez kurām vācu ierēdņi un speciālisti nespētu apkopot viņiem nepieciešamo informāciju – vismaz ne tādos apjomos, kā tas tika paveikts ar latviešu un arī citu t.s. vietējo speciālistu palīdzību. Piemēram, Vēstures krātuves darbinieki apkopoja bibliogrāfiju ne tikai latviešu valodā, bet arī vācu, krievu, zviedru (J. T. Zemzaris) un igauņu (A. Altements) valodā.¹²⁵ LVVA (LVI fondā) glabājas fotofilmas, kas fiksē bibliogrāfijas kartotēku, kura varētu būt sastādīta Vēstures krātuves darbības laikā.¹²⁶

Tāpat pie bibliogrāfijas apkopošanas darbiem jāskaita kartotēkas papildināšana, iepērkot jau gatavu kartotēku. Krātuve iepirka daļu bibliogrāfijas kartotēkas no privātpersonas Tērbatā (Tartu). 1942. gada jūlijā A. Altements brauca uz Tērbatu un vēlāk atskaitījās par sarunām ar turienes bibliotekāru K. Veltmani (K. *Weltmann*).¹²⁷ Viņa kartotēkas apjoms tika rēķināts ap 10 000 kartiņu.¹²⁸ Sarunas par kartotēkas pirkšanu 1939. gada rudenī bija iesākusi Rakstu un mākslas kamera, tad

1940. gadā pārņēmis LVI (un turpinājis arī padomju laikā), savukārt pēc Vēstures krātuves izveidošanas sarunas turpināja tā.¹²⁹ Tomēr rezultātā K. Veltmanis atteicās slēgt līgumu, kaut izteica gatavību savus bibliogrāfiskos materiālus dot (*zu liefern*) Vēstures krātuvei arī bez līguma.¹³⁰ Piemēram, ir informācija par 7800 kartiņu pārvešanu uz Rīgu 1943. un 1944. gadā.¹³¹ LVVA glabājas K. Veltmaņa bibliogrāfijas kartotēkas kopijas (13 fotofilmas).¹³²

Strādājot pie bibliogrāfijas sastādīšanas, Vēstures krātuves darbiniekiem trūka nepieciešamo iespieddarbu (periodikas un bibliogrāfijas izdevumu, uzziņas materiālu).¹³³ Trūkstošos izdevumus krātuves darbinieki mēģināja iegūt no reihisleitera A. Rozenberga operatīvā štāba grāmatu kolekcijas,¹³⁴ tāpat grāmatas iepirka, piemēram, Kēnigsbergā (Kaļiņingrada).¹³⁵

Bibliogrāfijas sastādīšana bija apjomīgs un, iespējams, laikietilpīgākais no Vēstures krātuves darbiem, tomēr tas nebija vienīgais. Otrs krātuves uzdevums bija veikt pētījumus par padomju varas laiku Latvijā. Kā jau vairākkārt minēts, par šo Vēstures krātuves darbības virzienu pētījumu ir veicis vēsturnieks Kārlis Kangeris.¹³⁶

Ar padomju varas gada tēmām krātuves darbinieki bija saskārušies jau iestādes dibināšanas laikā 1942. gada sākumā, kad Rīgā tika veidota izstāde "Sarkanā valdīšana Latvijā" un tās organizēšanā bija iesaistīts arī J. T. Zemzaris.¹³⁷ Pirmie divi Vēstures krātuves pētījumi par padomju laiku tika veikti (vai pabeigti) 1943. gada pavasarī. Tie bija: "Latvijas PSR tiesu likumdošana" (*Gerichtsverfassung der lettischen SSR*)¹³⁸ un "Padomju Latvijas valsts orgānu struktūra" (*Innere Aufbau der Staatsorgane der Lettländischen Räterepublik*).¹³⁹ Pēdējam darbam kā autors minēts A. Altements. Šie pētījumi bija koncentrēti saraksti par padomju pārvaldes iestādēm un atbilstošo likumdošanu to izveidei. 1943. gada pavasarī ar tēmām par padomju gadu bija nodarbināti A. Altements, M. Stepermanis un J. Zemzaris.¹⁴⁰ Trešais pabeigtais krātuves darbs bija "Latvijas PSR valsts iekārtas izveidošanās. Īss vēsturisks pārskats" – 1944. gada jūlijā (autors A. Altements).¹⁴¹

Ģenerālkomisāra pilnvarotais (iespējams, K. Dīlfers) 1943. gada pavasarī pasūtīja 50 kopijas no šiem sarakstiem un izsūtīja tās dažādām "Trešā reiha" iestādēm "iekšējai lietošanai".¹⁴²

Kā minēts iepriekš, šis darbs tika ierindots arhīvu materiālu aizsardzības pasākumu kategorijā,¹⁴³ t.i., bija jāzina padomju laika pārvaldes struktūra, lai savāktu visus attiecīgos avotus, "pasargātu" tos no iznīcināšanas. Vācu pārvalde vāca padomju laika materiālus, lai izpētītu ienaidnieku un izmantotu informāciju propagandai, tāpat tie varēja būt pierādījumi apsūdzībām. Vēstures krātuves darba rezultātu praktiskā pielietojuma piemērs Rīgā bija, piemēram, Valsts arhīvam nosūtītais saraksts par padomju laika tiesu iestādēm – ar prasību pārbaudīt, vai sarakstā uzskaitīto tiesu u.c. iestāžu dokumenti ir arhīvā.¹⁴⁴

Minētie krātuves pētījumi bija atsevišķi darbi no kopējā uzdevuma pētīt padomju gadu. K. Dilfers uzsvēra, ka šī pētniecība notiekot saskaņā ar “vēsturnieku tikšanās laikā pārrunātajām problēmām”¹⁴⁵ un ka tas esot pirmais “pienesums” Vēstures krātuves darbības programmas (*Arbeitsprogramm*) ietvaros, kas pagaidām paredzēti kā atsevišķi pētījumi, un ka tiekot vēl veikti pētījumi par Latvijas Universitātes boļševizāciju, par armijas boļševizāciju un par Augusta Kirhenšteina valdību.¹⁴⁶

Bibliogrāfijas sastādīšana un padomju varas gada izpēte tika ierindota karam svarīgo zinātnes uzdevumu kategorijā (*wissenschaftliche Forschung für kriegswichtige Zwecke*), un līdz ar to Vēstures krātuve varēja pamatot savu eksistenci. Piemēram, tas bija arguments A. Švābem, lai nesamazinātu krātuves štatus 1943. un 1944. gadā, kā tas tika prasīts no iestādēm.¹⁴⁷

Līdztekus minētajiem darbiem krātuves darbinieki pievērsās arī vēsturisku tēmu izpētei, piemēram, A. Švābe – par Livonijas bruņinieku tiesībām (“Livonijas vidējās bruņinieku tiesības: teksts un komentārs”),¹⁴⁸ J. T. Zemzaris – par zviedru laika tiesām (*Gerichtsverfassung der Schwedenzeit in Livland*); T. Zeids strādāja ar 17. gadsimta Livonijas landtāga dokumentiem (*Livländische Landtagsakten aus dem 17. Jh.*); M. Stepermaņa un A. Altementa tēma bija agrārā likumdošana Vidzemē 18. gadsimta 60. gados (*Agrarverfassunge in Livland in 60-ten Jahren des XVIII Jahrhunderts*).¹⁴⁹

J. T. Zemzaris atmiņās raksta, ka ar vēsturisko tēmu pētniecību krātuves darbinieki esot nodarbojušies nelegāli,¹⁵⁰ tomēr oficiāli atļauja tam bija, kaut arī tas neskaitījās prioritārs iestādes uzdevums. Par to liecina sarakste ar Latvijas ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļu. 1942. gada septembrī A. Švābe prasīja atļauju Vēstures krātuves darbiniekiem strādāt arhīvā zinātniskā darba veikšanai. Atļauja tika saņemta pēc trim mēnešiem – 1942. gada decembrī, ar nosacījumu, ka tas netraucēs kartotēkas sastādīšanu, jo šie arhīva pētījumi neesot steidzami.¹⁵¹

Tāpat Vēstures krātuve veica neplānotus pētījumus vai sniedza vēsturiskas izziņas un, ja pati neveica šo darbu, vajadzības gadījumā piesaistīja citus speciālistus. Piemēram, pārskatu par Rīgas vietu Ziemeļjūras un Baltijas jūras tirdzniecībā viduslaikos un jaunajos laikos (*Die Stellung Rigas in Nord und Osteuropas Handel im Mittelalter und der Neuzeit*) sagatavoja Georgs Jenšs no Valsts arhīva un Hugo [?] Vītols.¹⁵²

Arhīva materiālu (avotu) apzināšana un vākšana arī bija viens no krātuves uzdevumiem, kaut arī apsekotajos sarakstes dokumentos un atskaitēs tas maz atspoguļojas.¹⁵³ Ievāktos materiālus krātuves darbinieki nodeva Valsts arhīvam.¹⁵⁴

Vēstures krātuve veica vēl citus darbus, un daļa no tiem bija iesākta jau institūta pastāvēšanas laikā. Kā minēts iepriekš, 1941. gada rudenī

institūta darbiniekiem bija izdevies iespiest iepriekš sagatavotus izdevumus Latvijas vēstures avotu sērijā. Tos un 1940. gadā izdoto krājumu "Latvijas vēstures avoti Jeziūtu ordeņa arhīvos"¹⁵⁵ Vēstures krātuve centās "legalizēt" vācu pārvaldes laikā.¹⁵⁶ Visu 1942. gadu krātuves darbinieki nopūlējās, lai vācu pārvalde atļauj izplatīt šos jau iespiestos darbus.

Vēl viens institūta iesākts darbs, ko turpināja krātuve, bija tajā laikā Vācijā esošā Kurzemes zemes arhīva dokumentu kopiju pasūtīšana. Vienošanās starp Latviju un Vāciju par 8000 fotokopiju izgatavošanu (par 3000 RM) Prūsijas slepenajā arhīvā tika panākta 1940. gada pavasarī,¹⁵⁷ bet padomju laikā šis darbs netika turpināts. 1942. gadā Vēstures krātuve pasūtīja šīs kopijas un maksāja par tām no sava budžeta.¹⁵⁸ Autores rīcībā nav informācijas, kad tieši šīs kopijas tika izgatavotas un kad tās nonāca Latvijā. LVVA glabājas fotokopijas¹⁵⁹ un fotofilmas¹⁶⁰ no Kurzemes zemes arhīva.¹⁶¹

VĒSTURES KRĀTUVES DARBINIEKU PAPILDU DARBI

Vācu kara laika pārvaldes sistēmā tika stingri uzraudzīts, kādi papildu algoti darbi tiek veikti. Piemēram, A. Švābe un M. Stepermanis bija mācību spēki toreizējās Rīgas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē. Kā minēts iepriekš, fakultāte darbu uzsāka 1942. gada 27. martā (ar Ostlandes reihskomisāra atļauju un Latvijas ģenerālkomisāra rīkojumu), tomēr – bez vēstures kursu lasīšanas.¹⁶²

Vācu ierēdņi atzina fakultātes svarīgo lomu, piemēram, vācu valodas stiprināšanai un izplatībai, vācu valodas skolotāju sagatavošanai, kā arī ātrākai universitātes pārvācošanai.¹⁶³ Par svarīgām uzskatīja arī vēstures studijas, tikai ne latviešu mācību spēku sniegumā, tāpēc tika meklēti vācieši vēstures kursu lasīšanai. Tomēr līdz 1942. gada beigām neviens vēl nebija uzsācis lasīt šos kursus. A. Švābe un M. Stepermanis ir ierakstīti Filoloģijas un filozofijas fakultātes 1942./1943. gada mācību plānā, tomēr pretī viņu vārdam nav norādīti kursu nosaukumi, kā tas ir citiem profesoriem.¹⁶⁴ Savukārt turpat ir kurss "Eiropas vēsture" (*Landeskunde Europa*), kam nav pretī ierakstīts profesora vārds.¹⁶⁵

A. Švābe un M. Stepermanis no akadēmiskajiem pienākumiem universitātē oficiāli tika atbrīvoti 1943. gada decembrī, abiem paturot viņu akadēmiskos amata nosaukumus – profesors un docents.¹⁶⁶ Līdz ar to Vēstures krātuve viņiem kļuva par pamata darbavietu.¹⁶⁷ Vēstures literatūrā ir fiksēts kāds atmiņu pārstāsts par K. Dilfera komentāru saistībā ar šo atbrīvošanu. A. Švābem pirms emigrēšanas no Latvijas 1944. gadā esot bijusi ar viņu saruna, kurā Latvijas ģenerālkomisāra pārstāvis atzinis, ka atbrīvošana no darba universitātē esot bijusi saistīta ar rīkojumu no Berlīnes un ar Švābes lielo ietekmi uz studentiem, kurus viņš esot audzinājis "Vācijai naidīgā garā".¹⁶⁸

Papildu algotus darbus strādāja U. Ģērmanis un T. Zeids. Viņi bija vēstures skolotāji Rīgas pilsētas 2. ģimnāzijā.¹⁶⁹ Jautājums par viņu papildu darbu tika lemts Starpresoru komisijas sēdē 1942. gada decembrī, un viņiem tika dota atļauja turpināt šo darbu.¹⁷⁰

Vasaras mēnešos jaunākos speciālistus norīkoja obligātajos lauku un meža darbos, piemēram, kurināmā sagādē ziemas mēnešiem Rīgai.¹⁷¹ K. fon Strickis atskaitēs savai priekšniecībai izrādīja neapmierinātību par speciālistu norīkošanu šādos darbos, jo tā tiekot kavēts viņa pārraugāmo iestāžu darbs.¹⁷²

VĒSTURES KRĀTUVES DARBĪBA KARA BEIGĀS

Nav precīzu datu par Vēstures krātuves darbību kara beigās. Dokumenti par kara beigu posmu ir skopi un Vēstures krātuves darbu atspoguļo tikai fragmentāri. Pēdējā Vēstures krātuves darbinieku sastādītā atskaite ir par 1944. gada otro ceturksni (aprīlis–jūnijs),¹⁷³ jo, tā kā krātuvei bija jāatskaitās reizi ceturksnī, jau nākamās atskaites reizē (oktobra sākumā) vācu pārvalde Rīgā bija pārstājusi darboties.¹⁷⁴ Izziņāt šī perioda aktivitātes nedaudz palīdz J. T. Zemzara publicētais atmiņu stāsts par krātuves materiālu pārvešanu uz Kurzemi kara beigās.¹⁷⁵

Arhīvu, bibliotēku un muzeja materiālu izvešana ārpus Rīgas un citām lielākajām pilsētām un to novietošana drošākās glabātavās gaisa uzbrukumu gadījumā atbilda kultūras vērtību aizsardzības pasākumiem, kādi tika veikti “Trešajā reihā” kara laikā, tajā skaitā arī Latvijā.¹⁷⁶ Vēstures krātuves materiāli Kurzemē atradās dažādās vietās vai arī tika pārvietoti. Tie bija Džūkstē, Irlavā un Kukšu muižā.¹⁷⁷ Pēc vācu armijas atkāpšanās Vēstures krātuves materiāli palika Latvijā.

1944. gada augustā pavēsti (arī atkārtotu) par iesaukšanu SS leģionā saņēma U. Ģērmanis.¹⁷⁸ Savukārt T. Zeids vēl neatkarīgās Latvijas laikā tika atzīts par karaklausībai nederīgu un varēja šādu izziņu uzrādīt vācu pārvaldei kara beigās.¹⁷⁹

1944. gada rudenī līdz ar Sarkanās armijas tuvošanos kopā ar nacionālsociālistiskās Vācijas armijas vienībām un pārvaldes ierēdņiem prom no Latvijas devās arī daudzi latviešu intelīģences pārstāvji. No Vēstures krātuves darbiniekiem emigrēja A. Švābe un U. Ģērmanis. Par A. Švābi vēstures literatūrā publicēts vēl viens atmiņu pārstāsts – par to, ka viņš esot šaubījies, vai doties emigrācijā.¹⁸⁰

Nevar precīzi noteikt, kad beidza pastāvēt Vēstures krātuve. Tās darbinieki turpināja darbu arī pēc vācu pārvaldes pārstāvju aiziešanas no Rīgas, piemēram, sargāja krātuves bibliotēkas vērtīgākos materiālus Kurzemē. Līdzstrādnieki šo bibliotēku turpināja uzskatīt par LVI īpašumu un rūpējās par to. Pēc varu nomaiņas tika atjaunota institūta darbība – universitātes sastāvā (1944. gada decembrī).¹⁸¹ Pārē-

jie krātuves zinātniskie līdzstrādnieki palika Latvijā. M. Stepermani iecēla par atjaunotā institūta direktoru. Institutā turpināja strādāt arī T. Zeids, A. Altements un J. T. Zemzaris.¹⁸²

NOSLĒGUMS

Vēstures krātuves izveidošana un pastāvēšana bija iespējama, jo bija likvidēts LVI. Krātuves darbība ir neviennozīmīgi vērtējama. Latviešu vēsturnieki, strādājot krātuvē, varēja palikt vēstures zinātnes jomā kara laikā. Nacionālsociālistiskās Vācijas pārvalde vēlējās kontrolēt vietējos vēsturniekus un izmantot viņu darbu savu mērķu īstenošanai.

Vēstures krātuve bija vienīgā latviešu speciālistu iestāde, kuras tiešajos pienākumos ietilpa vēstures pētniecība – kaut arī ierobežota un nacistiskās Vācijas ideoloģijas apzīmogota. Kā LVI darba turpinātāja tā saglabāja izredzes kļūt par vadošo Latvijas vēsturnieku darbavietu (piemēram, pēc latviešu vēsturnieku atlaišanas no darba universitātes Filozofijas un filoloģijas fakultātē).

Vēstures krātuves izveidi ietekmēja dažādi apstākļi. Piemēram, jāņem vērā t.s. latviešu (Zemes) pašpārvaldes darbošanās, kā arī Vācijas amatpersonu kompetenču neskaidrības un t.s. kultūrpolitikas plānu maiņas nacistiskajā Vācijā, īpaši attiecībā uz okupētajiem austrumu apgabaliem. Tāpat sava ietekme bija arī atsevišķām personām. Piemēram, vācu militārās pārvaldes laikā 1941. gada vasarā N. fon Holsts izrādīja savu personisko attieksmi pret latviešu speciālistiem, bija radikāls un slēdza LVI, kaut varēja arī neslēgt.¹⁸³ Ne velti nacistiskās Vācijas pārvalde nesteidzās ar bijušo Baltijas vāciešu sūtīšanu atpakaļ uz Baltiju vietējā pārvaldē – ne tikai tāpēc, ka viņiem bija jāturpina kolonizēt Polijas teritorija, bet arī tāpēc, lai nesaasinātu jau tā sliktās latviešu un vāciešu speciālistu savstarpējās attiecības. Vācijas pārvaldei bija nepieciešama latviešu speciālistu un sabiedrības lojalitāte un paklausība, un latviešu vēsturnieki ar šķietami savu vēstures pētniecības iestādi varēja būt viens no apsoltās kultūras autonomijas “pieturas punktiem”. Tāpat A. Švābes apstiprināšana par Vēstures krātuves vadītāju varēja būt šīs šķietamās patstāvības ilūzija, arī sasaiste (kontinuitāte) ar neatkarīgās Latvijas laiku.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Raksta pamatā ir referāts, nolasīts konferencē “Vēstures un politikas likločos: vēstures zinātnes attīstības gaita Latvijas Universitātē” Rīgā 2009. gada 24. septembrī.

² *Ronis Indulis*. Latvijas vēstures institūts laikmeta kontekstā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1995. – Nr. 4. – 24., 25. lpp.

- ³ *Zemītis Guntis*. Latvijas vēstures institūtam 75 gadi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2010. – Nr. 4. – 137. lpp.
- ⁴ *Zemzaris Jānis*. Kultūras vērtības sargājot (Atmiņu fragmenti par darbību Vēstures krātuvē) // Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr. 2. – 47.–50. lpp.
- ⁵ *Kangeris Kārlis*. Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā: vēsture starp zinātni un propagandu // Okupētā Latvija, 1940–1990: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. – 190.–218. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19. sēj.).
- ⁶ *Šķiņķe Iveta*. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbība 1941.–1944. gadā: ieskats vēstures avotos // Starptautiska konference “Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā (1939–1945)”, 8.10.–12.10.1996. Jūrnala: Materiālu krājums. – Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999. – 90.–92. lpp.
- ⁷ Vācijas Federālais arhīvs (Bundesarchiv in Berlin, turpmāk – BA-B), R 92 (Generalkommissar in Riga).
- ⁸ Karls fon Strickis (*Stritzky*, 1911–1943); Kurts Dilters (*Dülfer*, 1908–1973).
- ⁹ BA-B, R 92, 128., 133., 135. lieta.
- ¹⁰ BA-B, R 153 (Publikationsstelle Berlin-Dahlem), 1427. lieta (Sammelstelle für Geschichte am Staatsarchiv Riga, 1942).
- ¹¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-701. f. (Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija. 1941–1944).
- ¹² LVVA, P-949. f. (Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Zinātnisko iestāžu un vispārīgo lietu departaments. 1941. g. jūlijs – 1942. g. jūlijs. Vispārīgais un zinātņu departaments. 1942. g. jūlijs – 1944. g. oktobris).
- ¹³ LVVA, P-701. f., 1. apr., 45. l. (Materiāli par Latvijas vēstures institūta likvidāciju. 1941. g. septembris – decembris).
- ¹⁴ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l. (Izglītības un kultūras ģenerāldirektora rīkojumi par izmaiņām zinātnisko iestāžu darbinieku sastāvā. Sarakste ar Vēstures krātuvi par vēsturisku materiālu vākšanu un pretpadomju izstādes organizēšanu. 22.01.1942.–20.11.1942.)
- ¹⁵ LVVA, 1865. f. (Latvijas vēstures institūts, 1936–1981).
- ¹⁶ *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 200., 201. lpp.
- ¹⁷ BA-B, R 92, 52. lieta (Handakten Abt.-Leiter Dr. v. Stritzky, 1941–1944), 58. lp. (Kultūras nodaļas vadītāja K. fon Stricka atskaite par laiku 15.01.–25.02.1942.). Valsts arhīvs bija slēgts no 1941. gada 9. jūlija līdz 2. novembrim.
- ¹⁸ Vairāk sk.: *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 190.–201. lpp.
- ¹⁹ Viņš līdzdarbojās vai noteica, piemēram, Rīgas muzeju reorganizāciju, ielu pārdēvēšanu, grāmatu cenzēšanu u.c. Par latviešu vēsturnieku atstādināšanu no amatiem sk.: *Pārpuce Rasa*. Raula Šnores pārskats par Rīgas pilsētas vēstures muzeja darbību no 1940. gada augusta līdz 1941. gada jūlijam // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2011. – Nr. 1. – 130., 140. lpp.
- ²⁰ LVVA, 1865. f., 1. apr., 41. l. (Augusts Tentelis, 1939–1941), 3. lp. (Rikojuma Nr. 89, 07.07.1941., noraksts).
- ²¹ Turpat, 39. l. (Arveds Švābe, 27.09.1937.–1944. g. marts), 2-a. lp. (A. Tenteļa rikojuma Nr. 91, 07.07.1941., noraksts). Otrs institūta vicedirektors – Francis Balodis – 1940. gada jūlijā bija emigrējis uz Zviedriju.
- ²² Turpat, 37. l. (Arturs Nīkurs, 11.03.1940.–28.03.1942.), 26. lp. (A. Tenteļa rikojuma Nr. 93, 09.07.1941., noraksts).

- ²³ Turpat.
- ²⁴ Turpat, 34. l. (Jānis Lieknis, 31.07.1940.–19.10.1941.), 11. lp. (J. Lieknis, Latvijas vēstures institūtam, 04.07.1941., saņemts: 07.07.1941). Vācu okupācijas laikā viņu arestēja un 1941. gada 23. oktobrī nošāva.
- ²⁵ Turpat, P-701. f., 1. apr., 45. l., 5. lp.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Turpat, 1865. f., 1. apr., 37. l., 28. lp. (J. Celma rikojuma Nr. 110/147, 18.08.1941., noraksts).
- ²⁸ *Evarts Edvīns*. Latviešu Zemes pašpārvaldes izveidošanās un darbības sākums vācu nacistu okupētajā Latvijā (1941. gada jūlijs – 1942. gada septembris) // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2001. – Nr. 2. – 143.–152. lpp. 1941. gada vasarā vācu militārā pārvalde pieļāva latviešu pašpārvaldes orgānu veidošanu, un tā bija praktiska palīdzība vāciešiem Latvijas pārvaldē. Daļēji tā bija arī pašu vāciešu no Berlīnes jau iepriekš organizēta – laicīgi tika piesaistīti padomju okupācijas gadā no Latvijas emigrējušie latvieši, piemēram, Oskars Dankers. Pēdējais Latvijā ieradās 1941. gada jūlijā, bet oficiāli amatā – iekšlietu ģenerāldirektora postenī (un vienlaikus atbildīgs par personālsastāvu ģenerāldirekcijās) viņš stājās 21. augustā. Vāciešu civilpārvaldes sākotnējos plānos (tai veidojoties vēl pirms Latvijas teritorijas okupācijas) neietilpa vietējo zemes pašpārvalžu izveidošanās, tāpēc kopš jūlija pirmajām dienām dažādu latviešu iestāžu vadītāju darbība līdz 1941. gada 1. septembrim (kad militāro pārvaldi Rīgā oficiāli nomainīja vācu civilā pārvalde) un arī pēc tam, līdz oficiālai atzišanai 1942. gada pavasarī, latviešu ģenerāldirekcijas darbojās puslēģāli.
- ²⁹ 1941. gada augusta dokumentos tā tiek dēvēta par “Izglītības un kultūras nozari”.
- ³⁰ Poznaņas Valsts arhīvs (Archivum Państwowe w Poznaniu), 800. fonds (Volksdeutsche Mittelstelle, Zweigstelle Posen), 100. lieta (Abt. Kultur und Schule. Allgemeine Korrespondenz. 1941–1944), 195. lp. (N. f. Holst, Rīga, 25.07.1941.).
- ³¹ LVVA, P-701. f., 1. apr., 45. l., 1. lp. (LVI likvidatori – Izglītības un kultūras nozarei, Nr. 1, 09.08.1941.).
- ³² Turpat.
- ³³ Turpat, 4. lp.
- ³⁴ Turpat, 1865. f., 1. apr., 37. l., 28. lp. (J. Celma rikojuma Nr. 110/147, 18.08.1941., noraksts).
- ³⁵ Turpat, 41. l., 3., 5. lp.
- ³⁶ Turpat, 37. l., 28. lp.
- ³⁷ Turpat, 36., 37. lp. (J. Celma rikojuma Nr. 110/[148], 18.8.1941., noraksts).
- ³⁸ Turpat, 28., 36., 37. lp.
- ³⁹ Vidzemes 1638. g. arklu revīzija. III burtnīca / Izdevis Edgars Dunsdorfs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1941. – (Latvijas vēstures avoti, 4. sēj.). 1941. gadā tika izdota trešā burtnīca un reģistri.
- ⁴⁰ Vidzemes tiesību vēstures avoti. 1336.–1551. g. / [Izdevis] Arveds Švābe. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1941. – (Latvijas vēstures avoti, [7. sēj.]).
- ⁴¹ Vidzemes saimniecības vēstures avoti. 1553.–1618. g. / Izdevis Arveds Švābe. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1941. – (Latvijas vēstures

- avoti, 6. sēj.). Par izdevumiem sk. arī: *Zeids Teodors*. Latvijas vēstures institūta nozīme Latvijas vēstures zinātnes attīstībā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1990. – Nr. 8. – 63. lpp.
- ⁴² *Bleiere Daina, Butulis Ilgvars, Feldmanis Inesis, Stranga Aivars, Zunda Antonijs*. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga: Jumava, 2008. – 304. lpp.
- ⁴³ Šo abu amatpersonu vidū pastāvēja konkurence; K. fon Strickim noteikti bija lielākas ambīcijas nekā viņa amata kompetences; tas galvenokārt attiecas uz arhīvu pārvaldīšanu Latvijas ģenerālkomisariātā; iespējams, Strickis vēlējās saglabāt savas “iestrādes” vai arī veidot strauju karjeru. 1943. gadā Stricki iesauca armijā un viņš krita frontē.
- ⁴⁴ BA-B, R 153/1427, dok.: “K. Dülfer an J. Papritz; 02.06.1942.”
- ⁴⁵ Turpat, R 92/135, 186. lp. (K. v. Stritzky an J. Celms; 23.10.1941.).
- ⁴⁶ Turpat, 241. lp. (V. Grinbergs an K. Dülfer; 25.11.1941.).
- ⁴⁷ Šajā laikā gan vācu pārvaldes ierēdņu vidū, gan arī pašu latviešu starpā notika “diskusijas” par latviešu speciālistu līdzdalību arhīvu pārvaldē: vācu pusē – par līdzdalības principiem (un vai to vispār pieļaut), latviešu pusē – par personālijām.
- ⁴⁸ LVVA, P-701. f., 1. apr., 45. l., 10.–13. lp.
- ⁴⁹ *Everts E.* Latviešu Zemes pašpārvaldes izveidošanās .. – 144., 147.–150., 152. lpp.
- ⁵⁰ Turpat. – 143., 144., 146., 148., 152. lpp. 1941. gada 24. oktobrī P. Kleists sagatavoja “Pavēles projektu par pašpārvaldes darbību Latvijas ģenerālapgabala” (ar nelieliem labojumiem Okupētā austrumu apgabala ministrijas vadītājs Alfrēds Rozenbergs (1870–1945) noteikumus izdeva 1942. gada 7. martā, un uz to pamata oficiāli latviešu pašpārvalde tika nodibināta 9. maijā).
- ⁵¹ BA-B, R 92, 49. lieta (Handakten Abt.-Leiter Dr. v. Stritzky, [1937], 1941–1942), 39., 40., 104.–110. lp. (K. v. Stritzky. Denkschrift betr. Neugestaltung einer lettischen Geschichtsideologie; Riga, August 1941).
- ⁵² Turpat, 104., 105. lp. (“*Die Aufgabe eine neue Geschichtsauffassung zu schaffen, ist eine vordringliche, da sie schon für den Geschichtsunterricht in den Grundschulen gelöst werden muss. Diese Aufgabe ist aber auch eine eminent politische, da es unbedingt notwendig ist, den Letten an Stelle des überspitzten Nationalgefühles, das ihnen die Ulmaniszeit eingeimpft hat, etwas neues zu geben, eine neue Einstellung zur Geschichte des Landes zu suggerieren, die den politischen Zielen des Reiches im Ostland entspricht und den Letten die Möglichkeit bietet, ihre Vergangenheit und die Gegenwart in einem neuen Lichte zu sehen, das auch für sie überzeugend ist.*”)
- ⁵³ Turpat, 105. lp. Minēto K. fon Stricka memorandu raksturo arī Kārlis Kangeris (*Kangeris Kārlis*. Latvijas vēstures institūts vācu okupācijas laikā: Vēstures krātuve (1942.–1944. gads): Referāts, nolasīts Rīgā 12.05.2011., LU Latvijas vēstures institūta 75. jubilejai veltītajos lasījumos). Tāpat K. Kangeris dod ieskatu memoranda tālākā izmantošanā un arī informāciju par citiem Stricka sacerējumiem: “Šo memorandu Heinrihs Strods publicējis latviešu valodas tulkojumā, minot gan nepareizu memoranda rašanās datumu (1942. g.), gan nepareizu memoranda autora vārdu (Dr. Erihs fon Strikijs). Heinrihs Strods: “Latvijas okupācijas vēstures dokumentu pirmpublicējumi”. *Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata*

2002. Rīga, 2003, Dok. Nr. 21, 303.–306. lpp.; šis dokuments atrodams arī Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos, piemēram, P 1018/1/44; Strickis vēl daudzkārt ir izteicies par Latvijas vēstures jautājumiem. Garākais un varbūt nozīmīgākais memorands tapis 1942. gada beigās (23 lpp.), pirms sava amata atstāšanas: “Erwiderung aus ‘Das lettische Problem’”, BA-B, R 6/29.”

K. Kangeris sniedz plašāku ieskatu vēstures zinātnes izmantošanā politikas (propagandas) mērķiem kara laikā, vienlaikus norādot uz citiem publicētiem darbiem par to, piemēram: *Zellis Kaspars*. Latviešu vēsturiskuma izpratnes rekonstrukcija nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā // Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija / Red. M. Kaprāns, V. Zelča. – Rīga: Mansards, 2010. – 79.–97. lpp.

Autore pateicas Kārlim Kangerim par iespēju iepazīties ar viņa referātu, viņa sniegtajiem padomiem un atļauju izmantot referātu šī raksta papildināšanai. Papildinājumi ir citēti atsaucēs.

⁵⁴ LVVA, P-949. f., 1. apr., 58. l., 27., 96., 101. lp.

⁵⁵ BA-B, R 92/52, 45., 46., 49. lp.

⁵⁶ LVVA, P-949. f., 1. apr., 3. l., 42., 54., 55. lp.

⁵⁷ *Švābe Arveds*. Vēstures zinātne okupētā Latvijā // Akadēmiskā dzīve: Rakstu krājums. – 1958. – Nr. 1. – 4. lp.

⁵⁸ BA-B, R 92/133, 91. lp. (K. v. Stritzky; 24.04.1942.).

⁵⁹ Turpat, 49. lieta, 95.–99. lp. (K. v. Stritzky. Historische Erlebnisse als Schlüssel zum Wesen des Letten. März, 1942).

⁶⁰ Turpat, 133. lieta, 91. lp.

⁶¹ Turpat, R 153/1427, dok.: “K. Dülfer an J. Papritz; 02.06.1942.”.

⁶² Turpat, dok.: “K. Dülfer. Notiz. Betrifft: Gründung einer Sammelstelle für Geschichte am Staatsarchiv Riga. Riga, 23.05.1942.”.

⁶³ Turpat.

⁶⁴ Turpat.

⁶⁵ K. Dilfera dotie raksturojumi jāskata kritiski. Piemēram, A. Švābe padomju gada laikā tika atlaists no darba institūtā, un vēstures literatūrā ir informācija, ka viņa vārds esot bijis iekļauts 1941. gada jūnijā izsūtāmo personu sarakstā, sk.: *Lazdiņš Jānis*. Profesors Arveds Švābe: politiķis, vēsturnieks, jurists un... (1888–1959) // Latvijas Vēsture. – 2009. – Nr. 2/3. – 87. lpp. (ar atsauci uz: *Birziņa Līna*. Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gadsimtā. – [Rīga]: Zvaigzne ABC, 1999. – 159. lpp.).

⁶⁶ BA-B, R 153/1427, dok.: “K. Dülfer. Notiz ..; 23.05.1942.”.

⁶⁷ Vilhelms Lencs, sen. (*Lenz*, 1906–1976), 1941.–1944. gadā referents Ostlandes reihskomisariātā bibliotēku jautājumos; vienlaikus V. Lencs palika savos amatos Poznaņā, tajā skaitā kā “Baltvāciešu kultūras vērtību krātuves” (*Sammelstelle für baltendeutsches Kulturgut*) vadītājs; no 1941. gada beigām viņš pārsvarā uzturējās Rīgā. Vairāk sk.: *Pārpuce Rasa*. Die Verwaltung baltischer Kulturgüter in Posen (Poznań) während des Zweiten Weltkrieges // Nordost-Archiv: Zeitschrift für Regionalgeschichte. Neue Folge Band XIX, 2010: Menschen in Bewegung. Migration und Deportation aus dem Baltikum zwischen 1850 und 1950 / Red. K. Maier, Verantw. D. Henning. – Lüneburg: Nordost-Institut, 2010. – S. 124, 140, 141.

⁶⁸ BA-B, R 153/1427, dok.: “K. Dülfer. Notiz ..; 23.05.1942.”.

⁶⁹ Turpat.

- ⁷⁰ Turpat. K. Kangeris, piemēram, dod Latvijas ģenerālkomisāra fonda materiālos esošo A. Švābes raksturojumu 1941. gadā: “Vāciešu novērtējumā Švābe skaitījās darbīgs, bet nekritisks, kura skats uz vēsturi tiekot aptumšots no pretvāciskiem impulsiem. Atbildīgs pārstāvis pret vāciešiem naidīgajai Ulmaņa vēstures ideoloģijai. Universitātes darbā nav izmantojams, bet var apsvērt viņa iesaistīšanu citos zinātniskos pasākumos. (Sk.: “Lett. Universität, bez datuma [1941]”, BA-B, R 92/119).” (Sk.: *Kangeris K.* Latvijas Vēstures institūts vācu okupācijas laikā ..).
- ⁷¹ BA-B, R 153/1427, dok.: “J. Papritz an K. Dülfer; 14.07.1942. [?]”. K. Dulfers līdz 1941. gadam bija strādājis tiešā J. Paprica pakļautībā Berlīnē, arī tad, kad bija uzturējies dienesta darīšanās Baltijā.
- ⁷² BA-B, R 92/133, 134. lp. (K. Dülfer an Generaldirektor der Staatsarchive [E. Zipfel], 19.06.1943.).
- Kaut par *ERR* izveidi, struktūru un uzdevumiem ir salīdzinoši daudz pētījumu, tā darbība Latvijā un Baltijā vēl arvien ir maz pētīta, sk.: *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 196., 197., 202. lpp.; *Lenz Wilhelm, jun.* Die Verlagerung des Revaler Stadtarchivs im Rahmen des “Archivschutzes” während des Zweiten Weltkrieges // Reval: Handel und Wandel vom 13.–20. Jh. / Hg. von Norbert Argermann; Wilhelm Lenz, jun. – Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1997. – S. 397–443. – (Schriften der Baltischen Historischen Kommission, Nr. 8); *Бойцов М. А., Васильева Т. А.* Картоoteca “3” оперативного штаба “Рейхслайтер Розенберг”. Ценности культуры на оккупированных территориях России, Украины и Белорусии 1941–1942. – Москва: Издательство Московского Университета, 1998. – С. 22, 23; *Volkert Natalia.* Der Kulturgutraub durch deutsche Behörden in den während des Zweiten Weltkrieges besetzten Gebieten // Kulturgüter im Zweiten Weltkrieg. Verlagerung – Auffindung – Rückführung / Bearbeitet von Uwe Hartmann. – Magdeburg: Koordinierungsstelle für Kulturgutverluste Magdeburg, 2007. – S. 27–31. – (Veröffentlichungen der Koordinierungsstelle für Kulturgutverluste, Bd. 4); u.c.
- ⁷³ Ernsts Cipfels (*Zipfel*, 1891–1966), Vācijas valsts arhīvu ģenerāldirektors (*Generaldirektor der preussischen Staatsarchive und Direktor des Reichsarchivs*).
- ⁷⁴ *Fahlbusch Michael.* Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik?: Die “Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften” von 1931–1945. – Baden-Baden: Nomos, 1999. – S. 493. E. Ciffels sadarbojās ar *ERR* okupētajās teritorijās, īpaši austrumos, un šādā tandēmā piedalījās šo teritoriju arhīvu pārvietošanā uz “reihu”, t.i., izlaupišanā; Baltijas arhīvi tika pārvietoti vēlāk nekā pārējie – 1944. gada otrajā pusē. (Sk.: *Musial T.* Staatsarchive im Dritten Reich .. – S. 94, 118, 119, 163.)
- ⁷⁵ BA-B, R 92/135, 190.–200. lp. (J. Celms an Dr. Drechsler, [Denkschrift]; 11.12.1941. (oriģināls)); LVVA, P-701. f., 1. apr., 36. l., 1.–9. lp. (nokraksts).
- ⁷⁶ BA-B, R 92/135, 201.–204. lp.
- ⁷⁷ K. Kangeris savā referātā uzsver vēl vienu J. Celma vēstules aspektu – ebreju “jautājuma” pētīšanas organizēšanu vācu laikā, ko latvieši esot izmantojuši kā argumentu nepieciešamībai pētīt savu vēsturi: “Tomēr svarīgākais arguments vēstures krātuves izveidošanai bija pataupīts iesnieguma

- beigām. Latvijā esot izveidots institūts “žīdu un brīvmūrnieku” jautājumu izpētišanai, kas latviešu aprindās izraisot neizpratni. “Žīdu jautājuma” izpētišanai tiekot piegriezta liela vērība, bet tai pašā laikā tiekot latviešu tautas pagātnes izpētišana atstāta novārtā vai pat tiekot pilnīgi aizliegta. Ar vēstures krātuves izveidošanu šos trūkumus varēšot novērst.” (Sk.: Kangeris K. Latvijas vēstures institūts vācu okupācijas laikā ..).
- ⁷⁸ Zemzaris J. Kultūras vērtības sargājot .. – 47. lpp.
- ⁷⁹ “Aizdomas” ir par latviešu vēsturnieku palīdzību un konsultācijām. Piemēram, saistībā ar kādu citu J. Celma sastādītu vēstuli (1942. gadā) vācu amatpersonas atzina, ka pats Celms esot “tehnisks cilvēks” un šāda veida vēstuļu sastādīšanā viņam kāds (vai kādi) palīdzot, sk.: BA-B, R 92/49, 57., 58. lp. (K. v. Stritzky, 07.11.1942.) (Minēta J. Celma “vēstule par Jelgavas pieminekli”).
- ⁸⁰ BA-B, R 92/135, 275. lp.
- ⁸¹ LVVA, P-949. f., 1. apr., 21. l., 105. lp. (Generalkommissar in Riga an J. Celms, 28.02.1942. (oriģināls)); BA-B, R 92/135, 208. lp. (noraksts).
- ⁸² Zemzaris J. Kultūras vērtības sargājot .. – 48. lpp.
- ⁸³ LVVA, P-949. f., 1. apr., 17. l., 25. lp.; 21. l., 219., 220. lp.
- ⁸⁴ Oficiālais nosaukums – Baltvācu kultūras vērtību krātuve (*Sammelstelle für baltendeutsches Kulturgut*).
- ⁸⁵ LVVA, 291. f. (T. Zeids, 1931–1992), 1. apr., 152. l. (T. Zeida personas dokumenti, 1930–1994), 9. lp. (Autobiogrāfija).
- ⁸⁶ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 3. lp. (Izglītības un kultūras ģenerāldirektora rīkojums; 14.01.1942.).
- ⁸⁷ Turpat, 5. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 10., 11., 13. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 11. lp.
- ⁹⁰ BA-B, R 153/1427, dok.: “K. Dülfer. Notiz ..; 23.05.1942.”.
- ⁹¹ LVVA, P-949. f., 1. apr., 21. l., 106. lp. (K. v. Stritzky an J. Celms; 28.2.1942.).
- ⁹² Zemzaris J. Kultūras vērtības sargājot .. – 47. lpp.
- ⁹³ Prof. Dr. Augustu Tenteli pieminot // Izglītības Mēnešraksts. – 1942. – Nr. 2 – 55. lpp. Krātuves veidošanas laikā A. Tentelis sarakstes dokumentos netiek pieminēts kā varbūtējais krātuves vadītājs – iespējams, tāpēc, ka viņš bija pārliecināts un patiess Ulmaņa piekritējs un atbalstītājs un kā tāds viņš nebūtu atbildis vācu okupācijas pārvaldei. Par A. Tenteli sk.: Šnē Andris. Latvijas Universitātes rektors profesors Augusts Tentelis // Profesors *Dr. honoris causa* Augusts Tentelis: Dzīve un darbs / Sast. Mārīte Saviča. – Rīga: LU apgāds, 2009. – 7.–23. lpp.
- ⁹⁴ BA-B, R 92/135, 47.–49. lp.
- ⁹⁵ Zemzaris J. Kultūras vērtības sargājot .. – 47. lpp.
- ⁹⁶ LVVA, 1865. f., 1. apr., 76. l., 2. lp.
- ⁹⁷ 1943. gada laikā viņu bija nomainījusi Karlīne Sakuma (sk.: LVVA, 1865. f., 1. apr., 76. l., 22., 71. lp.).
- ⁹⁸ LVVA, P-949. f., 1. apr., 22. l., 65., 74., 75. lp.; 1865. f., 1. apr., 50. l., 1.–5. lp.; 58. l., 1., 3. lp.
- ⁹⁹ Turpat, 1865. f., 1. apr., 76. l., 139.–141. lp.; P-949. f., 1. apr., 22. l., 129. lp. (1943. gada janvārī krātuvē bija 9 darbinieki, bet februārī – 8.)

- ¹⁰⁰ Turpat, P-949. f., 1. apr., 1. l., 16.–19., 32. lp.
- ¹⁰¹ Izstādi organizēja t.s. Antisemitisma institūts (Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta Antisemitisma nodaļa, ar biroja adresi Jura Alunāna ielā 7); izstādei telpas tika piešķirtas Rīgā, Ādolfa Hitlera (tag. Brīvības) ielā 37/39; līgumus ar līgumstrādniekiem slēdza un naudu maksāja “latviešu ģenerāldirekcija” no sava budžeta; par t.s. Antisemitisma institūta darbību un nespēju veikt “zinātniskus pētījumus” vairāk sk.: *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 202.–204. lpp.
- ¹⁰² BA-B, R 92/135, 56. lp. (Notiz, K. Dülfer; 18.03.[1942.]); Par krātuves darbiniekiem sk. arī dokumentu: Turpat, 223. lp. (Notiz, K. Dülfer; 12.04.[1942.]).
- ¹⁰³ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 5. lp.
- ¹⁰⁴ Maksis Brants (*Brandt*, 1890–?) ar ģimeni izbrauca no Latvijas 1939. gada decembrī vietējo vāciešu pārvietošanas akcijas laikā, sk.: Izceļojošo vācu tautības pilsoņu saraksts. – Rīga: Iekšlietu ministrijas Administratīvā departamenta izdevums, 1940. – 173., 174. lpp.
- ¹⁰⁵ *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 47. lpp.
- ¹⁰⁶ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 28. lp.; BA-B, R 92/135, 223. lp. LVI bibliotēkas un rokrakstu materiālu pārvešanu piemin J. T. Zemzaris savās atmiņās (sk.: *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48. lpp.).
- ¹⁰⁷ LVVA, P-701. f., 1. apr., 45. l., 2., 10.–13. lp.; 1. l., 28. lp.; BA-B, R 92/135, 186., 212. lp.
- ¹⁰⁸ BA-B, R 92/135, 215., 223. lp.; LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l.
- ¹⁰⁹ BA-B, R 92/135, 223. lp.
- ¹¹⁰ Turpat, 144. lieta (Bibliotheken in GK Riga (Übersicht über die Bestände und Räumlichkeiten, Personalangelegenheiten), 1941–1943), 246. lp.
- ¹¹¹ LVVA, 1865. f., 1. apr., 33. l., 30. lp.; *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 49. lpp.
- ¹¹² LVVA, P-949. f., 1. apr., 21. l., 147., 148. lp. (K. v. Stritzky an Dr. Priman, Betr. Sammelstelle für Geschichte, 12.05.1942. (oriģināls)); BA-B, R 92/135, 224., 225. lp. (noraksts).
- ¹¹³ BA-B, R 92/135, 209.–211. lp.
- ¹¹⁴ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 10. lp.
- ¹¹⁵ BA-B, R 92/135, 225. lp.
- ¹¹⁶ “Vēsturnieku sarunas” vai “sarunas “Romā”” vācu ierēdņu sarakstē tiek pieminētas vairākkārt. Piemēram, jau 1941. gadā vācu militārās pārvaldes laikā tādas min arī N. fon Holsts. 1942. gada pavasarī Rīgā arī notika “vēsturnieku sarunas “Romā”” – par Vēstures krātuvi; tādas piemin K. Dülfers (sk.: BA-B, R 153, 1427. lieta, dokumenti: “K. Dülfer, Notiz; Riga, 23.05.1942.” un “K. Dülfer an J. Papritz; Riga, 02.06.1942.”).
- ¹¹⁷ Turpat.
- ¹¹⁸ Līdz nākamā mēneša 10. datumam; 1942. gada martā un aprīlī paveiktais bija jāapvieno vienā atskaitē; sk.: BA-B, R 92/135, 213. lp. (K. Dülfer an die Sammelstelle; 10.04.1942.).
- ¹¹⁹ BA-B, R 92/135, 174. lp. (A. Švābe an Generalkommissar in Riga [Tätigkeitsbericht, Oktober – Dezember 1942]; 27.01.1943.). Piemēram, 1943. gada rudenī Vēstures krātuve kavējās ar atskaites sūtīšanu, saņemot par to aizrādījumu (sk.: Turpat, 128. lieta, dok.: “K. Dülfer an die Sammelstelle; 23.11.1943.”).

- ¹²⁰ *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 200., 201. lpp. (oriģināli atrodas: BA-B, R 92, 128. un 135. lietā).
- ¹²¹ BA-B, R 92/133, 134. lp.; *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 202. lpp.
- ¹²² BA-B, R 92, 53. lieta (Handakten Staatsarchivsrat Dr. Dülfer, Abt. Kultur beim GKR. Archivangelegenheiten, historisch Forschungen und kulturelle Ansichten. 1941–1944), 68., 69. lp.; LVVA, 1865. f., 1. apr., 76. l., 136. lp.; P-949. f., 1. apr., 22. l., 130. lp.
- ¹²³ BA-B, R 92/53, 72. lp.; R 153/1427, dok.: “J. Papritz an K. Dülfer; 14.7.1942. [?] (melnraksts)”.
- ¹²⁴ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 57. lp.; 22. l., 129., 130. lp. Līdz 1943. gada vasarai Vēstures krātuve bija sagatavojusi 12 000 bibliogrāfijas kartiņas. Savukārt līdz 1944. gada jūnijam (pēdējā atskaite) tās darbinieki sastādīja ap 22 000 bibliogrāfijas kartiņu (sk.: BA-B, R 92/128, dok.: “Tätigkeitsbericht, April–Juni 1944; 10.07.1944.”).
- ¹²⁵ LVVA, P-949. f., 1. apr., 17. l., 25. lp. J. T. Zemzaris atmiņās min, ka krātuves darbinieki esot labprāt veikuši bibliogrāfijas sastādīšanas darbu un tas esot darīts A. Ģērmaņa vadībā (sk.: *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargānot .. – 48. lpp.).
- ¹²⁶ LVVA, 4060. f. (Latvijas vēstures institūts (arhīva materiālu kolekcija), 1501–1947), 2-II. apr., 675.–684. lieta (Vēstures bibliogrāfijas uzņēmumi).
- ¹²⁷ BA-B, R 92/135, 232.–235. lp.
- ¹²⁸ Kartotēka, “kur savākti dati par visu, kas krievu valodā, laikā no apm. 1650. gada līdz mūsdienām, sarakstīts par latviešu tautu, zemi, valodu, vēsturi, kultūru vai sakarā ar šiem jautājumiem” (sk.: LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 66. lp.).
- ¹²⁹ Turpat.
- ¹³⁰ BA-B, R 92/135, 232. lp.
- ¹³¹ Skaitis 7800 ir ņemts, sasummējot Vēstures krātuves atskaitēs un sarakstes dokumentos dotos skaitļus (sk.: BA-B, R 92, 128. lieta (Atskaites); 135. lieta, 274. lp. (Atskaite), 232. lp. (A. Švābe an Generalkommissar in Riga; 16.01.1943.)).
- ¹³² LVVA, 4060. f., 2-II. apr., 685. lieta (Veltmaņa bibliogrāfija); 13 fotofilmas (melnbaltas, šaurfilmas), kurās fiksētas kartotēkas kartiņas krievu valodā, alfabēta secībā, “pārstāvēti” ir burti “A, B, B, Γ”.
- ¹³³ BA-B, R 92/135, 242., 243. lp.
- ¹³⁴ Par ERR kolekciju vākšanas iemesliem, metodēm un citām iesaistītajām organizācijām sk.: *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 190.–192., 196., 197. lpp.; *Volkert N.* Der Kulturgutraub durch deutsche Behörden .. – S. 27–31.
- ¹³⁵ BA-B, R 92/135, 246.–272. lp. (Par grāmatu iepirkšanu 1942. gada septembrī un decembrī).
- ¹³⁶ *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 190.–218. lpp.
- ¹³⁷ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 37. lp.
- ¹³⁸ BA-B, R 92/133, 141.–147., 160. lp. (Pavadvēstule 1943. gada 26. februārī un teksts vācu valodā). 1942. gada sarakstē minēts, ka krātuve pēta arī Latvijas Republikas tiesu sistēmu, bet šāds pētījums netika pabeigts un iesniegts, vismaz ne par LR laika tiesu sistēmu. (Sk.: LVVA, P-949. f., 1. apr., 21. l., 219., 220. lp.)

- ¹³⁹ BA-B, R 92/133, 139., 169.–197., 198.–235. lp. (Pavadvēstule 1943. gada 22. martā un teksts vācu un latviešu valodā). Tekstā (sarakstā) uzskaitīta pārvaldes iestāžu struktūra (pakļautība) un tas, kad un pēc kādiem normatīvajiem aktiem vadoties veidotas konkrētas iestādes; sarakstā nav minētas amatpersonas.
- ¹⁴⁰ LVVA, P-949. f., 1. apr., 17. l., 25. lp. (12.05.1943.). J. T. Zemzaris savās atmiņās min (acīmredzot runājot par padomju laika izpēti), ka “pārvaldes iestāžu uzdotā tematika ar kaili pragmatisku raksturu nevienu nevarēja ieinteresēt un sajūsmināt. Šo darbu uzskatījām par nepieciešamu nodevu” (sk.: *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48. lpp.).
- ¹⁴¹ *Kangeris K.* Baigā gada izpēte vācu okupācijas laikā .. – 202. lpp.
- ¹⁴² BA-B, R 92/133, 129.–137. lp. Pēc sarakstes dokumentiem redzams, ka eksemplārus nosūtīja Latvijas ģenerālkomisāram, Ostlandes reihskomisāram; reihisleitera A. Rozenberga operatīvajam štābam, Vācijas valsts arhīvu vadībai (arī “Dālema publikāciju iestādes” vadītājam J. Papricam) u.c.; daļa no iestādēm bija šī darba “pasūtītāji”, daļa – “interesenti”; sākotnēji pasūtīto eksemplāru skaits bija 20, bet pēc piezīmēm redzams, ka šis skaits palielinājās līdz 50.
- ¹⁴³ BA-B, R 92/133, 130., 133. lp.
- ¹⁴⁴ Turpat, 159. lp.
- ¹⁴⁵ Turpat, 130. lp. (K. Dülfer an R. Wittram; 19.06.1943.). “*auf der Historikerbesprechung durchgesprochene Probleme*”; K. Dülfers nemin konkrēti, kam un kādos apjomos tas ir uzdots, tomēr jāņem vērā, ka šajos jautājumos viņš varēja runāt gan Latvijas ģenerālkomisāra, gan Ostlandes reihskomisāra, gan arī *ERR* vārdā.
- ¹⁴⁶ BA-B, R 92/133, 131., 158. lp.
- ¹⁴⁷ LVVA, P-949. f., 1. apr., 22. l., 129. lp.; 17. l., 57. lp.; 1865. f., 1. apr., 76. l., 138.–141. lp. Vienīgais, kurš tika atlaists no darba Vēstures krātuvē, bija palīgstrādnieks (1943. gada sākumā).
- ¹⁴⁸ LVVA, P-949. f., 1. apr., 17. l., 25. lp. (12.05.1943.).
- ¹⁴⁹ BA-B, R 92/135, 231. lp.
- ¹⁵⁰ *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48. lpp.
- ¹⁵¹ BA-B, R 92/135, 229.–231. lp.
- ¹⁵² Turpat, 318., 319. lp.; LVVA, 1865. f., 1. apr., 86. l., 1. lp.
- ¹⁵³ BA-B, R 92/135, 174. lp.; *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48. lpp.
- ¹⁵⁴ BA-B, R 92/133, 272. lp. (A. Švābe an [K. Dülfer], 18.08.1942.).
- ¹⁵⁵ Latvijas vēstures avoti Jeziūtu ordeņa arhīvos / Sakārtojais Jāzeps Kleijntjens. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta izdevums, 1940. – (Latvijas vēstures avoti, 3. sēj.). Par izdošanas mēnesi precīzu ziņu nav; šo krājumu sakārtoja holandiešu vēsturnieks J. Kleijntjens, bet rādītājus sastādīja latviešu arhīva darbinieks Kārlis Škapars. Par Latvijas vēstures avotu sēriju sk.: *Zeids T.* Latvijas vēstures institūta nozīme .. – 63. lpp.
- ¹⁵⁶ No vēstures avotu sērijas darbiem trim izdevumiem izdošanas laiks ir norādīts 1941. gads, tomēr sarakste vācu okupācijas laikā notika tikai par diviem no tiem – E. Dunsdorfa “Vidzemes 1638. g. arklu revīzija. III burtnīca” un A. Švābes “Vidzemes tiesību vēstures avoti. 1336–1551” (sk.: LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 69. lp. (Atļauja par A. Švābes darbu; 20.11.1942.)).

- ¹⁵⁷ Latvijas un Vācijas starpvalstu sarunās panāktā vienošanās par kultūras vērtību sadali un izvešanu no Latvijas saistībā ar vāciešu pārvietošanu no Latvijas kara sākumā.
- ¹⁵⁸ LVVA, P-949. f., 1. apr., 1. l., 14. lp.; 1865. f., 1. apr., 86. l., 26. lp.; BA-B, R 92/135, 223., 244., 245. lp.
- ¹⁵⁹ LVVA, 4060. f. (Latvijas Vēstures institūts (arhīva materiālu kolekcija). 1501–1947), 2-I. apr., 468.–476. lieta.
- ¹⁶⁰ Turpat, 691.–824. lieta.
- ¹⁶¹ Raksta autore pateicas vēsturniecei Mārītei Jakovļevai par norādi uz šiem arhīva materiāliem. Tā kā Otrā pasaules kara laikā Vācijā esošie Kurzemes zemes arhīva materiāli 1971. gadā atgriezās Latvijā, kara laikā izgatavotās kopijas savu aktualitāti ir zaudējušas, izņemot gadījumus, ja vēsturnieki konstatēs kādus iztrūkstošus dokumentus arhīva kolekcijā. Vairāk par arhīva vēsturi sk.: *Zeids Teodors*. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti. – Rīga: Zvaigzne, 1992. – 122., 123. lpp.
- ¹⁶² BA-B, R 92/52, 45., 46., 49. lp.
- ¹⁶³ Turpat, 51. lieta, 28. lp.
- ¹⁶⁴ Turpat, 50. lieta (Handakten Abt.-Leiter Dr. v. Stritzky. Denkmal-, Hochschul- und Besoldungswesen, 1941–1943), 19.–23. lp.
- ¹⁶⁵ Piemēram, ir informācija, ka Latvijas ģenerālkomisariātā strādājošais Kurts Dilters 1943. gada pavasarī gatavoja universitātei kursu par pārvaldes vēsturi Latvijā un Baltijā (sk.: BA-B, R 92/135, 251. lp. (K. Dülfer an die Landesbibliothek, 22.04.1943.). Vēstures kursu lasīšanai Rīgā piesaistīja arī citus vācu vēsturniekus.
- ¹⁶⁶ LVVA, P-949. f., 1. apr., 3. l., 1. lp. (29.12.1943.).
- ¹⁶⁷ Turpat, 1865. f., 1. apr., 39. l., 15. lp. (Dokumentā minēts, ka abi krātuvē pamata darbā ir no 1944. gada 1. februāra.)
- ¹⁶⁸ Citēts pēc: *Lazdiņš Jānis*. Profesors Arveds Švābe: politiķis, vēsturnieks, jurists un... (1888–1959) // Latvijas Vēsture. – 2009. – Nr. 2/3. – 89. lpp.; autoram atsauc uz: *Strods Heinrihs*. Un gars ritēs mājup (jeb pārdomas par Arveda Švābes dzīvi un darbu) // Dzimtenes Balss (Berlīne). – 1988. – Nr. 18 (2110). – 5. maijs. – 7. lpp.
- ¹⁶⁹ LVVA, P-949. f., 1. apr., 129. l., 72., 75. lp. (Vienā dokumentā minēta “2. Rīgas valsts ģimnāzija”, otrā – “Rīgas pilsētas 2. ģimnāzija”).
- ¹⁷⁰ Turpat, 1865. f., 1. apr., 33. l., 22. lp.
- ¹⁷¹ Turpat, 26. l., 48. lp.; 33. l., 21. lp. (A. Altements; U. Ģērmanis).
- ¹⁷² BA-B, R 92/52, 1., 7. lp.
- ¹⁷³ Turpat, 128. lieta, dok.: “Tätigkeitsbericht, April–Juni 1944, 10.07.1944.”. Patskaitē ir tas pats vienveidīgais teksts, kāds ir arī iepriekš – “tiek turpināti pētījumi pie padomju gada tēmu izpētes” u.tml.
- ¹⁷⁴ Piemēram, pēc iekšlietu ģenerāldirektora Oskara Dankera (1883–1965) dotās informācijas latviešu (Zemes) pašpārvalde beidza oficiāli pastāvēt (beidza darbu) 1944. gada 27. septembrī (sk.: *Dankers Oskars*. “Lai vēsture spriež tiesu”. Atmiņas. – Toronto: Latvis, 1965. – 114. lpp.).
- ¹⁷⁵ *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48.–50. lpp.
- ¹⁷⁶ Vācu pārvalde kultūras vērtības sākotnēji neizveda no Latvijas teritorijas (atšķirībā, piemēram, no Krievijas materiāliem); šī “neizvešanas politika” bija spēkā līdz 1944. gadam, kad, Vācijas armijai atkāpjoties, no Baltijas

tika izvests liels daudzums kultūras vērtību (sk.: *Lenz W., jun.* Die Verlagerung des Revaler Stadtarchivs .. – S. 403).

- ¹⁷⁷ LVVA, 1865. f., 1. apr., 33. l., 30. lp.; *Zemzaris J.* Kultūras vērtības sargājot .. – 48.–50. lpp. Krātuves aprēķinātais apjoms no Rīgas izvedamajiem materiāliem bija 6 m³, svars – 2000 kg (“darba aktis, kartotēkas materiāli, darba bibliotēka”), sk.: LVVA, P-701. f., 1. apr., 44. l., 14. lp. (13.05.1944.).
- ¹⁷⁸ LVVA, 1865. f., 1. apr., 33. l., 33., 34. lp.
- ¹⁷⁹ Turpat, 24. lp.
- ¹⁸⁰ *Lazdiņš J.* Profesors Arveds Švābe: politiķis, vēsturnieks, jurists un .. – 89. lpp. (atsauce uz: *Strods H.* Un gars ritēs mājup .. – 7. lpp.). Sk. arī: *Birziņa Līna.* Latvijas Universitātes tiesibzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gadsimtā. – [Rīga]: Zvaigzne ABC, 1999. – 159. lpp. (ar atsauci uz T. Zeida atmiņām). Diemžēl ir grūti izsekot, kā šīs atmiņas jeb atmiņu pārstāsti ir nonākuši līdz publikācijai. Jāpiemin, ka kara beigās vērā ņemams notikums Švābes ģimenē bija dēla Arvīda Andra piedzimšana Rīgā 1944. gada 4. septembrī, sk.: LVVA, 1865. f., 1. apr., 39. l., 17. lp. (Dzimšanas apliecība, 06.09.1941.).
- ¹⁸¹ *Zemītis G.* Latvijas Vēstures institūtam 75. gadi .. – 137. lpp.
- ¹⁸² Par M. Stepermani, T. Zeidu, A. Altementu institūtā, sk.: LVVA, 291. f., 1. apr., 152. l., 9. lp.; 1865. f., 1. apr., 26. l., 63. lp. A. Altements pēc ilgstošas slimības mira 1946. gada 29. decembrī (viņš ilgāku laiku bija slimojis arī 1944. gada vasarā, vismaz 3 mēnešus), sk.: LVVA, 1865. f., 1. apr., 26. l. (A. Altements, 1937–1944), 62. lp.; J. T. Zemzaris institūtā darbojās līdz 1949. gadam, kad bija spiests no tā aiziet (sk.: *Auns Muntis.* Jānim Tālivaldim Zemzarim – 100 // Latvijas Arhīvi. – 2002. – Nr. 1. – 149. lpp.).
- ¹⁸³ Piemēram, Lietuvā vācu okupācijas laikā (1943. gads) pastāvēja ZA Vēstures institūts (sk.: BA-B, R 92/53, 67. lp.).

Rasa Pārpuce

DIE TÄTIGKEIT DER SAMMELSTELLE FÜR DIE GESCHICHTE IM ZWEITEN WELTKRIEG (IN DER DEUTSCHEN OKKUPATIONSZEIT)

Zusammenfassung

Die Sammelstelle für die Geschichte in Riga oder die sog. “Lettische Sammelstelle für die Geschichte” war vom März 1942 (erlaubt am 28. Februar) bis zum Herbst 1944 tätig – an der Stelle des von der NS-Verwaltung geschlossenen Lettischen Historischen Instituts. Die Sammelstelle hatte andere Unterstellung als das Institut: das letzte war der Lettischen Universität untergeordnet, die Sammelstelle aber – dem Staatsarchiv in Riga. Die Unterstellung dem Archiv war sehr formell, sicherte aber der deutschen Verwaltung in mehreren Ebenen

(Generalkommissar in Lettland, Reichskommissar in Ostland, deutsche Archivverwaltung, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg) direkte Kontrolle und den Einfluß auf die Tätigkeit der lettischen Historiker während der Okkupationszeit. Die Sammelstelle bekam "fachliche Weisungen" von den Bevollmächtigten des Generalkommissars (Karl von Stritzky und Kurt Dülfer) und administrative Richtlinien – von der sog. lettischen Selbstverwaltung (Generaldirektion, untergestellt der deutschen Zivilverwaltung), die, z.B., finanziellen Angelegenheiten der Einrichtung kontrollierte.

Die Mitarbeiter der Sammelstelle waren nur lettische Wissenschaftler (zusammengenommen sechs). Der Leiter war einer der führenden Historiker Lettlands in dieser Zeit und der Vizedirektor des aufgelösten Instituts – Arveds Švābe, was die scheinbare Kontinuität der lettischen Erforschungen zeigen sollte und die notwendige Loyalität der lettischen Gesellschaft (bzw. anderen Historiker) bringen konnte.

Die Mitarbeiter der Sammelstelle waren mit zwei Hauptaufgaben beauftragt. Die Erste Aufgabe war die Zusammenstellung von der Bibliographie (Kartei) über die Geschichte des Landes (Lettlands). Mit der Zeit erweiterten sich die Aufgaben geografisch und befassten auch andere Territorien des "Ostlandes". Die zweite Aufgabe war die Erforschung der sowjetischen Zeit (1940–1941) in Lettland. Diese Aufträge wurden von der deutschen Verwaltung als "wissenschaftliche Forschungen für kriegswichtige Zwecke" anerkannt, wodurch die Sammelstelle alle ihren wissenschaftlichen Mitarbeiter bis zum Kriegsende behalten konnte.

Die lettischen Historiker arbeiteten auch an den historischen Themen, was aber sie nur "nebenberuflich" leisten konnten. Ebenso hat die Sammelstelle auch andere kleinere Arbeiten geleistet, die teilweise schon von dem Lettischen Historischen Institut aufgenommen wurden. z.B., die Mitarbeiter sammelten historische Quellen ein, die dem Staatsarchiv in Riga übergeben wurden, oder – sie kümmerten sich um die Verbreitungserlaubnis (bzw. die "Legalisierung") für einige von den Institutsleuten im Jahre 1941 gedruckten Quellenpublikationen.

Die genaue Zeit der Auflösung der Sammelstelle kann man nicht bestimmen, da die Mitarbeiter auch nach dem Abzug der deutschen Truppen aus Lettland tätig waren, z.B., bei der Sicherung der wissenschaftlichen Bibliothek der Sammelstelle bzw. des Instituts. Im Dezember 1944 erneute die neue Besatzungsmacht (die sowjetische) das Lettische Historische Institut.

Iesniegts 12.05.2011.

Sergejs Coja

HENRIHA/INDRIĶA *CHRONICON* *LIVONIAE* AUTORA IDENTITĀTES PROBLĒMA KRIEVU HISTORIOGRĀFIJĀ

Indriķa (Henriha) hronikai (turpmāk tekstā – IH) un tās autorības problēmai krievu historiogrāfijā veltīts daudz uzmanības. Tas saistīts ar to, ka, no vienas puses, hronikā aprakstīti daudzi notikumi, kas atspoguļoja arī Krievzemes vēsturi, bet, no otras puses, tāpēc, ka, sākot ar 18. gs., Baltija kļuva Krievijas impērijas province un līdz ar to bija cieši saistīta ar Krieviju. 20. gs. 30. gadu beigās Baltija atkal nonāca PSRS ārpolitikas uzmanības centrā, un vēlāk Baltijas triju valstu teritorijas tika anektētas. Arī krievu historiogrāfijā, sākot ar 20. gs. 30. gadu beigām, no jauna radās interese par minēto tēmu.

Pēdējo sīku historiogrāfijas ekskursu par IH un tās autorības problēmu veicis Ēvalds Mugurēvičs hronikas 1993. gada izdevumā,¹ bet krievu historiogrāfijā par minēto jautājumu līdz šim trūkst detalizēta apraksta. Sakarā ar to šī darba uzdevums ir aprakstīt un analizēt esošo Krievijas historiogrāfiju par IH autora identitātes problēmu, veltot uzmanību arī hronikas izdevuma tradīcijām, virzoties hronoloģiskā secībā no pirmajiem pētījumiem par norādīto tēmu 19. gs. vidū līdz mūsdienām un sagrupējot vēsturniekus, pamatojoties uz viņu attieksmi pret hronikas autorības problēmu.

I

Krievu historiogrāfijā Indriķis un viņa hronika izraisa interesi kopš akadēmiķa Ernsta (krievu tradīcijā – Arists) Eduarda Kuņika (1814–1899) laikiem.² Viņš pirmais iztulkoja krievu valodā hronikas XXV, XXVI un XXVII nodaļu ar saīsinājumiem un publicēja tās 1853. gada Krievijas Zinātņu akadēmijas Zinātniskajās piezīmēs,³ šim nolūkam izmantojot A. Hanzena tā paša gada hronikas izdevumu.⁴ Tas bija nepieciešams viņa darbam, lai precizētu Kalkas kaujas datus. Kopumā tulkojums bija veikts kvalitatīvi un tika apgādāts ar komentāriem, taču tas bija tikai IH neliels fragments.

E. E. Kuņiks atzīmēja, ka minētais avots ir ļoti svarīgs Ziemeļrietumu Krievzemes vēsturei, un piekrita viedoklim, ka Indriķis bijis vācietis.⁵ E. E. Kuņiks arī pats pēc tautības bija vācietis, bet mūža lielāko daļu nodzīvoja Krievijā un kļuva par Krievijas Zinātņu akadēmijas

akadēmiķi. Daļu savu darbu viņš uzrakstīja vāciski, daļu – krieviski, taču vienmēr aktīvi uzstājās pret krievu nacionālismu un šovinismu kā politikā, tā arī zinātnē un mēģināja nodarboties ar slāvu un vāciešu samierināšanu. Taču domājams, ka viņa pozīcija par Indriķa vācisko izcelsmi bija maz saistīta ar politiku, lai gan argumenti par labu tādām viedoklim E. E. Kuņīkam liekas pierādīti vairāk, nekā nepieciešams. Minētajai tēmai viņš pievērsās arī tāpēc, ka Baltijas vēsture bija viņa pētniecisko interešu lokā.

Viedoklim, ka Indriķis bijis vācietis, 1888. gadā pievienojās arī Aleksandrs Lappo-Daņiļevskis (1863–1919), kuram pieder nevis oriģināls pētniecisks darbs, bet gan raksts, kas pamatojās uz P. Jordana un H. Hildebranda darbiem.⁶ Līdz ar minētajiem autoriem viņš kritizēja viedokli par Indriķa vietējo etnisko izcelsmi un apgalvoja, ka pārliecinošu pierādījumu tam neesot. Norāde hronikas tekstā “de Lettis” (uz ko savu viedokli pamatoja pētnieki, kuri izvirzīja versiju par Indriķa vietējo izcelsmi) un tas, ka Indriķis prata vietējās valodas, viņaprāt, nav pietiekami argumenti šādam secinājumam. Indriķa dzīves zināmie fakti un rīcības raksturojums (tas, ka viņš faktiski bija vācu ekspansijas Livonijā ideologs), pēc A. Lappo-Daņiļevska domām, arī neatbilst viedoklim par viņa vietējo izcelsmi.⁷ Savos uzskatos A. Lappo-Daņiļevskis bija eiropieiski orientēts liberālis,⁸ un viņam likās nepieņemami pretvāciski noskaņojumi.

Cits nozīmīgs virziens krievu historiogrāfijā orientējās uz to, ka Indriķis, visticamāk, bijis latvietis. Pirmais, kurš sāka aizstāvēt šo viedokli, bija Arkādijs Stolipins (1822–1899).⁹

1867. gadā A. Stolipins, ņemot par pamatu A. Hanzena 1857. gada izdevumu,¹⁰ publicēja pilnīgāku saīsinātu Indriķa hronikas teksta atstāstījumu. Lai gan izdevuma mērķis bija palīdzēt precizēt Ziemeļrietumu Krievzemes vēsturi, tam bija neliels ievads, kurā saskatāms, ka izdevējs tiecas nostiprināt Krievijas lielvalstiskumu. Sakarā ar to A. Stolipins ne tikai diezgan brīvi pārstāstīja tās hronikas daļas, kas saistītas ar Krievzemes vēsturi,¹¹ bet arī mēģināja pārtranslēt IH kopējo notikumu secību. Piemēram, savā atstāstījumā viņš saīsināja tekstu par Livonijas pirmajiem biskapiem, par Rīgas dibināšanu 1201. gadā u.c.¹² Te nepieciešams arī norādīt, ka teksts netika sadalīts un tajā ir grūti orientēties.

Ievadā A. Stolipins iepazīstināja lasītājus arī ar savu viedokli par hronikas autoru. Viņš atkārtoja J. Grūbera versiju, ka Indriķis pēc tautības bijis latvietis, kuru vācieši bērnībā paņēmuši par ķīlnieku, viņu izaudzinājuši mūki (tiesa, A. Stolipins atrunāja, ka šo versiju nevar uzskatīt par pilnīgi pierādītu, bet tā esot visticamākā) un pēc tam Indriķis kļuvis par garīdzniecībā maznozīmīgu personu.¹³ Protams, šis izdevums bija svarīgs, jo iepazīstināja krievu lasītāju ar IH saturu, bet zinātniskā vērtība tam bija neliela – lasītājs no šī izdevuma varēja noskaidrot tikai IH aptuvenu saturu.

II

Pirmais, kurš krievu historiogrāfijā plaši nodarbojās ar IH, bija Jevgrafs Češihins (1824–1888), sākot ar to, ka viņš pirmais iztulkoja hroniku krievu valodā pilnībā. IH tulkojums 1876. gadā tika publicēts grāmatā “Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края” (Avotu un rakstu krājums Baltijas novada vēsturē).¹⁴ J. Češihins tulkoja hroniku nevis no latīņu teksta, bet no tā vācu tulkojuma E. Pābsta 1867. gada izdevumā,¹⁵ kur par pamatu tika ņemts hronikas Zamoiska kodekss (t.i., 14. gs. rokraksts, nevis 17. gs. noraksts, uz kuru pamatojās iepriekšējie izdevumi). Šim izdevumam krievu valodā tika iztulkots arī E. Pābsta priekšvārds, kurā viņš apšaubā Indriķa latviešu izcelsmi.¹⁶ Izdevuma ievadā teikts, ka tas ir veltīts galvenajam novada vēstures avotam – IH,¹⁷ taču nav nekādu izdevēja secinājumu, kas raksturotu minēto avotu un hronikas autora izcelsmes problēmu. Tulkojums pārsvarā ir adekvāts, bet dažviet krievu valoda diezgan arhaiska, jo tur, kur hronikā citēta Bībele, J. Češihins izmantojis Bībeles teksta slāvu arhaisku adaptāciju, līdz ar to neadekvāti atreferējot šīs hronikas teksta daļas. Tādējādi minētais teksts ir tulkojums no vācu tulkojuma un ar E. Pābsta neprecizitātēm, kurām J. Češihins pievienoja klāt vēl savas. Tādēļ arī šo izdevumu nevar atzīt par pietiekami zinātnisku.

Grāmatā “История Ливонии с древнейших времен” (Livonijas vēsture kopš senākajiem laikiem), kuras I sējums izdots Rīgā 1884. gadā,¹⁸ 1. nodaļas 67.–70. lpp. veltīta IH kā vēstures avotam. Šeit J. Češihins aizskar jautājumu par hronikas autora identitātes problēmu un raksta, ka par viņu mums zināms tikai tas, ko hronikas autors uzrakstījis par sevi pats. Ir zināms, ka viņš bija bīskapa Alberta skolnieks, 1208. gadā saņēma garīdznieka statusu un tika nosūtīts pie latviešiem (tieši pie latviešiem – tā J. Češihins), kuri dzīvoja netālu no igauņiem. Hronikas autors, raksta J. Češihins, pats sevi sauca par Indriķi (atsauce uz IH XXIV, 1). Indriķis dzīvoja starp latviešiem, uzcēla tur baznīcu un, neskatoties uz grūtībām, latviešu vidū bija cienījams. Pat būdams pie lībiešiem, viņš traucēja tiem sagrābt gūstā Raceburgas bīskapu (atsauce uz XIX, 5, 6), bet 1214. gadā viņš bija aizsūtīts pie citiem latviešiem, kuri pārgāja no pareizticības katoļticībā. 1215. gadā Indriķis piedalās Laterāna koncilā un pēc tam daudzus karagājienos pret igauņiem.¹⁹

J. Češihins atzīmē, ka Indriķis prata kā latviešu, tā igauņu valodu un darbojās pie bīskapa Alberta arī par tulku. Kāda bija tā laika igauņu un latviešu valoda un kas īsti bija latvieši un igauņi, J. Češihins neskaidro. Domājams, ka viņš par latviešu un igauņu valodām uzskatīja toreizējās vietējās valodas un tautas.²⁰

Runājot par Indriķa tautību, J. Češihins plaši atstāsta hronikas (XVI, 3) notikumus par to, kā lībieši mēģināja sagrābt bīskapu, bet to viņiem traucēja izdarīt “Henricus de Lettis”. Kā raksta J. Češihins,

prepozīciju “de” Indriķis daudzās vietās lietojis, lai tādā veidā norādītu uz cilvēku izcelsmi. J. Češihins apraksta notikumus no hronikas (IV, 4) arī par to, kā bīskaps Alberts 1200. gadā paņēma ķīlā 30 zēnus no lībiešu un latviešu labiešu ģimenēm un aizsūtīja viņus uz Vāciju mācīties, un tāpēc arī pastāv versija, ka Indriķis bijis viens no minētajiem zēniem. Saskaņā ar šo versiju Indriķis bērnību pavadījis latviešu ģimenē, kura dzīvojusi netālu no igauņiem, un tāpēc kopš bērnības pratis abas šīs valodas. Ieguvis izglītību pēc Alberta pavēles, viņš varēja sevi saukt par Alberta skolnieku. Vēlāk – atkal pēc Alberta pavēles – viņš atgriezās atpakaļ no Vācijas.²¹

Tālāk J. Češihins atsaucas uz citiem pētniekiem, kuri uzskata par pamatotu Indriķa izcelsmi no latviešiem, jo hronikas autors simpatizējis latviešiem daudz vairāk nekā igauņiem un nav rakstījis par to, ka latvieši kopā ar igauņiem būtu sacēlušies pret vāciešiem.²² J. Češihins nenorāda, no kādiem vēstures pētniekiem vai avotiem viņš smēlies šo versiju, bet zināms, ka tā nāk no J. Grūbera un citiem vācu vēsturniekiem.

J. Češihins arī domā, ka citi zinātnieki (H. Hildebrands, E. Pābsts) apšaubā Indriķa latvisko izcelsmi, jo viņi spriež, ka nav pietiekama pamata uzskatīt Indriķi par latvieti, tikai balstoties uz prepozīciju “de”. “De” varot nozīmēt arī amatu vai darbības veidu, un šie pētnieki pieļauj, ka Indriķis drīzāk bijis vācietis, lai gan arī tam nav pierādījumu. J. Češihins raksta, ka šis jautājums nav risināts līdz pat šim brīdim: nav pietiekamu pierādījumu tam, ka Indriķis būtu latvietis, bet nav arī tādu faktu, kas to noliedz.²³

Viņa viedoklis par Indriķa tautību dažādi saistīts gan ar paša J. Češihina attieksmi pret vāciešiem (kā zināms, viņš bija slavofils un izdeva “Рижский вестник” (Rīgas vēstnesis), kas bija slavofilu izdevums),²⁴ gan ar tā laika politisko situāciju, jo imperatora Aleksandra III valdīšanas laikā (1881–1894) un daļēji pēc tam Nikolaja II valdīšanas laikā (1894–1917) Krievijas impērijas nacionālā politika Baltijā mainījās. Neiejaukšanās politika pārvērtās rusifikācijas politikā un virzījās uz vāciešu virskundzības izspiešanu Baltijā. Vācieši, kas tajā laikā Baltijā bija vienīgais politiskais spēks, protams, tam pretojās, un cariskā valdība, ņemot vērā latviešu kustību par pāreju pareizticībā 19. gs., uztvēra latviešus kā sabiedrotos. Luterticīgos vācbaltiešus cariskā valdība sāka uzskatīt par Krievijas impērijas un pareizticības ienaidniekiem. Tā, piemēram, domāja viens no galvenajiem cara Aleksandra III ideologiem Konstantīns Pobedonoscevs (1827–1907).²⁵

Grāmatas “Livonijas vēsture kopš senākajiem laikiem” ievadā J. Češihins negatīvi novērtēja vēsturisko faktu, ka vācieši 13. gs. no Livonijas izkonkurēja slāvus un pareizticību. Viņš uzskatīja, ka katolicisms vietējiem iedzīvotājiem tika uzspiests,²⁶ un vāciešu ienākšanu Livonijā parādīja kā dabiskas vēstures gaitas pārtraukšanu,²⁷ turpretī Baltijas

pievienošanu Krievijas impērijai 18. gs. attēloja kā dabiskas vēstures gaitas atjaunošanu, jo tas esot viens no posmiem Krievijas impērijas zemju apvienošanai vienā valstī.²⁸ Tas paskaidro, kāpēc 1876. gada izdevumā nekāda raksta par Indriķi nav bijis, izņemot E. Pābsta izdevuma ievada tulkojumu, kur tika aizstāvēts viedoklis par Indriķa vācu izcelsmi (rusifikācijas politikas tad vēl nebija), taču 1884. gada izdevumā J. Češihins jau konkrēti pozicionē savu attieksmi šajā jautājumā.

Līdz ar to redzams, ka diskusijā par hronista Indriķa tautību J. Češihins un citi krievu vēsturnieki sāka slikties par labu viedoklim, ka Indriķis bija latvietis. J. Češihins gan nebija par to pilnīgi pārliecināts, bet meklēt argumentus par labu šai versijai viņam bija aktuālāk nekā domāt par hronikas autora vācu izcelsmi.

1884. gadā Sanktpēterburgā iznāca Georgija Trusmaņa (1857–?) grāmata “Введение христианства в Лифляндии” (Kristietības ieviešana Vidzemē).²⁹ Autors diskutē ar H. Hildebrandu un raksta, ka vācu vēsturnieks nepareizi traktē apzīmējumu “de Lettis”. G. Trusmanis saka, ka pēc H. Hildebranda viedokļa tas nozīmē tikai “Indriķis ir letu priesteris” un neko citu (runājot par vietējiem iedzīvotājiem, krievu vēsturnieki plaši lietoja latinizētu nosaukumu “leti” vai “letti”). Bet, kad Indriķis runā par sevi kā par letu priesteri, atzīmē autors, viņš runā citādi, piemēram: “Sacerdos ipsorum” (XII, 6), “Henricus Lettorum, minister de Ymera” (XXIV, 1) “Lettorum de Ymera sacerdos” (XXIV, 5). Prepozīcija “de”, skaidro G. Trusmanis, saskaņā ar viduslaiku paražu norāda uz dzimteni vai valdījumu, vai dzīvesvietu, un līdz ar to Indriķis ir domāts nevis kā letu priesteris, bet kā bīskapa Filipa biedrs, kurš vēršas pie libiešiem.³⁰

G. Trusmanis uzskata, ka visargumentētāk domāt par Indriķa latvisko izcelsmi būtu, izejot no viņa dzīves apstākļiem. Viņaprāt, hronikā redzams, ka konflikta situāciju noregulēšanai starp vāciešiem un vietējiem iedzīvotājiem vācieši kā starpniekus izmantoja vietējas izcelsmes katoļu priesterus.³¹ Tomēr konkrētāk ar piemēriem viņš šo domu neargumentē.

Tālāk G. Trusmanis atstāsta zināmu Indriķa biogrāfiju: kā Indriķis izglitotās un pieņēma priesteru amatu pie Alberta (atsauce uz XI, 7), 1208. gadā aizbrauca dzīvot pie Imeras³² letiem, ka letu vidū Indriķim bijusi liela autoritāte. Viņš aktīvi piedalījās kristietības misijā un iesaistījās karagājienos pret estiem. G. Trusmanis vēl atzīmē, ka Indriķis pratis vietējās valodas – letu un estu valodu. Autora skatījumā tas norāda, ka Indriķis droši vien bija vietējas izcelsmes,³³ taču, ņemot vērā citu vēsturnieku argumentāciju un loģiku, G. Trusmaņa argumentācija uzskatāma tikai par hipotēzi. Viņš neapgalvo, ka šī versija ir pilnīgi pierādīta, bet acīmredzami viņam gribējās domāt, ka Indriķis bija latvietis, nevis vācietis. Vēlāk G. Trusmanis pieslejas tiem autoriem, kas apšaubā uzskatu, ka Indriķis vispār bija hronikas autors.

Viedoklim par to, ka IH autors bija latvietis, pievienojas arī vēsturnieks Aleksejs Sapunovs (1851–1924). Recenzējot F. Keislera darbu,³⁴ viņš aplūko IH autora identitātes problēmu historiogrāfijā un raksta, ka acīmredzot hronikas autors Indriķis bijis latvietis, audzināts par bīskapa Alberta līdzekļiem. Indriķis bijis ierindas katoļu priesteris un nevarēja pacelties pāri sava laikmeta stereotipiem. Tāpēc, līdzīgi vāciešiem, viņa attieksmē pret vietējiem iedzīvotājiem izpaužas nevērīgs nicinājums.³⁵

Cits krievu pirmsrevolūcijas vēsturnieks, kas rakstīja par Indriķa izcelsmi, bija N. Kiprianičs. Viņš publicēja rakstu “Ливонская хроника Генриха Латыша” (Latviešu Indriķa Livonijas hronika),³⁶ un viņam nav bijis šaubu, ka hronikas autors ir Indriķis. Šo viedokli viņš apstiprināja ar to, ka gandrīz visi citi pētnieki to atbalstījuši³⁷ un līdz ar to, viņaprāt, šo uzskatu nav nepieciešams speciāli skaidrot.

Autors piekrita arī viedoklim, ka Indriķis bija latvietis, un par to plaši diskutēja ar vācu vēsturniekiem, kas apgalvoja pretējo. Viņš uzskatīja, ka prepozīcija “de”, bez šaubām, saistīta ar tautas nosaukumu, bet ne ar personas darba vietu. Citās hronikas vietās, kā raksta N. Kiprianičs, teicieni ar prepozīciju “de” saistīti ar personas izcelsmi, un līdz ar to apzīmējumu “de Lettis” Indriķis lietoja, lai norādītu savu izcelsmi. Tas, ka Indriķis izmantoja vārdus “mūsējie” un “mēs” saistībā ar vāciešiem, nepierāda, ka viņš bija vācietis, jo “mūsējie” šajā gadījumā apzīmē katoļus, nevis kādu konkrētu tautību.³⁸ N. Kiprianičs atzīmēja, ka IH pieminēts desmitiem garīdznieku un tikai par Indriķi teikts, ka viņš bija “de Lettis”.³⁹ Tas, ka hronikas autors zināja vietējās valodas, rakstīja krievu vēsturnieks, arī liecina par viņa vietējo izcelsmi. Tas, ka Indriķis slavēja vāciešus un Albertu, neliecina, ka viņš pats bija vācietis, jo tā bija viņa oficiālā pozīcija, kādu prasīja pats hronikas uzdevums.⁴⁰ Turklāt hronikā ir arī slavinājumi letiem. Indriķis arī mēģināja neizcelt naida momentus starp letiem un vāciešiem vai runāja par to piesardzīgi.⁴¹

Par Indriķa dzīvi mēs zinām maz, teica N. Kiprianičs. Indriķis ticis audzināts pie bīskapa Alberta, un, ņemot vērā izglītības līmeni, acīmredzot bērnībā viņš mācījies Vācijā.⁴² Tālāk N. Kiprianičs pārstāsta Indriķa biogrāfijas zināmos faktus. Par hronikas uzrakstīšanas laiku viņš raksta, ka tā tapusi 1225. un 1226. gadā, kad Livoniju apmeklēja Romas pāvesta legāts, bet hronikas XXX nodaļa uzrakstīta vēlāk – 1227. gadā.⁴³ Indriķis tik ātri uzrakstīja hroniku, pateicoties tam, ka viņa rīcībā bija dažādi materiāli: mācītāju un citu aculiecinieku ziņojumi, kā arī dažādi oficiāli dokumenti.⁴⁴

Kopumā N. Kiprianičs turpināja Krievijas historiogrāfijas 19. gs. 80. gadu tradicionālo viedokli, saskaņā ar kuru lielākā Krievijas vēsturnieku daļa aizstāvēja uzskatu, ka Indriķis bijis latvietis.

III

1904. gadā Ivans Jurjens (1866–1915) darbā “Древнейшая Ливонская хроника” (Vissenākā Livonijas hronika)⁴⁵ aizstāvēja tēzi, ka Indriķi nevar saukt par hronikas autoru. Viņš kritizēja J. Grūberu un citus autorus (A. Hanzenu un H. Hildebrandu), kuri turpināja tradīciju saukt Indriķi par hronikas autoru. Viņa galvenais arguments bija tas, ka šo vēsturnieku tēzes ir pamatotas tikai uz minējumiem un tikai sakarā ar to, ka nav bijis citu personu, kas varētu pretendēt uz hronikas autora titulu.⁴⁶

I. Jurjens pauda uzskatu, ka Indriķa atrašanās tālu no Rīgas draudzes liecina par viņa zemo sociālo stāvokli un ka viņam nav bijusi īpaši laba izglītība, kas būtu nepieciešama, lai uzrakstītu tāda līmeņa hroniku. Parasta draudzes mācītāja izglītības līmenis nebija augsts, turpretī hronikas autors bija labi izglītots cilvēks. I. Jurjens raksta par hronikas eleganto latīņu valodu, par to, ka tās autors ne tikai ļoti labi pārzināja Svētos rakstus, bet zināja arī antīkos autorus. Bez šaubām, raksta I. Jurjens, hronikas autors ir garīdznieks, bet noteikti augstāka līmeņa nekā necils draudzes mācītājs.⁴⁷ Hronikas autoram nav obligāti jābūt aprakstīto notikumu aculieciniekam, viņš, kā atzīmē I. Jurjens, var izmantot gan pārskatus, kas tika sūtīti uz Rīgu, gan pašu aculiecinieku stāstījumus.⁴⁸ Hronikas autors labi orientējās Livonijas notikumos un dažkārt aprakstīja ne tikai pašus notikumus, bet arī aizkulišu dzīvi. Turklāt hronikā pieminēti galvenokārt libiešu, bet ne letu ģeogrāfiskie nosaukumi. Tas arī liecina pret Indriķi, jo Indriķis dzīvojis starp letiem, bet ne starp libiešiem. Hronikā nav nekādu aizguvumu no letu valodas, taču ir dažādi aizguvumi no libiešu valodas.⁴⁹

I. Jurjenu nav interesējusi hronikas konkrētā autora personība. Viņš apgalvoja, ka tas noteikti bijis varas pārstāvjiem tuvs cilvēks, kas dzīvojis vai nu Rīgā, vai netālu no tās.⁵⁰ Acīmredzot hronikas autors bijis vācietis, jo viņš hronikas tekstā vismaz divas reizes sevi identificē ar vāciešiem (atsauce uz hronikas XXIII, 9 un XXV, 2).⁵¹

Daži I. Jurjena argumenti ir pretrunīgi un neko nepierāda. Apgalvot, ka no Rīgas draudzes tālumā dzīvojošam mācītājam nevarēja būt laba līmeņa izglītība, nav pamata. Turklāt, kā zināms, Indriķis ne tikai nodarbojās ar savu draudzi, bet arī aktīvi piedalījās visas Livonijas vācu kolonijas dzīvē. Runājot par valodu, jāņem vērā, ka hronikas radīšana bija saistīta galvenokārt ar rakstīšanas kanoniem, nevis orientēta uz aizguvumiem. Līdz ar to aizguvumu no citām valodām tur vispār ir maz. Indriķa zemais sociālais stāvoklis arī neko nepierāda. Tāpēc I. Jurjena apgalvojumi uzskatāmi par nepierādītiem, taču noteikti ir taisnība, ka viennozīmīgu pierādījumu tam, ka Indriķis bijis hronikas autors, trūkst.

G. Trusmanis 1907. gadā publicē vēl vienu rakstu “Древнейшая Ливонская хроника и ее автор” (Vissenākā Livonijas hronika un

tās autors).⁵² Viņš atzīmē, ka jautājums par hronikas autoru un viņa tautību ir diskutējams un ka neapšaubāms ir tikai tas, ka hronikas autors bijis garīdznieks.⁵³ G. Trusmanis pilnīgi piekrīt I. Jurjena viedoklim, ka Indriķis vismazāk atbilst hronikas autora lomai, un rakstā papildina šo viedokli ar saviem spriedumiem. G. Trusmanis pauž uzskatu, ka hronikas autors bijis ļoti informēta persona un, bez šaubām, dzīvojis Livonijas politiskajā centrā Rīgā, nevis kaut kur nomalē. Viņš bijis tuvs varai un informēts par tādām detaļās, ko varētu zināt tikai ar varu ļoti cieši saistīta persona.⁵⁴

G. Trusmanis noliedz pieņēmumu, ka IH varētu būt rakstījušas vairākas personas, jo hronika uzrakstīta vienā stilā, tai ir vienots plāns, visur ir raksturīgi valodas aizguvumi un pēc rakstura tas ir vienots nedalāms teksts.⁵⁵ Nav diskutējams arī jautājums par to, kad hronika tika uzrakstīta. Tās bija 1225. gada beigas vai 1226. gada sākums, kad Livonijā uzturējās Romas pāvesta legāts.⁵⁶ Livonijā hronikas autors parādījās apmēram tajā laikā, kad Alberts ieņēma bīskapa amatu, bet, kad konkrēti tas notika, mēs nevaram pateikt. G. Trusmanis atzīmē, ka hronikas autors varētu būt bīskapa Alberta brālis Rotmars, kurš ieradās Livonijā 1205. gadā, ieņemdamas daudz augstāku stāvokli nekā Indriķis, 1224. gadā bija ievēlēts par jaundibinātās Tērbatas bīskapijas prāvestu (XXVIII, 8) un dažas reizes pieminēts hronikā. Taču, kā uzsver G. Trusmanis, tas ir tikai pieņēmums,⁵⁷ lai gan par to, ka hronikas autors bija bīskapam Albertam ļoti tuva persona, liecina tas, ka viņš bija labi informēts par Alberta brāļa Teoderiha ģimenes apstākļiem.⁵⁸

Hronikas tekstā sastopamie aizguvumi no vietējās valodas, kā uzskata G. Trusmanis, liecina nevis par to, ka autors bija vietējais, bet – gluži pretēji – par to, ka viņš bija vācietis. Turklāt daudz vairāk autors izmanto vārdus no estu nekā no letu valodas.⁵⁹

Autoram vajadzēja būt ļoti labi informētam par aprakstītajiem notikumiem, secina G. Trusmanis, norādot, ka pats hronists bijis to aculiecinieks.⁶⁰ Bīskapa, mestra un draudzes brāļu lūgumam uzrakstīt hroniku vajadzēja būt adresētam personai ar augstāku izglītības līmeni nekā ierindas priesterim no provinces. Grūti arī pieņemt, saka G. Trusmanis, ka starp vietējiem provinciālajiem mācītājiem būtu tik labi izglītota persona kā hronikas autors.⁶¹

Grūti izskaidrot, kāpēc G. Trusmanis tik kardināli mainīja savus uzskatus jautājumā par hronikas autoru. Skaidrs ir tas, ka no pirmās publikācijas līdz otrajai pagāja vairāk nekā divdesmit gadu, kā rezultātā I. Jurjens un G. Trusmanis formulēja vēl vienu virzienu historiogrāfijā – uzskatīt, ka Indriķi mēs nevaram saukt par hronikas autoru, un pieņemt, ka hronikas autors bija vācu tautības.

Krievijas historiogrāfijas klasiķis Sergejs Solovjovs (1820–1879) sacerējumā “История России с древнейших времен” (Krievijas vēsture kopš senākajiem laikiem) atsaucas uz IH, bet nedod nekādu

pašas hronikas raksturojumu. S. Solovjovu galvenokārt interesē hronikā aprakstītie notikumi, kuros krievi karo pret vāciešiem.⁶² J. Češiņins aktīvi sadarbojās ar S. Solovjovu tajās šī izdevuma nodaļās, kas bija saistītas ar Baltijas vēsturi.⁶³

Vasilija Kļučevska (1841–1911) darbā “Курс русской истории” (Krievijas vēstures kurss) IH nebija izmantota un netika pat pieminēta.

IV

Pēc 1917. gada apvērsuma Krievijā pētniekus ilgu laiku IH īpaši neinteresēja. Situācija mainījās pirms Otrā pasaules kara 30. gadu beigās, kad Baltijas jautājums kļuva aktuāls Padomju Savienības ārpolitikai.

Filologs un paleogrāfs Sergejs Aņņinskis (1891–1943) 1938. gadā sagatavoja jaunu IH izdevumu. Viņš pārtulkoja hroniku krievu valodā un pievienoja plašus komentārus un ievadu, kurā raksturoja hroniku un tās autoru. Par pamatu šim izdevumam S. Aņņinskis ņēma V. Arnta 1874. gadā publicēto latīņu tekstu, kas tika papildināts ar Leonīda Arbuzova 1926. gada un 1927. gada teksta pētījumiem un E. Pābsta piezīmēm.⁶⁴ 1938. gadā iznāca divi hronikas izdevumi. Pirmais bija pilnais, kurā ietverts arī hronikas latīņu teksts, otrs – saīsinātais, bez latīņu teksta, ar reducētu ievadu un komentāriem.

Ievada III nodaļā S. Aņņinskis izvirza arī jautājumu par IH autorību. Viņš atzīmē, ka šeit ir tikai viens avots – pati hronika.⁶⁵ Hronika sniedz mums informāciju ne tikai par autora erudīciju, izglītības līmeni, apziņu, bet arī par viņa vārdu. S. Aņņinskis atzīmē, ka nekur autors nesauc sevi vārdā, bet par sevi daudz runā hronikā un ir bijis aprakstīto notikumu aculiecinieks (atsauce uz XXIX, 9). Daudzās vietās hronikas autors raksta trešajā personā un uzreiz sāk rakstīt “mēs” (XIX, 5; XXII, 9; XXIII, 7, 9). Ir gadījumi, kur pilnīgi skaidrs, ka autors ir aprakstīto notikumu aculiecinieks (XXIII, 7). Lai gan gandrīz visi pētnieki uzskata, ka hronikas autors ir Indriķis, kura vārds daudzreiz pieminēts hronikā, S. Aņņinskis par pilnīgi pierādītu šo jautājumu neuzskata un norāda, ka tie ir tikai netieši pierādījumi.⁶⁶

S. Aņņinskis atzīmē, ka drīzāk taisnība ir H. Hildebrandam, kurš savu viedokli pamatoja ar to, ka hronikas autors ir atdarinājis evaņģēlistu Jāni un rakstījis par sevi – Indriķi trešās personas vārdā (XI, 7; XXIV, 5; XXIX, 7), bet vietās, kur viņš runā par grūto situāciju ar kuģi, kurā atradās Raceburgas bīskaps un pats hronikas autors (XIX, 5), skaidri tiek minēts “mēs”, no kā var secināt, ka viens no bīskapa ceļabiedriem bijis Indriķis, kurš visu situāciju pēc tam krāšņi aprakstījis.⁶⁷ Neskatoties uz to, secina S. Aņņinskis, mēs nevaram pilnīgi droši apgalvot, ka IH autors bija Indriķis, bet viņu var uzskatīt par visticamāko hronikas autoru.⁶⁸

Par Indriķa tautību S. Aņņinskis sīki izklāsta dažādus viedokļus, kuru pamatā ir divas versijas. Pēc S. Aņņiska domām, pirmā versija par Indriķi kā latvieti pastāv no pirmā Johana Grūbera 1740. gada hronikas izdevuma,⁶⁹ un līdz 1858. gadam šis viedoklis dominēja vēstures zinātnē. Pētnieki to pamatoja ar apzīmējumu tekstā “Henricus de Lettis”, kuru saistīja ar hronikas autoru. Viņi apgalvoja, kā prepozīcija “de” nozīmē cilvēka izcelsmi, pieminot arī, ka Indriķis simpatizējis letiem. Indriķa izglītības fenomenu skaidroja ar to, ka viņš acīmredzot mācījies Vācijā, uz kuriem vēl bērnībā kā ķīlnieks ticis aizsūtīts.⁷⁰

Saskaņā ar otru versiju pētnieki, sākot ar P. Jordanu 1858. gadā,⁷¹ centās pierādīt, ka Indriķis bija vācietis un prepozīcija “de” nozīmē nevis izcelsmi, bet dienesta vietu. Tad to varam traktēt tā, ka Indriķis ir garīdznieks no Letes apgabala. Ar vietniekvārdu “nos”, “nostris” viņš sevi vienā vietā konkrēti pieskaita vāciešiem un pretstata letiem (XXIII, 9). S. Aņņinskis neuzskata, kā šī vieta tekstā pilnīgi pierāda Indriķa vācisko izcelsmi, kā to uzskata F. Keislers un R. Holcmanis, jo, ja skatās šo frāzi pilnā kontekstā, tad drīzāk tā atteicas uz igauņiem, bet ne uz letiem.⁷²

Neskatoties uz to, S. Aņņinskis secina, ka visargumentētākie pierādījumi ir par labu tam, ka Indriķis bija vācietis. Tas izskatās loģiski – viņa dzīve pagāja starp vāciešiem, jo viņš pats bija vācietis. Sīkāku argumentāciju autors nesniedz, taču nonāk pie secinājuma, ka Indriķim piedēvēt vietējo izcelsmi, pamatojoties tikai uz vienu hronikas teikumu, kurš turklāt ir apšaubāms, nav pieņemami.⁷³ Loģika šeit ir vienkārša – ja mums nav pietiekama pamata uzskatīt, ka Indriķis bija latvietis, tad, visticamāk, viņš bija vācietis.

S. Aņņinskis uzskata: lai saprastu pašu IH, tādai diskusijai nav nekādas jēgas. Indriķa vācu orientācija ir neapstrīdama, un līdz ar to nav svarīgi, kas viņš bija pēc tautības – vācietis vai latvietis, kurš kopš bērnības dzīvojis un mācījies Vācijā (šeit S. Aņņinska viedokli, domājams, ietekmēja marksisma ideoloģiskie uzstādījumi, ka tautībai nav lielas nozīmes). Viņaprāt, Indriķis garīgās kultūras kontekstā noteikti bija vācietis vai atbilstoši mūsdienu terminoloģijai – savā mentalitātē vācietis, bet ne latvietis.⁷⁴

S. Aņņinskis īsumā apraksta arī Indriķa biogrāfiju. Dzimis apmēram 1187. gadā, jo par garīdznieku kļuvis 1208. gadā (XI, 7). No 1203. gada viņš kalpo pie bīskapa Alberta un turpina izglītību, līdz 1208. gadā kļūst par garīdznieku (XI, 7). Šo amatu savukārt var pieņemt ne agrāk kā 21 gada vecumā. 1208. gadā Indriķis tika nosūtīts par priesteri uz nomali pie Imeras upes,⁷⁵ kur strādāja ilgu laiku. Taču viņš aktīvi iesaistījās vācu kolonijas dzīvē, daudzas reizes bija Rīgā un piedalījās pārrunās starp vāciešiem, letiem un igauņiem. No 1210. gada aktīvi līdzdarbojās dažādos notikumos Livonijā.⁷⁶

Indriķis nomiris drīz pēc hronikas pabeigšanas (šeit S. Aņņinskis pārstāsta A. Hanzena viedokli), jo hronists neturpināja tekstu līdz

bīskapa Alberta nāvei 1229. gadā. Pastāv viedoklis, raksta S. Aņņinskis, ka hronikas autors dzīvojis vēl ilgi un nomiris tikai pēc 1259. gada. G. Berkholcs identificē hronikas autoru ar Indriķi no Papendorfas, bet tad rodas jautājums, kuru uzdod arī S. Aņņinskis: “Kāpēc viņš neturpināja savu hroniku?” Uz to G. Berkholcs atbildēja, ka nav bijis pasūtījuma, jo bīskaps Alberts nomira un citiem bīskapiem hronikas turpinājums nebija vajadzīgs.⁷⁷ Šo viedokli S. Aņņinskis nekommentē. Acīmredzot viņam nav bijis pārliecinošu pierādījumu. Līdz ar to nav iemesla apspriest slikti pamatotas hipotēzes par to, kad nomira hronists.

Vēsturnieks N. Bušs pieņem, ka Indriķis bija “Henricus de Lon”, iespējams, tuvs Alberta radnieks un cilvēks ar augstu izcelsmi. S. Aņņinskis apšaubā arī šo viedokli, jo tādā gadījumā Indriķim būtu jāieņem augstāks amats nekā provinciālais priesteris. Šai hipotēzei nav nekādu pierādījumu, un tā ir maz ticama.⁷⁸ S. Aņņinskis uzskata, ka hronikas autors nav bijis vienkāršs klosteru hronists, jo pats aktīvi piedalījās aprakstītajos notikumos. Hronika uzrakstīta nevis pa daļām, bet visa uzreiz, un autors bieži aizsteidzas notikumu gaitai priekšā. Hronika, kā uzskata S. Aņņinskis, bija uzrakstīta kā pārskats Romas pāvesta legātam, kam vēlāk pievienota arī hronikas XXX nodaļa.⁷⁹ Autors bijis savam laikmetam augstā līmenī izglītots cilvēks un ar labām latīņu valodas zināšanām.⁸⁰

1938. gada IH izdevums līdz mūsdienām nav zaudējis savu zinātnisko nozīmi, neraugoties uz to, ka tam ir sava laikmeta trūkumi un kļūdas. Tā, piemēram, S. Aņņinskis apgalvoja, ka Indriķim ir primitīvi pasaules uzskati.⁸¹ Novocojuši arī komentāri, un ir neprecizitātes tulkojumā. Tomēr joprojām tas ir vienīgais pilnais hronikas teksta zinātniskais tulkojums krievu valodā.

S. Aņņinska attieksme pret hroniku un tās autoru noformēja krievu historiogrāfijas viedokli par minētajām tēmām, un tas dominē praktiski līdz šim brīdim. Piemēram, Vladimirs Pašuto (1918–1983) grāmatā “Образование Литовского государства” (Lietuvas valsts izveidošanās) piekrit S. Aņņinska viedoklim, ka Indriķis visdrīzāk bijis vācietis un pilnīgi noteikti – vācietis savā garīgajā kultūrā.⁸² V. Pašuto šo jautājumu speciāli nav pētījis un, runājot par to, atsaucas arī uz J. Zuša darbu (J. Zutis tāpat atbalstīja S. Aņņinska pozīciju, ka diskusijai par Indriķa tautību nav nekādas jēgas un Indriķa politiskās orientācijas skaidrai izpratnei nav svarīgi, kāda bija viņa izcelsme).⁸³ V. Pašuto aktīvi izmantoja IH arī citos darbos, bet neraksturoja to un neko nerakstīja par hronikas autora problēmu.⁸⁴

Pēc hronikas izdevuma 1938. gadā padomju-krievu un vēlāk krievu historiogrāfijā bija daudzas publikācijas, kas saistītas ar Livonijas vēsturi 13. gs. sākumā⁸⁵ un kur tika pieminēts Indriķis. Tiek atzīmēts, ka hronika ir ļoti svarīgs vēstures izpētes avots, bet plašāk hronikas un tās autora problēma nav raksturota. Tāda pati situācija ir arī

1981. gadā izdotajā mācību grāmatā “Источниковедение истории СССР” (PSRS vēstures avotu pētniecība). IH tur pieminēta ka svarīgs avots, bet plaša tās raksturojuma nav.⁸⁶

V

No visjaunākajiem izdevumiem svarīga ir 2002. gadā iznākusi grāmata “Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270. г. Тексты, перевод, комментарий” (Krustneši un Krievzeme. 12. gs. beigas – 1270. gads. Teksti, tulkojums, komentāri).⁸⁷ Te atrodamī apmēram trīsdesmit procenti IH teksta jaunā tulkojumā krievu valodā paralēli hronikas latīņu tekstam. Izdevuma autores Vera Matuzova un Jevgēņija Nazarova atzīmēja, ka S. Aņņinska tulkojums nav zaudējis zinātnisko nozīmi, bet 21. gs. sākumā tas neatbilst vēstures zinātniskajam līmenim. Hronikas latīņu tekstu autores paņēma no L. Arbuzova un A. Bauera 1955. gada izdevuma,⁸⁸ kas pašlaik ir labākais hronikas latīņu teksta izdevums. Par pamatu savam tulkojumam autores izmantoja S. Aņņinska tulkojumu un visgrūtākās hronikas vietas salīdzināja arī ar tulkojumu latviešu valodā 1993. gada Ē. Mugurēviča un Ā. Feldhūna izdevumā.⁸⁹ Izdevumam viņas izvēlējās tos hronikas fragmentus, kas saistīti ar krievu pieminēšanu, un tos, kas vispilnīgāk aprakstīja svarīgākos politiskos procesus tā laika Livonijā.⁹⁰ Neskatoties uz to, šajā interesantajā izdevumā nav plaša IH raksturojuma un pētījuma par tā autoru. Ir tikai neliels hronikas historiogrāfisks apraksts, akcentējot uzmanību uz hronikas krievu izdevumiem. Acīmredzot minētā izdevuma autores nedomāja speciāli pētīt jautājumu par Indriķi un viņa izcelsmi un tāpēc vispār nepauž savu viedokli par to. Tāpat arī citās J. Nazarovas grāmatās un rakstos IH daudz izmantota un citēta, bet bez tās avotu pētniecības plaša raksturojuma. Viņa atzīmē hronikas tendenciozitāti, to, ka minētais avots ir ļoti svarīgs dažādu jautājumu pētīšanai un ka hronikas autors dažādiem aprakstītajiem notikumiem bijis aculiecinieks.⁹¹ Redzams – J. Nazarova piekrīt S. Aņņinska viedoklim, ka jautājums par Indriķa izcelsmi nav aktuāls, jo tas neko nedod, lai saprastu hroniku pašu par sevi. Turklāt šo jautājumu nav iespējams atrisināt jaunas informācijas trūkuma dēļ.

2009. gadā Rjazanā tika atkārtoti izdots S. Aņņinska 1938. gada IH tulkojuma saīsinātais variants.⁹² Tas pilnīgi neatšķiras no 1938. gada izdevuma un ir tikai papildināts ar sastādītāja Aleksandra Cepkova nelielu ievadu, kurā sīki aprakstīts, kā vācieši iekaroja Prūsiju un Livoniju. Kā atzīmē sastādītājs, šī izdevuma galvenais mērķis ir palīdzēt pētniekiem.⁹³ Ņemot vērā, ka tieši 1938. gada izdevums kļuvis par bibliogrāfisku retumu un 2002. gadā iznākušajā grāmatā “Кrustneši un Krievija. 12. gs. beigas – 1270. gads. Teksti, tulkojums, komentāri” ir tikai daļa IH teksta, 2009. gada izdevumam ir liela vērtība, taču zinātnei tas nekā jauna nedod.

Svetlanas Rižakovas (dzim. 1972) 2010. gadā izdotajā grāmatā “HISTORICA LETTICA: Национальная история и этническая идентичность. О конструировании и культурном реферировании прошлого латышей” (HISTORICA LETTICA: Nacionālā vēsture un etniskā identitāte. Par konstruēšanu un latviešu pagātnes kulturālu referēšanu), kas veltīta latviešu senatnes konstruēšanai, IH ir pieminēta. Pētījumā teikts, ka ar IH aizsākas rakstiskās historiogrāfiskās tradīcijas Latvijā,⁹⁴ bet hronikas autora problēmai S. Rižakova nepieskaras.

Neraugoties uz to, ka IH un tās autoram Krievijas historiogrāfijā veltīts pietiekami daudz uzmanības, var teikt, ka Krievijas historiogrāfijā tā neieņēma vadošās pozīcijas minētās tēmas pētīšanai. Tomēr, pievienojoties vai apstrīdot vācu pētnieku viedokļus un argumentāciju, krievu vēsturnieki nepārprotami veica savu ieguldījumu hronikas autora problēmas pētīšanā.

Pirmsrevolūcijas krievu historiogrāfijā vadošo lomu ieņēma viedokļi par to, ka Indriķis bija latvietis (A. Stolipins, J. Češihins, G. Trusmanis, A. Sapunovs, N. Kiprianovičs). Daži pētnieki apšaubīja uzskatu, ka Indriķis bija hronikas autors (I. Jurjens, kuram vēlāk pievienojās arī G. Trusmanis), un bija autori (E. E. Kuņiks, A. Lappo-Daņiļevskis), kuri apgalvoja, ka Indriķis bija vācietis. Jāsecina, ka autoru pozīcija šajā jautājumā bija atkarīga no vēsturnieku idejiskajiem uzstādījumiem. Tie, kuriem bija tuvi slavofili, vairāk orientējās uz viedokli, ka Indriķis bija latvietis, savukārt liberāļi vairāk orientējās uz viedokli, ka Indriķis bija vācietis. Nenoliedzami pētījumus ietekmēja arī politiskās nostādes.

Padomju historiogrāfijā dominēja S. Aņņinska viedoklis, kurš bija izklāstīts hronikas 1938. gada izdevumā un nosliecās par labu uzskatam, ka Indriķis, visticamāk, bija vācietis, bet kopumā šis jautājums netika īpaši aktualizēts. Šis izdevums līdz mūsdienām ir vienīgais hronikas pilnā teksta zinātnisks tulkojums krievu valodā. Mūsdienu krievu historiogrāfijā nav pētījumu par Indriķa identitātes problēmu, un nevarētu teikt, ka pēc Otrā pasaules kara tā būtu īpaši aktuāla krievu historiogrāfijai. Par to liecina arī fakts, ka līdz šim brīdim nav jauna IH pilna teksta zinātniska tulkojuma.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sk.: *Mugurēvičs Ē. Priekšvārds // Indriķa hronika. Ā. Feldhūna tulkojums; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – 14.–28. lpp.*
- ² Pirms tam krievu vēsturnieki savos sacerējumos pieminēja Livoniju 13. gs. sākumā, bet nepētīja Indriķa hronikas un tās autora problēmu. Sk., piemēram: *Карамзин Н. М. История государства Российского. Т. 3. – Санкт-Петербург, 1888.*

- ³ Sk.: Куник А. Выписки из Генриха Латышского о русских событиях 1221–1223 годов // УЗ АН по I и III отделению. Т. II. Вып. 2. – Санкт-Петербург, 1853. – С. 317–330.
- ⁴ Heinrich's des Letten älteste Chronik von Livland, aufs neue herausgegeben und mit einer Einleitung, einer deutschen Übersetzung, Anmerkungen, Urkunden und Registern versehen von Dr. Aug. Hansen // *Scriptores rerum Livonicarum*. Bd. 1. – Riga; Leipzig, 1853.
- ⁵ Sk.: Куник А. Хронологическая таблица, составленная Э. Бонелем на основании Генриха Латышского и некоторых русских летописей // УЗ АН по I и III отделению. Т. II. Вып. 2. – Санкт-Петербург, 1853; Куник А. О признании 1223 г. Временем битвы при Калке // УЗ АН по I и III отделению. Т. II. Вып. 5. – Санкт-Петербург, 1854; *Kunik E. E.* Vorläufige Andeutungen über das Jahr der Schlacht an der Kalka, mit besondrer Rücksicht auf Heinrich den Letten // *Bullet. Histor.-philol.* Bd. XI, Nr. 9; *Аннинский С. А.* Введение // Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарий С. А. Аннинского. Предисловие В. А. Быстряцкого. – Москва; Ленинград, 1938. – С. 18.
- ⁶ *Jordan P.* Ueber den sogenannten Heinrich der Letten // *Inland: Wochenschrift für Liv-, Est- u. Curl. Geschichte*, 1858; *Hildebrand H.* Die Chronik Heinrichs von Lettland. Ein Beitrag zur Livlands Historiographie und Geschichte. – Berlin, 1865.
- Kad A. Lappo-Daņiļevskis minēto rakstu uzrakstīja, viņš tikai nesen (1886. gadā) bija pabeidzis Sanktpēterburgas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultāti un bija vēl jauns speciālists.
- ⁷ *Лаппо-Данилевский А. С.* Биографические сведения о Генрихе Латыше по данным его собственной летописи. Библиограф. – Санкт-Петербург, 1888. – С. 215, 216.
- ⁸ *Клибанов А. И.* Послесловие. А. С. Лаппо-Данилевский – историк и мыслитель // *Лаппо-Данилевский А. С.* История русской общественной мысли и культуры XVII–XVIII вв. – Москва, 1990. – С. 255–265.
- ⁹ Arkādijs Stolipins bija pazīstamā Krievijas valstsvīra Pētera Stolipina (1862–1911) tēvs.
- ¹⁰ Heinrich's des Letten älteste Chronik von Livland, aufs neue herausgegeben und mit einer deutschen Uebersetzung, Anmerkungen, Urkunden und Registern versehen von Dr. Aug. Hansen. – Riga, 1857.
- ¹¹ Pilnā mērā par IH tulkojumu šo izdevumu nosaukt nevar. Šeit teksts ir ar saīsinājumiem, kas ir tuvāk pie IH teksta.
- ¹² Хроника Генриха Латыша как подспорье к изучению Северо-Западного края. С приложениями. Исследована А. Столыпиным. – Вильнюс, 1867. – С. 6, 7, 9, 10.
- ¹³ Turpat. – 7., 8. lpp.
- ¹⁴ Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края. Том I. – Рига, 1876.
- ¹⁵ Heinrich's von Lettland Livländische Chronik, ein getreuer Bericht, wie das Christentum und die deutsche Herrschaft sich im Lande der Liven, Letten und Ehsten Bahn gebrochen. Nach Handschriften mit vielfacher Berichtigung des üblichen Textes aus dem Lateinischen übersetzt und erläutert von E. Pabst. – Reval, 1867.
- ¹⁶ Сборник материалов .. – С. 65, 67–72.

- ¹⁷ Turpat. – VIII lpp.
- ¹⁸ *Чешихин Е. В.* История Ливонии с древнейших времен. Вып. I–II. Том I. – Рига, 1884.
- ¹⁹ Turpat. – 67., 68. lpp.
- ²⁰ Turpat. – 68. lpp.
- ²¹ Turpat.
- ²² Turpat.
- ²³ Turpat. – 69. lpp.
- ²⁴ *Mednis I.* Savu vēsturi mēs rakstījām visi kopā. – Rīga, 2005. – 93. lpp.; Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Sast. un red. E. Buceniece. – Rīga, 1995. – 500. lpp.
- ²⁵ *Гаврилин А. В.* Очерки истории Рижской епархии (19 в.). – Рига, 1999. – С. 281.
- Аpmēram ar tādiem pašiem uzskatiem par situāciju Baltijā agrāk bija uzrakstīta Jurija Samarina (1819–1876) sērija “Окраины России” (Krievijas nomales). Sk.: Окраины России. Русское Балтийское поморье. Издатель Ю. Ф. Самарин. Вып. I–VI. – Прага; Берлин, 1869, 1871, 1874, 1875, 1876. Kā zināms, J. Češihins bija tuvs J. Samarinam.
- ²⁶ *Чешихин Е. В.* История Ливонии .. – С. III–IV.
- ²⁷ Turpat. – IV lpp.
- ²⁸ Turpat. – V lpp.
- ²⁹ *Трусман Г.* Введение христианства в Лифляндии. – Санкт-Петербург, 1884.
- ³⁰ Turpat. – III lpp.
- ³¹ Turpat.
- ³² Tie, kuri dzīvoja pie Imeras upes, Imeru identificējot ar tagadējo Jumaras upi.
- ³³ *Трусман Г.* Введение христианства .. – С. IV.
- ³⁴ *Keussler F.* Der Ausgang der ersten russischen Herrschaft in den gegenwärtigen Ostseeprovinzen im XIII Jahrh. – St. Petersburg, 1897.
- ³⁵ *Сапунов А. П.* Разбор (рецензия) сочинения Фр. фон Кейслера: Окончание первоначального русского владычества в Прибалтийском крае в XIII столетии. – Санкт-Петербург, 1898. – С. 31–38.
- ³⁶ *Киприанович Н. Я.* Ливонская хроника Генриха Латыша // Сборник учено-литературного общества при императорском Юрьевском университете. Т. VI. – Тарту, 1903. – С. 190–212.
- ³⁷ Turpat. – 195. lpp.
- ³⁸ Turpat. – 197., 198. lpp.
- ³⁹ Turpat. – 200. lpp.
- ⁴⁰ Turpat. – 198. lpp.
- ⁴¹ Turpat. – 201., 202. lpp.
- ⁴² Turpat. – 203. lpp.
- ⁴³ Turpat. – 207. lpp.
- ⁴⁴ Turpat. – 207., 208. lpp.
- ⁴⁵ *Юрьенс И.* Древнейшая Ливонская хроника. Отдельный оттиск из Записки императорского русского археологического общества. Т. V, вып. 2. – Санкт-Петербург, 1904.
- ⁴⁶ Turpat. – 2., 7. lpp.
- ⁴⁷ Turpat. – 11., 14. lpp.
- ⁴⁸ Turpat. – 9., 10. lpp.

- ⁴⁹ Turpat. – 11., 12., 15. lpp.
- ⁵⁰ Turpat. – 16., 17. lpp.
- ⁵¹ Turpat. – 12. lpp.
- ⁵² *Трусман Г.* Древнейшая Ливонская хроника и ее автор. Отдельный оттиск из Записки императорского русского археологического общества. Т. VII, вып. 2. – Санкт-Петербург, 1907.
- ⁵³ Turpat. – 12. lpp.
- ⁵⁴ Turpat. – 12., 13. lpp.
- ⁵⁵ Turpat. – 14. lpp.
- ⁵⁶ Turpat. – 15. lpp.
- ⁵⁷ Turpat. – 23., 24. lpp.
- ⁵⁸ Turpat. – 23. lpp.
- ⁵⁹ Turpat. – 15., 16. lpp.
- ⁶⁰ Turpat. – 17., 18. lpp.
- ⁶¹ Turpat. – 17. lpp.
- ⁶² *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. Кн. I. Т. I–II. – Москва, 2001. – С. 780–799.
- ⁶³ *Mednis I.* Savu vēsturi .. – 93. lpp.
- ⁶⁴ *Аннинский С. А.* Введение // Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарий С. А. Аннинского. Предисловие В. А. Быстряцкого. 2-е издание. – Москва; Ленинград, 1938. – С. 2; Monumenta Germaniae historica. Scriptorum. XXIII. – Hannoverae, 1874; Die Handschriftliche Ueberlieferung des “Chronicon Livonie” Heinriche von Lettland Acta Universit. Latviensis, XV, Riga, 1926, XVI, ibid., 1927.
- ⁶⁵ *Аннинский С. А.* Введение // Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарий С. А. Аннинского. Предисловие В. А. Быстряцкого. – Москва; Ленинград, 1938. – С. 13.
- ⁶⁶ Turpat. – 14., 15. lpp.
- ⁶⁷ Turpat. – 16., 17. lpp.; *Hildebrand H.* Die Chronik Heinrichs von Lettland. – Berlin, 1865.
- ⁶⁸ *Аннинский С. А.* Введение .. – С. 17.
- ⁶⁹ *Origines Livoniae sacrae et civilis seu Chronicon Livonicum vetus..* e codice ms. recensuit.. Ioan. Daniel Gruber. – Francofurti; Lipsiae, 1740.
- ⁷⁰ *Аннинский С. А.* Введение .. – С. 19.
- ⁷¹ *Jordan P.* Ueber den sogenannten ..
- ⁷² *Аннинский С. А.* Введение .. – С. 19, 20.
- ⁷³ Turpat. – 21. lpp.
- ⁷⁴ Turpat. – 21., 49. lpp.
- ⁷⁵ *Трусман Г.* Введение христианства .. – С. III.
- ⁷⁶ *Аннинский С. А.* Введение .. – С. 21–24.
- ⁷⁷ Turpat. – 24., 25. lpp.
- ⁷⁸ Turpat. – 25.–27. lpp.
- ⁷⁹ Turpat. – 27.–29. lpp.
- ⁸⁰ Turpat. – 37., 38. lpp.
- ⁸¹ Turpat. – 47. lpp.
- ⁸² *Пашуто В. Т.* Образование Литовского государства. – Москва, 1959. – С. 127, 128.
- ⁸³ *Зутис Я.* Очерки по историографии Латвии. Ч. 1. Прибалтийско-немецкая историография. – Рига, 1949. – С. 7.

- ⁸⁴ Паушто В. Т. Страны прибалтийского региона // Новосельцев А. П., Паушто В. Т., Черепнин Л. В. Пути развития феодализма. – Москва, 1972. – С. 252–301; Паушто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1969. – С. 226–241.
- ⁸⁵ Стародубец П. А. Княжество Кокнесе в борьбе с немецкими захватчиками в Восточной Прибалтике в начале XIII в. // Средние века. Т. VII. – Москва, 1955. – С. 199–216; Рамм Б. Я. Папство и Русь в X–XV вв. – Москва; Ленинград, 1959. – С. 95–115; Шаскольский И. П. Борьба Руси против крестоносной агрессии на берегах Балтики в XII–XIII вв. – Ленинград, 1978; Назарова Е. Л. Национально-освободительная борьба ливов в начале XIII в. // Вопросы истории. – 1982. – № 1. – С. 94–107; Назарова Е. Л. Из истории взаимоотношений ливов с Русью (X–XIII вв.) // Древнейшие государства на территории СССР. 1985 год. Материалы и исследования. – Москва, 1986. – С. 177–184; Назарова Е. Л. Православие и социальная структура общества в Латвии (XI–XIII вв) // Феодализм в России. Сборник статей и воспоминаний, посвященный памяти академика Л. В. Черепнина. Ред. В. Л. Яник. – Москва, 1987. – С. 201–211; Назарова Е. Л. История лейманов в Ливонии. Местные землевладения в Латвии и Эстонии в XIII–XVIII в. – Москва, 1990; и.с.
- ⁸⁶ Источниковедение истории СССР. Учебник. Ред. И. Д. Ковальченко. 2-е издание переработанное и дополненное. – Москва, 1981. – С. 155.
- ⁸⁷ Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270 г. Тексты, перевод, комментарий. – Москва, 2002.
- ⁸⁸ Heinrici Chronicon Livoniae. Editio altera. Recognoverunt Leonid Arbusow et Albertus Bauer // Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi. – Hannoverae, 1955.
- ⁸⁹ Indriķa hronika. Ā. Feldhūna tulkojums; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993; Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы .. – С. 34, 35.
- ⁹⁰ Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы .. – С. 35.
- ⁹¹ Назарова Е. Л. Национально-освободительная борьба ливов .. – С. 96; Назарова Е. Л. История лейманов в Ливонии .. – С. 34.
- ⁹² Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Подготовлено к изданию А. И. Цепковым. – Рязань, 2009. Recenziju par minēto izdevumu sk.: Mugurēvičs Ē. Генрих Латвийский. Хроника Ливонии / Подготовлено к изданию А. И. Цепковым. Рязань: Александрия, 2009. 384 с. (Latvijas Indriķis. Livonijas hronika / Izdošanai sagatavojis A. Сепковс.) // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2010. – Nr. 1. – 174.–176. lpp.
- ⁹³ Sk.: Цепков А. И. К читателю // Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Подготовлено к изданию А. И. Цепковым. – Рязань, 2009. – С. 5–20.
- ⁹⁴ Рыжакова С. И. HISTORICA LETTICA: Национальная история и этническая идентичность. О конструировании и культурном реферировании прошлого латышей. – Москва, 2010. – С. 142.

Sergey Tsoya

THE PROBLEM OF THE IDENTITY
OF THE AUTHOR OF *CHRONICON LIVONIAE*
(HENRICUS DE LETTI) IN THE RUSSIAN
HISTORIOGRAPHY

Summary

The Livonian Chronicle and the authorship of this work has gained a lot of attention in the Russian historiography. The complete work was translated into Russian twice, and several translations of separate parts of the source were done as well. The aim of this article is a review and analysis of the Russian historiography regarding this matter. The author comes to the conclusion, that the question of The Livonian Chronicle and its authorship has frequently gained both academic and political dimensions, especially when the Baltic question was brought to the discussion in the international arena and was regarded as particularly important to Russia. Till the revolution of 1917, the vast majority of the Russian historians expressed the conviction that the author of the chronicle, Henricus de Letti, was of the Latvian (local) origin. After the revolution, the view of the historian S. Annensky prevailed. According to him, Henricus de Letti was a person of German origin/nationality. But it must be stressed that the nationality of the author is not the crucial point in the understanding of the text of the chronicle itself. In recent times, however, regardless of the fact that in 2009 a full translation of the source was made from the complete edition of 1938, the Livonian Chronicle and its authorship is not among the most important problems of the Russian medieval historiography. It is also necessary to remind that researches into the chronicle have always been of secondary, not of primary importance to the Russian historiography. Translations of the source into Russian were traditionally done from the German texts, and only sometimes, as it was in the case of the incomplete translation of 2002, some Latvian texts were used, too. In the Russian translation of 2002, the Latvian version of the chronicle published in 1993 was used as one of the original sources.

Iesniegts 06.06.2011.

Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs

IKDIENAS DZĪVE “KURZEMES KATLĀ” 1944.–1945. GADĀ

1944. gada rudenī nejaušas apstākļu sakritības rezultātā Latvijas Kurzemes apgabals uz septiņiem mēnešiem nonāca piespiedu izolācijā, pārvērsts par karaspēka nometni un atdalīts no pārējās pasaules ar frontes līniju. Karojošās puses iesaistījās ilgstošās, militāri mazsvarīgās un no kara iznākuma viedokļa bezjēdzīgās kaujas sadursmēs, kuru intensitāte vairāk nekā pusgadsimta neļāva pētniekiem skatīt šo tēmu citādi kā vien no militārvēstures un ar to saistītās problemātikas viedokļa. Ņemot vērā to vienkāršo un pierādījumus neprasošo faktu, ka bēglim līdz dzīves gaitu stabilitātes atgūšanai normāla ikdienu neeksistē, rakstā tiek apskatīta vien Kurzemes pastāvīgo iedzīvotāju vai uz turpmāku pastāvīgu dzīvi tikko pārcēlušos personu pieredze. (230 tūkstošu Kurzemes civiliedzīvotāju un aptuveni 150 tūkstošu bēgļu.¹) Bēgļu atmiņas par Kurzemi apskatāmajā periodā pētījumā tiek izmantotas tikai kā avots pastāvīgo iedzīvotāju ikdienas izvērtējumam.

Ikdienas gaitas palika ārpus vēsturnieku redzesloka vai labākajā gadījumā izpelnījās zemsvītras piezīmi. Ir pienācis laiks lauzt tradīciju, kad Latvijas nacistiskās okupācijas politiskās un sociālās vēstures tematikai veltītie pētījumi parasti beidzas ar padomju armijas ienākšanu Rīgā.

Var rasties jautājums: kādēļ ikdienas dzīves jēdziens tiek attiecināts uz ārkārtas situācijām, kad bija apdraudēta pati iedzīvotāju eksistence? Ne mazums prominentu Otrā pasaules kara tematikas vēsturnieku un publicistu ir traktējuši šādus apstākļus kā sociālas katastrofas ar pastāvējušās sabiedrības kolapsu. Jānorāda, ka vismaz attiecībā uz “Kurzemes katlu” tik pesimistiska attieksme ir pārmērīga. Ikdienas dzīve pastāv tik ilgi, kamēr ir iespējama regulāra minimālo ikdienas sociālo funkciju, pienākumu un nepieciešamību piekropšana. Kā tiks parādīts turpmāk, pat neskatoties uz apgādes krīzes radīto sabiedriskās dzīves paradumu izzušanu, informācijas vakuumu un likuma un kārtības uzturēšanas paralīzi, vismaz Kurzemes vietējo iedzīvotāju vairākums saglabāja savus ikdienas paradumus pat šādos apstākļos, ko vislabāk pierāda straujas sociālās stabilizācijas atsākšanās reģionā tūlīt pēc kara. Jāpiebilst, ka izraudzītā perioda un reģiona specifiskas dēļ rakstā netiek apskatītas parasti tik svarīgas ikdienas dzīves tēmas

kā mājoklis un izklaide, jo attiecībā uz pirmo vērā ņemamu pārmaiņu kara gados nebija, savukārt kultūras pasākumi un citi kolektīvās izklaides veidi šai laikā gandrīz pilnībā izzuda.

Taču vienlaikus jānorāda, ka, ja neskaita atsevišķas izņēmuma situācijas, kā apmešanās pie tuviem radniekiem vai migrācija ar nolūku palikt uz dzīvi jaunajā vietā, pētījums neapskata Kurzemē apmetušos bēgļu dzīvesveidu. Ļoti bieži bēgļu ikdiena neatšķiras no vidusmēra kurzemnieku kara laika ikdienas, taču te jāņem vērā psiholoģiskais faktors. Kā latviešu, tā krievu bēgļi, neskatoties uz atšķirībām mentalitātē, nebija gatavi pieņemt permanentas migrācijas situāciju kā rutīnu un uzskatīja savas bēgļa gaitas par pagaidu ārkārtas situāciju. Pat privileģēto Kurzemes bēgļu dzīvē nekad neradās stabilitāte un nemainība, kas veido ikdienu.

Raksta tēma izraudzīta tās specifiskā īpatnuma dēļ. Otrā pasaules kara laika Eiropas ikdienas dzīves problēmas, neskatoties uz reģionālajām atšķirībām, ir iespējams sistematizēt vismaz zem vairākiem kopsaucējiem. Šāda pieeja diemžēl nav iespējama atsevišķās anomālās situācijās, ko var apzīmēt kā izolētos okupācijas vai karadarbības apgabalus. Runa ir par teritorijām, kas ģeogrāfiskā stāvokļa vai uz laiku izveidojušās militārās situācijas dēļ bija spiestas piekopt savrupu eksistenci neatkarīgi no tā, vai atradās okupācijā vai ārpus tās. Divi pazīstamākie un visvairāk pētītie šādu fenomenu piemēri ir Vācijas okupētās Džersijas un Gērnsijas salas un blokādē nonākusī Ļeņingrada. Tepat kaimiņos Igaunijā jau vairākus gadu desmitus vispirms daiļliteratūrā, bet pēc tam arī historiogrāfijā nopietna uzmanība tiek pievērsta Sāmsalas īslaicīgajai izolācijai 1944. gada rudenī, kam veltīta Marta Lāra 2010. gada sākumā iznākusi monogrāfija.²

Līdz pat gadsimtu mijai priekšstatus pat norisēm "Kurzemes katlā" ārpus frontes līnijas noteica Osvalda Freivalda un Viļa Samsona monogrāfijas.³ Abi autori izstrādāja savas notikumu koncepcijas jau 50. gados un, sajūtot emocionālu saikni ar periodu kā laikabiedri un aculiecinieki, neredzēja iemeslu turpmāk tās mainīt. Darbība Liepājas "Tautas palīdzībā" 1944.–1945. gadā lika O. Freivaldam pārvērtēt latviešu organizāciju efektivitāti un to spēju risināt Kurzemes iedzīvotāju sociālās problēmas. Viņa skatījums aprobežojās ar Liepājas latviešu ierēdniecības un sabiedriski aktīvās vidusšķiras interešu loku, neņemot vērā, ka jau pārdesmit kilometru ārpus Liepājas iedzīvotājiem gandrīz nekas no tā nebija zināms. V. Samsona attieksmi pret "Kurzemes katlā" tēmu lielā mērā noteica sarūgtinājums par PSRS partizānu kustības vadības struktūru pēkšņo likvidāciju 1944. gadā, kas, iespējams, iespajdoja viņa turpmāko karjeru. V. Samsona Kurzemei veltītās monogrāfijas pēc būtības glorificēja viņa dienesta biedru vadītās padomju armijas diversantu grupas un ar tām saistītos vietējos iedzīvotājus. Netika pieļauta pat iespēja, ka šie cilvēki varēja zaudēt disciplīnu un pastrādāt noziegumus, grāmatā minētos ekscesus attiecinot vienīgi uz

vācu dienestā esošiem ļaudīm. Kurzeme kara pēdējā gadā V. Samsona skatījumā ir vācu armijas un iestāžu pilnībā kontrolēta teritorija, izņemot apgabalus, ko tikpat pilnīgi kontrolē padomju partizāni.

Pētot iedzīvotāju ikdienas soli "Kurzemes katlā" Latvijas un Vācijas arhīvos, izrādījās, ka par šo periodu ir saglabāties ārkārtīgi maz dokumentālu liecību. Jāņem vērā fakts, ka daudzas civilās pārvaldes iestādes tikpat kā nedarbojās, bet pārējās bija nodarbinātas ar citiem, daudz steidzamākiem jautājumiem, kas nozīmēja arī attiecīgo ziņojumu trūkumu. Turklāt vācu okupācijas varai bija visas iespējas dokumentus kara nobeigumā iznīcināt. Tādējādi ziņas arhīvos ir ļoti sporādiskas un nepilnīgas. Vienīgi ar atmiņu materiālu palīdzību iespējams veikt no zinātniskā viedokļa apmierinošu perioda ikdienas dzīves rekonstrukciju.

Militārās situācijas izmaiņas neizbēgami noteica trīs "Kurzemes katla" ikdienas dzīves periodus. Laika posms no 1944. gada 25. jūlija līdz 10. oktobrim bija iepriekšējos trīs gados izveidotās vācu okupācijas administrācijas sabrukuma periods. Atceroties 1941. gada notikumu straujumu, Kurzemes iedzīvotāji gaidīja maksimāli ātru vācu frontes sabrukumu Baltijā un padomju armijas ierašanos. Informācijas trūkums radīja visneticamākās baumas un gandrīz reliģisku pastardienas noskaņojumu, ko īpaši veicināja pārlieku emocionāli vidusšķiras un elites aprindu bēgļi. Tikai pārliecība, ka viss beigsies dažu nedēļu laikā, nodrošināja ievērojamas bēgļu daļas sākotnējo uzņemšanu Kurzemes iedzīvotāju mājās.

1944. gada 10. oktobrī tika pārrauti pēdējie sauszemes ceļi starp Kurzemi un Vāciju. Taču, pat pārejot Austrumprūsijas gauleitera Ēriha Koha neprasmīgajā kontrolē, Kurzemes vācu okupācijas administrācija turpināja funkcionēt. Notika vien pāreja no civilpārvaldes uz militār pārvaldi Ē. Koha izpratnē, kas vietējiem iedzīvotājiem nozīmēja vācu iestāžu pilnīgu intereses zudumu par viņu vajadzībām, ierakumu klausas un masveida rekvizīciju kampaņas uzsākšanu.

Šķietamība, ka Kurzeme joprojām ir vācu pārvaldē esoša teritorija, saglabājās līdz 1945. gada janvāra pēdējai dekādei, kad lielais padomju uzbrukums Polijā pārtrauca jebkuru civila rakstura satiksmi starp Vāciju un Kurzemi, tai skaitā bēgļu evakuāciju un pasta sakarus. No šī brīža līdz kara beigām vidusmēra Kurzemes iedzīvotājam bija pilnīgi vienaldzība, kas un kā viņu oficiāli pārvalda, jo viņa dzīvi varēja noteikt un pēkšņi mainīt jebkura vācu dokumentu vai ieroci uzrādoša persona.

Lai precīzi definētu ikdienas dzīves norises "Kurzemes katlā", šo salīdzinoši nelielo apgabalu nākas dalīt piecos reģionos. Pirmkārt, tās ir četras pilsētas – Liepāja, Ventspils, Kuldīga un Talsi, kur redzami izpaudās pilsētnieku stāvokļa pozitīvās un negatīvās puses izolēta apgabala apstākļos. No vienas puses, pateicoties šeit izdotajām avīzēm un vietējām iestādēm, bija lielāka pieeja informācijai, darbojās skolas un varēja cerēt uz saglabājušos sociālo iestāžu un vācu kara ārstu

kaut minimālu palīdzību. No otras puses, pilsētnieku pieeja pārtikas produktiem sakarā ar privātās tirdzniecības gandrīz pilnīgu izzušanu aprobežojās ar uz kartiņām izsniegto devu, kas nevarēja būt pietiekama. Viena no dzīves pilsētā negatīvajām iezīmēm bija arī fakts, ka pilsētas tika vairāk bombardētas. Sevišķi smagi tika bombardēta Liepāja 1944. gada oktobrī un decembrī.⁴ Mazākās apdzīvotajās vietās ikdiena neatšķīrās no apkārtējā lauku apvidus, savukārt Tukums pēc īslaicīgās padomju karaspēka uzturēšanās līdz pat kara beigām vairs nespēja atjaunot kaut minimālas pašvaldības funkcijas.

Otrkārt, jāizdala piefrontes josla līdz pat 20 kilometru dziļai aizmugurei. Formāli šim apvidum vajadzēja būt attīrītam no civiliedzīvotājiem, taču tie, kam izdevās saņemt armijas pārstāvju piekrišanu, palika uz vietas, nereti kalpojot kādā palīgdienestā. Ja neskaita draudus, ko radīja karadarbības tuvums, iespējas gūt labumu no saskarsmes ar līdz kara beigām ļābi apgādāto vērmahtu atsvēra pat rekvizīciju briesmas.

Treškārt, tuvojoties frontei, daļēji slēgtas zonas statusā nonāca visa Kurzemes piekrastes josla līdz pat 10 kilometru dziļumam.⁵ Augustā un septembrī notika piekrastes iedzīvotāju masveida pārvietošana iekšzemē, atstājot tukšas pat tik lielas apdzīvotas vietas kā Engure. Kurzemē pēkšņi radās plašs bēgļu slānis no vietējo iedzīvotāju vidus, kas parasti apmetās pie radiem vai būvēja pagaidu mitnes tuvākajā mežā. Baltijas jūras piekrastē pārvietošana notika ar ievērojamiem izņēmumiem un zvejniekiem tika saglabāti. Šim faktam bija noteicoša nozīme zvejnieku ģimeņu dzīves līmeņa saglabāšanā, gan izmantojot zivis kā apmaiņas līdzekli, gan gūstot labumu no potenciālajiem bēgļiem uz Zviedriju.

Ceturtais un piektais reģions bija Kurzemes iekšzemes apvidus rietumu un austrumu daļa, kas ievērojami atšķīrās nelegālu bruņotu vienību klātbūtnes dēļ. Aizputes, Ventspils un Kuldīgas apkārtnes mežos bruņotu svešinieku klātbūtne 1944. gada rudenī sasniedza patiesi draudošus apmērus. Lauku apvidos līdz ar to nebija iespējams izdzīvot, tā vai citādi materiāli nepabalstot visbiežāk pilnīgi svešus ļaudis, kas sadarbojās ar kriminālas ievirzes vietējiem iedzīvotājiem, nepārtraukti riskējot tikt pieskaitītiem padomju partizānu atbalstītājiem – ar neizbēgami traģisku iznākumu. Apvidū starp Talsiem un Tukumu kriminālu uzbrukumu draudi bija jūtami mazāki, par lielāko problēmu izvirzot sadzīvošanu ar vācu varas pārstāvjiem.

PĀRVALDE

Kurzemē pārvaldes ziņā 1944. gada rudenī izvērtās īslaicīgs sajukums sakarā ar Sarkanās armijas izrāvienu pie Tukuma. Līdzīgi kā civiliedzīvotājiem, arī vācu civilpārvaldes ierēdņiem nebija plašākas un precīzākas informācijas par esošo stāvokli. Kurzeme vēl īsi pirms Sarkanās armijas uzbrukuma tika pakļauta jaunajam Liepājas novada

komisāram Mēnenam, kurš nāca Paulsena vietā (Paulsenu vācieši vērtēja kā nemākulīgu administratoru, kas nevajadzīgi asi iestājies pret vietējiem iedzīvotājiem).⁶

Vēl pirms vāciešu atkāpšanās no Rīgas uz Kurzemi bija aizbēguši kā vācu, tā latviešu ierēdņi. Daļa ierēdņu nekavējās meklēt un atrada iespējas pamest Kurzemi, atstājot uz vietas pilnvarotos. Tādā veidā savus pilnvarotos Liepājā atstāja vairāki ģenerāldirektori, tomēr vācu iestādes nevienu no viņiem neatzina.⁷ Nostabilizējoties situācijai, par nosacītu centru izveidojās Liepāja, kurā ierēdņu koncentrācija bija visaugstākā. Liepājā Kūrmājas prospektā atradās liela daļa vietējo iestāžu – pilsētas valde, ģenerāldirektora vietnieka kanceleja, “Tautas palīdzības” centrālais bēgļu birojs un citas iestādes.⁸ Cetur īsti vietas arī nebija, jo pilsēta tika bombardēta, bet vācu karaspēka daļas aizņēma visas brīvās telpas, kā skolas ēkas, veselības kopšanas punktos un pat baznīcas.⁹

Pakāpeniski 1944. gada beigās – 1945. gada sākumā ierobežotā veidā tika atjaunots dažādu iestāžu darbs. Tā 1945. gada janvāra vidū strādāja divas apgabaltiesas Liepājā un Ventspilī (bijusī Jelgavas). Savukārt Kuldīgā un Aizputē darbojās mirtiesas. Tiesu darbību vadīja V. Robežnieks. Tomēr šo ierēdņu iespējas bija niecīgas, jo darbinieku skaits bija līdz minimumam ierobežots. Turklāt pieņemt izskatīšanai varēja tikai civillietas. Lielākajās pilsētās darbojās arī atsevišķi notāri un zvērināti advokāti,¹⁰ tomēr pastāvīgi vajadzēja rēķināties, ka arī šie speciālisti varētu pēkšņi, ja rastos iespēja, pamest aplenkto Kurzemi.

1944. gada 10. novembrī oficiāli tika izformēts gan reihs-, gan ģenerālkomisariāts, kas tomēr nenozīmēja attiecīgo iestāžu likvidāciju. Tikai 1945. gada janvāra beigās pilnīgi likvidēja reihskomisariāta palikušās iestādes, kuras tika iekļautas Austrumu ministrijā.

Lai efektīvizētu pārvaldes funkcionēšanu, no 1944. gada 20. līdz 23. novembrim Kurzemē tika veikta pirmā iedzīvotāju uzskaitē visos pagastos.¹¹ Nākamā iedzīvotāju reģistrācija visos Kurzemes pagastos notika 1945. gada 4. janvārī.¹² Uzskaitē iedzīvotājiem bija vitāli svarīga, jo, saņemot uzturēšanās atļaujas, varēja dabūt arī pārtikas kartiņas, kas daudziem bija vienīgais pārtikas ieguves avots.

1945. gada sākumā¹³ Austrumzemes ministrs Alfrēds Rozenbergs paziņoja Ostlandes reihskomisāram Ē. Koham, ka Ā. Hitlers sakarā ar izmaiņām frontē 21. janvārī izdevis pavēli, ka atlikusī pārvalde Kurzemē tiek nodota reihsfirera Heinriha Himlera rīcībā, kuram bija jāuztur cieši sakari ar armijas grupas “Ziemeļi” vadību.

Kurzeme tika pārdalīta četros novados, kuros darbojās atbēgušie novadu komisāri. Katrs no tiem izdeva noteikumus, kas bieži bija pretrunā ar citu iestāžu izdotiem noteikumiem. Turklāt novadu komisāru sastāvs mainījās, piemēram, Kurzemes dienvidos četru mēnešu laikā nomainījās septiņi komisāri. Aprīņķos joprojām strādāja vācu *kreislandvirtī* jeb aprīņķu lauksaimnieki, bet katrā pagastā darbojās viens vai vairāki vācu lauksaimniecības vadītāji ar līdz pat 12 pa-

līgiem, kas bieži patvarīgi izlika no telpām pagastu valdes un pārņēma to kases. Daudzo rīkojumu dēļ tika pilnībā paralizēts latviešu aprīņķu un pagastu vecāko darbs. Tos iecēla un atcēla, apcietināja un mainīja bez redzama pamatojuma, tikai balstoties uz kāda vācu ierēdņa vēlmi. Ventspils aprīņķi vienā laikā apcietinājumā atradās astoņi pagastu vecākie.

Saimniecībā, tāpat kā pārvaldē, valdīja haoss. Vienīgais kopsaucējs bija visu vācu iestāžu prasība izpildīt to katrreizējās prasības, kas netika saskaņotas ar citām iestādēm.

1945. gada 20. februārī Potsdamā ar nacistu atbalstu tika izveidota Latvijas Nacionālā komiteja (LNK). Grūti saprast, kādi mērķi bijuši šīs organizācijas latviešu veidotājiem. 1945. gada martā okupācijas vara pompozi nodeva daļu varas Nacionālajai komitejai. Kā LNK pārstāvis 1945. gada 19. martā Liepājas operā svinīgā sanāksmē R. Bangerskis tika iepazīstināts ar Kurzemes aprīņķu un pagastu vecākajiem.¹⁴ LNK pārziņā oficiāli nonāca tikai dažas tiem apstākļiem nenozīmīgākās nozares, kā izglītība, kultūra, prese, finanšu un nodokļu lietas.¹⁵ Faktiski šos uzdevumus būtībā jau tāpat veica latviešu ierēdņi. Tādi paziņojumi kā tas, ka Kurzemē tiek atdots privātīpašums bijušajiem īpašniekiem, neizsauca vairs nekādu reakciju, jo galvenā uzmanība bija pievērsta izmaiņām frontē.

Par LNK locekļiem kļuva attiecīgu nozaru vadītāji, no kuriem daļa bija arī dažādu ģenerāldirekciju ierēdņi: par kara lietām atbildēja A. Silgailis, par vispārējām lietām – J. Miežis, par iekšlietām – R. Kociņš, par saimniecību – J. Andersons, par sociālām un emigrantu lietām – Ā. Šilde, par izglītību un kultūru – V. Skaistlauks.¹⁶

Vienīgais, ko spēja veikt LNK, bija 1945. gada aprīlī izdot norādījumus Kurzemes zemniekiem, ka ir jāapsēj visi lauki. Tam gan bija maza nozīme gaidāmo kara beigu tuvumā. Intermeco ar Latvijas Nacionālās komitejas darbības uzsākšanu vietējiem iedzīvotājiem neko nemainīja – "jau tādēļ vien dabīgi, ka Nacionālās komitejas darbs, kas pati būtībā bija 19. divīzijas bērns, varēja tikt veltīts tikai vienam mērķim – cīņas atbalstīšanai visiem iespējamiem līdzekļiem un cīnītāju rindu papildināšanai".¹⁷ Nacionālajai komitejai bija un palika tikai propagandas nozīme, bet praktisku darbu tā arī neuzsāka.

1945. gada 1. aprīlī¹⁸ tika likvidēts Ventspils novada komisariāts, un tā funkcijas pārņēma vācu militārā pārvalde. Katrā aprīņķī kara pārvaldi pārstāvēja komandants ar dažiem palīgiem saimnieciskos jautājumos un ik pa diviem pagastiem viens viņa palīgs, kas palīdzētu pagastu vecākajiem dažādu jautājumu kārtšanā. Tas liecina arī par to, ka situācija turpināja strauji pasliktināties un līdz pilnīgas ikdienas dzīves sabrukumam trūka pavisam maz. Likvidētas tika arī citas vācu civiliestādes. Kurzemi tādējādi līdz karadarbības beigām pārvaldīja militārās iestādes.

Par vienu no kurzemnieku ikdienas dzīves sastāvdaļām kara beigu posmā izvērtās vērmahta interesēs veicamie darbi – gan dažādas

klausas, gan tranšeju rakšana. Kurzemes iedzīvotājiem, kas nebija nostrādīnāti karam svarīgos uzņēmumos, un daļēji arī bēgļiem bija jāpiedalās tranšeju rakšanas darbos, kas sākās jau 1944. gada septembrī un ar dažādu intensitāti turpinājās līdz pat kara beigām. Iedzīvotāji šos darbus uzskatīja par liekiem un uzspiestiem. Šo pārliecību vēl vairāk pastiprināja bēgļu stāsti par frontes straujo pārvietošanos, kad pozīcijas tika atstātas arī bez ciņas. Tomēr nepiedalīties rakšanas darbos nevarēja, jo atteikšanās gadījumā iedzīvotājus izsauca uz komandantūru, kur tie tika informēti par iespējamām konsekvencēm. Viena no privileģētām iedzīvotāju grupām, kam šie darbi nebija jāveic, bija zvejnieki.¹⁹ Tomēr savā ziņā tranšeju rakšanas darbi nodrošināja iedzīvotājus ar minimālu pārtikas devu, jo to laikā strādniekiem izsniedza gaļu, kā arī tika maksāta alga.

Kopumā var teikt, ka vienīgā vāji, bet tomēr 1944.–1945. gada mijā funkcionējošā civilā iestāde izrādījās “Tautas palīdzība”, kas, gan krievu ierobežotos apmēros, tomēr bija spējīga turpināt darbību arī pēc “Kurzemes katla” izveidošanās. To kopš 1944. gada 13. decembra vadīja O. Freivalds. “Tautas palīdzība” bija tā iestāde, kas visvairāk rūpējās par izmisumā nonākušajiem iedzīvotājiem – gan par bēgļiem, gan arī par tiem kurzemniekiem, kas bombardēšanas rezultātā bija palikuši bez pajumtes un iedzīves. “Tautas palīdzība” spēja Liepājā noorganizēt slimnīcas, 7 veselības kopšanas punktu, 2 ambulanču, 2 bērnudārzu, 18 bēgļu mītņu, 10 bēgļu ēdnīcu un 3 izziņu biroju darbību.²⁰ Visā Kurzemē darbojās 103 “Tautas palīdzības” organizācijas punkti.

Tomēr “Tautas palīdzības” iespējas bija ierobežotas, un tā nespēja palīdzēt visiem, kam tas bija nepieciešams. Vislielākās iespējas bija palīdzēt ar naudas pabalstiem, jo pārtikas produktus, kā arī apģērbu un apavus tā varēja sagādāt tikai ļoti ierobežotos apjomos.²¹

SOCIĀLĀ VIDE

1944. gada 30. jūlijā vācu okupācijas režīma civilā administrācija, kādu kurzemnieki bija pazinuši jau trīs gadus, pēkšņi beidza pastāvēt. Padomju armijas negaidītais izrāviens Zemgalē, sasniedzot Rīgas līča krastu, izraisīja vērmahta aizmugures daļu un vācu iestāžu evakuācijas paniku, kas bija pārsteidzoši līdzīga padomju amatpersonu bēgšanai 1941. gadā. Talsi, Kuldīga un apkārtējais apvidus vairāk nekā nedēļu dzīvoja bez reāliem varas orgāniem, un bezvaras periods neiestājās tikai tādēļ, ka iedzīvotāji turpināja bez ierunām pildīt viņiem uzliktos pienākumus. Mēģinājums izveidot vietējo paš aizsardzības vienību Talsos šoreiz atšķirībā no 1941. gada tika pilnībā ignorēts. Desmit dienu laikā panika noplaka, taču ikdienas dzīves vide Kurzemē nu bija mainījusies līdz nepazīšanai. Līdz pat neatkarības nodibināšanai Latvijas rietumu reģions bija demogrāfiski inerts apgabals ar ļoti vāju horizontālo mobilitāti. Agrārās reformas migrantu no Vidzemes un

Latgales divdesmit neatkarības gadus tā arī palika jaunpienācēji vietējo iedzīvotāju acīs. Paradumi, hierarhija un tradīcijas, lai cik arhaiskas tās būtu, tika ievērotas bez iebildumiem. Te pēkšņi trīs mēnešu laikā no 1944. gada jūlija līdz oktobrim Kurzemi pārplūdināja bēgļu, dezertieru un atkāpjošos vērmahta aizmugures vienību vilņi, kuru kopskaits bija lielāks nekā 230 tūkstoši Kurzemes pamatiedzīvotāju.²² Jebkurā citā Eiropas reģionā tas izsauktu grūti paredzamu vietējo un šī vārda socioloģiskajā nozīmē "svešinieku" līdzāsastāvēšanas spriedzi. Taču kurzemnieki, pateicoties 1915. gada masveida evakuācijas un krīzes apstākļu izdzīvošanas pieredzei, izrādīja pārsteidzošu spēju pielāgoties. Sākotnējā bēgļu uzņemšana, izmitināšana un apgāde ar pārtiku norisa ar daudz mazākām problēmām, nekā to varētu gaidīt kara apstākļos.

Iemesls šādai rīcībai bija nevis kurzemnieku kādas īpašas rakstura un morāles īpašības, bet gan neatkārtojamā 1944. gada vasaras un rudenis Lielās Katastrofas gaisotne. Pēc divkāršas režīmu maiņas pēdējos piecos gados nākotne atkal bija neprognozējama. Nacistu propagandai Latvijā bija izdevies panākt iecerētajam pretēju efektu – cilvēki vēlējās vien nogaidīt līdz brīdim, kad neziņa beigsies. Noticēt tam, ka fronte ilgstoši stabilizēsies Kurzemē, 1944. gada vasarā nespētu pat pasaules vadošie militāreksperti. Visi latviešu sabiedrības slāņi gaidīja drīzu karadarbības attālināšanos no Latvijas, un tikai pārliecība par drīzu miera atgriešanos ļāva kurzemniekiem sadzīvot ar bēgļiem.

Sākotnēji, līdz pat oktobrim, ārpus Tukuma aprīņķa nebija jaušamu pazīmju par kara un frontes tuvošanos Kurzemei. Armijas klātbūtne, augošās nodevas un apgrūtinošās ierakumu klausas bija nepatīkami, bet par neizbēgamiem uzskatīti okupācijas varas lēmumi. Tad 1944. gada septembrī Kurzemē ieplūda tūkstošiem bēgļu no elites un sabiedriski aktīvās vidusšķiras aprindām, ko bija pārņēmis gluži atšķirīgs skatījums uz notikumiem. Nekad pirms vai pēc tam Latvijas vēsturē latviešu virsslānis nebija atradies tik spēcīgas pierastās pasaules gala izjūtas varā. Saglabājušās 1944. gada bēgļu dienasgrāmatas rakstītas tādā stilā un valodā, kas drīzāk piedien kādas reliģijas fanātiķiem, lai gan parasti apcer tikai laicīgu tematiku.²³ Saskaņoties ar bēgļiem, kas bija vai vismaz domāja esam zaudējuši visu un nereti atradās uz nervu sabrukuma robežas, kurzemnieki, kam gandrīz viss vēl bija pa vecam, reaģēja ar vienaldzību un neizpratni, pārņemot vienīgi baumas par zviedru vai angļu drīzu ienākšanu.

Visiem, kas nepasteidzās evakuēties no Kurzemes, 1944. gada pēdējie trīs mēneši bija grūtu patiesību apjaušanas laiks. Nācās samierināties, ka fronte kādu laiku būs stabila un Kurzeme līdz ar to izolēta, vācu vara paliek uz vietas un kļūst ar katru dienu neapbrīnināmāka, jāiztiek ar to pārtiku un mantību, kas ietaupīta un noglabāta drošā vietā, un jāiemācās sadzīvot ar bēgļiem ja ne savā mājā, tad vismaz kaimiņos. Tas nebija viegli, un tieši par šo ikdienas pašsajūtu kara pēdējos mēnešos mēs zinām ļoti maz, jo to neuzticēja pat privātām

dienasgrāmatām un centās aizmirst, iestājoties mieram. Droši var apgalvot vien to, ka sākās pagastu un pilsētu kopienu pakāpenisks sabrukums, kas nozīmēja dzimtu un ģimeņu noslēgšanos savu mājokļu ietvaros. Okupācijas vara šai gadījumā bija viens no nopietnākajiem sabrukuma veicinātājiem, jo liedza latviešu pašvaldībām tos autonomijas apmērus, kas bija absolūti nepieciešami iedzīvotāju minimālo vajadzību nodrošināšanai krīzes apstākļos. Līdz ar to vidusmēra kurzemnieka skatījums uz ārpusauli radikāli mainījās. Visi, kas atradās ārpus varas un ietekmes amatiem, tagad pārstāja uzskatīt sevi par pagasta vai pilsētas kopienas locekļiem un ierobežoja sociālos kontaktus ar precīzi noteiktu radnieku, draugu un darba kolēģu loku.

Rezultātā, tuvojoties ziemai, gandrīz katra Kurzemes zemnieku sēta vairumā ikdienas dzīves aspektu bija atsviesta gadsimtu tālā pagātnē – un atgriešanās pie 19. gadsimta tikumiem izpalika vien tāpēc, ka pilnībā atteikties no industriālās sabiedrības paradumiem vairs nebija iespējams. Daudzās jomās situācija bija pat sliktāka nekā pagātnē, jo faktiski, lai arī ne formāli, pārstāja darboties gandrīz visas ar preču un pakalpojumu piegādi saistītās institūcijas. Pilsētnieki cieta ne mazāk par lauciniekiem. Jau 1944. gada novembrī²⁴ Liepājā un arī pārējās Kurzemes pilsētās beidzās civiliedzīvotājiem paredzēto rūpniecības preču un fabrikas ražojuma pārtikas produktu krājumi, ja neskaita sāli. Normāli funkcionējošā miera laika sabiedrībā tik pierasti nemanāmas lietas kā kvalitatīvas pārtikas iegūšana, medicīniskā palīdzība vai pat visvienkāršākā izklaide nu bieži bija neiespējamas vai prasīja tik daudz laika un izdevumu, ka tās varēja apmaksāt vien niecīgs elites un nelegālo ienākumu guvēju slānis. Tuvojoties jaunajam 1945. gadam, Kurzemes ikdienas dzīves garīgās, kulturālās un ar izdzīvošanu nesaistītās jomas uz laiku pārstāja eksistēt. Kā indivīda dienas gaitas, tā arī viņa attiecības ar apkārtējiem noteica vienīgi praktiski apsvērumi, kur, kā to izjuta šajos mājokļos mītošie bēgļi, vairs nebija vietas labdarībai un iecietībai.²⁵

Pēdējo trīs kara mēnešu laikā kurzemnieku dzīvesveids strauji tuvojās tai robežai, aiz kuras ikdienu pārvēršas par eksistenci katastrofas apstākļos. Iemesls tam bija straujš jebkādas personiskās drošības zudums. Līdz 1945. gada martam visdažādākās piederības bruņotas grupas gan ar abu karojošo pušu pilnvarām, gan arī bez tām galvenokārt uzturējās pussalas rietumu daļā, Ventspils, Kuldīgas un Aizputes apkārtnē, kur arī notika lielākā daļa vardarbības ekscēsu un pret iedzīvotājiem vērsto represiju. Atbalsta pieaugums padomju diversantu grupām, atsevišķu vācu karaspēka daļu patvaļība, zūdot uzraudzībai no Berlīnes, dezertēšana un milzums visparastāko noziedzības recidīvu padarīja nedrošu visu Kurzemes teritoriju ārpus nedaudzām pilsētām.

Protams, pastāvēja zināma atšķirība starp Baltijas piekrastes apvidu, kur iedzīvotājiem nācās izmitināt pie sevis bruņotu personu

grupas, dažreiz vairākas un pretēju uzskatu, un apgabalu starp Talsiem un Tukumu, kur tikai izspieda pārtikas nodevas, taču tuvāk kara beigām atšķirība kļuva aizvien mazāka. Grūti saprast, kāpēc ikdienas dzīves pētnieki parasti ignorē individuālās drošības faktoru vai traktē to kā anekdošu virkni, jo no tā parasti vistiešākajā veidā ir atkarīga kā psiholoģiskā, tā materiālā labklājība. Ne vienmēr identificējamu bruņotu personu aktivitāte 1945. gada pavasarī nostādīja lauku iedzīvotājus nepārtrauktas spriedzes stāvoklī, neļāva veikt ko vairāk par minimāli nepieciešamajiem lauku darbiem un atstāja bez lielākās daļas iztikas līdzekļu un krājumu, ko nācās atdot katram, kas tos vardarbīgi pieprasīja.²⁶ Laupīti un zagti tika galvenokārt pārtikas produkti un lopī. Ievērojami augstāko drošības līmeni pilsētās atsvēra pārtikas deficīts. Karš beidzās pēdējā brīdī pirms pastāvošā sabiedrības modeļa sabrukuma un barbarisma iestāšanās, līdzīgi tam, kā 1943. gadā tas notika atsevišķos Ukrainas reģionos.²⁷

1944. gada lauksaimniecības sezona Eiropā un arī Latvijā bija samērā labvēlīga, liekot vērmahta vadībai kļūdaini uzskatīt, ka Kurzemē gaidāma produktu pārplūšana un karaspēks pilnā mērā spēs pārtikt no vietējiem resursiem. Arī ziema izrādījās maiga, ar pirmo nopietno salu novembra otrajā dekādē un stabilu sniega segu īsi pirms gadu-mijas. Liela aukstuma uzplūdi bija īsi, un jau marta pirmajā dekādē sākās atkusnis un nemainīgi silts laiks. Pateicoties klimata mērenībai, neizcēlās 1941./42. gada apmēra tifa epidēmija, ko varēja gaidīt bēgļu milzīgā pieplūduma dēļ.²⁸ Plašāka apmēra saslimšana 1945. gada janvārī sākās vien blīvi apdzīvotajā Liepājā,²⁹ taču arī tur neieguva epidēmijas apmērus.

Iedzīvotāju medicīniskā aprūpe, tāpat kā veterinārā ārstniecība, kopumā bija ļoti vāji organizēta un faktiski piedzīvoja īslaicīgu sabrukumu. Viss bija atkarīgs no tā, vai vietējais ārsts, aptiekārs, kā arī citi medicīnas darbinieki bija palikuši savās darbavietās. Pat tādas lielas pilsētas kā Kuldīga uz brīdi palika bez neviena ārsta.³⁰ Bieži vien ārsti – bēgļi nemaz necentās atklāt savu identitāti,³¹ nevēloties sarežģīt pašu jau tā sarežģīto situāciju. Daudz bija vietu, kur medicīniskā palīdzība vispār nebija pieejama un tās vietā iedzīvotāji bija spiesti izvēlēties krietni senākas ārstniecības metodes, ko ierobežoja vien vācu ārstu un kara hospitāļu klātbūtne. Tā, piemēram, no Pāvilstas oktobra beigās aizbrauca kā ārsti, tā arī citi ar medicīnu saistīti darbinieki, atstājot pilsētu bez aprūpes, tāpēc par iedzīvotāju medicīnisko aprūpi bija spiesti rūpēties vācu kara ārsti, sniedzot iespējamo palīdzību.³²

Vissliktāk klājās tiem pacientiem, kas paši nespēja apmeklēt ārstu. Dažkārt ārsta vizīti nācās gaidīt pat nedēļu.³³ Ārstu klātbūtni lielākajās apdzīvotajās vietās izdevās cik necik apmierinoši nodrošināt tikai 1945. gada sākumā, aizliedzot tiem izceļot. 1945. gada maija sākumā

Kurzemē darbojās 165 ārsti un 48 zobārsti.³⁴ Tomēr arī strādājošiem ārstiem katastrofāli trūka medikamentu, kā rezultātā nācās izlīdzēties ar tiem krājumiem, kas bija atrodamī uz vietas.

Pieturoties paciešamām ziemas temperatūrām, mežā dzīvojošie bēgļi un partizāni neizrādīja interesi par lauku māju aizņemšanu un no piefrontes un piekrastes padzītie kopumā pārcieta šo laiku pagaidu mītnēs, bez pārmērīgām veselības problēmām.

Tradicionālā Kurzemes lauku un mazpilsētu iedzīvotāju diēta, kas balstījās uz miltu produktiem, kartupeļiem un gaļu vai – piekrastes apvidos – zivīm, tika apdraudēta, jau tuvojoties 1944. gada rudenim. Padomju iebrukuma izraisītais apjukums iztraucēja kartupeļu novākšanu, un sekojošajā ziemā Kurzemē tie kļuva par retu gardumu. Tūkstošiem gaļas lopu, kas jūlijā–septembrī nonāca Kurzemē līdz ar bēgļu kolonnām, tikpat kā neuzlaboja pārtikas apgādes situāciju, jo tika nogādāti armijas lopkautuvēs un lielā daudzumā priekšlaicīgi nobeidzās.³⁵ Tāpēc pārtikā bieži izmantoja zirga gaļu, bet arī to vērmahts 21. oktobrī sāka iepirkt savām vajadzībām.³⁶

Jebkurā gadījumā uz papildu gaļas devām varēja cerēt vien liepājnieki un kautuvju tuvumā dzīvojošie. Līdz oktobra beigām vairums Kurzemes saimniecību bija saglabājušas pa vienai govij un cūkai. Pilsētniekiem, kam pienācās pārtikas kartiņas, sākot ar rudenī, izsniedza 225 gramus maizes dienā un 350 gramu gaļas nedēļā. Neko vairāk, ja neskaita sāli. Jāpiebilst, ka frontes otrā pusē gaļas deva tobrīd bija tikai 200 gramu.³⁷ Normālu nozveju jūras piekrastē, kas atvieglotu pārtikas situāciju, vairs nepieļāva iedzīvotāju pārvietošana, padomju aviācijas uzlidojumi un vācu iestāžu ieviestie zvejas liegumi,³⁸ kā arī laivu uzraudzība.

Par nopietnu problēmu kļuva tas, ka, lai arī kurzemnieku ikdienas ēšanas paradumi 20. gadsimta vidū bija visai pieticīgi, viņi bija pieraduši pie cukura regulāra patēriņa. Līdz ar civilo krājumu izbeigšanos cukura devas izsniegšana tika pārtraukta jau jūlijā. Aizstāt to ar medu izrādījās gandrīz neiespējami, jo cukura apgādes problēma daļēji skāra arī vērmahtu, kādēļ, tuvojoties ziemai, visu pie zemniekiem atrasto medu parasti nekavējoties rekvizēja kā stratēģisku produktu. Par vieniģo saldvielu līdz kara beigām kļuva mājās vārīts cukurbiešu sirups un ar to gatavoti miltu produkti. Lai arī tam grūti noticēt, nopietns pārtikas trūkums uz bada robežas Kurzemē tā arī neiestājās. Pilsētās ražotnes un iestādes rada iespēju iemainīt pārtiku un barot savus darbiniekus ar siltām pusdienām. Laukos izmantoja mazāk populārus dārzeņus un meža augus. Nabadzīgākajos Kurzemes apvidos, vismaz spriežot pēc mutvārdu vēstures stāstījumiem, tā īsti pat nepamanīja, ka kara laikā dzīve ir kļuvusi grūtāka.³⁹

Kurzemnieki ātri pierada rast izeju situācijā, kad trūka visa. Atrada, kā izlīdzēties ar sērķociņu trūkumu, un atrada, kā iegādāties nedaudz petrolejas no vācu karavīriem. Tomēr situācija kļuva arvien

sarežģītāka, jo jau 1945. gada janvārī okupācijas vara apkāpēja petrolejas lampas karaspēka vajadzībām, atļaujot paturēt saimniecībā tikai vienu lampu.⁴⁰ Taču par īstu problēmu kļuva kvalitatīvu ziepju trūkums, kas jau ap 1944. gada oktobri samilza tiktāl, ka padarīja ziepes par svarīgāko apmaiņas tirdzniecības līdzekli lauku apvidos. Gatavot ziepes mājās bija praktiski neiespējami, jo trūka taukvielu. Rezultātā, iestājoties aukstumam, daļā lauku sētu higiēnas paradumi cieta tiktāl, ka cilvēkus masveidā apsēda utis.⁴¹

Malkas sagāde bija kļuvusi tik apgrūtināta, ka pirts kurināšanas reizes nācās krietni ierobežot. Malkai tika izmantots viss, kas bija pa rokai. Tā, piemēram, pilsētās no sabombardētām mājām pirmais, kas pazuda, bija koka daļas. Sadales sistēmas sabrukuma rezultātā 1944. gada jūlijā tika pārtraukta rūpniecības preču izsniegšana pat apmaiņā pret "šeinēm"⁴² – prēmijas preču zīmēm par nodotajiem lauksaimniecības ražojumiem, kas līdz ar to kļuva bezvērtīgas. Iegūt īpašumā jaunus apģērba gabalus un apavus kļuva gandrīz neiespējami.⁴³ Tas nozīmēja arī piespiedu izmaiņas ģērbšanās stilā. Piemēram, sieviešu vidū praktisku apsvērumu dēļ populāras kļuva vīriešu bikses, jo zeķu vienkārši nebija. Biksēs vienlaikus nozīmēja arī siltumu.⁴⁴ Zināmu daudzumu auduma un apģērba no līdzpaņemtajiem krājumiem pret pārtiku iztirgoja turīgākie bēgļi, taču viņu rezerves bija ierobežotas. Kara pēdējā gadā siltu apģērbu Kurzemē meistaroja no vācu armijas segām un uniformām.⁴⁵ Ņemot vērā, ka vācu garnizons gandrīz neatpalika no pamatiedzīvotāju skaita, iespēju ietirgot apģērbus no okupantiem bija ne mazums.

Degvīnu un cigaretes turpināja izsniegt vien atsevišķu militāri svarīgu ražotņu strādniekiem, tāpēc par vienu no iecienītākajām nodarbēm laukos kļuva kandžas tecināšana, ko veicināja un apsargāja kā vietējie varas pārstāvji, tā nelegālie bēgļi mežos. Kamēr oficiālais alkohola patēriņš turējās vērmahtam izsniedzamo devu ietvaros, Kurzemes mežos bija izvērsusies aktīva pašbrūvētā produkta ražošanas kampaņa, ko ierobežoja vien izejvielu trūkums.

DZĪVES LĪMENIS

Aprakstot dzīves līmeni, parasti vispirms tiek minēts maksāšanas līdzeklis, algu apmērs, pirktspēja vai vismaz produktu daudzums, ko var iegādāties persona ar vidējiem ienākumiem. Šāda pieeja ļauj raksturot miera laika ikdienu, taču nav piemērojama 1944./45. gada mijas Kurzemei. Nacistiskās okupācijas tautsaimniecība Austrumeiropā bija dīvains sadales un tirgus ekonomikas pagaidu apvienojums, kas Latvijā beidza pastāvēt 1944. gada vasarā līdz ar frontes sabrukumu. Darba algas apmēram nacistu okupētajā Latvijā nebija nekādas nozīmes jau 1941. gada beigās, un šīs naudaszīmes ļāva vien iegādāties uz kartiņām izsniedzamos produktus, samaksāt nodokļus un nopirkt

kaut ko noniecīgā veikalos pieejamo lietoto vai nepieprasīto preču sortimenta. Par daļēju naudas aizvietotāju uz laiku kļuva lauku ražotājiem izsniedzamās prēmiju zīmes alkohola un ierobežota rūpniecības preču klāsta iegādei. Taču jau augustā nevarēja vairs saņemt ne tekstilijas, ne apavus pat tie, kam tās pienācās pēc piešķirtajiem taloniem. Savukārt ziepes uz taloniem varēja iegādāties tikai līdz oktobrim.⁴⁶ Visu pārējo nācās meklēt t.s. melnajā tirgū, kas šai gadījumā bija nevis ēnu ekonomikas, bet gan atsevišķu vācu amatpersonu veicinātas nelegālās tirdzniecības tīkls ar vidējās algas saņēmējam nepieejamām cenām, vai arī veikt maiņas darījumus.

1944. gada augustā bez iepriekšēja brīdinājuma tika pārtraukta vairāku normēto produktu izsniegšana pilsētās un prēmiju zīmju segšana laukos. Varas iestādes Kurzemē turpmāk līdz kara beigām varēja nodrošināt kartiņas saņēmušajiem patērētājiem vien 225 gramus maizes dienā, kas, pēc laikabiedru atzinuma, vismaz bija kvalitatīva un labi cepta. Tikai tādēļ, ka Liepājas apkārtnē bija kļuvusi par bēgļu un to līdzpaņemto lopu pulcēšanās vietu, izrādījās iespējams izsniegt arī 350 gramu gaļas. Jau novembrī par izsniedzamās gaļas avotu kļuva par nederīgiem atzīti armijas zirgi.⁴⁷

1945. gada pavasarī gaļas devu samazināja līdz 100 gramiem un aprīlī neveiksmīgi mēģināja aizstāt to ar tikpat deficitajam zivīm.⁴⁸ Ja neskaita sāli un no vietējām izejvielām ražoto kafijas surogātu, nekas vairāk netika izsniegts. Vairākkārt apskatāmā perioda laikā izziņotās 100 gramu cukura devas saņemšana bija atkarīga no nejaušības. Jāatgādina, ka visas minētās problēmas attiecās tikai uz ceturtdaļu kurzemnieku, kuri dzīvoja pilsētās. Lauksaimniecības produktu ražotāji vai tiem pieskaitītie zemes īpašnieki kartiņas nesaņēma jau kopš 1944. gada decembra.⁴⁹

Pēc 1944. gada augusta okupācijas režīma naudaszīmes turpināja apgrozīties nelegālajā tirdzniecībā, tikai pateicoties nepamatotām baumām⁵⁰ par to pirkto spēju Vācijā, kādēļ šo naudu sākotnēji labprāt uzkrāja bēgļi. Ārpus Liepājas melnā tirgus tās izmantošana bija ļoti ierobežota, jo zemnieku attieksme pret ostmarku kā maksāšanas līdzekli izrādījās ļoti skeptiska. Tieši tāpēc 1944./45. gada ziemā Kurzemes pilsētas palika bez kartupeļiem, lai gan klimata apstākļi to novākšanai bija piemēroti, neskatoties uz darbaspēka trūkumu. Kartupeļu cena Liepājā 1944. gada novembra beigās bija 10 marku kilogramā, ābolu – pat 50 marku. Vidējā alga, ko turpināja maksāt pēc agrāko gadu tarifiem, pilsētā svārstījās starp 100–150 markām, kas gadumijā ļāva nelegāli nopirkt trīs klaiņus maizes vai pāris kilogramu liellopu gaļas. Par papildu samaksu rūpnīcu un ražotņu strādniekiem kļuva brīvpusdienas un īpašas pārtikas devas, ko katrs uzņēmums iespēju robežās centās iemainīt no lauciniekiem pret saviem ražojumiem. Vēl pirms regulāras satiksmes pārtraukšanas ar Vāciju 1945. gada

janvārī nauda sāka zaudēt jebkādu vērtību, ko neapšaubāmi veicināja milzīga ne ar ko nesegtas papīrnaudas daudzuma laišana apgrozībā. Par vienu no spīgtākajām kapitulācijas dienu atmiņām daudziem kurzemniekiem kļuva ar naudaszīmēm piebērti grāvji.⁵¹

1944.–1945. gada krīzes mēneši sagrāva Kurzemes tradicionālo patriarhālo ģimeni. Līdz tam, kā var pārliecināties katrs, kam gadījies apmeklēt kādu vietējo lauku kapsētu, kurzemnieki pārsvarā dzīvoja saimēs un dzimtās un neizcēlās ar teritoriālo mobilitāti. Kara beigās pielika tam punktu, ievadot vietēja mēroga "paaudžu dumpi". Dzimtu un ģimeņu galvas nebija spējuši nodrošināt saviem pārraugāmajiem drošību un kaut minimālu pārticību un jaunās paaudzes acīs ar to bija zaudējuši autoritāti un tiesības noteikt tās turpmāko dzīvi. Šī problēma nebūtu tik izteikta, ja nenāktu kā 1915. gada evakuācijas traģēdijas savdabīgs atkārtojums un nesakristu ar pēkšņu konservatīvo uzvedības normu izzušanu un vispārējo tikumības kritumu kara noslēdzošajos gados. Pirmā Kurzemes pēckara paaudze varēja joprojām iegaltot sev, ka pieturas pie senču paradumiem un tur godā idejas, kam ticējuši viņu tēvi, – taču pēc svešu varu sarīkotā vietēja mēroga Dantes elles ģenerālmēģinājuma nekas vairs nebija pa vecam, nekas nebija nemainīgs, nekas nebija uz mūžu.

BĒRNĪBA

Parasti ar bērniņu pagātnē nodarbojas atsevišķa un ar ikdienas dzīves pētījumiem tikai daļēji saistīta vēstures zinātnes nozare. Taču šoreiz tēmas specifika liek skatīt arī bērnu ikdienas pārdzīvojumus, jo šai laikā gūtā pieredze vēl uz vairākiem gadu desmitiem noteica veselības paaudzes dzīvesveida un mentalitātes īpatnības. Uzauguši konflikta un sociālās krīzes apstākļos, kurzemnieki un kādreizējie bēgļi, paši to neapzinoties, turpināja dzīvot kā kara gadu bērni arī miera laikā.

Pirmo bērniņas gadu pieredzi no "Kurzemes katla" parasti izsaka divi vārdi – izsalkums un bailes. Tē vēlreiz īpaši jānorāda, ka bada Kurzēmē nebija. Nekas neliecina, ka pārtikas trūkums 1944.–1945. gadā būtu nopietni ietekmējis kurzemnieku jaunākās paaudzes veselību un augšanu. Jebkurā gadījumā neatbilstošs uzturs varēja būt tikai viens no daudzajiem negatīvajiem faktoriem. Problēma, no bērna viedokļa, bija tā, ka izsalkuma remdēšanai nācās ēst jebkuru vecāku sarūpēto pārtiku un parasti tā nebija īpaši garšīga.

Jau 1944. gada rudens sākumā lielākā daļa Kurzemes lauku apvidus ģimeņu pārstāja regulāri lietot uzturā gaļu, bet, tuvojoties jaunajam gadam, mazturīgākajiem un visiem, kas tā vai citādi zaudēja saimniecības vienīgo govi, bija jāiztiek arī bez piena produktiem. Piespiedu pārvietošana no piefrontes un piejūras joslām un bēgļu un nelegāļu sirojumi lika zaudēt arī lielāko daļu kartupeļu krājumu. Cukurs lielā-

kajā daļā Kurzemes netika izsniegts kopš augusta, bet medus kalpoja par maiņas tirdzniecības valūtu. Kopā ar pieaugušajiem bērni pārtika no vienveidīgas miltu un dārzeņu putru diētas. Tiklīdz kāda iemesla dēļ nebija iespējams izmantot pārtikas gatavošanai lauku mājas krāsni, un neparedzētu situāciju dēļ tas varēja notikt bieži, nabadzīgāko ģimeņu bērniem nācās remdēt izsalkumu, graužot burkānus vai pat cukurbietes. Nespēja ēst to, ko vēlas, un tik daudz, cik vēlas, bija nopiedoša. Savdabīgi domājoši mūsdienu vēsturnieki ne tik sen ir sākuši slavēt Otrā pasaules kara pārtikas deficītu, īpaši ASV un Anglijā, kā tautas veselības uzlabošanās iemeslu.⁵² Protams, var diskutēt, cik ļoti atšķirtos jauno kurzemnieku veselība, ja nebūtu kara, taču nevar noliegt, ka viņi uztvēra notiekošo kā drausmīgus bada laikus un saglabāja šo pārliecību līdz mūža beigām.

Turīgāko zemnieku, zvejnieku un pilsētnieku ģimenēs pārtikas ziņā situācija bija labāka, un parasti no šiem sabiedrības slāņiem nākušo atmiņās kara pēdējā gada pārtikas situācija vai nu netiek pieminēta vispār, vai arī nešķiet kas nopietns vai atšķirīgs no iepriekšējā un sekojošā perioda ikdienas. Tie, kuru vecāki spēja pasargāt no реквизициjām un laupīšanām daļu lopu un krājumu, zvejoja zivis pārtikai vai maiņai un guva labumu no amatiem un nelegāliem darījumiem, jūtamu trūkumu neizjuta. Sliktāk situēto pilsētnieku bērni pārtika no uz kartītēm izsniedzamās maizes un gaļas devas (kilograms maizes un simt gramu gaļas nedēļā) un zupas, ko vecāki nesa no darbvietas virtuves,⁵³ jo kurināmā trūkums ļoti apgrūtināja gatavošanu mājās. Papildu tam bērniem līdz sešu gadu vecumam pienācās divi litri maksimāli nokrejota vājpiena nedēļā,⁵⁴ taču par tā regulāru izsniegšanu ārpus Liepājas ir nopietni jāšaubās. Rezultātā lielākās daļas bērnu ikdienas diēta “Kurzemes katlā” bija vienlīdz nepiemērota un vienveidīga kā pilsētās, tā laukos un tikpat līdzīga ir arī atmiņas par tā laika uzturu.

Runājot par baiļu faktoru, nekādi nevar apgalvot, ka vardarbība pret bērniem Kurzemē apskatāmajā periodā kaut cik pārsniegtu iepriekšējo miera gadu apmērus. Neskatoties uz augošo morālo pagrimumu, ne vietējie iedzīvotāji, ne arī bruņoto nelegāļu grupas vai vācu karavīri neveica darbības, kas apdraudētu bērnu dzīvību vai veselību. Ārpus atsevišķiem reti krimināliem vai – biežāk – pārratumā incidentiem bērni “Kurzemes katlā” parasti nenonāca nepārvaramās briesmās. Galvenais bērnu baiļu iemesls bija nevis draudi pašiem, bet gan nedrošība, kādā dzīvoja viņu vecāki. No vienas puses, norīkojumi klausās, īslaicīga aizturēšana vai kāda cita varas iestāžu izsaukta ārkārtas situācija nereti noveda pie tā, ka mazgadīgi bērni uz vairākām dienām vai pat ilgāk nonāca svešu un pret viņiem pilnīgi vienaldzīgu cilvēku uzraudzībā. Nekas tamlīdzīgs Kurzemē agrāk nebija noticis, pat 1915. gada bēgļu gaitas ģimenes pārcieta kopīgi.

Piespiedu atrašanās starp svešiniekiem radīja psiholoģiskas traumas, ko visjaunākie šādu incidentu upuri nespēja pārvarēt visu atlikušo mūžu. Šeit jāpieskaita arī nacistu iebiedēšanas represiju upuri, kas zaudēja tuviniekus, un šādu ekscesu mazgadīgie aculiecinieki. No otras puses, vismaz vairāki tūkstoši bērnu pēc piespiedu pārvietošanas bija spiesti dzīvot pagaidu mitekļos pie radniekiem vai pat mežā. Lai gan, pateicoties 1944.–1945. gada klimata mērenībai, nav ziņu par bērnu masveida saslimšanām, šādā dzīvesveidā nebija nekā romantiska, jo varas iestādes turpināja aplikēt arī šādas ģimenes ar pienākumiem un rekvizīcijām. Īsi sakot, pēdējos kara mēnešos Kurzemes bērni vairāk par visu baidījās no bruņotiem svešiniekiem, kas biedēja viņu vecākus kā dienu, tā nakti un vienmēr varēja nodarīt ko ļaunu.

Pusaugu vecuma bērniem tas bija ļoti atšķirīgu atmiņu laiks. Liepājā, Ventspilī un Talsos dzīvojošie jaunieši, īpaši no vidusšķiras ģimenēm, turpināja apmeklēt skolas, kas atsāka darbu 1944. gada novembrī – decembrī.⁵⁵ Vismaz daži no viņiem vēlākajās atmiņās neredzēja lielu atšķirību starp savu kara un pirmo pēckara gadu ikdienu.

Ārpus trim minētajām pilsētām lielākajai daļai jauniešu tas bija "divu zaudēto gadu" laiks, ar to saprotot pārtraukumu izglītības iegūšanā, kas daudziem vēlāk izjauca un lika grozīt pēckara karjeras plānus. Pēc tam kad Zemes pašpārvaldes vadošie izglītības ierēdņi gandrīz pilnā sastāvā⁵⁶ 1944. gada oktobrī bija izbraukuši uz Vāciju, Kurzemes skolu pedagogi bija pamesti likteņa varā bez atbilstoša finansējuma. Vācu iestādēm bija vajadzīgi vairāki mēneši, lai pārliktu rūpes par skolām uz vietējo pašvaldību pleciem. Vienlaikus gan vērmahts, gan vācu civilās iestādes aizņēma gandrīz visas izglītības iestāžu ēkas, kas vēl darbojās atbilstoši paredzētajam uzdevumam. Klāt nāca vēl apstākļi, ka dažādās vācu armijas daļas nereti uzskatīja mācību materiālus par kurināmo vai izmeta tos atkritumos.

Skolu pārziņi bija spiesti paši meklēt citas telpas. Mācībām piemērotu telpu trūkumu risināja, veidojot tā saucamos skolas punktus, audzēkņu pulcēšanās vietas. Laukos tam tika izraudzītas lauku mājas, vairākas katrā pagastā, parasti dažus kilometrus cita no citas, bet pilsētās skolas bija iekārtotas privātos dzīvokļos, bieži ārkārtīgi šaurās telpās. Nav brīnums, ka 1944./45. mācību gads Kurzemē faktiski izgāzās.

Katram pagastam tika uzdots atvērt pamatskolas, nosakot gada mācību maksu 50 marku pirmajam un 25 markas katram nākošajam bērnam.⁵⁷ Pat pēc visoptimistiskākajiem ziņojumiem skolas punktus apmeklēja ne vairāk kā puse atbilstoša vecuma bērnu,⁵⁸ turklāt bija uzskaitīti arī tie, kas ieradās uz stundām ne vairāk kā pāris reizi. Var droši teikt, ka "Kurzemes katlā" skolu regulāri apmeklējušie bērni bija nelielā mazākumā. Bez efektīvas pagastu vadības un mācību līdzekļiem pamatskolas ārpus pilsētām nespēja dot audzēkņiem kaut zināšanu minimumu. Pie tam mācību gada noslēgumu izjauca kara beigas.

Turklāt, atsākot mācības, frontes pārvietošanās laikā rudenī vai nu nebija sagatavots pietiekami malkas ziemai, vai arī tās krājumus bija pārņēmušas vācu armijas daļas. Rezultātā kurināts tika viss, bez kā vēl varēja iztikt, lai nebūtu jāmācās ledusaukstās klasēs.⁵⁹ Šādos apstākļos vairs neviens neskatiņās, vai visi audzēkņi apmeklē skolu, un rezultātā mācījās tie, kuru vecākiem nebija bērņus kur atstāt, kā arī tie, kas vēlējās mācīties. Tāpēc nav pārsteidzošas skolu atbildīgo ierēdņu atskaites, kurās viņi apgalvo, ka skolēnu sekmes ir uzlabojušās.⁶⁰

Ārpus Liepājas, Ventspils un Talsiem vienīgā pieejamā vidusskola atradās Vānē, kas transporta trūkuma dēļ bija grūti aizsniedzama pat no netālās Kandavas. Jāņem vērā arī apstākļi, ka vidusskolu jaunatnei bija jāpilda darba klaušas. Ģimenes, kas izjuta materiālas grūtības vai baidījās par bērnu drošību ceļā uz skolu, nemaz nerunājot par bēgļiem, paturēja bērņus mājās – un izlaisto klasi viņi apmeklēja jau pēc kara beigām. Pilsētās relatīvi lielāko skolēnu skaitu veidoja bēgļu bērņi.⁶¹

Lieki teikt, ka šādos apstākļos vairums Kurzemes bērņu un pusaudžu ieguva daudz brīva laika. Citu izklaides iespēju trūkuma dēļ par iecienītāko izpriecu kļuva uzturēšanās vācu karavīru tuvumā, ko pilsētās, īpaši Liepājā, papildināja kriminālākas ievirzes nodarbes,⁶² kas visas tā vai citādi bija saistītas ar melno tirgu. 1944. gadā krasta apsardzei uz Kurzemi pārsvietās vērmahta palīgvienības galvenokārt sastāvēja no vecāko iesaukuma gadu karavīriem bez frontes negatīvās pieredzes. Gluži neizbēgami kara pēdējā gadā Kurzemes bērņi uzzināja par vērmahta bruņojumu un vācu armijas tikumiem un netikumiem krietni vairāk, nekā šai vecumā nepieciešams.

Karavīru salīdzinoši korektā uzvedība līdz brīdim, kad uz aizmuguri laiku pa laikam sāka sūtīt atpūtai frontes vienības ar krietni mežonīgākiem paradumiem, citu izvēles iespēju trūkuma dēļ veicināja jauniešu interesi par visu vācisko, ciktāl tas bija pieejams viņu acīm, un neizbēgami noveda pie neapzinātas ģermanofilijas, kas bija jaušama Kurzemē vēl ilgi pēc kara un nekādi nebija saistīta ar nacistisko režīmu vai 40. gadu Vāciju, jo eksistēja kā īpašas apstākļu sakritības radīta emocionāla abstrakcija. Neskatoties uz pastiprināto vērmahta autotransporta satiksmi 1944. gada beigās, lielākā daļa nelaimes gadījumu bija saistīta ar to, ka zēni neuzmanīgi apgājās ar atrastu munīciju, kas sevišķi laukos bija bieži atrodama ceļmalās.⁶³

Visa iepriekšminētā rezultātā Kurzemē uz vismaz desmit gadiem pārstāja darboties tradicionālā paaudžu hierarhija. Patriarhālie paradumi, pēc kuriem vecāki noteica bērņu gaitas līdz pilngadības un patstāvības sasniegšanas brīdim, pēkšņi ne vairāk kā gada laikā kļuva nesaistoši.⁶⁴ Talsu paš aizsardzības vienību 1944. gada augustā, neinformējot savus tēvus, organizēja pusaudžu grupa, kas, atraduši ieročus, sāka uzvesties kā pilngadīgi karavīri.⁶⁵ Protams, līdzīgus procesus tobrīd varēja vērot lielākajā daļā karojošās Eiropas, taču tie

bija saistīti ar pieaugušo vīriešu vairākuma atrašanos dienestā. Taču Kurzeme bija viena no retajām vietām, kur paaudžu saiknes šķelšanās notika, vecākiem un bērniem dzīvojot vienkopus.

Brīdis, kad apskatāmā perioda jaunieši, ja arī kopumā netika uzskatīti, tad vismaz paši sevi uzskatīja par pieaugušiem, dramatiski atvirzījās par vairākiem gadiem, un piecpadsmiņgadīgie sāka apgūt un piekopt apkārt redzamās kaislības un netikumus no aizraušanās ar nelegāli iegūtiem ieročiem līdz galējai attiecību brīvībai dzimumu starpā. "Kurzemes katla" ikdienas ļoti augstais promiskuitātes līmenis skāra arī jauno paaudzi, un šīs nelaiemes patiesās sekas kļuva jūtamas jau pēc kara. "Kurzemes katls" iezīmēja veselas paaudzes bērnības priekšlaicīgas beigas, un bija vajadzīga pusotra dekāde, lai jaunie kurzemnieki pārstatu būt pieauguši pirms laika.

NEMATERIĀLĀ IKDIENA (INFORMĀCIJA, SAKARI, IDEJAS, TICĪBA)

Ikdienas dzīves vēsture strikti nodala cilvēka dzīves materiālo un ar lietām nesaistīto pusi. Kara gados pēdējā parasti atrodas panīkumā, jo nav tieši saistīta ar izdzīvošanu. Daudzas tik parastas ikdienas dzīves sastāvdaļas "Kurzemes katlā" bija pārstājušas eksistēt. Izklaide tās pierastajā formā – sarīkojumi, izrādes vai vismaz publiska uzdzīve restorānos vairs nepastāvēja un nebija pieejama civiliedzīvotājiem. Izpriecās, ja iespējamas, bija kļuvušas par katra personisku lietu, ko ierobežoja mājokļa iespējas un resursi. Klusas ģimenes svinības bija retums, jo nebija ar ko greznot galdu, un vācu un pašbrūvētā alkohola gandrīz neaizsniedzamā dārdzība neļāva rīkot skaļāka rakstura saviesīgus vakarus ārpus melnā tirgus spekulantu un bruņotu nelegālu pulcēšanās vietām līdz pat kara beigām un vēl vismaz pusgadu pēc tam. Izrādīšanās jebkādā formā bija bīstama uzmanības piesaistīšana, un cilvēki ātri iemācījās padarīt savu ikdienu pēc iespējas klusāku un pelēcīgāku. Varas iestāžu darbība jeb, pareizāk, darbības trūkums to tikai veicināja.

"Kurzemes katlā" vairs neiznāca latviešu grāmatas un pat brošūras. Latviešu grāmatniecība bija sastingusi. Ārpus Liepājas un Ventspils apstājās publisko bibliotēku darbs un daļa to fondu tika ziedota latviešu frontes vienību vajadzībām. Iepriekšminētais iemesls lika katram lielākas privātās bibliotēkas īpašniekam slēpt savas grāmatas, jo vietējā vara centās uzspiest grāmatu ziedošanas pienākumu arī privātpersonām. Pazīstamais žurnālists Kārlis Zariņš, kas uzturējās Talsos kā bēglis, bija patiesi satriekts par grāmatu nepieejamību pilsētā.⁶⁶ Apmeklētāju skaits esošajās bibliotēkās bija liels, jo, tā kā izsniegtās grāmatas bieži vairs nenonāca atpakaļ, tās varēja lasīt tikai lasītavās. Apmeklētāju lielu daļu veidoja karavīri,⁶⁷ jo brīvā laika pamatiedzīvotājiem palika arvien mazāk. To veicināja arī pastāvīgās

pārbaudes uz ielām, kurās visus pieķertos nenostādīnātos “novietoja” karam svarīgos darbos.⁶⁸

Informācijas apmaiņa pat viena aprīnča ietvaros kļuva aizvien grūtāka līdz ar pasta darbības pakāpenisku sabrukumu. Jau 1944. gada decembrī vēstules no aprīnča pagastiem līdz Liepājai ceļoja vismaz desmit dienas – tikpat, cik prasīja sarakste ar Vāciju.⁶⁹ Tas nozīmēja, ka “Kurzemes katlā” pieejamā prese kļuva par aprīnča pilsētu iedzīvotāju privilēģiju. Nacistiskās propagandas agonijas apstākļos šim faktam gan nebija īpaši lielas nozīmes. Liepājā, Ventspilī, Kuldīgā un Talsos izdotajās avīzēs vairs nebija iespējams gūt kaut cik precīzu priekšstatu par starptautisko stāvokli un Kurzemes pēckara izredzēm, vietējās informācijas sadaļas ignorēja vietējās dzīves realitāti. Avīzes lasīja ļoti cītīgi, neskatoties uz kavēšanos piegādē, jo citādas svaigas lasāmvielas nebija.⁷⁰ Jāšaubās vien, vai to saturu uzskatīja par ko vairāk kā laika kavēkli. Ārpus šaurām, ar politiku vai politiskām ambīcijām saistītām latviešu aprindām dziļāku jēgu avīzēs tobrīd vairs nemeklēja. Līdzīga situācija bija ar vēl strādājošiem kinoteātriem. Tā 1944. gada beigās trīs Liepājas kinoteātrus apmeklēja galvenokārt izklaides nolūkos un tur rādīto propagandu uztvēra vienaldzīgi.

Jau sešdesmit gadu Latvijas iedzīvotāji bija pieraduši lasīt avīzes, taču pēdējās dekādes laikā tās sāka apsteigt radio. Pat pēc vispesimistiskākajiem aprēķiniem 1944. gada beigās “Kurzemes katlā” civiliedzīvotāju rīcībā bija vismaz 15 000 darbaspējīgu radioaparātu⁷¹ – katrā vai gandrīz katrā piektajā ģimenē. Taču Liepājas un Kuldīgas raidītāju vājuma dēļ uztvert vietējos raidījumus varēja ne vairāk kā trešā daļa no tiem. Vienīgā legālā iespēja klausīties radiopārraides pārējos Kurzemes apgabalos bija mēģināt uztvert Vācijas stacijas, taču ne mazums izglītotu pilsētnieku riskēja un sekoja BBC vācu redakcijas raidījumiem, lai gan par to draudēja bargs sods. Tomēr informēti cilvēki “Kurzemes katlā” bija retums un radio drīzāk kalpoja par izklaidējošas mūzikas avotu. Vācu karavīri un virsnieki labprāt kontaktēja ar vietējiem sadzīviskā jomā, taču politiskās sarunās neielaidās un aktualitātes neapsprieda. Pirmā politiskā ziņa, ko kurzemnieki izdzirdēja no vāciešiem, bija sēru vēsts par Hitlera nāvi.⁷²

Kādā nesenā publikācijā izskanējušos apgalvojumus par vācu propagandas ietekmi uz Kurzemes iedzīvotājiem apskatāmajā periodā⁷³ diemžēl nākas atzīt par pārspīlētiem. 1944. gada 12. oktobrī pārstāja darboties Rīgas raidītājs, kas līdz tam bija kalpojis par vienu no galvenajiem ziņu avotiem Latvijā. Steidzīgi izveidotais pagaidu radiofons Liepājā bija uztverams ne vairāk kā 30 kilometru rādiusā. Nedaudz vēlāk atjaunotais pārsteidzīgi uzspridzinātais Kuldīgas raidītājs nebija daudz efektīvāks. 1945. gada martā abi raidītāji tika apvienoti raidītājā “Kurzeme” – un to raidīšanas viļņu pastiprināšanas rezultātā situācija nedaudz uzlabojās.⁷⁴ Pārraidītas tika galvenokārt dažādas latviešu un

citū autoru dziesmas, tomēr, tā kā arī skaņuplates bieži tika sabojātas, tad to trūkumu mēģināja novērst, lūdzot iedzīvotājiem dziedot plātes.

Kurzemē iznāca četras latviešu un viena vācu avīze, taču ārpus pilsētām pasta darbības problēmu dēļ tās tikpat kā nelasīja vai arī neuzņēma nopietni. Par nacistiskās propagandas un ideoloģisko maldū upuri tobrīd kļuva tieši latviešu sabiedrības virsslānis, no kura to varēja vismazāk gaidīt. Šķietami informēti cilvēki pārliecināja sevi, ka Kurzemes frontes stabilitāte ir augstāka līmeņa politiskas spēles rezultāts, un centās iepriecināt cits citu ar sev tikamas nākotnes ainām. Tautas masās šo baumu atkārtošana bija vien nopietni neuztverams vaļasprieka paveids, jo citu izklaides veidu tikpat kā nebija. Kurzemē valdošais trūkums bija līcis cilvēkiem atgriezties pie senlaiku paraduma klausīties teikas, pat ja tās vēstīja par gaidāmo zviedru ienākšanu. Nekāda nacistiskā propaganda šeit nevarēja būt efektīva kaut vai tādēļ, ka cilvēki ik dienu vēroja vācu karavīru un ierēdņu rīcību, kas uzskatāmi to noliedza. "Kurzemes katlā" dzīve bija kļuvusi pārāk praktiska, lai atrastos vieta ticībai.

Informācijas trūkums un pieejamo ziņu haotiskums neizbēgami veicināja baumas, kurām nebija loģiska pamata. Vairāk par visu kurzemniekus interesēja viņu nākotne pēc kara, taču tāds sākums karojošajai pasaulei bija vienaldzīgs – un ko konkrētu šai lietā nevarēja pateikt pat aktīvākie nevācu radioziņu klausītāji. Kurzemes pilsētās un pagastos uzturējās ne mazums augsti izglītotu bēgļu no Rīgas, taču tieši šo cilvēku vidū interese par jaunumiem, ja varam ticēt viņu dienasgrāmatām, bija neparasti zema.⁷⁵ Bijušie elites un tai pietuvināto aprindu bēgļi, kas neplānoja, cik ātri vien iespējams, nokļūt Zviedrijā, bija vārda tiešā nozīmē nolaiduši rokas un gaidīja viņiem zināmās pasaules beigu pienākšanu. Spēja spriest loģiski vismaz līdz kara noslēgumam nebija viņu stiprā puse. Nespējot noticēt, ka frontes stabilitāte ir vienkārša militāra nejaušība, Kurzemes laucinieki un drīz pēc tam arī viņu radi un paziņas pilsētās savstarpējās sarunās jau 1944. gada beigās nāca pie secinājuma, ka fronte tiek turēta, lai kara noslēgumā te varētu izsēsties zviedri vai angļi. Jāņem vērā, ka Zviedrija toreiz, tāpat kā tagad, nebija latviešiem labi pazīstama zeme un par Anglijas kara plāniem pie mums zināja tikai no vācu propagandas rakstiem. Labākas versijas, lai izskaidrotu stabilās frontes noslēpumu, nebija, un, par lielu izbrīnu vāciešiem, vismaz daļa kurzemnieku patiešām noticēja, ka ienāks zviedri.⁷⁶

Neskatoties uz grūtībām uzzināt jaunumus un pasta darbības problēmām, civiliedzīvotāju pārvietošanās pa vācu kontrolēto Kurzemes teritoriju 1944.–1945. gadā bija ievērojami brīvāka nekā vēl gadu pirms tam. Līdz ar visdažādāko atkāpjošos karaspēka daļu ierašanos Kurzemē 1944. gada vasarā vairs nebija grūti piedabūt pirmo satikto vācu kravas automašīnu par saprātīgu samaksu paņemt līdzī

pasažierus. Drīz pēc tam kara vilcienu sastāvi no Liepājas uz Kuldīgu un Ventspili sāka uzņemt arī civilos pasažierus, lai gan formāli priekšroka tika dota dienesta komandējumos nosūtītajiem. Ja vien ceļojošā persona nedzīvoja bīstami tālu no regulāras satiksmes ceļiem, pārvietoties pa “Kurzemes katlu” ārpus piefrontes un piejūras joslām bija grūti, bet iespējams.

Visumā tomēr 1944. gada beigās iedzīvotāju pārvietošanos apgrūtināja vairāki apstākļi. Tā vēl pirms izšķirošā padomju armijas trieciena oktobrī, vēl 20. septembrī iedzīvotājiem tika atņemti velosipēdi, bet decembrī pārvietoties pa dzelzceļu bez sevišķas atļaujas nedrīkstēja. Tāpat bija aizliegts pārvietoties no pagasta uz pagastu.⁷⁷

Vietējās nozīmes autobusu satiksme, kas beidza pastāvēt līdz ar evakuāciju un privātās uzņēmējdarbības apstāšanos 1944. gadā, tā arī neatjaunojās, un tikai īsi pirms kapitulācijas 1945. gada aprīlī darbu sāka pasažieru kravas auto reiss Ventspils–Talsi.⁷⁸ Taču jāņem vērā, ka trīs vācu okupācijas gadu transporta ierobežojumu apstākļos cilvēki bija atraduši ceļot bez patiesi ārkārtējas vajadzības, lai nenonāktu konfliktā ar varas iestādēm. Pat piejūras apgabalu piespiedu pārvietošanas apstākļos zvejniekiem ģimenes devās ne tālāk par pārdesmit kilometriem pie tuvākajiem iekšzemes radiniekiem.

Kurzemniekiem vienmēr bijis raksturīgs veselīgs cinisms un savrupība, taču kara apstākļos šīs rakstura īpašības kļuva par noteicošajām. Bēgļu masveida ierašanās jau 1944. gada oktobrī izsmēla vietējo iedzīvotāju viesmīlības robežas, un no šī brīža vairumā gadījumu attiecības ar bēgļiem balstījās tikai uz praktiska labuma gūšanu. Sadzīvošana vienkopus ar svešiniekiem kļuva par noteicošo kurzemnieku ikdienas sastāvdaļu kā pilsētās, tā laukos, it īpaši tāpēc, ka 1944. gada rudenī uz katriem trim vietējiem iedzīvotājiem Kurzemē bija divi bēgļi. Krievijas bēgļu plūsmas masveida ierašanās kļuva par pārsteigumu un nenoveda pie sadzīvīskiem konfliktiem, tikai pateicoties kurzemnieku 1915. gada pieredzei. Veiksmīga izdzīvošana “Kurzemes katlā” prasīja spēju ātri novērtēt jebkuru sastapto cilvēku. Kļūdas varēja mainīt visu atlikušo mūžu pirms vai pēc kara beigām. Sabīles pilsētas galvas prasme sadzīvot ar vietējiem čigāniem izglāba viņu 1949. gadā,⁷⁹ savukārt siks sadzīvīskis strīds Talsos ar vācu virsnieka krievu tautības raitnieku kādam latvietim maksāja ilgus gadus Sibīrijā.⁸⁰

1944. gada 8. oktobrī pēc SD pavēles no Latvijas tika izsūtīti paretzītīgi, katoļu un luterāņu konfesiju galvas, kas todien no Liepājas ar kuģi izbrauca uz Vāciju. Kurzemes reliģiskajā dzīvē tas neko īpašu vairs nemainīja, jo līdz ar tradicionālo konfesiju centralizētās vadības institūciju likvidāciju Rīgā katrs Kurzemē palikušais garīdznieks ārpus Liepājas bija spiests darboties patstāvīgi un vienpersoniski pārstāvēt savu reliģiju. Situāciju mazliet atvieglāja tas, ka Kurzemē netika ieviesti drakoniskie Vācijas antireliģiskās kampaņas noteikumi, kas

atņēma garīdzniekiem jebkuras amata sociālās privilēģijas, uzliekot valsts dienesta pildīšanas pienākumus. Viņiem bija pienākums kopā ar citiem civilistiem pildīt ierakumu rakšanas klaušas, taču ir pamats domāt, ka visās vadošajās konfesijās ticīgie šai darbā aizstāja draudzes ganus.⁸¹ Tomēr līdzšinējā vadošo ticību draudžu sistēma Kurzemē bija izjukusi, un iespēja apmeklēt dievkalpojumus, precēties un apglabāt mirušos atbilstoši ticībai nu bija atkarīga no nejaušības – tā, vai konkrētais garīdznieks bija palicis uz vietas.

Rīgas komandants dod lietišķus norādījumus nocietinājumu
racējiem (Tēvija. – 1944. – 2. sept.)

Kurzemnieku reliģiozitāte gadsimtu gaitā drīzāk dēvējama par mērenu, paklausīgi pielūdzot to, uz ko norāda vara. Tradicionālo konfesiju pēkšņais piespiedu sastingums pēdējā kara gada Kurzemē kļuva par triecienu, ko atjaunotajai padomju varai vairs nevajadzēja atkārtot, ar sekām, ko izdevās pārvarēt tikai pēc neatkarības atjaunošanas. Ārpus samērā šaura patiesi ticīgu cilvēku loka skepticisms un vienaldzība pret jebkādu garīga rakstura tematiku kļuva par kurzemnieku pasaules uzskata sastāvdaļu vēl pirms Vācijas kapitulācijas. Sociālās krīzes apstākļos vietu, ko tā arī nebija spējusi aizņemt reliģija, uz laiku pārņēma krietni senākas vietējās tradīcijas, kas balstījās uz vēl viduslaikos izzudušo politeismu.

Ikdiena “Kurzemes katlā” izrādījās nebeidzamas gaidīšanas laiks, cerot, ka šī neziņa reiz beigsies. Laikabiedriem tā, pat spīdot pavasara saulei, bija pelēcīgu dienu virkne, kas tika nodzīvotas pieraduma pēc. Visi, pat tie, kas negribēja to atzīt, meklēja īslaicīgu aizmirstību. Vieni atrada to pašbrūvētajā alkoholā, citi sacerēja Jeremijas cienīgas raudu dziesmas savās dienasgrāmatās, vēl citi izlēma pārkāpt kā rakstītos, tā nerakstītos likumus. Taču beigas gaidīja visi, un tāpēc 1945. gada 8. un 9. maijs Kurzemē bija prieka dienas, pat ja rītdiena solīja vien gūstu vai filtrāciju.

NOBEIGUMS

Vēl šodien vismaz desmitā daļa latviešu tautas dzīvo “Kurzemes katla” ikdienas seku iespaidā. Pat ja viņi nav laikabiedri un ir dzimuši jau pēc kapitulācijas, pirmajā vai otrajā pēckara paaudzē, vecāku vai vecvecāku pārdzīvojumi un emocionālās spriedzes sekas ir noteikušas šo ļaužu mūža gaitas, karjeras izvēli, pat gaumi un politiskos uzskatus. “Kurzemes katla” mantojums joprojām dzīvo mūsu tautā, un kurzemnieki turpina būt atkarīgi no tā sekām.

Karam noslēdzoties, daudziem par izbrīnu, Kurzeme joprojām bija uz vietas un uz vietas bija arī lielākā daļa tās iedzīvotāju. Ārpus Liepājas un frontes joslas postījumi bija samērā nelieli, un Ventspils un Kuldīga atšķirībā no Valmieras un Rēzeknes nebija jāatjauno gandrīz no nulles. Pirmie pēckara gadi bija ne mazāk trūcīgi, militarizēti un barbariski kā vācu okupācija un lika ātri aizmirst nesenos pagājušos laikus. Reālas pārmaiņas kurzemnieku ikdienā sākās tikai pāris gadu pēc Staļina nāves. Līdz tam dzīve ritēja kara mantojuma ēnā. Tā svarīgākās sekas bija lauku un daļēji arī mazpilsētu sabiedrības otrā, slēptā hierarhija, ko atšķirībā no tradicionālās nespēja sagraut pat 1949. gada deportācijas. Šo hierarhiju bija radījis kara gadu preču bads un “melns tirgus”. Cilvēka vietu tajā noteica nevis izcelsme, amats vai mantība, bet pieeja sadales sistēmas resursiem un kontakti ar noderīgiem cilvēkiem. Šai vienā aspektā padomju totalitārā sistēma nekādi neatšķīrās no nacistiskās un vismaz Latvijā gandrīz bez izmaiņām pārmantoja vācu laika neformālo darījumu kārtību, kas vēlāk kļuva pazīstama kā “blats”. Līdz ar padomju varas orgānu ieviešanu mainījās tikai “vajadzīgo ļaužu” loka ietvari, pārējais palika pa vecam. “Kurzemes katlā” beidza pastāvēt vecās lauku kopienu tradīcijas un dzima jauna attiecību sistēma, kas, gribam to vai ne, lielā mērā pastāv šai reģionā vēl šodien.

Trūkums padarīja kurzemniekus neparasti pieticīgus un taupīgus. Bija jāpaiet divdesmit gadiem pēc kara, lai, ja neskaita šauru privilēģēto slāni, sabiedrībā parādītos pirmās nopietnās luksusa un izklaides patēriņa pazīmes. Karu pārdzīvojušās un desmitgadi pēc kara dzimušās kurzemnieku paaudzes attieksmē pret patēriņu un materiālo ikdienu pastāvēja un pastāv vesels uzskatu bezdibenis, kas rada paaudžu emocionālo barjeru. Pat atmiņas par pārtikas trūkumu Kurzemē ir izteiktākas nekā citos Latvijas reģionos un izpaužas nedaudz lielākā svētku galda ēdienkartes nosliecē uz gardēdību.

Kara pēdējo mēnešu nedrošība, represijas un ne vienmēr atpazīstamu bruņotu ļaužu klātbūtne sagrava Kurzemes sabiedrības morālo stabilitāti. Jaunā paaudze, redzot, ka viņu tēvi vairs nespēj ko lemt un noteikt un noteicēji ir tie, kas lieto vardarbību, atsvešinājās no saviem vecākiem un lielā mērā brutalizējās. Sadzīvīskās vardarbības

izpaušmes, lai arī ne tiši noziedzīgas un reti kad ar nopietnām sekām, pieauga vairākkārt un sāka noplakt tikai 50. gadu beigās. Rezultātā Kurzemes bērni un jaunieši sasniedza briedumu, nesot sevī neviena nepamanītas, neārstētas un tā laika medicīnas neatzītas emocionālās traumas, kas pārāk bieži neļāva tiem sasniegt vēlamos dzīves mērķus un neapzināti lika pārnest iegūtās traumas uz saviem bērniem. Kara šausmas tādējādi turpināja dzīvot Kurzemes izcelsmes ļaudis, kas zināja par karu tikai no grāmatām.

Visbeidzot, ne visi bēgļi pēc kara aizgāja no Kurzemes. Kurzemes pilsētās un laukos palika dzīvot kā rīdzinieki un latgalieši, tā arī krievi un baltkrievi. Pēc kara svešinieks, kas nezināja vietējos tikumus, Kurzemē kļuva par daudz parastāku personu nekā iepriekšējos gadsimtos. Ebreju tirgotāju un amatnieku vairs nebija, čigāni palika. Tāpat kā "Kurzemes katlā", arī pēc kara vietējiem iedzīvotājiem bija jāprot pārvarēt aizspriedumus un kontaktēt ar svešajiem. Bez 1915. gada bēgļu gaitu pieredzes tas nebūtu noticis tik viegli. Astoņi 1944.–1945. gada mēneši galu galā izmainīja Kurzemi vairāk nekā viss 19. gadsimts.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Maksimālais iespējamais izmitināto bēgļu skaits. Sk.: *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis: dokumenti, liecības un atmiņas par latviešu tautas likteņiem 1944./1945. gadā. – Jelgava, 2007. – 100. lpp.
- ² *Laar M.* Saaremaa 1944. Eesti laskurcorpuse kannatuste rada. – Tallinn, 2010.
- ³ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis: dokumenti, liecības un atmiņas par latviešu tautas likteņiem 1944./1945. gadā. – Kopenhāgena, 1954; *Samsons V.* Kurzemes partizāņi. – Rīga, 1959; *Samsons V.* Kurzemes meži šalc: partizāņu un izlūku cīņa kara pēdējā gadā Kurzemē 1944–1945. – Rīga, 1974.
- ⁴ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā hronika. – Pāvilstas novadpētniecības muzejs. – 103. lpp.
- ⁵ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – Jelgava, 2007. – 225. lpp.
- ⁶ Bundesarchiv zu Berlin (turpmāk BA-B), R-90. f., 3. l.
- ⁷ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 97. lpp.
- ⁸ Tēvija. – 1945. – 6. janv.
- ⁹ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 99. lpp.
- ¹⁰ Tēvija. – 1945. – 16. janv.
- ¹¹ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 98. lpp.
- ¹² *Vaivods J.* Septiņi mēneši Liepājas cietoksnī (1944. gada 9. oktobris – 1945. gada 9. maijs). – Rīga, 1990. – 44. lpp.
- ¹³ BA-B, R-6. f., 492. l., 160. lpp.
- ¹⁴ *Lasmanis A.* Cerības un vilšanās. – Upsala, 1963. – 221. lpp.
- ¹⁵ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – Kopenhāgena, 1954. – 196. lpp.; Tēvija. – 1945. – 20. marts.

- ¹⁶ *Neiburgs U.* Latvijas Nacionālā Komiteja. Potsdama, 1945 // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000. – 108.–117. lpp.
- ¹⁷ Tēvija. – 1944. – 26. apr.
- ¹⁸ Turpat. – 1945. – 10. apr.
- ¹⁹ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 98. lp.
- ²⁰ Tēvija. – 1945. – 14. apr.
- ²¹ Turpat. – 26. febr.
- ²² *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 235. lpp.; Tēvija. – 1944. – 11. dec.
- ²³ Spilgti šādas attieksmes piemēri: *Murāns F.* Svešumā klistot (izvilkumi no dienasgrāmatas 1944. gada rudenī) // Katoļu kalendārs 1996. gadam. – Rīga, 1995. – 186.–194. lpp.; *Rožkalne A.* Pirmais gads Talsos (Kārļa Zariņa dienasgrāmata) // Talsu Vēstis. – 1989. – 12. dec.
- ²⁴ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 28. lpp.
- ²⁵ Tēvija. – 1945. – 23. marts.
- ²⁶ Turpat. – 24. marts.
- ²⁷ Sīkāk par šo traģēdiju sk.: *Berkhoff K.* Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule. – Cambridge (Mass); London, 2004. – P. 283–295.
- ²⁸ Tēvija. – 1945. – 24. apr.; *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 244. lpp.
- ²⁹ Tēvija. – 1945. – 31. janv.
- ³⁰ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 237., 238. lpp.
- ³¹ Tēvija. – 1944. – 11. dec.
- ³² *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.
- ³³ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 15. lpp.
- ³⁴ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 238. lpp.
- ³⁵ *Siliņš K.* Mana dzīve: manu dienu atmiņas. – Veiverlija (Aiova), 1965. – 97. lpp.
- ³⁶ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 236. lpp.
- ³⁷ Lielākā laime – rakstīšana (E. Ādamsona vēstules M. Ķempei) // Literatūra un Māksla. – 1987. – 6. marts. – 2. lpp.
- ³⁸ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 103. lp.
- ³⁹ *Šuvcāne V. M.* Mazirbe – mazs ciems jūrmalā. – Rīga, 2006. – 137.–139. lpp.
- ⁴⁰ Tēvija. – 1945. – 6. janv.
- ⁴¹ *Suta T.* No mazā velnabērniņa līdz lidojošajai žurnālistei. – Rīga, 2004. – 167. lpp.
- ⁴² *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.
- ⁴³ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 20. lpp.
- ⁴⁴ Turpat. – 66. lpp.
- ⁴⁵ *Miķelšteins Ž. R.* Jaunības zemē Pastendē. Ieskats Talsu rajona Ģibuļu pagasta kultūrnotikumu vēsturē un atmiņas par notikumiem Talsu apriņķa Pastendes pagastā no 1929. gada jūlija līdz 1945. gada oktobrim. – Talsi, 2003. – 271. lpp.
- ⁴⁶ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.
- ⁴⁷ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 28. lpp.; *Ozols E.* Māilupes pagasts: laiki un cilvēku likteņi. – Linkolna, 1976. – 158. lpp.; *Miķelšteins Ž. R.* Jaunības zemē .. – 269. lpp.
- ⁴⁸ Tēvija. – 1945. – 15. apr.
- ⁴⁹ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.

- ⁵⁰ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 9. lpp.
- ⁵¹ E. Cimmermaņa atmiņas (Aizupes pagasts). No J. Pavloviča personiskā arhīva. Sk. arī: *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 59. lpp.
- ⁵² *Flinn J. J.* World War II cookbooks: rationing, nutrition, patriotism and the citizen consumer in the USA and Great Britain // *Elements* (Boston college). – Spring 2007. – P. 80.
- ⁵³ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 60. lpp.
- ⁵⁴ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 276. lpp.
- ⁵⁵ Tēvija. – 1944. – 16. dec.
- ⁵⁶ *Dravnieks A.* Es atceros. Latvijas skolas un skolotāji. – Bruklina, 1970. – 230. lpp.
- ⁵⁷ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1218. f., 2. apr., 23. l., 37. lp.
- ⁵⁸ *Ozola A.* Lauku skolas loma kultūrvides veidošanā // Tukuma novada kultūrvēsture. V rakstu krājums. – Tukums, 2002. – 45. lpp.
- ⁵⁹ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.
- ⁶⁰ Tēvija. – 1945. – 24. apr.
- ⁶¹ Turpat.
- ⁶² *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 49. lpp.
- ⁶³ Tēvija. – 1945. – 24. apr.
- ⁶⁴ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 49. lpp.; *Bārda E.* Atmiņas par "Rumbiņu" Bārdām. – Limbaži, 2005. – 16. lpp.
- ⁶⁵ *Kalniņš R.* Bija arī tāds 18. novembris // *Talsu Vēstis*. – 1989. – 18. nov. – 3. lpp.
- ⁶⁶ *Rožkalne A.* Pirmais gads Talsos // *Talsu Vēstis*. – 1989. – 12. dec.
- ⁶⁷ Tēvija. – 1945. – 28. apr.
- ⁶⁸ Turpat. – 1944. – 8. sept.
- ⁶⁹ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 30. lpp.
- ⁷⁰ Tēvija. – 1944. – 8. sept.
- ⁷¹ Latvju enciklopēdija (faksimilizdevums). – Rīga, 2005. – 2054. lpp.
- ⁷² *Šuvcāne B.* Senais lībiešu ciems Kolka. – Rīga, 2010. – 218. lpp.
- ⁷³ *Zellis K.* Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā 1944.–1945. gadā // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 21. sēj. – Rīga, 2007. – 73., 74. lpp.
- ⁷⁴ Tēvija. – 1945. – 13. marts.
- ⁷⁵ *Suta T.* No mazā velnabērniņa .. – 172., 173. lpp.
- ⁷⁶ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 360. lpp.
- ⁷⁷ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.
- ⁷⁸ Tēvija. – 1945. – 10. apr.
- ⁷⁹ *Vanuška E.* Garā stipra cilvēka piemiņai // *Talsu Vēstis*. – 2001. – 27. sept.; *Kārkluvalka I.* Sava glābēja atcerei, tautas jaunajai paaudzei // *Talsu Vēstis*. – 2007. – 12. jūn.
- ⁸⁰ *Kalniņš R.* Bija arī tāds 18. novembris .. – 3. lpp.
- ⁸¹ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 16. lpp.

Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs

ALLTAGSLEBEN IN KURLANDSKESSEL 1944–1945

Zusammenfassung

Das Alltagsleben in Kurland in den letzten zwei Kriegsjahren bleibt noch bis jetzt unerforscht. Noch heute lebt etwa ein Zehntel des lettischen Volkes unter dem Einfluss psychologischen Aspektes des "Kurland-Kessels". Selbst wenn sie nicht die Zeitgenossen und erst nach dem Krieg geboren sind, prägen die Kriegserfahrungen der Eltern oder Großeltern in gewisser Weise das Leben dieser Kurländer. Das Leben der Einwohner Kurlands ist wegen der militärischen Ereignisse leider vollkommen unerforscht geblieben. Obwohl man nur acht Monate im Kessel zu leben hatte, kann man trotzdem über ein gewisses Alltagsleben in Kurland sprechen. Dieses betrifft gewiss nur die Einwohner Kurlands, die noch in ihren Häusern geblieben waren. Selbstverständlich war das Leben viel komplizierter geworden, da auf 230 Tausend Kurländer zirka 150 Tausend Flüchtlinge und ungefähr 120 Tausend Wehrmächtsangehörige vorhanden waren.

Die Situation ähnelt sich zwei anderen Ereignissen, die in der Historiographie viel bekannter sind. Einmal – das blockierte Leningrad, und zum zweiten – die durch Deutschland okkupierten Inseln Jersey und Guernsez.

Trotz der kleinen Fläche war das Leben im ganzen Kessel nicht überall gleich. Man kann Kurland in fünf Regione aufteilen, die unterschiedliche Entwicklungen nahmen. Erstens – die vier großen Städte (Liepāja, Ventspils, Kuldīga, Tukums), zweitens – die weniger bewohnten kleineren Städte und das Land, drittens – die Frontlinie, die bis zu 10 km breit war, viertens und fünftens – die Kurlands westlichen und östlichen Teile, die entweder mit den Partisanen oder auch ohne sie besetzt waren.

Um das Alltagsleben im Kurlandkessel besser zu verstehen, muss man die acht Monate in drei Abschnitte aufteilen. Ende Oktober 1944 brach das gewohnte Leben zusammen, da man das schnelle Aufgeben von Kurland vermutete. Von November 1944 bis Januar 1945 wurde der Schein der Zivilverwaltung noch bewahrt. Man hat versucht, mindestens die minimalen Bedürfnisse der Einwohner zu befriedigen, indem man verschiedene Behörden die Arbeit wieder aufnehmen ließ. Im Januar änderte sich die Situation wieder, da Kurland der Militärverwaltung unterstellt wurde. Die Militärverwaltung hat es versucht, die gesamte Last der Versorgung der Bevölkerung auf die einheimischen Behörden zu übertragen.

Im Kurlandkessel hörten die Traditionen der alten Lebensweise zu existieren auf und es entstand ein neues Verhältnissystem. Die Unsicherheit der letzten Kriegsmonate, die Repressionen und Anwesenheit verschiedener bewaffneter Menschen zerstörte die Stabilität der

Gesellschaftsmoral in Kurland. Die neue Generation sah ein, dass die Väter nichts mehr zu entscheiden hatten, entfremdete sich von ihren Eltern und brutalisierte sich im großen und ganzen. Die rauen Sitten der Gemeinschaft während des Krieges, selbst wenn sie nicht beabsichtigt verbrecherisch waren, wuchsen ruckartig und ließen erst Mitte der 1950er Jahre nach. Das Resultat war, dass die Kinder und Jugendliche des Kurlandkessels herangewachsen haben, ohne dass jemand das emotionale Trauma bemerkte, ganz zu schweigen, ärztlich behandelte. Der Kriegsschrecken lebte weiter im Sinn der Leute, die selbst über den Krieg nur in Büchern gelesen hatten.

Da Kurland keine wirkliche Hilfe von aussen bekam, war das Alltagsleben sehr arm. Es fehlte an allem – Kleidung, Schuhe, Produkten, Heizholz usw. Zwar könnte man manche Produkte auf dem Schwarzmarkt kaufen, aber zu völlig übertriebenen Preisen, z.B. das Brot kostete im Durchschnitt ein Drittel des Monatseinkommens eines arbeitenden Mannes. Die Situation war in der medizinischen Versorgung katastrophal und nur dank des milden Winters brach keine Epidemie aus.

Die wichtigste Folge des Krieges war das Entstehen der zweiten, illegalen gesellschaftlichen Hierarchie auf dem Lande und in den Kleinstädten, die im Unterschied zu traditionellen Hierarchie selbst nach der Deportationen 1949 stehen blieb. Diese Hierarchie war wegen des Mangels an Waren und des Schwarzhandels während des Krieges entstanden. Die Rolle der Menschen war in dieser Hierarchie nicht durch Abstammung, Reichtum oder Posten bestimmt, sondern, ob man einen Zugang zu den Ressourcen des Verteilungssystems oder den Kontakt zu den "nützlichen" Menschen hatte. Mindestens in diesem Aspekt war das sowjetische totalitäre System mit dem nazistischen System gleich. Mit der sowjetischen Okkupation änderte sich nur der Kreis der "nützlichen" Menschen.

Die einheimischen Einwohner mussten verschiedene Vorurteile überwinden und lernten mit den neuen Nachbarn – Flüchtlingen – zurecht zu finden. Ohne die Erfahrung von Jahre 1915, als die Kurländer nach Vidzeme flüchteten, wäre das Zusammenleben nicht so reibungslos verlaufen. Acht Monate des Kurlandkessels haben zuletzt Kurland viel mehr verändert als der gesamte 19. Jahrhundert.

Iesniegts 07.01.2011.

Leo Dribins

LATVIJAS MINORITĀŠU POLITIKAS HISTORIOGRĀFIJA (1920–1940 un 1990–2010)

Latvijas neatkarīgajai valstij no savas pastāvēšanas pirmajām dienām nācās risināt nacionālo minoritāšu problēmu. Neatliekami bija jārod latviešu kultūras nācija un Latvijā esošo vēsturisko nacionālo un etnisko grupu kopdzīves noteikumi vienā valstī. Bija jāisteno nacionālās valsts apvienojošā misija zemē, kur sastapās dažādas kultūras un tradīcijas. Latvijas atbrīvošanas karā uzvaru izcīnīja latviešu nācija, kas spēja izveidot spēcīgu nacionālu armiju. Pēc šīs uzvaras Pirmajā pasaules karā sagrautās ekonomikas atjaunošana un attīstība varēja notikt tikai ar latviešu un Latvijas nacionālo minoritāšu kopīgiem spēkiem un līdzekļiem. To varēja nodrošināt un sekmēt demokrātiskas valdības deklarēta un īstenota minoritāšu politika. Valsts minoritāšu politikā izpaūžas parlamenta, valsts prezidenta, valdības, ministriju uzskati un darbība valsts un nacionālo minoritāšu attiecību regulēšanā. Tās būtība ir valsts interešu un minoritāšu tiesību samērošana tādā līmenī, kas nodrošina vienotas nacionālas sabiedrības esamību un attīstību.

Šīs politikas rašanās, realizācija, interešu izpausmes, panākumi, pretrunas un viedokļu sadursmes zinātniski atspoguļojas vēsturnieku darbos.

Latvijas valsts politika nacionālo minoritāšu tiesību un līdzdalības jautājumā 20. gadsimta 20. gadu sākumā komentēta un vērtēta galvenokārt politiskā publicistikā. Latviski rakstošie žurnālisti kritizēja valdību par it kā pārāk piekāpīgo nostāju pret minoritāšu prasībām, savukārt vācu un krievu valodā izdotā presē valdība tika vainota minoritāšu identitātes saglabāšanas ierobežošanā un pārlietā pārvaldes homogenizācijā latviskā garā, latviešu valodas “uzspiešanā” cittautiešiem. Latviešu nacionālistu attieksmi vispildtāk pauda Ernesta Blanka kaismīgie raksti.¹ Viņa nostāja rāda tās latviešu kultūras inteliģences daļas neapmierinātību, kas neguva vadošo vietu nacionālajā politikā un ideoloģijā. Grāmatās “Latvijas valsts pirmie gadi” (Rīga, 1923), “Nācija un valsts” (Rīga, 1924) un citās E. Blanks it kā brīdina latviešus, ka valdības liberālā politika attiecībās ar vācu, ebreju un krievu minoritātēm var beigties ar nacionālas valsts pārvēršanos par daudznacionālu valstiskumu. (Uzvarējuši karā, latvieši var zaudēt

konkurences cīņās miera laikā.) Taču E. Blanks nedeva alternatīvas politikas vīziju. Viņš bija vājš “politīķis”.

Historiogrāfiska nozīme bija 1924. gadā izdotai žurnālista Artura Krodera nelielai grāmatai “Par minoritātu autonomiju”. Tajā salīdzināta Austrumeiropas valstu etnopolitika pēc Pirmā pasaules kara, to iekļaušanās Rietumu demokrātijas principiālā konceptā par minoritāšu tiesībām un pienākumiem. A. Kroders pārliecinoši parādīja Latvijas Republikas pievienošanos šiem principiem, ar to tika nostiprināts nacionālais valstiskums. Latviešu un Latvijas nacionālo minoritāšu sadarbības veicināšana tautsaimniecības atjaunošanā un attīstīšanā aplūkota Kristapa Bahmaņa grāmatā “Uzvāra saimnieciskā cīņa”.² Tā veltīta valsts iespējai izmantot vācu un ebreju uzņēmēju un finansistu kapitālus un iniciatīvas visas Latvijas sabiedrības interesēs, arī latviešu tautas labā. Plašāk un kompetentāk šīs problēmas risinājumu līdz 1930. gadam atspoguļo tautsaimnieka Alfreda Ceihnera apjomīgais raksts “Galveno tautību loma Latvijas saimnieciskajā dzīvē” žurnālā “Economists”.³ Tur uzsvērts, ka pēc neatkarības izcīnīšanas Latvija “tautību ziņā palikusi viengabalaināka, latviskāka”.⁴ Taču ienesīgākās un sociāli augstāk vērtētās profesijās saglabājies minoritāšu pārsvars, tajās strādāja 59% ebreju, 49% vāciešu un tikai 29% latviešu, 27% krievu.⁵

A. Ceihners atzinīgi novērtē Latvijas Bankas “nacionālo kredītpolitiku”, kas pirmām kārtām palīdzēja latviešu tautības kredītņēmējiem, tā mazinot sociālo spriedzi. Taču relatīvais pārsvars vidusskolas un augstskolas izglītības iegūšanā (Latvijā un ārvalstīs) radot vāciešiem un ebrejiem lielākas spējas saimnieciskā konkurencē. A. Ceihners prognozēja, ka būs nepieciešams ļoti ilgs laiks, lai radītu iespēju līdzsvaram.

Latvijas nacionālās minoritātes devušas vairākus izcilus etnopolitikas pētniekus. Vispirms minēšu vācbaltiešu politiķi un žurnālistu, avīzes “*Rigasche Rundschau*” galveno redaktoru Paulu Šimani (1876–1944). Viņa galvenā atziņa bija, ka Latvijā jāveido nevis latviešu un cittautiešu kopnācija, bet gan vienotas “tautas sabiedrība”, kurā iekļautos dažādas kultūras un valodas kopības, turklāt minoritātēm būtu dotas “satversmiskas” kultūras autonomijas tiesības.⁶

P. Šimanis uzskatīja, ka nacionālajā jautājumā valsts un valdības loma jāreducē līdz neitrāla arbitra funkcijai. Tas faktiski bija ieteikums atteikties no tādas nacionālas valsts, kas garantēja vairākuma gribas īstenošanu. Jānorāda, ka P. Šimanis respektēja Latvijas neatkarību, bija demokrāts, antikomunists un antifāšists. Minoritāšu tiesībās viņš saskatīja “pašnoteikšanos” kultūras un izglītības jomā.

No Latvijas ebreju kopienas nācis izcilais minoritāšu jautājuma pētnieks jurists Morics Mincs (1903–1941). Viņš bija Latvijas Universitātes profesora Paula Minca (1868–1941) dēls un sekotājs

tiesību politikas jautājumos. Studējis tiesības Vācijā, Heidelbergas Universitātē. 1927. gadā Rīgā nāca klajā viņa doktora inaugurācijas darbs – monogrāfija “Nacionālā autonomija minoritāšu tiesību sistēmā” (vācu valodā).⁷ Grāmata veltīta Lietuvas, Latvijas un Igaunijas pieredzei minoritāšu kultūras autonomijas iedibināšanā 20. gadsimta 20. gadu pirmajā pusē. M. Mincs domāja, ka šī autonomija vispilnīgāk tika īstenota Igaunijā, Latvijā ļoti veiksmīga bijusi minoritāšu izglītības pašpārvalde, tā radot skolu autonomijas īpašu precedentu Eiropā. Lietuvā nodibinātā ebreju eksteritoriālā politiskā autonomija nav sekmējusi mazākumtautību saprašanos ar valsti un tās pamattautu. M. Mincs kritizēja Latviju par nevēlēšanos pieņemt īpašu likumu par minoritāšu tiesībām un par atteikšanos ietvert Satversmē sadaļu par pilsoņu tiesībām. Viņš ieteica veidot lielāko minoritāšu “Vislatvijas pārstāvniecības”. Taču ar norādi, ka to politiskās aktivitātes būs veltītas tikai minoritātes identitātes nostiprināšanai un aizstāvēšanai. “Lielajā politikā” minoritātei piederīgos pilsoņus bija jāiesaista valsts kopējā politiskās dzīves organizācijā, noraidot separātismu un marginalizāciju.

Pauls Mincs uzskatīja, ka minoritāšu jautājums, kopumā skatot, ir piederīgs tiesībām, nevis politikai.⁸ Tātad tas jākorģē valsts tiesību institūcijai, nevis Iekšlietu ministrijai.

Līdz šim maz izziņāti tiesībzinātnieka Maksa Lazersona (1887–1951) publicējumi. Viņš bijis mācību spēks Latvijas Universitātē un ASV augstskolās. M. Lazersons kļuva starptautiski plaši pazīstams ar analītisku rakstu par Latvijas Satversmi.⁹ Tajā parādīts, ka minoritāšu tiesības Latvijā “nekādā ziņā” neapdraud valsts unitāro raksturu un tās koptautas vienotību. Tās nav ne teritoriālas, ne reģionālas, bet tiek akceptētas kā personālās autonomijas izpausme brīvā grupas apvienības formā, neskarot valsts teritoriālo uzbūvi un pārvaldes vienotību. “Nacionālās grupas” Latvijā radās reizē ar valsts nodibināšanu un ir šis valsts neatņemama sastāvdaļa. M. Lazersons augsti vērtēja Voldeņāra Salnā un Zigfrīda Meierovica iesniegumu Tautu Savienībai 1921. gadā un Miķeļa Valtera 1923. gadā iesniegto deklarāciju, kurā apstiprināta Latvijas gatavība garantēt minoritāšu valodu tiesības un kultūras autonomiju.¹⁰ M. Lazersons arī paskaidro, ka Latvijas minoritāšu skolu autonomija faktiski bija kultūras autonomijas realizētāja, jo autonomā minoritāšu skolu pārvalde reizē ir arī mazākumtautības kultūras tiesību pārstāve valdības struktūrā.¹¹

Taču M. Lazersons asi kritizēja Latvijas Saeimas un valdības neizlēmību minoritāšu autonomijas pilnveidošanā, neatļaujot katras mazākumtautības pārstāvjiem radīt pašu vēlētas “iekšējās pārvaldes” sabiedriskos orgānus. (To motivēja kā nesavienojamu ar nacionālās valsts pārvaldi.) Pēc M. Lazersona ieskata: Baltijas valstis ir nacionālās valstis tiktāl, ciktāl tās apvieno savus pilsoņus neatkarīgi no viņu et-

niskās izcelsmes, bet tās vairs nav nacionālvalstis, tikko sāk konstruēt valsti pēc viena nacionālā veidola.¹² Tādēļ ļoti svarīgi ir pareizi izprast un interpretēt valsts tautas jēdzienu, kas bija un ir Latvijas Satversmes viens no galvenajiem pamatelementiem. – Šīs atziņas atrodamas M. Lazersona nepublicētajā manuskriptā “Minoritāšu tiesības Baltijas valstīs”, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, 5485. fondā.

Latvijas valsts 1918.–1930. gada minoritāšu politikas publicistisku kopsavilkumu devis Vācijas avīzes “*Vossische Zeitung*” ilggadējs korespondents Rīgā Bernhards Lamejs (*Lamey*) savā grāmatā “Mazākumtautības Latvijā”.¹³ To caurvij atziņa, ka valsts nepieder nevienai nācijai, bet tā pieder šīs valsts kopējai tautai. Savu piederību tautībai brīvi nosaka katrs pilsonis.

B. Lameja grāmata iepazīstina lasītāju (vācu valodā) ar visu Latvijas valsts rašanās un tiesiskās attīstības vēsturi (līdz 1931. gadam), pierāda tās demokrātismu un konstruktīvismu. Tur secināts, ka Latvijas minoritāšu tiesības devušas vairāk pozitīvisma nekā kadastrā reglamentētās minoritāšu tiesības Igaunijā.¹⁴ Viņš citē Latvijas ārlietu ministra Antona Baloža vārdus Tautu Savienības sēdē 1929. gada 10. septembrī: Latvija darījusi visu iespējamo, lai tās politika nodrošinātu iekšēju sociālu un nacionālu mieru.¹⁵ Grāmatas nobeigumā B. Lamejs gan atzīst: Latvija nebūt nebija minoritāšu paradīze, “ja mēs akcentētu tikai negatīvo, tad būtu jāpāriet no literārās valodas uz ielas žargonu”. Latvija, pārvarot etniskās pretrunas, izveidoja savstarpējās iecietības un sadarbības gaisotni. Tas esot bijis veiksmīgs “menedžments”.¹⁶

Latvijas minoritāšu politikas atsevišķi aspekti skarti arī Margēra Skujenieka 1930. gadā izdotajā grāmatā “Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā”. Tur parādīts, ka neatkarīgā republika pārtrauca latviešu plašo izceļošanu uz ārvalstīm un delatviskošanas asimilāciju, kas mazināja latviešu īpatsvaru: Rīgā pārvācojoties, bet Latgalē pārejot krievu, poļu un baltkrievu tautās. 1925. gadā latviešu daļa Latvijā salīdzinājumā ar 1897. gadu palielinājās no 68,3% līdz 73,4%. Taču turpmāk šī demogrāfiskā izaugsme saruka, un 1925.–1930. gadā krievu skaits Latvijā palielinājās par 55 240 cilvēkiem, bet latviešu – tikai par 40 831.¹⁷ Latgalē notika baltkrievu pārpoļošana un pārkrievošana, ko veicināja katoļu un pareizticīgo baznīcas. Tas aizkavēja arī Latgales integrēšanos ar Latvijas nacionālo valsti.

Par 20. gadsimta 30. gadu demogrāfiskām pārmaiņām stāsta igauņu izcelsmes vācbaltieša Herberta Pērna (*Pärn*) publikācijas. Viņš uzskatīja, ka M. Skujenieka valdības nacionālistiskā politika, ko vēlāk turpināja K. Ulmaņa autoritārā valdība, veicināja minoritātēm piederīgo cittautiešu – īpaši vāciešu asimilēšanos latviešos. Šis faktors 30. gados esot devis 50 000 mazākumtautību cilvēku pāreju latviešos.¹⁸ To nevar noliegt, taču latvietībā pārgāja galvenokārt tie, kuru vecāki vai vecvecāki savā laikā, apstākļu spiesti, atstāja latviešu dzimtas un

ieplūda vācbaltiešu sabiedrībā. Notika atgriešanās pie savām etniskajām saknēm.

Latvijas valsts etnopolitiku, latviešu un nacionālo minoritāšu attiecības pasaules lielās saimnieciskās krīzes gados analizēja Miķelis Valters 1933. gadā iznākušajā grāmatā “No sabrukuma uz pilnveidotu saimniecību”. Viņaprāt, krīzes gados valdības regulējošā loma samazinājās: latviešu uzņēmēji, zaudējuši kredītu iespēju un nespējot segt kredītu samaksu, sašaurināja uzņēmējdarbību, bet ebreju un vācu īpašnieki nebija tik atkarīgi no valsts bankas kredītiem. Tādēļ bankrotējošo latviešu nami lielā skaitā pārgāja cittautiešu īpašumā. Latviešu “pirmbūtnējais kapitālisms [...] dibināts uz viegli sasniedzamu kredītu, ko vilka vieglām rokām no Latvijas Bankas, bija mūsu nelaime” (383. lpp.). M. Valters ieteica dibināt lielus valsts kopīpašumus, kas būtu latviešu saimnieciskās darbības galvenais garants.

Pēc Kārļa Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsuma autoritārā vara stingri cenzēja zinātniskās publikācijas par Latvijas minoritāšu politiku. Faktiski tika atļauts tikai valdības viedokļa izklāsts, un tas formulēja pamatuzdevumu – politiski sakļaut minoritātes ap latviešu valstsnāciju un tā stiprināt valsts nacionālo vienotību. Šī “kurša” aprīsis iezīmēja M. Skujenieka radioruna 1934. gada 23. maijā, kura, pārstrādāta par rakstu, tika publicēta žurnāla “Aizsargs” 1934. gada 11. un 12. numurā. Valdības ierēdņi gatavoja publikācijas presē, kurās optimistiski vērtēja valsts un minoritāšu attiecību nākotni “vadonības un valstsnacionālisma” ideoloģijas paradigmā. Galma rakstītājs Nordikus 1938. gada 15. janvārī “Jaunākajās Ziņās” publicē īsu apceri “Latvijā vairs nav minoritātu problēmas”, bet jau 9. februārī nāk klajā šīs avīzes redakcijas raksts “Puse Latvijas minoritātu – etnogrāfiski latvieši”, kurā atbildīgais redaktors Pēteris Blaus (!) izklāsta dzejnieka Viktora Eglīša ulmanisko prognozi par 250 tūkstošu pilsoņu – vāciešu, poļu u.c. drīzu ieplūšanu latvietībā; palikšot tikai divas minoritātes – krievu un ebreju. Tā bija sabiedrības maldināšana. Jau sākot ar 1939. gada rudeni, parādījās minoritāšu problēmas skarbie vaibsti.

Jāpiezīmē, ka pēdējā nozīmīgā publikācija par Latvijas vācbaltiešu minoritāti nāca klajā Rīgā 1939. gadā. Tā bija Hansa fon Rimšas monogrāfija “Latvijas valstiskā tapšana un Baltijas vācietība”.¹⁹ Tajā periods no 1918. līdz 1939. gadam raksturots kā nemitīga latviešu un vācbaltiešu konfrontācija par tēmu – “kam pieder pirms tiesības uz šo dzimteni”. Hitleris un Staļins atņēma tās abām strīdīgajām pusēm.

Pēc Latvijas neatkarīgās valsts sagrāves PSRS okupācijas režīms aizliedza jebkuru kaut cik objektīvu atskatu uz Latvijas etnopolitikas vēsturi. To centās noslicināt netīrā melu ūdenī.

Nacistiskajā Vācijā un nacistu okupētajā Latvijā vācbaltiešu un citu minoritāšu tēma bija izsvītota no “atļaujamo” rakstu saraksta. Reinharda Vitrama grāmatā “Baltijas jūras zemju Līvlandes, Estlandes un

Kūrlandes vēsture” Latvijas un Igaunijas neatkarīgās valstis figurēja kā pārejošas epizodes vācu iedibinātās Livonijas vēsturiskajā likteņgaitā, kura galu galā novedusi pie sakļaušanās ar Ādolfu Hitlera Lielvāciju. Šajā skatījumā “minoritātes” bija latvieši un igauņi.²⁰

Pirmie objektīvie secinājumi par Latvijas minoritāšu politiku 1918.–1940. gadā lasāmi izcilā latviešu vēsturnieka, ASV zinātnieka Edgara Andersona grāmatā “Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika” (I–II, Stokholma, 1982–1984). Tās autors izpētījis tūkstošiem informāciju un dokumentu. Viņš atzīst, ka Latvijas brīvvalsti latviešiem sava vadošā loma bija jādala ar ietekmīgām vācbaltiešu un ebreju minoritātēm, kuru īpašumā atradās ievērojama un dažkārt dominējoša tautsaimniecības daļa (tirdzniecībā, rūpniecībā u.c.).

Ideāls stāvoklis būtu bijis, ja “latvieši ar minoritātēm kopīgiem spēkiem un zināšanām celtu jauno Latviju [...] Diemžēl maz bija latvieši, kas bija gatavi aizmirst pagātņi un dalīties pārvaldē ar sveštautiešiem, un vēl mazāk bija sveštautiešu, kas bija gatavi godīgi un draudzīgi dalīties ar latviešiem un kopīgi strādāt.”²¹ Latvijas Republikai tās demokrātiskās pārvaldes laikā neizdevās izveidot visu tautību savstarpējo līdzdalību.

Īpaši nozīmīga ir tā E. Andersona pētījuma daļa, kas veltīta Latvijas valsts un vācbaltiešu attiecību kopskatam. – Ja neiejauktos nacistiskā Vācija, šīs attiecības varēja kļūt par sadarbības pamatu. Nacistu Trešā reiha ideoloģijas invāzija un politiskais spiediens atrāva vācbaltiešus no Latvijas valsts. Viņu kopums zaudēja minoritātes nozīmi un kļuva par nacistu impērijas piedēkli, kas pildīja Ā. Hitlera partijas gribas lēmumus.²² E. Andersons uzskatīja, ka K. Ulmaņa valdība redzēja šo iejaukšanos Latvijas iekšējā dzīvē, saskatīja tajā agresijas draudus, “bet nevarēja pārāk atklāti reaģēt, lai neriskētu ar varbūtēju eksploziju Latvijas un Vācijas attiecībās.”²³ Reālā ārpolitiskā situācija, kad Latvijas neatkarībai nebija neviens varens ārvalstisks garants, noteica arī valsts nespēju pašai brīvi vienoties ar savām minoritātēm.

Latvijas valsts minoritāšu politikas 1918.–1940. gada pieredzes pētīšana Latvijā atjaunojās 1989.–1990. gadā, kad aktuāla kļuva šīs pieredzes izmantošana pēc padomju okupācijas sagrāves. Gandrīz vienlaikus nāca klajā Valda Blūzmas raksts “Ieskats nacionālā jautājumā Latvijas Republikā 1920–1940”²⁴ un Aivara Straumes raksts “Starpnacionālās attiecības Latvijā (1920–1940)”²⁵ V. Blūzma pozitīvi vērtē Latvijas etnopolitiku līdz 1930. gadam, kas tuvināja minoritātes Latvijas valstij.

A. Straume uzskata, ka parlamentārās demokrātijas gados valstij nākas pildīt arbitra lomu ne tikai starp sociālajiem slāņiem, bet arī starp etniskajām grupām. Sevišķi sekmīga bijusi valsts ietekme izglītības un kultūras jautājumos. Republikā veidojies starpnacionālo attiecību regulēšanas mehānisms. Šo pieredzi A. Straume iesaka izmantot

un norāda, ka lielais cittautiešu daudzums, kuri te ienāca padomju okupācijas gados, nav nepārvarams šķērslis, jo puse cittautiešu šeit dzimusi, bet trešdaļai ir vairāku paaudžu priekštecība Latvijā.²⁶

Turpmākie pētījumi gāja tādu pašu atziņu pēdās. Sevišķi plašu izpēti Latvijā sāka no 1992. gada, kad jau bija pilnībā atgūta valsts neatkarība. Šajā procesā iniciators bija Latvijas Zinātņu akadēmijas, vēlāk Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs (vadītājs Elmārs Vēbers). Tā pētnieki izvirzīja uzdevumu izziņāt Latvijas etnisko minoritāšu vēsturi un parādīt neatkarīgās valsts faktora izšķirošo nozīmi latviešu un Latvijas cittautiešu apvienošanā vienā valsts sabiedrībā. Ilga Apine izpētīja baltkrievu un krievu minoritātes vēsturi, Vladislavs Volkovs – krievu, Arnolds Podmazovs – krievu vecticībnieku, Leo Dribins – ukraiņu un ebreju, arī vācbaltiešu kopienas vēsturi (līdzautorībā ar Ojāru Spārīti), Raimonds Cerūzis – vācbaltiešu faktoru 1918.–1939. gadā, Helēna Šimkuva – vācbaltiešu izglītības vēsturi, Ēriks Jēkabsons – Latvijas poļu, lietuviešu un ukraiņu vēsturi utt. Tas ļāva 1998. gadā sagatavot mācību līdzekli skolām “Mazākumtautību vēsture Latvijā” un 2007. gadā – tās paplašinātu, aktualizētu variantu “Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne”.²⁷ Jāpiezīmē, ka līdz 1988. gadam Latvijā un ārvalstīs visvairāk publikāciju bija par vācbaltiešu minoritāti, bet, sākot ar 1990. gadu, visplašāk atspoguļota Latvijas ebreju kopienas vēsture. Tās izstrādē lielu ieguldījumu devuši vēsturnieki Aivars Stranga, Josifs Šteimans, Boriss Volkovičs u.c. Latviski pārtulkotas arī Izraēlas vēsturnieku Mendela Bobes un Dova Levina grāmatas.²⁸

Latvijas 1918.–1940. gada minoritāšu politikas kopskatījumu konceptīvā apskatā sniedz Latvijas vēstures institūtā sagatavotā darba “20. gadsimta Latvijas vēsture” otrā daļa, kurai dots nosaukums “Neatkarīgā valsts 1918–1940”, kas nāca klajā Rīgā 2003. gadā (atbildīgais redaktors Valdis Bērziņš). Grāmatas 5. nodaļa “Nacionālās attiecības” (autori: Helēna Šimkuva, Vita Zelče, Ēriks Jēkabsons) rāda, ka kopumā minoritātes pret Latvijas valsti bija lojālas, bet konfrontatīvu noskaņojumu radīja daudzu valodu lietojums sabiedriskā dzīvē, minoritāšu lielā ietekme ekonomikā, latvieši uzskatīja minoritāšu kultūras autonomiju par “pārmērīgu”, asi reaģēja pret vācu un poļu separātisma tieksmēm. Šāda situācija neveicināja politiskās nācijas izveidi Latvijā.²⁹

Uz Latvijas valsts un minoritāšu attiecību plašās izpētes pamata tapušas arī pēdējā laika publikācijas, kas salīdzina Latvijas valsts minoritāšu politiku 1918.–1940. gadā un 1990.–2010. gadā.

Šo tēmu plašā zinātniskā publicistikā pirmā prezentēja LZA korespondētājlocekle Ilga Apine savā referātā 1994. gada martā Rīgā notikušajā starptautiskajā konferencē “Demokrātija un etnopolitika”. Tas

ievietots 1995. gadā Rīgā izdotajā rakstu krājumā “Nacionālā politika Baltijas valstīs” (66.–83. lpp.). Tur norādītas galvenās jaunās situācijas atšķirības. – Latvijā tolaik dzīvoja vairāk nekā miljons cittautiešu (0,5 miljoni 1935. gadā). No tiem tikai trešdaļa bija pilsoņi. Vairāk nekā 80% cittautiešu vienojās ap krievu minoritāti. Tā pretendēja uz otrās valstiskās kopienas stāvokli. Atšķirībā no 20. gadsimta 20. gadiem, kad valsti un minoritātes vienoja kultūras autonomija, jaunajā situācijā pozitīvu sadzīvi varēja nodrošināt tikai minoritāšu integrācija valsts sabiedrībā. Turklāt Latvijai nebija jārada sava integrācijas forma. To rādīja Eiropas demokrātija, Eiropas Padome, Eiropas Drošības un sadarbības organizācija.

Vēl noteiktāk un konkrētāk šo ceļu uzsvēra Elmārs Vēbers grāmatā “Latvijas valsts un etniskās minoritātes” (Rīga, 1997). Viņaprāt, bija jānošķir tradicionālās un imigrantu minoritātes, valstij vispirms vajadzēja balstīties uz pirmajām. Latviešu un cittautiešu politiskā apvienošanās varēja notikt, tikai nostiprinot valsts nacionālo raksturu, valstsnācija varēja kļūt arī par politisko nāciju, kas apvieno visus Latvijai lojālos un patriotiskos cilvēkus. Etniskie ietvari tam bija nepietiekami, pārāk šauri. Par vienojošo kultūras vērtību varēja kļūt kopīgas tēvzemes ideja. E. Vēbera pārliecība bija, ka “multikulturālisms kā valsts politikas princips Latvijai nav pieņemams”. Viņš pieļāva tā īstenošanos tikai Latgalē.³⁰ Tātad minoritātem jāatver iespēja ienākt jaunas, agrāk nebijušas “valsts nācijas” sastāvā.

Ļoti pozitīva loma jaunas minoritāšu politikas veidošanā bija 2001. gada 16. novembrī notikušai zinātniskai konferencei “Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001”, kuras materiāli tika apkopoti grāmatā ar tādu pašu nosaukumu, ko izdeva Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds tajā pašā 2001. gadā. Par etniskām minoritātēm rakstīja Leo Dribins (307.–329. lpp.), akcentējot valodas problēmas atšķirības, jo okupācijas, sovetizācijas un rusifikācijas procesā visvairāk “denacionalizētas” tika Latvijas tradicionālās minoritātes. Viņu vairākums vairs neprata savu valodu un sliktāk nekā pirms 1940. gada runāja un rakstīja latviski. Šāds stāvoklis radīja rusifikācijas seku turpinājumu pēc 1991. gada. Parādījās divkopienu sabiedrības attīstības tendence. Valsts minoritāšu politikai bija jāaptur šī negācija. Tādēļ vajadzēja ļoti stimulēt latviešu valodas iemācīšanu, krievvalodīgo skolu pārvēršanu par bilingvālām mācību iestādēm.

Ilga Apine savā referātā un rakstā “Vai iespējama LR nacionālās politikas (1920–1934) atkārtošana mūsdienās?”³¹ atzīst, ka pēc 1944. gada Latvijā radusies cita krieviska sabiedrība, kura pēc 1991. gada reprezentējās kā minoritāte. Ja agrāk 75% krievu dzīvoja Latgalē, tikai 14% Rīgā un 90% bija dzimuši Latvijā, tad atjaunotajā Latvijas Republikā, kopumā skatot, viņi bija lielpilsētu iedzīvotāji, vairumā

pēckara ieceļotāji, turklāt daudzi nāca no padomju laiku ierēdniecības, bija stipri ideoloģizēti PSKP paradigmās. Agrākā krievu kopiena it kā bija noslikusi šajā padomju cilvēku masā. Taču autore pārliecinājusies, ka krieviskā nacionālā kultūras tradīcija nav zudusi, to atdzīvināja atjaunoto krievu kultūras biedrību aktīvistu. Krievu sabiedrībā lēni, bet noteikti esot vērojama attālināšanās no postpadomju Krievijas. Latvijai jāveicina savu krievu eiropēizācija.

Latvijas valsts minoritāšu politikas pieredzes salīdzinājums ar citu Eiropas demokrātisko valstu pieredzi sniegts L. Dribina grāmatās "Eiropas valstu minoritāšu tiesības. Vēsturisks apskats" (Rīga, 1998) un "Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā. Vēsture un mūsdienas" (Rīga, 2004).

Svarīgs vēstures avots ir 1999. gadā zinātnieku izveidotā Latvijas sabiedrības integrācijas koncepcija, kas deva konstruktīvu risinājuma projektu gan nacionālo minoritāšu, gan pēckara ieceļotāju iekļaušanai valsts dzīvē un Latvijas kopējā nacionālā kultūras telpā.³² Taču pēc 2004. gada integratīvā skatījuma pozitīvā nozīme sāka mazināties.

Valdības integrācijas politikas grūtības parāda LU Filozofijas un socioloģijas institūta rakstu krājums "Pretestība sabiedrības integrācijai. Cēloņi un sekas" (Rīga, 2007). Tajā ievietots LZA korespondētājlocekles Ilgas Apines raksts "Etnopolitikas analīze" (19.–43. lpp.), kurā secināts, ka 90. gadu otrās puses liberalizācijas tendence, ko veicināja valdības politika, ir apstājusies. Latvijā nav notikusi "etniskās demokrātijas" pāreja uz "plurālistisko demokrātiju". Autore vairo valdošās elites konservatīvismu, kas atsvešina latviešus un cittautiešus, ne tikai nepilsoņus, bet arī nacionālo minoritāšu ļaudis (35.–38. lpp.). Filozofijas un socioloģijas institūta sagatavotajā rakstu krājumā "Sabiedrības integrācijas tendences un prettendences" (Rīga, 2008) I. Apine rakstā "Latvijas etnopolitikas attīstība neatkarības gados" (9.–17. lpp.) konstatē latviešu un austrumslāvu tautību pretējo viedokļu paplašināšanos, krievu partiju, organizāciju un preses alianses izveidošanos (13. lpp.). Latvijas valdībai arvien vairāk jārēķinās tikai ar latviešu un mazāko minoritāšu atbalstu.

Vispilnīgāk Latvijas valdības integrācijas politikas veiksmes un neveiksmes atspoguļotas LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta rakstu krājumā "Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība?" (Nila Muižnieka redakcijā, Rīga, 2010). No tur teiktā var secināt, ka integrācija vēl nav notikusi. Aivars Tabuns to pasaka skaidri: "Etniskās attiecības pēdējo desmit gadu laikā ir nedaudz uzlabojušās, tomēr šo procesu apgrūtina daudzu cilvēku distancēšanās un aizspriedumi pret cittautiešiem, turklāt latviešiem tas konstatējams biežāk nekā cittautiešiem" (262. lpp.). Cilvēki izjūt bažas par savas valodas un kultūras identitātes pakāpenisku izzušanu. Valdība nespēj šīs bažas mazināt.

Turklāt pēdējo gadu pētījumos arvien retāk raksta par nacionālām minoritātēm. Paliek tikai latvieši un “krievvalodīgā lingvistiskā kopiena”. Tas nav tā! Tas ir politiķu skatījums.

Jāatgriežas pie tādas politikas, kas akcentētu nacionālo minoritāšu pozitīvo lomu.

ATSAUCES

- ¹ Par to sk. grāmatā: *Dribins L.* Nacionālais jautājums Latvijā 1850–1940. Historiogrāfisks apskats. Latviešu autori. – Rīga, 1997. – 143.–145. lpp. u.c.
- ² *Bachmanis K.* Uzvara saimnieciskā cīņā. Nacionāli-ekonomisks un politisks apcerējums. – Rīga, 1923.
- ³ Sk.: *Ekonomists: Tautsaimniecība un tehnika.* – 1930. – Nr. 8. – 321.–329. lpp.
- ⁴ Turpat. – 321. lpp.
- ⁵ Turpat. – 324. lpp.
- ⁶ *Schiemann P.* Volksgemeinschaft und Staatsgemeinschaft // Nation und Staat. – 1927/28. – Bd. 1; *Šīmanis P.* Eiropas problēma. Rakstu izlase. – Rīga, 1999. – 61.–88. lpp.
- ⁷ *Mintz M.* Die nationale Autonomie im System des Minderheitenrechts. Unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in den baltischen Randstaaten. – Rīga, 1927.
- ⁸ *Мици П.* Проблемы меньшинства в Латвии // Сегодня. – 1929. – 29 сент.
- ⁹ *Laserson M.* Das Verfassungsrecht Lettlands // Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart. Bd. XII, 1923/24. – Tübingen.
- ¹⁰ Turpat. – 263. lpp.
- ¹¹ Turpat. – 264. lpp.
- ¹² *Laserson M.* Das Minoritätenrecht der baltischen Staaten. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 5485. fonds, 1. apraksts, 4387. lieta, 70. lapa.
- ¹³ *Lamey B.* Die Minderheiten in Lettland. Eine Darstellung. – Riga; Berlin, 1931.
- ¹⁴ Turpat. – 37. lpp.
- ¹⁵ Turpat. – 39. lpp.
- ¹⁶ Turpat. – 63. lpp.
- ¹⁷ *Skujēniēks M.* Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. Vēsturiski statistisks apcerējums par emigrāciju un imigrāciju Latvijā. – Rīga, 1930. – 133., 134. lpp.
- ¹⁸ *Pärn H.* Geburtenüberschuss und Volkstumzunahme in der Bevölkerung Lettlands // Baltische Monatshefte. – 1937. – H. 3. – S. 141–148.
- ¹⁹ *Rimscha H.* Die Staatswerdung Lettlands und das Baltische Deutschtum. – Riga, 1939.
- ²⁰ *Wittram G.* Geschichte der Ostseelände Livland, Estland, Kurland. – München; Berlin, 1945.
- ²¹ *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. II. – Stokholma, 1984. – 531. lpp.

- ²² Sk.: *Andersons E.* Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. I. – Stokholma, 1982. – 460.–463. lpp.
- ²³ Turpat. – 463. lpp.
- ²⁴ Sk.: Latvijas likteņgadi. IV. – Rīga, 1990. – 53.–78. lpp.
- ²⁵ Sk.: Pretstatu cīņā. Latvija 1917–1950. – Rīga, 1990. – 159.–175. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 175. lpp.
- ²⁷ Par Latvijas mazākumtautību vēstures pētniecību un tās rezultātiem sk.: *Dribins L.* Latvijas nacionālo minoritāšu historiogrāfija. II daļa. Latvijas nacionālo minoritāšu historiogrāfija atjaunotajā Latvijas Republikā 1990.–2008. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2009. – Nr. 2. – 95.–117. lpp.
- ²⁸ Šo darbu uzskaiti sk.: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2008. – Nr. 3. – 138. lpp.; 2009. – Nr. 2. – 113.–116. lpp.
- ²⁹ 20. gadsimta Latvijas vēsture. II. Neatkarīgā valsts 1918–1940. – Rīga, 2003. – 305.–317. lpp.
- ³⁰ *Vēbers E.* Latvijas valsts un etniskās minoritātes. – Rīga, 1997. – 81. lpp.
- ³¹ Sk.: Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001. – Rīga, 2001. – 330.–334. lpp.
- ³² Sabiedrības integrācija Latvijā. Valsts programmas koncepcija. – Rīga, 1999.

Leo Dribins

DIE HISTORIOGRAPHIE DER MINDERHEITENPOLITIK LETTLANDS (1920–1940 UND 1990–2010)

Zusammenfassung

Lettland gehört zu den Neustaaten Europas, die ihren Staatlichkeit nach dem Muster der Nationalstaaten ausgebaut haben. Aber im ethnischen und kulturellen Sinne ist die Republik Lettland ein Nationalitätenstaat gewesen. Das Hauptproblem ist in der Bestimmung des Staatsvolkes bestanden. Nach dem Befreiungskrieg (1918–1920) haben viele Historiker und Politiker dieses Problem in der Geschichtsschreibung erörtert und mehrere Visionen vorgestellt.

In der Periode der parlamentarären Demokratie (1920–1934) wurde die nationalistische Lettischerichtung in Büchern und Artikeln von Ernests Blanks, Alfreds Ceihners, Mārgers Skujenieks u. a. verteidigt. Sie forderten die Regierung den nationalliberalen Kurs zu ändern und die Begrenzungen der Minderheitenrechte zu Gunsten der lettischen Staatsnation durchzuführen.

Im Gegenteil haben Arturs Kroders, Kristaps Bachmanis, Miķelis Valters u. a. eine gesamt-nationale überethnische Zusammenarbeit gefördert. Die deutschen Verfasser Paul Schiemann und Bernhard Lamey lobten Lettlands Schul- und Kulturautonomie als die beste Variante der

Minderheitenpolitik in Europa, als einer beiseitiger Kompromiss zwischen Staat und Minderheiten. Die Rechtswissenschaftler Moris Mintz und Max Laserson haben die Regierung Lettlands aufgefordert, einen Garantiengesetz anzunehmen und dadurch die konstitutionelle Basis dem Minderheitenschutz zu geben.

Nach dem Staatsstreich von 15. Mai 1934 hat die autoritäre Regierung von Kārlis Ulmanis die Rechte der Minderheiten gekürzt und die Assimiliationspolitik begonnen. Doch wurden intolerante und rassistische Vorschläge der Ultrarechten abgelehnt und Publikationen solcher Art – verboten.

Nach dem Zweiten Weltkrieg hat die sowjetische Okkupationsmacht das Thema “Minderheitenpolitik” völlig ausgestrichen. Nur in den USA könnte der lettische Exilhistoriker Edgars Andersons einige Notizen zu diesem Thema verbreiten.

Nach der Wiederherstellung des lettländischen Nationalstaates haben viele Forscher und Publizisten die historische Erfahrungen Lettlands in der Zeitperiode bis 1940 analysiert. Die Professorin Ilga Apine hat den Unterschied zwischen die Zeitspannen 1920–1940 und 1990–2010 in der Ethnopolitik der Regierung deutlich erspiegelt: heutzutage besteht das Nationalitätenproblem nicht nur in der Minderheitenfrage, das Hauptakzent ist auf die Beziehungen des Staates und der Nachkriegseinwanderer aus der ehemaligen UdSSR übergegangen. Forscher Elmars Vebers proponiert eine neue Staatsnation aller Bürger und wendet sich scharf gegen multikulturelle Lösungen aus.

Als Kern der Minderheiten- und Immigrationspolitik der Regierung Lettlands soll eine neue Integrationskonzeption dienen, die jetzt in zweiter Fassung vorbereitet wird.

Iesniegts 22.07.2011.

VĒSTURES AVOTI

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTAM – 75

Turpinot publicēt Latvijas vēstures institūta 75 gadu darba jubilejai veltīto attēlu sēriju (sk.: LVIŽ. – 2010. – Nr. 4), lasītājiem piedāvājam nelielu ieskatu institūta (tolaik LPSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts) oficiālajā darba dzīvē un vēsturnieku svētku brīžos pagājušā gadsimta 60. gadu otrajā pusē un 70. gadu sākumā.

Šajā laikposmā institūtā un Latvijas Universitātē (tolaik P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte) strādāja dažādu paaudžu un dažādās politiskajās iekārtās izglītību guvušie zinātnieki: piemēram, Latvijas Republikas laikā – Irma Alksne, Marta Āboliņa, Marģers Stepermanis, Elvīra Šnore, Teodors Zeids; Padomju Savienībā – Jānis Krasstiņš, Mihails Kozins, Vasilijs Dorošenko u.c. Visās institūta nodaļās (tolaik – sektoros) pārsvarā strādāja peckara un vēlākos gados LVU Vēstures un filozofijas fakultātē izglītību ieguvušie, jau pieredzējušie pētnieki un jaunie zinātnieki. Daudzi no viņiem saskatāmi grupu attēlos, kur redzami arī zinātnieki no citiem institūtiem, no LVU Vēstures un filozofijas fakultātes, citām augstskolām un iestādēm.

Publicētie attēli glabājas LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvē, kur tie nonākuši 20. gs. 70. gados. Diemžēl fotogrāfijas savulaik nav precīzi aprakstītas un datētas. Daļa attēlu tapusi 1971. gadā, atzīmējot institūta 25 gadu jubileju, daļa attēlu, pēc notikuma dalībnieku teiktā, fotografēti 1972. gadā Anatolija Bīrona vēstures zinātņu doktora disertācijas aizstāvēšanas reizē.

Lilita Vanaga

Institūta zinātniskās padomes sēdē ap 1967. g. No kreisās: Vasiļijs Dorošenko, Anatolijs Bīrons (uzstājas), Mārgers Štepermanis, Tāļivaldis Vilciņš, Elvīra Šnore, Mihails Kozins (priekšplānā), Zīgurds Bālevis

Institūta zinātniskās padomes sēdē ap 1968. g. Uzstājas institūta direktors (1963.–1970. g.) Aleksandrs Drizulis

Institūta 25 gadu jubilejas sapulcē. 1971. g. Priekšplānā no kreisās:
Mihails Kozins, Dzidra Liepiņa, Valdis Kronis

Institūta 25 gadu jubilejas sapulcē. 1971. g. LPSR ZA akadēmiķis
Vilis Samsons pasniedz balvu Feodālisma vēstures sektora vecākajai
zinātniskajai līdzstrādniecei Martai Āboliņai

Institūta 25 gadu jubilejas sapulcē. 1971. g. Priekšplānā (no kreisās):
Tālivaldis Vilciņš un Māris Atgāzis. Zināmās darbinieces aiz viņiem
(no kreisās): Jaunzema, Irma Alksne, Milda Kazeka

Institūta 25 gadu jubilejas sapulcē. 1971. g. Priekšplānā (no labās):
Vasilijš Savčenko, Edgars Blūmfelds, Anatolijs Bīrons, Vasilijš Dorošenko,
Pēteris Guļāns

Institūta 25 gadu jubilejas sapulcē, 1971. g. No kreisās: Vēstures institūta direktors (1970.–1981. g.) Valentīns Šteinbergs un Kapitālisma vēstures sektora vadītājs Jānis Krastiņš

Institūta 25 gadu jubilejas sapulcē, 1971. g. Padomju sabiedrības vēstures sektora vadītājs Vasilijš Savčenko

Institūta 25 gadu jubilejas sapulcē, 1971. g. Feodālisma vēstures sektora vecākais zinātniskais līdzstrādnieks Vasilijš Dorošenko

Institūta 25 gadu jubileja.
1971. g. Vēsturnieces Lida Ba-
levica (no kreisās) un Dzidra
Ozoliņa

Institūta 25 gadu jubileja. 1971. g. Priekš-
plānā (no kreisās): Jānis Dzintars, Zigrīda
Apala, Jānis Apals un Ilze Loze. Aiz galda
(no kreisās): Ingrīda Ozola, Lidija Jefremova,
Vladimirs Siskovs, Elga Cīvkule

Anatolijs Bīrons pirms vēstures zinātņu doktora disertācijas aiz-
stāvēšanas. 1972. g.

Klausītāji ZA zālē A. Birona vēstures zinātņu doktora disertācijas aizstāvēšanas laikā. Priekšplānā: LPSR ZA akadēmiķis Jānis Krastiņš; 2. rindā (no kreisās): akadēmiķi Pēteris Valeskalns un Aleksandrs Drizulis. 1972. g.

Klausītāji ZA zālē A. Birona vēstures zinātņu doktora disertācijas aizstāvēšanas laikā. 1972. g. 2. rindā (no labās): Linda Dumpe, Antoņina Zavarina, Brigita Pudele, neatpazīta, Lidija Jefremova, Elga Čivkule

A. Birona vēstures zinātņu doktora disertācijas aizstāvēšanas laikā. 1972. g. Priekšplānā (aiz diviem neatpazītiem) no labās: Marta Āboliņa, Irma Ālksne, Dzidra Liepiņa, Teodors Zeids, Vilis Derums, Melita Svarāne, Zenta Šakare

Institūta darbinieki un viesi pie svētku galda pēc A. Birona doktora disertācijas aizstāvēšanas. 1972. g.

Galda uzrunu saka Pēteris Krupņikovs (LVU Vēstures un filozofijas fakultāte).
1972. g.

No kreisās: Aurora Ūdre, Teodors Zeids; no labās: Līvija Blūmfelde, Ēvalds
Mugurēvičs. 1972. g.

Ēriks Žagars

PAR LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBU 20. GS. 60.–70. GADOS

Latvijas un arī PSRS vēsturē 20. gs. 60.–70. gadus apzīmē kā stagnācijas gadus. Ja šo terminu piemēro ekonomiskiem un arī ideoloģiskiem procesiem, tam var pilnīgi piekrist. Bet lietot šo terminu attiecībā uz Latvijas vēstures institūtu, kurš toreiz saucās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, nebūtu īsti korekti. Vēstures institūtā šajos gados notika aktīvs un radošs darbs, protams, valdošās ideoloģijas nostādņu garā, un ieguldījums vēstures izpētē bija nozīmīgs. Tā nopietna zinātniskā analīze vēl gaida savu pētnieku.

Jāatzīmē, ka Latvijas vēstures pētniecībā Vēstures institūtam bija nozīmīga, bet ne dominējošā loma. Pastāvēja Partijas vēstures institūts ar LKP CK nodaļas tiesībām, kuram piekrita galvenā loma partijas politikas propagandēšanā un arī galveno Latvijas jaunāko laiku vēstures notikumu interpretācijā. Ar Latvijas vēstures pētīšanu nodarbojās arī Latvijas Universitātes vēsturnieki, muzeju darbinieki, arī daži ekonomisti. 20. gs. 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā institūtu papildināja t.s. otrs vēsturnieku vilnis (jaunie pētnieki), bet trešais nāca 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā. Pie “otrā vilņa” vēsturniekiem, kas stājās darbā jau pēc PSKP XX kongresa, kurā tika nosodīts Staļina personības kults un ar to saistītie noziegumi un kas pavēra ceļu nedaudz brīvākam gaisam pētniecībā, jo bija atmestas daudzas dogmas un aizliegumi, sevišķi par Staļina terora laikā represētiem Latvijas revolucionārās kustības darbiniekiem, var pieskaitīt Lidu Balevicu, Edgaru Blūmfeldu, Valdi Bērziņu, Ilgu Grasmani, Vilni un Veltu Pāvulānus, Auroru Ūdri, Dzidru Ozoliņu, Dzintru Viksnu, Māri Atgāzi, Ilzi Lozi, Raisu Denisovu, Jāni Apalu, Ināru Sprūdi. Es negribētu šeit vērtēt Ēvalda Mugurēviča un Jāņa Graudoņa izcilos nopelnus arheoloģijā, tāpat Zigmunda Balevica darbu ateisma un baznīcas vēstures izpētē, bet varētu atzīmēt, ka, Tālivaldim Vilciņam sākot strādāt institūtā, tā darbā parādījās divi

jauni virzieni – socioloģija, socioloģiskie pētījumi un arī zinātnes vēstures izpēte ciešā sadarbībā ar akadēmiķi Jāni Stradiņu.

“Otrā viņa” vēsturnieki sadarbojās ar veco, pieredzējušo vēsturnieku paaudzi (“pirmais vilnis”) un pamatoti, neskatoties uz toreizējās institūta vadības konservatīvajām nostādnēm (Kārlis Strazdiņš, Jānis Krastiņš), balstījās uz akadēmiķa Jāņa Zuša un viņa skolnieku iedibināto līniju – plaši izmantot arhīvu materiālu un to kritiski izvērtēt, uz stingru zinātniskumu un prasīgumu.

Latvijā 1959. gada jūlijā ar t.s. nacionālkomunistu sagrāvi beidzās “īsa atkusnis” – un visa sabiedriskā doma, t.sk. arī sabiedriskās zinātnēs, tika pakļauta stingrai partijas uzraudzībai.

Tā kā Vēstures institūts 50. gadu beigās bija pabeidzis Latvijas vēstures kursa apkopošanu trijos apjomīgos sējumos, tas bija paveicis lielu pētniecisku darbu. LKP vadība Vēstures institūtam izvirzīja jaunas prasības: pievērsties aktuāliem jautājumiem, t.i., Latvijas pēckara vēstures pētniecībai, neskatoties uz to, ka nebija pieejami arhīvu materiāli un saglabājās stingra cenzūra. Tātad tas nozīmēja deklaratīvu valsts sasniegumu popularizēšanu bez mazākās to kritiskās analīzes.

Šo prasību 1962. gada 29. decembrī ZA kopsapulcē izvirzīja LKP CK 1. sekretārs Arvīds Pelše, kas līdz tam ilgus gadus bija LKP CK ideoloģiskais sekretārs. Vēstures institūts no viņa saņēma pārmetumu, ka no 22 paredzētajām kandidāta disertācijām piecas bija veltītas arheoloģijai. Viņam nebija skaidrs, kādēļ Latvijai ir vajadzīgs tik daudz arheologu, kā arī folkloristu.

Tiesa, jau 1961. gada ZA kopsapulcē gāja runa par darba un revolucionāro tradīciju un starprepublikānisko sakaru pētīšanu.

60. gadu sākumā (1964. gada maijā), pakļaujoties vadošajiem norādījumiem, tika sadalīts institūta Jauno un jaunāko laiku sektors un izveidots Padomju sabiedrības vēstures pētīšanas sektors (vadītājs Vasilijš Savčenko). Palikušie sektora darbinieki ietilpa Kapitālisma vēstures pētīšanas sektorā, kura vadītājs akadēmiķis Jānis Krastiņš patvaļīgi, pretēji PSRS vēsturē toreiz pieņemtajai periodizācijai noteica sektora pētniecības hronoloģiskās robežas no 19. gs. 60. gadiem līdz 1920. gadam, nevis līdz 1917. gada martam, iekļaujot visu 1917.–1919. gada vēsturi un arī latviešu strēlnieku vēsturi sektora pētījumu lokā. Savukārt V. Savčenko sektora pētīšanai sākuma robežu noteica ar 1940. gadu. Šādu robežu novilkšana, kas notika pilnīgi apzināti, izslēdza no 60. gadu sākuma līdz pat 80. gadu sākumam no pētīšanas plāniem visu Latvijas Republikas posmu (1920.–1940. g.), kas radīja nopietnas problēmas Rīgas vēstures 3. sējuma uzrakstīšanā un Latvijas Mazās enciklopēdijas rakstu sagatavošanā. Šādu politiku centās attaisnot, sakot: “Labāk lai mūs lamā, ka mēs šo posmu nepētām, nekā ka mēs to idealizējam.”

Par to, cik "gādīga" bija attieksme pret Vēstures institūtu, liecināja tāds jaunākai vēsturnieku paaudzei nezināms fakts, ka institūtu 60. gadu beigās no telpām Smilšu ielā 1 lielā steigā dažu nedēļu laikā pārcēla uz augstceltni un ierādīja tam vienu istabu aiz lielās skatuves, kur vienlaikus atradās gan institūta direkcija, gan grāmatvedība, gan arī notika sēdes un sapulces.

Kas traucēja vēsturnieku darbu 60.–70. gados?

Šeit es pieskaršos tikai vēsturnieku darbībai, jo arheologu (tie pārdzīvoja patiesi "zelta laikus" sakarā ar spēkstaciju izbūvi uz Daugavas), etnogrāfu, kā arī 1963. gadā institūta sastāvā iekļauto filozofu darbība prasa atsevišķu kvalificētu vērtējumu. Jāatzīmē, ka partijas vadības uzraudzība tajos gados bija samērā minimāla. Nevienā LKP CK biroja sēdē par institūta darbu nelēma, arī kādas speciālas ideoloģiskas kļūdas netika konstatētas. Tiesa, bija pārmetumi etnogrāfiem par vienā darbā ievietoto attēlu ar slaucēju darba apģērbu, un Tālivaldim Vilciņam pārmeta par kādā rakstā uzsvērto dzērāju lielo skaitu laukos.

Arī Maskavas speciālu uzraudzību 60.–70. gados nemanīja. Varbūt nākotnē dziļākie pētījumi Maskavas arhīvos arī kaut ko konstatēs. Bija zināms, ka 70. gadu beigās institūta direktora vietnieks Anatolijs Bīrons devās uz Maskavu, kur demonstrēja institūta zinātnisko produkciju, un 80. gados jau jaunais direktors Vincents Karaļuns brauca atskaitīties par institūta darbu. Te var atzīmēt, ka LKP CK uzticējās un paļāvās uz institūta direktoru Aleksandra Drīzuļa un Valentīna Šteinberga prasmi nepieļaut "politiskās kļūdas" institūta darbībā. Institūta direktoru Kārli Strazdiņu par atteikšanos virzīt Arvidu Pelši ZA akadēmiķos (viņš bija ZA korespondētājloceklis) 1963. gadā atbrīvoja no direktora amata un no ZA Sabiedrisko zinātņu nodaļas akadēmiķa sekretāra posteņa.

1963.–1970. gadā institūta direktors bija Aleksandrs Drīzulis, bet no 1970. gada akadēmiķis Valentīns Šteinbergs.

Pētnieku darbu apgrūtināja arī tas, ka Vēstures institūts atalgojuma ziņā bija ieskaitīts II kategorijā un darbinieku algas bija daudz mazākas nekā pārējiem Zinātņu akadēmijas institūtiem, kas skaitījās I kategorijā.

Šis apstāklis apgrūtināja kvalificētu kadru piesaistīšanu un noveda pie tā, ka daudzi kvalificēti institūta darbinieki (Jurijs Ņetjossins, Vilnis Pāvulāns, Ilga Grasmane u.c.) pārgāja darbā uz augstskolām, kur atalgojums bija ievērojami lielāks. Lielas grūtības zinātniskajā darbā, īpaši 20. gs. pētniecībā, sagādāja aizliegums izmantot daudzus arhīva fondus, sevišķi pēc 1973. gadā izdotajiem noteikumiem. Ja arī kādam pētniekam ar milzīgām grūtībām izdevās tikt pie šiem "slepenajiem" fondiem, tad viņa veiktie izraksti, vairākkārt cenzēti un arī iešņorēti speciālajās burtniecās, nonāca nevis zinātnieka, bet gan

akadēmijas pirmās (slepenās) daļas rīcībā, kurai bija savi noteikumi. Jāatzīmē, ka pie Partijas arhīva materiāliem pielaida tikai partijas biedrus un arī tur pastāvēja izmantoto materiālu cenzēšana.

Mūsdienās jaunajiem vēsturniekiem var rasties neizpratne par daudzu svarīgu materiālu neizmantošanu pētniecības darbā. Šeit ir jāpaskaidro, ka pastāvēja stingri cenzūras ierobežojumi (ne tikai rakstītie), kurus apiet bija pilnīgi neiespējami. To autors var apgalvot no personiskās pieredzes. Diemžēl šie cenzūras noteikumi, kas attiecas uz vēsturi, līdz šai dienai vēl nav publicēti.

Jāatzīmē arī, ka Latvijas Republikas laikā izdotās vēstures literatūras izmantošana bija ierobežota, bet latviešu trimdas izdevumi un atsaukšanās uz tiem bija stingri aizliegta. Ar tiem iepazīties varēja dažkārt tikai Maskavas bibliotēkās. Bet, neskatoties uz šiem nelabvēlīgajiem apstākļiem, pētniecības darbs neapstājās. Tika aizstāvētas apmēram 30 doktora un kandidāta disertācijas, regulāri Rīgā notika konferences, arī Baltijas republikāniskās un Vissavienības, tika publicētas konferenču tēzes. Notika arī zinātniskas diskusijas, piemēram, par Heinriha Stroda grāmatu "Lauksaimniecība Latvijā pārejas periodā no feodālisma uz kapitālismu", par Latvijas zemniecības diferenciāciju 20. gs. sākumā, par 1940. gada notikumiem Baltijā. Pastāvēja cieši sakari Baltijas vēsturnieku starpā: konferences, diskusijas, arī regulāri triju vēstures institūtu darbinieku salidojumi.

60. gados un it sevišķi 70. gados, kaut arī epizodiski un reti, tomēr sāka veidoties institūta starptautiskie sakari, arī ar latviešu trimdas vēsturniekiem (Uldi Ģērmani, Edgaru Andersonu, Andrievu Ezerģaili).

Institūta zinātnieki paveica arī zināmu darbu historiogrāfijā (V. Dorošenko un A. Birona divas grāmatas), izdeva divas institūta darbinieku darbu bibliogrāfijas (1973, 1979) un 1976. gadā pat institūta īsu vēsturi.

1967. gadā izveidoto akadēmiķa Jāņa Zuša prēmiju 1970. gadā saņēma Austra Mieriņa, bet 1972. gadā – Melita Svarāne un līdz 80. gadiem vēl trīs pētnieki (tostarp divi no institūta).

Institūta iekšējā struktūrā lielas izmaiņas nenotika. Bez jau pieminētās Jauno un jaunāko laiku vēstures sektora sadalīšanas var atzīmēt, ka 1964. gadā tika izveidots apvienotais Arheologu un etnogrāfijas sektors (vadītājs Heinrihs Strods), bet 1971. gadā šo sektoru atkal sadalīja Arheologu sektorā (vadītājs Ēvalds Mugurēvičs) un Etnogrāfijas sektorā (vadītājs Saulvedis Cimermanis).

No 1963. gada institūta sastāvā ietilpa arī Filozofijas un socioloģijas sektors, kuru no 1963. līdz 1966. gadam vadīja Pēteris Laizāns, bet no 1966. līdz 1971. gadam Pāvels Koķis. 70. gadu sākumā no šī sektora izdalīja darbinieku grupu un izveidoja Mūsdienu buržuāziskās ideoloģijas kritikas sektoru (vadītājs Jānis Vējš).

Apskatāmajā periodā (60.–70. gados) institūts un tā darbinieki izdeva 12 apkopojošus darbus (t.sk. arī “Latvijas PSR arheoloģija” un “Latviešu etnogrāfija”), 56 monogrāfijas, 37 rakstu krājumus (t.sk. arī 12 rakstu krājumus “Arheoloģija un etnogrāfija”), 12 dokumentu krājumus, 2 atmiņu krājumus, 24 zinātniski populāras grāmatas. Publicēja arī simtiem zinātnisko un zinātniski populāro rakstu, tāpat rakstus Rīgas, Maskavas, Kijevas izdotajās enciklopēdijās.

Kādas bija institūta galvenās pētniecības problēmas?

Feodālisma, t.i., Latvijas viduslaiku vēstures sektors darbojās akadēmiķa Jāņa Zuša, bet no 1962. gada Teodora Zeida vadībā. Tā pētniecības galvenais virziens bija Latvijas agrārā vēsture (Vasiļijs Dorošenko, Heinrihs Strods, Melita Svarāne, Dzidra Liepiņa, Marta Āboliņa), bet vēlāk arī tirdzniecības (Vasiļijs Dorošenko, Ilga Grasmāne, Vilnis Pāvulāns, Velta Pāvulāne), kā arī amatniecības vēsture (Ārija Zeida). Šajās jomās bija gūti atzīstami panākumi, tāpat jāatzīmē, ka plašu Latvijas sabiedrības uzmanību izpelnījās 1978. gadā izdotais darbs “Feodālā Rīga”, kurš iznāca 10 000 eksemplāru metienā un kuru pat čigāni sāka pārdot kā deficīta mantu. Lai gan bija paveikts liels darbs, tomēr netika izdots kolektīvais darbs par Latvijas tautsaimniecības vēsturi viduslaikos, jo jau 70. gados institūtam bija jāstājas pie Johana Kristofa Broces darbu izdošanas sagatavošanas. Gandrīz pilnīgi novārtā bija atstāta kultūras norišu pētniecība viduslaikos un pilnīgi neizskaidrojami, kāpēc netika veikti pētījumi par 13. gs. Baltijas tautu brīvības cīņām.

Kapitālisma vēstures sektors (līdz 1964. gadam Jauno un jaunāko laiku vēstures sektors) akadēmiķa Jāņa Krastiņa vadībā pētīja Latvijas vēsturi no 1861. līdz 1920. gadam. Tā darbībā iezīmējās divi galvenie virzieni – ekonomiskās attīstības pētniecība un 20. gs. sākuma politiskā vēsture. Ja runājam par ekonomikas pētniecību, tad nozīmīgākais devums bija divi sējumi par Latvijas ekonomisko vēsturi, turklāt 2. sējums (1900–1917) saņēma Latvijas PSR Valsts prēmiju, lai gan pirmais sējums (1860–1900) bija daudz rūpīgāk un precīzāk izstrādāts.

Sektora darbinieki pētīja gan agrārās vēstures problēmas (Mihails Kozins, Lida Balevica, Austrā Mieraņa, Jānis Babris), gan rūpniecības un strādnieku vēsturi (Jurijs Ņetjosins, Jānis Bērziņš, Banga Vilka), arī komunālo politiku Rīgā (Dzidra Ozoliņa). Otrais virziens saistījās gan ar 1905. gada revolūcijas notikumu pētniecību (Jānis Krastiņš, Jānis Babris, Jānis Ruberts), gan ar 1917. gada norisēm Latvijā (Aleksandrs Drīzulis, Regīna Greitjāne), V. Ļeņina sakariem ar Latviju (Aleksandrs Drīzulis). Nozīmīgākais devums Latvijas vēsturei bija “Latviešu strēlnieku vēsture” – pirmais un pagaidām vienīgais apkopojošais darbs Jāņa Krastiņa redakcijā, kurš iznāca latviešu un krievu valodā (1970, 1972) un par ko autoru kolektīvs saņēma

Latvijas PSR Valsts prēmiju. Nozīmīgus darbus par latviešu strēlnieku vēsturi publicēja arī Valdis Bērziņš, Teodors Draudiņš, Auseklis Spreslis, Emma Andersone. Var atzīmēt, ka sektorā sāka pētīt arī Latvijas politisko cīņu vēsturi 20. gs. sākumā (Indulis Ronis), plašus historiogrāfiskus pētījumus veica Anatolijs Bīrons. Kapitālisma un daļēji arī feodālisma sektora darbiniekiem var pārnest, ka nebija pat plānots darbs, kas turpinātu Jāņa Zuša kapitālo darbu “Baltijas jautājums XVIII gadsimtā”. Ne toreiz un arī vēl mūsdienās nav sagatavots darbs par Krievijas carisma politiku Latvijā (arī Baltijā) 19. gs., par tās ekonomiskiem, politiskiem un arī militāriem aspektiem.

Kā kauna traips sektora vēsturē jāvērtē rakstu krājuma “Par jaunlatviešu kustības idealizāciju” publicēšana 1960. gadā krievu valodā, kas turpināja 1958. gada pavasarī notikušās asās diskusijas par Georga Libermana grāmatu “Jaunlatvieši”, aizstāvot sabiedrībā negatīvi uzņemto konservatīvo viedokli par šo darbu un līdz ar to arī par jaunlatviešu kustību. Šo viedokli aizstāvēja Kārlis Strazdiņš un Jānis Krastiņš, un tas nekalpoja institūta popularitātei Latvijas inteliģences aprindās.

Padomju sabiedrības vēstures sektors (vadītājs Vasilijš Savčenko) tika izveidots 1964. gadā. Tā pamatu veidoja grupa, kas pētīja II pasaules kara notikumus Latvijā (Vasilijš Savčenko, Edgars Blūmfelds, Jānis Dzintars, Velta Kalnača, Aurora Ūdre, Ēriks Žagars), ar kuru cieši sadarbojās akadēmiķis Vilis Samsons. Jau 1966. gadā tika izdota kolektīvā monogrāfija V. Samsona redakcijā “Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945)”, kas saņēma Latvijas PSR Valsts prēmiju. 1970. gadā, ievērojami papildināta, tā tika izdota arī krievu valodā (atbildīgais redaktors A. Drīzulis).

Līdzīgi darbi iznāca arī citās PSRS republikās, bet tikai divās (Latvijā un Igaunijā) šo izdevumu virsrakstā bija ietverts republikas pamattautas nosaukums. Jāatzīmē, ka Padomju Savienībā ar II pasaules karu saistīto jautājumu pētniecība bija uzdots nevis akadēmiskiem vēstures institūtiem, bet gan partijas vēstures republikāniskiem institūtiem.

Arī pēc šī kolektīvā darba izdošanas pētījumi par II pasaules kara notikumiem turpinājās. Vislielākie nopelni šeit bija V. Samsonam, kas publicēja vairākas grāmatas par sarkano partizānu darbību, un V. Savčenko, kas rakstīja par Sarkanās armijas latviešu vienībām un Liepājas aizstāvēšanu 1941. gadā.

Pēckara vēstures pētīšana sadūrās ar nopietnām grūtībām gan kvalificētu kadru, gan arī pētījumu problēmu dēļ. Tā ilgus gadus gan institūtā, gan arī republikā nevarēja atrast vēsturnieku, kas pētītu lauku kolektīvizācijas norisi. Visiem vēl atmiņā bija traģiskie notikumi, kas saistījās ar kolektīvizāciju (deportācija, kolhozu piespiedu organizēšana, smagie darba apstākļi un izpeļņa laukos).

70. gados, piesaistot jaunus darbiniekus, sektora pētīto jautājumu loks paplašinājās, parādījās pirmās publikācijas par lauksaimniecības problēmām (Vilnis Albiņš, Astra Golovčika, Andrejs Krastiņš), par strādnieku vēsturi un rūpniecību (Olga Krēgere, Irēne Šneidere, Inese Lase), par kultūras, izglītības problēmām un starprepublikāniskiem sakariem (Dzintra Viksna, Ināra Sprūde, Ināra Bērziņa, Ilga Tože, Mirdza Lendiņa).

Jāatzīmē, ka T. Vilciņam, kam ir lieli nopelni socioloģijas laukā un zinātnes vēsturē, neizdevās panākt plašu atbalstu matemātisko metožu izmantošanai vēstures pētījumos. Jau pēdējo divdesmit gadu pētījumi Latvijā, gan arī pasaules vēsturiskās literatūras pieredze parādīja, ka vēstures (Klio – vēstures dieviete) mūzas māsas ir literatūra, žurnālistika un ekonomika, bet ne matemātika.

Tāpat ar neveiksmi beidzās mēģinājums izveidot t.s. kontrpropagandas grupu (Jānis Dzintars, I. Kalniņš, Mirdza Lendiņa) trimdas pētnieku darbu “atmaskošanai”. Padomju sabiedrības vēstures sektora pētnieki 70. gados sāka darbu pie Latvijas strādnieku vēstures, kas tika publicēta 80. gados.

Kritiski vērtējot sektora darbinieku pētījumus, jāatzīmē tomēr, ka viņu darbi deva iespēju Vēstures institūtam sekmīgi darboties.

Arī LKP CK ideoloģiskās dzīves vadītāji nebūt nebija ieinteresēti nopietnu zinātnisko pētījumu veikšanā par pēckara gadiem. Viņus interesēja tikai kārtējo PSKP kongresu un CK lēmumu popularizācija. Latvijas nopietnākiem vēsturniekiem lielu ļaunumu nodarīja arī tas, ka daudzi augstskolu sabiedrisko zinātņu pasniedzēji, kuriem bija vēstures zinātņu kandidāta grāds, presē publicēja rakstus, kas propagandēja PSKP politikas aktuālās problēmas, kas bija tālu no realitātes un kas netieši kompromitēja visus vēsturniekus.

Latvijas vēstures institūta paveiktais darbs būtu dziļi jāpēta, un tā vēstures uzrakstīšana vēl ir priekšā. Bet var atzīmēt, ka pēdējos gados parādās arī negatīvā “pieredze”, sevišķi Latvijas Universitātes vēstures doktorantu pētījumos – ignorēt agrākos pētījumus, uzdodot savus darbus par jaunatklājumiem vēsturē.

Katra latviešu vēsturnieku paaudze jau no 19. gs. ir ielikusi savus ķieģeļus lielajā celtnē, ko mēs saucam par Latvijas vēsturi. Tie ir dažādi – labi un slikti, bet visi prasa objektīvu vērtējumu.

Ēriks Jēkabsons

STĀVOKLIS ZIEMEĻLATVIJĀ 1919. GADA SĀKUMĀ: VALKAS LATVIEŠU SABIEDRISKĀ DARBINIEKA OTO HASMAŅA LIECĪBA

Kopš viduslaikiem tagadējā Ziemeļvidzeme un Dienvidigaunija atradās vienotu administratīvu veidojumu robežās, kā rezultātā šeit bija novērojama iedzīvotāju – latviešu un igauņu etniskā sajaukšanās, kas 20. gadsimtā, Latvijai un Igaunijai kļūstot par neatkarīgām valstīm, izraisījis zināmas teritoriālas nesaskaņas un pat strīdus. Galvenokārt tie skāra apgabala nozīmīgāko centru – Valku un apkārtējos pagastus. Pašā Valkas pilsētā pirms Pirmā pasaules kara latviešu iedzīvotāji bija nelielā pārsvarā, taču igauņu varas iestāžu veiktajā iedzīvotāju reģistrācijā 1919. gada 1. augustā fiksēti 7705 igauņi, 6560 latvieši, 784 ebreji, 481 krievs, 337 vācieši un 310 citu tautību pārstāvji. Igauņiem pilsētā piederēja vairāk nekustamo īpašumu nekā latviešiem (attiecībā 5:3), tomēr Lugažu un Putraskalna priekšpilsētas bija latviskas (pirmajā – 1372 latvieši un 326 igauņi, otrajā – 256 latvieši un 148 igauņi), savukārt Purakulas priekšpilsēta – izteikti igauņiska. Latviešu apdzīvotas teritorijas atradās arī tagadējā Igaunijas teritorijā un otrādi, piemēram, igauņi apdzīvoja Liellugažu muižas apkārtni, strīdīga bija Veclaicenes pagasta piederība, kur igauņi veidoja pavisam nelielu vairākumu, utt. Rezultātā vēlāk Latvijas un Igaunijas robežstrīdu 1920. gada jūlijā atrisināja jaukta robežkomisija Lielbritānijas pārstāvja Džeimsa Simpsona (*Simpson*) vadībā, Valkas pilsētu sadalot divās daļās (ar rezultātu nebija pilnībā apmierināta neviena puse, kas kopumā ir diezgan likumsakarīgi).¹ Stāvokļa nopietnību šajā laikā apliecina arī fakts, ka netika pilnībā izslēgta pat bruņota konflikta iespēja ar igauņiem, no kā 5. jūlijā Latvijas ārlietu ministru Z. Meierovicu brīdināja diplomātiskais pārstāvis Parīzē Oļģerts Grosvalds: “Ja eventuāli ar igauņiem izceltos bruņota sadursme, tad atļaujtos aizrādīt, ka mūsu attiecības ar Sabiedrotajiem, kuras tagad ir labas, tiktu galīgi izpostītas un kopīgā Baltijas tautu lieta no tā ciestu augstākajā mērā. Tādēļ no tādas sadursmes visnotaļ jāizbēg.”²

1918. gada novembrī – pēc Vācijas impērijas sabrukuma Igaunija ieguva reālu neatkarību, un vairāku apstākļu sakritības rezultātā (liela igauņu karavīru skaita atrašanās dzimtenē, Somijas atbalsts u.c.) valdībai un armijas pavēlniecībai izdevās samērā ātri atbrīvot savu teritoriju no igauņu komunistu varas iestādēm, Sarkanās armijas un arī Padomju Latvijas armijas daļām. Tiesa, pirms tam arī igauņi bija spiesti atkāpties no Valkas, kuru viņi no paša sākuma uzskatīja par savu pilsētu (1918. gada 8. decembrī ar Latvijas varas iestāžu piekrišanu “pagaidām” Valkā izvietotās Igaunijas armijas Dienvidaustrumu “vienības” štāba priekšnieks informēja Latvijas Pagaidu valdības vadītāju Kārli Ulmani, ka vācu okupācijas iestādes pieprasījušas igauņiem atstāt Valku un pat “arestējušas” 50 šautenes, tāpēc, ievērojot “kopīgos mērķus”, tika lūgts K. Ulmanim panākt, lai vācieši netraucē igauņu aizsardzības darbību Valkā, – “izskatās, ka vācieši ar nodomu vēlas nodot mūs ar sasietām rokās bolševiku rokās”³). Tajā brīdī tas gan neko nedevis, un vēl nelielajiem igauņu spēkiem bija jāatkāpjas.⁴

Igaunijas armijas vienības jau 1919. gada 14. janvārī atbrīvoja Tartu un drīz pēc tam tuvojās Valkai. Janvāra beigās šeit norisa sīvas igauņu kaujas ar Padomju Latvijas armiju, kura centās noturēties Mehikormas–Rūjienas–Ainažu līnijā un darboties saskaņā ar Padomju Krievijas 7. armiju, kas vienlaikus mēģināja veikt ofensīvu Ziemeļigaunijā. Abi virzieni padomju pusei dažādu apstākļu rezultātā izrādījās neveiksmīgi, igauņi Padomju Latvijas uzbrukumu atsita un pārgāja pretuzbrukumā, bet 26. janvāra vakarā kaujas notika jau pavisam netālu no Valkas. Nākamajās dienās tās turpinājās Valkas ziemeļu pievārtē, apmēram 15–20 grādu salā abām pusēm ciešot smagus zaudējumus. 27.–31. janvārī igauņu spēki atbrīvoja visu Dienvidigauniju un dažus Latvijas pagastus, iegūstot bagātīgas trofejas, 31. janvārī Padomju Latvijas vienības atkāpās no Valkas, kurā nākamajā dienā iegāja Igaunijas armija, tajā pašā dienā ieņemot arī Veravu, bet 4. februārī – Pečorus, kas tai deva iespējas plašāk izmantot savā rīcībā esošos bruņotos vilcienus Pečoru–Valkas līnijā (atbildot uz to, padomju puse nekavējoties sabojāja posmus vēl savā rīcībā esošajās dzelzceļa līnijās no Valkas uz Vecgulbeni un Strenčiem).

12. februārī Igaunijas armija sāka jaunu uzbrukumu Ziemeļvidzemē, un cīņas norisinājās ar mainīgām sekmēm. Igauņu un Igaunijas armijā esošā somu vienība guva panākumus Alūksnes iecirknī, padomju puse sākumā zaudēja, bet tad ar 7. latviešu strēlnieka pulka uzbrukumu atguva Mazsalacu. 21. februārī somiem izdevās ieņemt Alūksni, bet pēc nedēļas – 28. februārī pilsētu atkal ieņēma 6. latviešu padomju strēlnieku pulks. Frontē arvien pamanāmāka bija latviešu strēlnieku daļu karavīru un virsnieku nevēlēšanās karot ar Igaunijas nacionālo armiju.

1919. gada 7. janvārī no Liepājas uz Tallinu kā Latvijas Pagaidu valdības militārais pārstāvis Igaunijā izbrauca kapteinis J. Zemitāns, kurš 20. janvārī panāca Igaunijas puses piekrišanu sešu latviešu pašsargsardzības rotu izveidošanai lielākajās Igaunijas pilsētās (Tallinā, Tartu un Pērnāvā) no tur esošo 19–35 gadus veco latviešu bēgļu un karavīru vidus.⁵ Janvāra beigās Tallinā personiski ieradās Pagaidu valdības vadītājs K. Ulmanis, iegūstot no igauņu puses principiālu piekrišanu latviešu karaspēka vienību izveidei Igaunijas teritorijā. Tālākās sarunas šajā jautājumā veda diplomātiskais pārstāvis J. Ramans un J. Zemitāns, kuri 18. februārī, būdami bez sakariem ar valdību Liepājā (esošās situācijas dēļ vienkārši nepastāvēja sakaru iespējas), parakstīja ar Igaunijas valdību vienošanos, kas paredzēja Igaunijas armijas palīdzību Latvijas teritorijas atbrīvošanā un Latvijas karaspēka izveidi Igaunijas armijas pakļautībā, taču Igaunijā saskaņā ar šo līgumu tika iekļauta Valka, pieci Valkas apriņķa pagasti, divi Valmieras apriņķa pagasti utt. (vēlāk Latvijas Pagaidu valdība atteicās atzīt līgumu par spēkā esošu, atsaucoties uz Latvijas puses parakstītāju pilnvaru trūkumu, kas saprotamu iemeslu dēļ izraisīja Igaunijas puses neapmierinātību un pat sašutumu).⁶

Pirmajos igauņu karaspēka atbrīvotajos Latvijas pagastos (Lodes, Ipiķu, Arakstes, Ņonu, Ternejas, Rūjienas) un Rūjienas pilsētā jau janvārī sāka atjaunoties sabiedriski politiskā darbība. 26. janvārī Ķirbēnos notika pirmā zemnieku sapulce, kurā tika nolemts veidot bruņotas patruļas un nosūtīt tās uz pagastiem. Tāpat tika nolemts aplikt pašiem sevi ar nodokli (trīs rubļi no pūrvietas) par labu jaunveidojamā karaspēka vajadzībām. Savukārt pēc Valkas atbrīvošanas ar vietējo latviešu sabiedrisko darbinieku un igauņu militāro varas iestāžu piekrišanu pilsētā un atbrīvotajā apriņķa daļā februāra beigās tika izsludinātas mobilizācijas, turklāt pirmajā no tām karaspēkā ieskaitīja 60 virsniekus un 1471 karavīru, daudzi no kuriem stājās ierindā ar saviem zirgiem un pat ratiem. Tomēr zināms saspilējums starp latviešu sabiedrību un igauņu varas iestādēm Valkā un citur pastāvēja līdz 1920. gada vasarai un pat pieauga (tas bija saistīts ar abu pušu atšķirīgajām interesēm attiecībā uz pilsētas un apgabala valstiskās piederības noteikšanu).

Mobilizētie tika nosūtīti uz Tartu, kur tika uzsākta apmācība. Sakarā ar karavīru lielo skaitu igauņu puse sākotnēji iecerētā bataljona vietā atļāva dibināt vienu kājnieku pulku, kurš tika nosaukts par 1. Valmieras kājnieku pulku, vienu rezerves bataljonu un vienu artilērijas bateriju.⁷ 28. martā pulks iesaistījās kaujās, sākot uzbrukumu Alūksnes virzienā, sekmīgi turpinot cīņas 31. martā izveidotās Ziemeļlatvijas brigādes sastāvā līdz pat 1919. gada vasarai, kad pēc Cēsu kaujām tika izveidota vienota Latvijas armija.⁸

Oto Hasmanis dzimis 1873. gada 20. augustā Lugažu Lielajā muižā⁹ muižas pārvaldnieka Kārļa un viņa kundzes Emmas, dzimušas Kalniņas, ģimenē, bet vēlāk dzīvojis tēva mājās Lugažu pagasta Ķeizaros. Beidzis Valkas pilsētas skolu, no 1894. gada papildinājis divus gadus kā mācekli praktiskajā lauksaimniecībā, pēc tam – tikpat ilgi – kā muižas pārvaldnieks un spirta dedzinātavas pārzinis Lānemetsas muižā Igaunijā pie tās īpašnieka Kārļa Šmita, bet no 1898. gada bijis pārvaldnieks Indriķim Zilem piederošajā Kerafera muižā Tērbatas (Tartu) apriņķī, no 1904. gada – Aumeisteru, Grundzāles, Zaķu un Mārsnēnu muižā. Pēc 1905. gada revolucionārajiem notikumiem atlaists no amata un 1906. gadā pārcēlies uz dzīvi Lugažu pagasta Lukstiņos (sievastēva saimniecībā), bet no 1908. gada bija Lukstiņu saimnieks. Aktīvi darbojās sabiedriskajā dzīvē, būdams Lugažu pagasta tiesas loceklis, 1910. gadā ievēlēts par Valkas lauksaimniecības biedrības priekšsēdētāju, vietējās pašvaldības vēlēšanās bija Valkas latviešu vēlēšanu komitejas priekšsēdētājs, bija arī Lugažu luterāņu draudzes konventa loceklis. Pirmā pasaules kara laikā piedalījies Latviešu Sarkanā Krusta Valkas komitejas izveidošanā, bija tās priekšsēdētājs, darbojās arī Valkas apriņķa Karaklausības komisijā. Tāpat viņš bija zemnieku pārstāvis Valkas un Cēsu apriņķa meža materiālu vērtēšanas komisijā un no 1915. gada – vietējās Valkas latviešu strēlnieku organizācijas komitejas priekšsēdētājs. Sabiedrisko darbību nepārtrauca arī 1918. gadā, kad Valku un visu Vidzemi ieņēma vācu karaspēks – okupācijas laikā darbojās par skolas padomes locekli Valkā.

1919. gada februārī ievēlēts par Valkas apriņķa Zemes padomes priekšsēdētāju, atjaunojis pagasta vecākā posteni. Piedalījies Latvijas Pagaidu valdības bruņoto spēku organizēšanā un parakstījis pirmo mobilizācijas pavēli Ziemeļlatvijā. No 1919. gada 19. aprīļa O. Hasmanis bijis Valkas apriņķa priekšnieka v.i. un organizējis policijas darbību. 1919. gada jūlijā–1920. gada decembrī strādājis par Valkas apriņķa priekšnieka I iecirkņa palīgu. 1920. gada decembrī (ievēlēts pirms tam igauņu karaspēka ieņemtajā Ziemeļlatvijā notikušajās papildu vēlēšanās) – 1922. gada novembrī bijis Satversmes sapulces loceklis no Latviešu zemnieku savienības, Kara lietu komisijas priekšsēdētājs. No 1924. gada decembra Lugažu pagasta padomes priekšsēdētājs (1927. gada jūnijā–1928. gada martā pagasta valdes priekšsēdētājs). 1925. gadā kandidējis uz konsula amatu Igaunijas Valkā (Valgā). No 1926. gada jūnija bijis arī Valkas apriņķa pašvaldības likvidācijas valdes loceklis, 1928. gada martā–1931. gada martā – Valkas apriņķa valdes loceklis. Turpinājis aktīvi darboties vietējā sabiedriskajā dzīvē un bijis Latvijas pirmās zirga pases autors. No 1927. gada arī 7. Valkas aizsargu pulka saimniecības priekšnieks (no 1930. gada – vada komandieris, 1932.–1935. gadā – pulka tieslietu darbvedis). Tika ievēlēts par Ziemeļlatvijas atbrīvotāju biedrības

“Ziemeļnieki” un organizācijas “Latvijas Vanagi” Valkas nodaļas goda biedru. Bijis arī Valkas krājaizdevu sabiedrības padomes priekšsēdētāja biedrs un atvaļināto karavīru biedrības “Ziemeļnieki” padomes priekšsēdētājs. Aktīvi darbojies Latvijas–Igaunijas tuvināšanās biedrībā. No 1930. gada jūnija, neraugoties uz Igaunijas Ārlietu ministrijas pretestību, O. Hasmanis bija Latvijas konsuls Igaunijas Valkā (Valgā). 1940. gada februārī atbrīvots no amata maksimālā vecuma dēļ un dzīvojis Lugažu pagasta Ķeizaros. Apbalvots ar Latvijas Triju Zvaigžņu ordeņa III un V šķiru, kā arī Igaunijas skautu organizācijas “Svastikas” nozīmi.

Padomju okupācijas laikā 1941. gada 14. jūnijā apcietināts un izvests uz Sverdlovskas apgabala soda noietnēm, kur necilvēciskos apstākļos miris jau pēc diviem mēnešiem – 14. augustā. Vienlaikus 1941. gada 14. jūnijā no Ķeizariem tika izsūtīta viņa kundze Ella Emīlija, dzimusi Asmane (dz. 1883. gadā), ar kuru O. Hasmani saistīja laulības saites kopš 1902. gada (1948. gadā atbrīvota no izsūtījuma), turpat Ķeizaros arestēts brālis Rūdolfis (miris soda noietnēs Sverdlovskas apgabalā 1942. gadā), izsūtīta arī brāļasieva un divi bērni. Paša Oto Hasmaņa bērni – Marta (1903–1977), Herta (dz. 1906. gadā), Kārlis (dz. 1908. gadā) un Viola Margareta (dz. 1922. gadā) – izsūtīti netika, jo Ķeizaros vairs nedzīvoja.¹⁰

Latvijas Valsts vēstures arhīva Kara vēstures komisijas fondā glabātās, 1928. gadā tapušās Oto Hasmaņa atmiņas¹¹ sniedz būtisku ieskatu situācijā Ziemeļlatvijā 1919. gada sākumā, kad šajā reģionā sadūrās un savstarpēji mijiedarbojās vairāku valstu, politisko grupējumu un tautību intereses. Dokumentam ir zināma nozīme gan novadpētniecībā, gan kopumā Latvijas Neatkarības kara, kā arī Igaunijas un pat Somijas attiecīgā laika posma vēsturē. Aprakstītie notikumi raksturo gan vispārējo situāciju tikko atbrīvotajās teritorijās, latviešu sabiedrības patriotismu un darbību, attiecības ar Igaunijas varas iestādēm, kā arī latviešu bruņoto spēku izveides sākumu šajā apgabalā u.c. Atmiņu vērtību paaugstina apstākļi, ka O. Hasmanis bija tiešs aprakstīto, Latvijas Neatkarības kara vēsturē svarīgo notikumu un procesu aculiecinieks un līdzdalībnieks.

Satversmes sapulces locekļa Oto Hasmaņa atmiņas par brīvības kustību Ziemeļlatvijā 1919. gada sākumā

Igauni ar somiem Valku ieņēma 1919. gada 1. februārī. Ziņa par Valkas ieņemšanu pienāca Ķellēs, mana brāļa Ādolfa¹² mājās (Kāģeru pag.¹³), tanī pašā vakarā. 3. februārī no rīta braucu no Ķellēm pa šoseju uz Valku. Pie Žuldiņu pārbraucamās vietas uz dzelzceļa līnijas satiku trīs lielinieku izlūkus, bet pie Kāģeru pagasta Čakšu mājām kalniņā satikos ar 6 somu izlūkiem un 1 virsnieku. Somu virsnieks prata vāciski un atļāva man uz Valku braukt. Ceļā redzēju vairākus somus, kuri gāja

visi līnijā uz priekšu, bez kaujas. Jo lielinieki aizgāja pirms trim dienām pāri Gaujā pie Lipšu (tilta) pasta. Iebraucis Valkā, devos pie igauņu komandanta. Pēdējais atradās jaunbūvētās vācu krājkases telpās. Tanī naktī pāri Valkai igauņi ar somiem ar tālšāvēju artilēriju apšāudīja lieliniekus pāri Sedas upei pie Gulbju kroga, Gulbju pasta, Smilgu un Purgaiļu mājām. Otrā dienā dabūju no komandanta atļauju braukt uz savām lauku mājām Lukstiņiem, 5 v[erstis] no Valkas, kur atradu priekšā igauņu 3. kājnieku pulka štābu, ar 6 virsniekiem un pulka komandieri,¹⁴ kapitanu¹⁵ Kruus¹⁶, 40 igauņu šķūtniekiem¹⁷ – kareivjiem. Otrā dienā novēroju, ka šķūtnieki ņem bez atļaujas sienu, maizi un kartupeļus. Apjautājos pie viņiem, kā tas nāk, ka viņi to dara. Uz to viņi man paskaidroja, ka viņi jau 5 nedēļas, kamēr prom no mājām, un produktus pievest nevarot, jo kauja ejot uz priekšu, – pulka komandieris kapitans Kruus man augšā teikto apstiprināja. Es viņam jautāju, kā būtu, ja viņam piegādātu latviešus kā šķūtniekus. Atbilde sekoja, ka viņam esot viena alga, kas viņam kara piederumus ved, – latvieši vai igauņi. Pēc tādas vienošanās devos pie Lugažu pagasta vecākā Pauļa Indusa Smēķu mājā. Kad viņam izstāstīju lietas apstākļus un piedāvāju viņam atkal uzņemties pagasta vecākā amatu, Paulis Induss tam piekrita, un tad mēs abi nobraucām uz pagasta namu. Lugažu pagasta nams bija no lieliniekiem galīgi izpostīts: naudas skapis gulēja tiesas zālē uz grīdas, ar uzlauztām durvīm, krēsli salauzti, arhivs izputināts. Pagasta namā atradām priekšā rakstvedi I. Melderi. Uz ātru roku visi trīs apspriedām, ko darīt. Nolēmām sasaukt 40 šķūtniekus no Lugažu pagasta un uzdot tiem ierasties pēc divām dienām pie 3. igauņu kājnieku pulka Lukstiņos – šķūtīs. Noteiktā dienā šķūtnieki bija klāt – un igauņus atlaida mājās, kuri par to bija laimīgi.

Lugažu pagasta vecākajam P. Indusam daudz nopelnu pie Ziemeļlatvijas brīvības kustības ar viņa noteiktību un patriotisko rīcību.

Pēc tam es aizbraucu uz Valku un nodibināju ar Valkas sabiedriskiem darbiniekiem kontaktu. No karavīriem satiku savu brāli¹⁸ Viktoru Hasmani,¹⁹ tagad 8. Daugavpils kājnieku pulka bataljona komandieris, no privātiem – dakteri J. Lībieti,²⁰ tagad Valkas aprīnča ārsts, direktoru J. Stipro²¹ (tag. 2. Rīgas pilsētas vidusskolas direktors), skolotājus J. Bricmani²² un E. Nagobadu²³ ect. Dabūju dzirdēt, ka Valkas pilsoņi stipri uztraukti, ka igauņi rīkojas patvarīgi, nepielaiž latviešus pie pilsētas pārvaldīšanas darbiem un ka mums valdības priekštāvja nav. Visi kopā aizgājām uz pilsētas valdi pie igauņu priekštāvjiem, kuri bija sabraukuši no Tērbatas un Tallinas. Sēde bija diezgan vētraina, beidzot igauņi sāka uzklaut mūsu balsis. Pēc visa latviešu stāvoklis tomēr uzlabojās, lai gan igauņi raudzījās uz mums ar Argosa²⁴ acīm, ka mēs tikai varu nesagrābjam savās rokās.

Kādā dienā, datuma neatceros, lasīju igauņu laikrakstā "Postimees'ā"²⁵, ka Latvijas Pagaidu valdības priekštāvji esot iebraukuši

Rūjienā. Ļoti vēlējos viņus satikt un ar viņiem aprunāties, ko darīt. Tanī laikā augstākā vara Valkā piederēja somu brīvprātīgo komandierim oberstam Kalm'am²⁶, kas bija apmeties igauņu biedrībā "Sāde". Nogāju pie viņa un stādījos priekšā, ka esmu latvietis un gribu braukt uz Rūjienu, un lūdzu to, lai dod man atļauju braukšanai uz turieni. Obersts²⁷ Kalms bija vidēja auguma slaiks cilvēks ar gaiši zilām acīm un zeltainiem matiem, dzīvs un kustīgs. Kad es viņu lūdzu nākt palīgā latviešiem atbrīvojot zemi no lieliniekiem, no Valkas līdz Rīgai, ar saviem somu brīvprātīgajiem, viņš bija uz vietas ar to mierā. Tikai, kad prasīju, ko viņš par to grib, tas atbildēja, ka naudu gan ne, bet lai es latviešu vārdā parakstu līgumu par latviešu-igauņu robežu. Tā kā man gan robežas bij zināmas un viņam turpretim tās svešas, tad viņš mani lūdza uzgaidīt, jo viņš neesot politiķis, bet gan karavadonis, viņš pārrunāšot ar vienu somu maģisteru²⁸, kas viņam esot līdz, un tas man tad robežas līniju parādīšot, un, ja es būšot ar mieru līgumu parakstīt, tad viņš došot rīt saviem somu brīvprātīgiem pavēli iesākt kauju ar lieliniekiem un apsoties divu nedēļu laikā ieņemt Valmieru, Cēsis un Rīgu. Pēc kādām minūtēm 20 obersts Kalms ieradās atkal kabinetā un aicināja mani viņam sekot. Otrā kabinetā sēdēja kāds soms vilkādas kažokā; viņam priekšā uz galda gulēja izplesta karte, visgarām gar Latvijas un Igaunijas robežu. Iesākām sarunas, bet somam tā lieta bija jau skaidra, un viņš mums rādīja ar sarkanu zīmuli novilkto robežu, kura iesākās no jūras, pa Salacas upi līdz Burtnieku ezeram, no ezera līdz Sedas upes ietekai, tad pa Sedas upi līdz Rīgas lielceļam pie Vēžukroga Sedas tilta, no turienes bija novilkta taisna līnija uz Gauju pie Zīleskroga, tālāk pa Gauju un pa vecām administratīvām robežām. Kad redzēju, ka viņš prasa no Latvijas teritorijas tik daudz par atbrīvošanu līdz Rīgai un uz atlīdzību naudā neiegāja, atteicos piekrist tādām līgumam, jo nevarēju nest atbildību bez attiecīgām pilnvarām. Pa to starpu Kalms izgāja koridorā un satikās ar igauņu tirgotāju Lehepū, kas viņam pateica, kas es esmu. Tad obersts Kalms atgriezās un man konkrēti prasīja, vai es parakstīšu līgumu. Uz to es viņam atbildēju, ka neesmu pilnvarots no valdības. Kalms man pateica: "Jums, latviešiem, nav valdības – tautas karo, un tautas priekšstāvji paraksta, ar to arī pietiek." Tālākā sarunā viņš man pastāstīja, ka kāds vietējais igauņis viņam teicis, ka es esot vairāku biedrību priekšnieks un ka viņam pietiekot ar manu parakstu. Viņš savu uzdevumu veikšot divu nedēļu laikā, un latvieši tad varēšot paši nostāties uz savām kājām. Bet es kategoriski atteicos šādu līgumu parakstīt. Ja viņš prasītu naudu, tad es par to vēl varētu runāt, bet par zemi – nekad. Tie kungi bija pārsteigti un uzbudināti, bet ko lai dara. Kad sarunas izbeidzās bez rezultātiem, tad lūdzu viņa atļauju braukt uz Rūjienu pie [Latvijas] Pagaidu valdības priekšstāvjiem; to viņš man arī deva. Otrā dienā taisījās ceļā uz Rūjienu. Fronte vēl

nebija nodibinājusies, un ar zirgu bija riskanti braukt. Devos uz tā saukto Valkas II staciju. Tur sastapu kādu inteligenta izskata kungu, kas teica, ka bruņotais vilciens tūlīt braukšot uz Rūjienu. Tad stādījos igauņu bruņotā vilciena komandierim priekšā un lūdzu viņa pretimnākšanu mani kā latviešu priekšstāvi novest uz Rūjienu pie Latvijas Pagaidu valdības priekšstāvjiem. Komandieris laipni tam piekrita. Ap plkst. 10 vakarā ieradāmie Rūjienu. Rūjienu stacijā prasīju pēc stacijas komandanta; mani aizveda 1. klases vagonā pie kapitana Tallo²⁹. Kapitanam Tallo uzrādīju dokumentus, un viņš nekavējoties izrakstīja orderi uz "Aleksandra" viesnīcu. "Aleksandra" viesnīcas īpašnieks man paskaidroja, ka "Postimees" esot nepareizi informēts, jo neviena L[atvijas] P[agaidu] V[aldības] locekļa šeit neesot, bet tikai esot atgriezušies daži latviešu bēgļi – rūjienieši. Starp tiem minēja Rūjienu privātdoktoru Grīnvaldu³⁰. Izrādījās, ka mans brauciens bijis veltīgs. Otrā dienā devos mājup.

Valkas igauņu komandants izsludināja pavēli, lai 13. februārī 1919. g. plkst. 10 no rīta ierodoties pie viņa komandantūrā visi Kereńska³¹ laikā vēlētie Valkas apriņķa zemes padomes³² locekļi un to kandidāti. Tā kā es skaitījos Valkas apriņķa zemes padomes kandidāts, tad nosacītā laikā ierados. No ievēlētiem bija skolotāji Ernests Nagobads un Kārlis Gulbis³³ (tagad 2. Saeimas deputāts, sociāldemokrātu frakcijas loceklis) un Oto Hasmanis, kā kandidāts, ieradušies, kā arī 7 pagasta vecākie no atbrīvotiem Valkas apriņķa pagastiem. Mums lika priekšā konstruēt Zemes padomi un Zemes padomes valdi.

Sākumā Kārlis Gulbis atteicās ar mums kopā strādāt, jo viņš neatzīstot tādu Zemes padomi, nedz arī viņas valdi, – paņēma cepuri un aizgāja. Turpat uz vietas no klātesošām personām sastādījās Zemes padomes valde – no Ernesta Nagobada, Oto Hasmana un Paula Indusa. Pārējie pagasta vecākie palika padomē. Komandants ritmeistars³⁴ Kornels³⁵ ierādīja mums Valkas apriņķa priekšnieka bijušās kancelejas telpas Rīgas ielā Nr. 9 un izsniedza 2000 igauņu markas kā avansu kancelejas noorganizēšanai. Tā radās centrs, kur latviešiem sanākt. Pirmās dienas pagāja ar telpu tīrīšanu. Par grāmatvedi pieņēmām Ādolfu Strenu, iegādājām vajadzīgās grāmatas, spalvas, tinti etc. Ierosināju jautājumu par mobilizācijas izsludināšanu, bet tam neviens nepiekrita. 15. februārī 1919. g. runāju par šo lietu ar igauņu komandantu ritmeistaru Kornelu un viņam prasīju, ko viņš teiktu, ja latvieši izsludinātu mobilizāciju. Viņa atbilde skanēja: "Tik cik man ir zināms, ja jūs latvieši nekā nedarīsiet, tad mēs igauņi iesauksim arī latviešus un liksim savā armijā – un jums nekā nebūs." Sākām nopietnāki pārdomāt, ko un kā darīt. Tanī pašā dienā izsūtīju uzaicinājumu visu sabiedrisko organizāciju priekšstāvjiem ierasties rītā, 16. februārī, plkst. 11 no rīta. Apspriešanās nāca ierosinājums par mobilizāciju un par latviešu karaspēka nodibināšanu. Sacēlās sīvas debātes. Sēde vilkās

līdz vakaram, un pie galīga konkrēta lēmuma netikām. Kad neviens no klātesošiem mobilizācijas pavēli negribēja parakstīt, tad ņēmu spalvu un parakstīju pavēli viens pats.³⁶

18. februārī 1919. g. plkst. 10 no rīta sākās pirmā mobilizācijas diena.

Tanī pat naktī izsūtīju pavēli uz tuvākiem pagastiem, bet pilsētā otrā rītā plkst. 6 no rīta to liku izlīmēt redzamās vietās. Ar 1. pavēli tika saukti virsnieki, apakšvirsnieki, medicīnas un veterinārfeldšeri uz reģistrēšanos. 1919. g. 18. februārī Zemes padomes kancelejā bij sapulcējies prāvāks skaits (ap 100) jaunu cilvēku, kuriem paskaidroju sasaukšanas iemeslu. Tai pašā dienā tos ieskaitīja kā kadru nākošām mobilizācijām. Otrā mobilizācija tika izsludināta 20. februārī.

Kad uz mobilizāciju iesauca virsniekus, tad neviens neuzbudinājās, bet, kad uz cīņu sauca visus pilsoņus,³⁷ tad uzbudinājums un spriedelēšana bija liela – iet vai neiet. Ierašanās bija diezgan dzīva. Mobilizācijas telpas bija pārpildītas; iesaucamie drūzmējās pie kādiem 12 galdiem, pie kuriem notika reģistrācija. Mobilizācijas darbi notika sekojoši: mobilizētiem bija jāizgērbjas, bet visi stomījās, neviens negribēja pirmais izgērbties. Tā uzreiz caur visu pūli izspraucās Kārlis Jāņa d. Kripe³⁸, pienāca pie galda un teica man kā komisijas priekšsēdētājam: “Ņemat mani, es esmu vesels. Noģērbties es negribu, jo esmu 9 gadus karojis, arī brīvības karus izkarošu.” Tā Kripe tika pieņemts Valkā kā Ziemeļarmijas pirmais karavīrs. Pēc tam vairs iebildumu nebija. Visi nāca un izgērbās, kā pienākas.

Starp citu, pie mobilizācijas komisijas ieradās kāds tēvs ar trim dēliem. Dēli bija iesaukšanas gados. Tēvs lūdza: “Kungi, atstājat man vienu dēlu mājās. Esmu 73 gadus vecs un nevaru savas lauku mājas zemi apstrādāt.” Uz jautājumu, kuru dēlu viņš vēlas paturēt mājās, tēvs atbildēja, ka vēloties, lai mājās atstājot jaunāko dēlu. Tā arī notika.

Kad bijām jau nostrādājuši vairāk dienas pie mobilizācijas un sagatavojuši Cimzes³⁹ semināru kazarmu iekārtai, ieradās Pagaidu valdības virsnieki Robežnieks⁴⁰, Liepa-Linde⁴¹, Lacers⁴² u.c. no Tallinas ar pilnvarām no pulkveža Zemitāna⁴³. Mobilizētos nolēmām pārvest uz Tērbatu. Pagaidu salasīšanas punkts bija Jāņa draudzes mācītāja dzīvoklis Valkā. Pirmo ešelonu uz staciju noveda mans brālis kapitans Viktors Hasmanis. Pirmā ešelonā bija 380 vīru. Pie stacijas es noturēju otrreizēju runu un liku tiem priekšā šādu svinīgu solījumu:

“Apsolu visuvarenajam Dievam, ka agrāk ieročus nenoliksīm, iekams tā zeme nebūs mūsu. Visuvarenais Dievs lai mūs pasarga un paglabā līdz priecīgai atkalredzēšanai brīvajā Latvijā. Dievs, svētī Latviju!”

Visi bija dziļi aizkustināti, acīs mirdzēja asaras. Atskanēja komanda, un kapit[ana]⁴⁴ Mucenieka⁴⁵ vadībā ešelons iekāpa vilcienā; zem dziesmas skaņām “Es karā i aiziedams” vilciens atstāja Latviju.

Ar otro ešelonu nosūtīju vienu karogu valsts krāsās, ar uzrakstu “Par brīvo Latviju”⁴⁶, ar noteikumu: iet ar viņu kaujā, uzvarēt un no-

nest Rīgā, un uzvilkt to Rīgas pils tornī. Kad pulks stāvēja Tērbatā, pie manis atbrauca uz Valku virsleitnants⁴⁷ Skujenieks⁴⁸ (bijušais⁴⁹ Kurzemes artilērijas pulka komandieris) ar lūgumu, lai pulkam dodot naudu, jo igauņu valdība ierādījusi kazarmas bez salmiem, pulkā esot izcēlusies gripa. Igauni iedodot putras katlu bez krāna un necinnētu, naudas pulkam neesot ne ko nopirkt salmus, ne ko remontēt katlu. Virsnieki sametuši pēdējos 30 rbļ. viņam ceļa naudai, ar ko atbraukt līdz Valkai. Man naudas nebija, stājos pie naudas līdzekļu vākšanas. Jānis Pavlovičs⁵⁰ no Lugažu Miķeļiem man iedāvāja pirmos 1000 rbļ. Otros 1000 rbļ. man deva Jānis Rauska⁵¹, grāmatu tirgotājs Valkā. 200 rbļ. iedeva man Lugažu Vecsauliešu saimnieks Kārlis Broks⁵², Ida Lārmane aizdeva kā iekšējo aizdevumu 1000 rbļ. Emīlija Skrīveres kundze atnāca pie manis un uz galda uzlika lielāku čupu naudas – 5000 rbļ. Par tādu patriotismu pārsteigts, es jautāju viņai, vai viņa arī zin, ko dara. Uz to viņa man atbildēja: “Jā, es zinu: ja nebūs brīvas Latvijas, tad arī man tā nauda nav vajadzīga.”

Bija vakars un vilciena laiks klāt. Iedevu virsleitnantam Skujeniekam 8200 rubļu naudas un teicu, ka pulkam naudu drīzumā gādāsim, uzliekot nodokļus zemturiem. Tā arī tika darīts. Katram zemes īpašniekam bija jāmaksā, resp., jādod, par katru zirgu 300 rbļ. un katram rentniekam un pusgraudniekam par katru zirgu 200 rbļ. no zirga kā iekšējo aizņēmumu. Pavisam sanāca 179 000 rbļ.

Tūliņ pēc pirmā ešelona nosūtīšanas Dr. J. Lībietis sasauca sapulci un nodibināja Ziemeļlatvijas Sarkanā Krusta biedrību. Šinī sapulcē Dr. J. Lībietis tika izvēlēts par Sarkanā Krusta biedrības priekšnieku. Dr. J. Lībietis strādāja kā īsts patriots nenogurstoši. Viņa vadītā Sarkanā Krusta biedrība nebija tikai slimnieku apgādātāja un ārstētāja, bet tā izpildīja arī intendantūras vietu pie I. Valmieras pulka. Bez Dr. J. Lībieša vadītās Sarkanā Krusta biedrības diezin vai būtu iespējams iesākto darbu līdz galam godam veikt.

Vienu dienu bija no Valmieras pulka atsūtīts uz Valku kapitans Mucenieks pie latviešu komandanta ltn. Laura⁵³, lai apgādānot pulkam 30 divjūgu ratus (ores) pulka vezumniekiem. Leitnants Laurs bija kapitana Mucenieka prasību noraidījis, jo viņam neesot nedz līdzekļu, nedz varas ratus pirkt, ne rekvizēt. Kapitans Mucenieks pienāca pie manis un stāstīja par savām likstām. Igauni prasot par ratiem 750 rbļ. gabalā, bet naudas neesot. Pie manis kancelejā bija ieradušies visi pagastu vecākie. Tūliņ noskaidrojām, cik ratu katrā pagastā, un konstatējām, ka ir iespējams dabūt 28 ratus; pietrūka vēl 2 ratu. Es iedevu kapitanam Muceniekam 3 zīmītes – vienu uz manas mājas Lukstiņu vārda, lai man sieva izdod jaunos divjūga ratus un divas jaunas ādas šoras, vienu krustgrožu un 2 apaušus; otra zīme – pie Jaunsauliešu saimnieka Jāņa Poļa⁵⁴, lai dod 2 sakas ar virzelēm un streņģēm. Trešo zīmi – uz Rūdolfa Hasmaņa⁵⁵ vārda – Ņeizaros – vienus divzirga

ratus. Pēc divām dienām visas 30 ores bija savestas Valkā, Konzuma⁵⁶ sētā. No Konzuma dabūju 30 brezentus, 30 valģus, 30 lāpstas, 30 cirvjus, 30 spaiņus, 380 pakavu, 5 pudi vāģu smēru, ko nosūtīju ar vilcienu uz Tērbatu.

Lielas grūtības sagādāja zirgu trūkums, jo vajadzēja 80 zirgu – 60 vezumnieku un 20 artilērijai. Zirgus brīvprātīgi deva zemturi, ar tādu noteikumu, ka pēc kara beigām katrs saņems savu zirgu atpakaļ, kāds viņš ir, bez iebilduma. Arī es personīgi devu savu labāko zirgu, kuru pie Rēzakas muižas⁵⁷ stipri ievainoja ar šāvienu caur rikli. Jāatzīmē lielā pretimnākšana no zemturu puses. Sarkanā Krusta biedrība un zemes padome vāca veļu, zābakus, sedlus, zoles, sakas. Pirmās Lieldienās uz fronti nosūtīja 800 olas, gaļu, maizi.

Kā es domāju iesauktos karavīrus apģērbt, mitināt un cīņā iet.

I.

Bijušā Cimzes semināra ēku biju domājis izlietot kā kazarmu. Artēzisko aku saveda kārtībā, izremontēja krāsnis, pieveda malku un salmus. Uzturu no mājām ņemt tur, kur ir, un daudz mājās nekavēties. Iet cīņā tik ātri, cik iespējams.

II.

Kā apbruņot. Ieroči bija daudz vēl izkaisīti pa lauku mājām, ar kuriem domāju pa daļai apbruņot iesauktos. Cīņās atņemt lieliniekiem ieročus un municiju.

III.

Cīņā iedami uz priekšu, atbrīvot zemi, dabūt uzturu un ieročus un turēties tik ilgi, kamēr satiktos ar Pagaidu valdību. Atkāpšanās nav – tikai uz priekšu.

Manas domas nebija iet uz Alūksni, bet gan uz Valmieru, Cēsīm un Rīgu, ja mūsu armiju nepadotu igauņu virspavēlniecībai. Vai tas pareizi, to nevaru apsvērt. Ko uz to teiktu iesauktie virsnieki.

Kāda vēsturiska sēde.

Kad pirmo reizi pie mums ieradās Valkā Ziemeļarmijas virspavēlnieks pulkvedis Zemitāns, tad pulks vēl atradās Tērbatā. Tā kā visas sēdes, tā arī šī sēde vilkās garumā: no plkst. 11 priekš pusdienas līdz plkst. 11 naktī. Pārrunājām arī jautājumu par Zemitāna ar igauņiem noslēgto militāro līgumu.⁵⁸ Noskaidrojām, ka Latvijas valdība viņam līguma slēgšanas pilnvaras nebija devusi. Mēs sapratām, ka nevar līgumu slēgt bez pilnvarām – tādām līgumam nav saistības. Tātad arī nolēmām pagaidām nekādus iebildumus pret Zemitāna slēgto līgumu necelt, bet turpināt iesākto darbu, kamēr izdzīsim ienaidnieku un mēs būsim stipri, un valdība pate varēs runāt ar igauņu valdību par nelikumīgo līgumu.

Pēc igauņu un somu ienākšanas Valkā tur bija iebrāucis no Versaļas miera konferences amerikāņu virsnieks kapitans Krančs⁵⁹. Valkas

sabiedriskie darbinieki Dr. J. Lībietis, direktors Stiprais, E. Nagobads un O. Hasmanis kopīgi sastādīja iesniegumu kapitanam Krancam. Iesniegumā norādījām, ka visi latvieši nav lielinieku piekritēji, bet ir arī nacionāli domājoši pilsoņi un tāpēc mēs lūdzam sabiedrotos, lai tie nāk mums palīgā ar ieročiem, apģērbu un pārtiku. Šo iesniegumu minētie sabiedriskie darbinieki iesniedza kapitanam Krancam Valkas stacijā, viņam tur cauri braucot. Kapitans Krancs šo iesniegumu apsolīja iesniegt Sabiedroto valstu pārstāvjiem.

Tā kā igauņi latviešus pie Valkas pilsētas pašvaldības nepielaida, tad Valkas sabiedriskie darbinieki nolēma griezties ar lūgumu pie Igaunijas Satversmes Sapulces un lūgt, lai dod latviešiem tiesības līdzī runāt pašvaldību lietās un lai nāk palīgā atbrīvojot zemi no lieliniekiem līdz Valmierai. Kā delegāti no Valkas uz Tallinu izbrauca Oto Hasmanis un Dr. J. Lībietis, direktors Stiprais, Vijciema pagasta vecākais Braukis un Ziemeļlatvijas pilnvarnieks Markus Gailītis⁶⁰. Nobraukusi Rēvelē⁶¹, latviešu delegācija nogāja uz igauņu Satversmes Sapulces namu un tur iesniedza savu memorandumu. Deputāts Poska⁶² izlasīja latviešu iesniegumu un teica, ka viņš nodošot to savai frakcijai. Kas attiecoties uz militāro palīdzību, tad tur nekā nevarot darīt, jo armijas vadība esot nodota ģenerālim Laidoneram⁶³, kurš, ja to atļausot kara darbība, varbūt būšot iet palīgā. Ar Tenisonu⁶⁴ un Reju⁶⁵ Dr. J. Lībietis vēl pārrunāja Valkas jautājumu. Igauņi bija stipri iedomīgi.

Pārņākdama viesnīcā, latviešu delegācija dabūja zināt, ka 16. aprīlī Liepājā noticis Stryka⁶⁶ pučs un ka Pagaidu valdība gāzta. Tūlīn delegācija nogāja pie angļu sūtņa un iesniedza protestu četrām lielvalstīm: Anglijai, Amerikai, Francijai un Japānai. Protestā lūdzām Sabiedrotos atbalstīt Pagaidu valdību. Otrā dienā angļu sūtnis mums paskaidroja, ka viņš saņēmis telegrammu, ka Sabiedrotie atzīstot Pagaidu valdību un nesolidarizējoties ar pučistiem.

Kādā Valkas sabiedrisko organizāciju sēdē februāra sākumā 1919. g. Valkas tirgotājs Pēteris Pakalns ziedoja 5 sudraba rubļus kā pirmo zelta fonda pamatu. Tani pašā dienā divi brāļi Akmentiņi, Jānis un Pēteris, no Aumeistaru pagasta Ducku mājām ziedoja lielākas summas Kerenska naudā priekš Ziemeļlatvijas brīvības kustības. Daudz ziedoja Teodors Veidemanis⁶⁷ no Kāģeru pagasta Čakšu mājām, kā sedlus, zābakus, veļu, gaļu un maizi. Arī Valkas tirgotājs Jānis Dajevskis deva daudz. Viņš uzstādīja 5 gultas slimnīcā pilnīgi ar savu veļu ect., bez tam tēju, vāģu smērus, pakavus, zirgu segas, segu jostas, vazeliņu priekš šauteņu tīrīšanas. Sevišķa atzinība pienākas daudzām Valkas sievietēm par viņu čaklo darbu, patriotismu un lielo atsaucību; neviena no tām neatturēja savus vīrus, brāļus un dēlus no brīvības cīņas. Viņas bija varones vārda pilnā nozīmē. Nav viegli tādus upurus nest, sevišķi vēl, kad nezina, kas no visa tā iznāks, bet Valkas pilsones bija mierīgas un apzinīgas. Lai vēsture novērtē, ko viņas darījušas.

Ziemeļnieces saprata, ko nozīmē tēviņa, viņas nekurnēja, bet nesa lielus upurus.

Dažai krita vīrs, dažai dēls, dažai brālis un dažai līgavainis. Palika mazi bērni bez apgādnieka. Varoņu kapi Valkā⁶⁸ lai būtu svētā vietā katram Ziemeļlatvijas iedzīvotājam, kur lai mācās, ka Latvijas tauta prot savu tēviņu cienīt un, ja vajadzīgs, arī mirt par viņu.

Kad Landesvērs nāca uz Cēsīm,⁶⁹ tad Ziemeļlatvijas pilsoņi bija uztraukti. Arī igauņi nezināja, ko iesākt. Angļu ģenerālis Gofs⁷⁰ sēdēja Helsinkos un gribēja igauņus no Cēsīm atsaukt, lai latvieši ar savu valdību dara, ko grib, jo viņš nevarēja saprast, kam mēs, ziemeļnieki, piekritīsim, vai Ulmaņa⁷¹ vai Niedras⁷² valdībai. Mēs tikām uzaicināti izteikties, par ko mēs stāvam, par Ulmani vai par Niedru. Uz tā pamata sasauca toreiz Pilslugažu⁷³ pagasta saimnieku sapulci. No 117 saimniekiem sanāca 83 saimnieki un pieņēma rezolūciju, ka mēs esam par Ulmaņa valdību, bet Niedru kā tautas nodevēju nosodām. Rezolūciju, kuru pieņēma vienbalsīgi, parakstīja trīs sapulces dalībnieki. Šo rezolūciju tūliņ nodevām tanī pat sēdē igauņu policijas kārtībniekam, kurš viņu nodeva igauņu karaspēka priekštāvjiem; pēc tam es viņu saņēmu atpakaļ, un viņas tekstu nodrukāja 11. jūlijā 1919. g. "Tautas Balsī"⁷⁴. Vēl viens pierādījums, ka Ziemeļlatvijas tauta nebaidījās savam ienaidniekam skaidri acīs pateikt, ko viņa grib, pēc tam vēl ciešāk apvienojās ap savu valdību – Ulmaņa personā. Kad pie Cēsīm iesākās kauja un kad dzirdēja liulgabalu dunonu, tad lūdzu Dievu dot uzvaru mums. Kad pienāca ziņa par ienaidnieka sakaušanu, tad visi uzelpojām.

Personīgi iespaidi.

Novēroju, ka pilsoniskās aprindas bija Latvijas valsts idejas pilnīgi piekritēji, bet sociāldemokrāti vēl šaubījās. Bet, kad viņi redzēja, ka tauta tik lielos apmēros piedalās brīvības kustībā, arī tie strādāja bezpartejiski ar pilsoņiem kopā. Pirmais akmenis bija sacēlis par daudz lielu vilni, lai to varētu ar kādu komunistu propagandas paņēmieni jeb šķiru naidu apturēt. Mums toreiz partiju nebija; mēs visi bijām latvieši. Ja mēs šodien stāvam it kā pie sasistas siles, sašķīlušies simtu partijās, tad vaina metama kā uz pilsoņiem⁷⁵, tā uz sociāldemokrātiem. Pilsoņi nav izturējuši savu cīņu līdz galam, bet, vadoties no pārāk šaurām interesēm, viens otru apkaro, naidu sēdami savā starpā; skaudība un neuzticība ir novedusi pie tā, ka trešās internacionāles⁷⁶ kalpi jau paceļ savas galvas un gaida tik izdevīga brīža uzbrukt Latvijas Lāčplēsim.

Lāčplēsi, esi modrs.

Lukstiņos 6. martā 1928.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Mieriņa A.* Latvijas valsts robežas (1918–1940) // Latvijas zemju robežas 1000 gados / Sast. A. Caune. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999. – 185.–198. lpp.; *Grinberga S.* Robežu veidošanās Baltijas jūras reģionā pēc 1. pasaules kara: Latvijas piemērs. Bakalaura darbs LU Vēstures un filozofijas fakultātes Centrālās un Austrumeiropas vēstures katedrā (vadītājs Ē. Jēkabsons). – Rīga, 2007. – 35.–45. lpp.
- ² Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 2575. f., 7. apr., 6. l., 310. lp.
- ³ LVVA, 1468. f., 1. apr., 131. l., 10. lp.
- ⁴ Par Valkas krišanu sk.: LVVA, 1468. f., 1. apr., 131. l., 30. lp. (Cēsu apriņķa priekšnieka J. Eizas 1918. g. 18. decembra telefonogramma par Valkas krišanu un paniku Cēsīs).
- ⁵ Sk.: LVVA, 1526. f., 1. apr., 35. l., 1. lp. (J. Zemitāna 1. pavēle “Latvijas kara organizācijai Ziemeļlatvijā un Igaunijā” 1919. g. 17. janvārī).
- ⁶ Sk.: LVVA, 1468. f., 1. apr., 131. l., 88. lp. (J. Zemitāna 1919. g. 20. februāra ziņojums par vienošanos ar Igaunijas valdību un latviešu karaspēka formēšanās sākumu).
- ⁷ Sk.: LVVA, 1468. f., 1. apr., 130. l., 109.–110. lp. (J. Zemitāna 1919. g. 12. marta ziņojums par mobilizācijas gaitu).
- ⁸ Ziemeļvidzemes militārās un politiskās situācijas raksturojums sagatavots, balstoties uz: Valmieras kājnieku pulka vēsture. 1919–1929. – Rīga, 1929. – 11.–29. lpp.; *Kalniņš E.* Ziemeļlatvijas karaspēka cīņas // Latvijas Atbrīvošanas kara vēsture / Visred. M. Penķis. – I d. – Rīga, 1938. – 151.–190. lpp.; Latvijas armija 20 gados / Vīrsred. H. Rozenšteins. – Rīga, 1940. – 117.–122. lpp.; *Andersons E.* Latvijas vēsture. 1914–1920. – Stokholma: Daugava, 1967. – 401.–417. lpp.; Ziemeļnieki: Latvijas Brīvības cīņu atcerei. Rakstu krājums. II d. – B. v.: Ziemeļlatvijas Brīvības cīņu piemiņas fonda komiteja, 1974. – 3.–248. lpp.; *Ščerbinskis V.* Ziemeļvalstu brīvprātīgie un Latvijas brīvības cīņas // Latvijas Vēsture. – 1997. – Nr. 2. – 78.–84. lpp.; *Ciganovs J.* Igaunijas karaspēks Latvijas teritorijā līdz Cēsu kaujām // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. III. – Rīga, 2002. – 118.–124. lpp.; 20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts. 1918–1940 / Atb. red. V. Bērziņš. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003. – 64.–67. lpp.; *Ekmane B.* Ziemeļlatvijas brigādes veidošanās 1919. gadā: ko par to stāsta Latvijas Kara muzeja krājums? // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. VI. – Rīga, 2005. – 192.–212. lpp.; u.c.
- ⁹ Lielāmuiža (arī Lielā muiža; igauņu val. *Paju*) – tagadējā Igaunijas teritorijā.
- ¹⁰ LVVA, 2570. f., 14. apr., 542. l.; 5604. f., 1. apr., 2419. l.; 3282. f., 1. apr., 138. l., 17.–19. lp.; Latvijas Valsts arhīvs, 1987. f., 1. apr., 13432/3. l.; *Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V.* Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiska vārdnīca. – Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs; Zinātne, 2003. – 133. lpp.
- ¹¹ 1933. g. vietējā presē tika publicēts nebūtiski izmainīts, bet galvenais – hronoloģiski nedaudz papildināts atmiņu variants. Sk.: *Hasmanis O.* Atmiņas par brīvības kustību Ziemeļlatvijā 1919. gada sākumā // Ziemeļlatvija. – 1933. – 4., 11., 18., 25. marts, 1., 8., 22., 29. apr., 6., 20., 27. maijs, 3., 10., 17., 24. jūn., 1., 8., 15. jūl.
- ¹² Ādolfs Hasmanis (dz. 1882), lauksaimnieks Valkas pag. Ķellēs.

- ¹³ Kāģeru pagasts saskaņā ar Latvijas–Igaunijas robežkomisijas lēmumu 1920. g. tika sadalīts, daļa no tā iekļauta Igaunijā, daļa – Valkas pagastā.
- ¹⁴ Ļoti iespējams, ka bataljona komandieris J. Krūzs šajā laikā izpildīja arī pulka komandiera pienākumus vai arī atmiņu autors to nezināja un vienkārši uzskatīja viņu par pulka komandieri.
- ¹⁵ Domāts kapteinis.
- ¹⁶ Jāns Krūzs (*Kruus*; 1884–1942), Igaunijas armijas ģenerālmajors (1936), Pirmajā pasaules karā iesaukts Krievijas armijā, ieguvis virsnieka pakāpi, bataljona komandieris. Igaunijas Neatkarības kara laikā 3. kājnieku pulka bataljona komandieris, no 1920. g. – 6. kājnieku pulka komandieris. Pēc Igaunijas okupācijas apcietināts, nošauts Maskavā. Apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeņa III šķiru.
- ¹⁷ Šķūtis – transportdarbi, kuri tika veikti kļaušu kārtā ar savu transportu.
- ¹⁸ Vēl viens brālis – Pauls Roberts Hasmanis (1890–1979) arī bija Latvijas armijas virsnieks un 1925. g. tika paaugstināts par pulkvedi. P. Hasmanis jau 1918. g. 20. novembrī bija iestājies Latvijas Pagaidu valdības bruņotajos spēkos kā virsnieks Valkas apsardzības priekšnieka rīcībā, bet aplūkojamajā laikā viņš bija virsnieks O. Kalpaka komandētājā 1. Latviešu atsevišķajā bataljonā Kurzemē. Apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeņa II un III šķiru. Viņš netika represēts 1940.–1941. g. un nomira trimdā ASV. Savukārt brālis Leonhards Hasmanis (dz. 1888. g.) 30. gados bija centrālās savienības “Zvejnieks” valdes priekšsēdētājs un direktors rikotājs.
- ¹⁹ Viktors Hasmanis (1892–1984), Latvijas armijas pulkvežleitnants (1927). Dzimis Lugažu pagasta Ķeizaros, beidzis Valkas pilsētas skolu, no 1914. g. Krievijas armijā, pēc praporščiku skolas – virsnieks latviešu strēlnieku daļās. 1918. g. februārī atvaļināts, dzīvoja Valkā un vecāku mājās. No 1919. g. 18. februāra virsnieks (virslleitnants) Ziemeļlatvijas karaspēkā. Latvijas armijā līdz 1940. g. jūlijam. Pēc kara 1945. g. apcietināts, izcietis ieslodzījumā, 1964. g. atgriezies Latvijā un dzīvojis Iecavā. Apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeņa III šķiru.
- ²⁰ Jānis Libietis (1885–1946), ārsts. No 1888. g. dzīvoja Valkā, beidzis Valkas pilsētas skolu, Tērbatas (Tartu) universitāti. Pirmā pasaules kara laikā kara ārsts. No 1917. g. novembra 101. evakuācijas nodaļas Valkas punkta pārzinis. Palika vācu okupētajā Valkā un strādāja par ārstu. 1918. g. decembrī iecelts par Valkas slimnīcas vadītāju. No 1919. g. 22. februāra – Sarkanā Krusta Valkas biedrības priekšnieks un slimnīcas pārzinis. Bijis aktīvs Latvijas un Igaunijas robežkomisijas loceklis. 1928.–1940. g. – Ķemeru sēravotu iestādes direktors. Kara beigās devies bēgļu gaitās uz Zviedriju.
- ²¹ Jānis Stiprais (1870 – pēc 1944), pedagogs. Skolas direktors Tukumā, 1918. g., kad slēgta uz Valku evakuētā Tukuma ģimnāzija, iecelts par Valkas ģimnāzijas direktoru. Bijis Valkas bēgļu komitejas loceklis, 1919. g. Ziemeļlatvijas pārvaldes Skolu nodaļas vadītājs. No 1922. g. LU lektors. Vairāku mācību grāmatu autors.
- ²² Jānis Bricmanis (1874–1939), skolotājs, beidzis skolotāju semināru Pēterburgā. Bija skolas pārzinis, Valkas apriņķa tautskolu inspektors, pēc tam – pensionārs.
- ²³ Ernests Nagobads (1883–1965), pedagogs, mācījies Rīgas Politehniskajā institūtā un Pēterburgas Psihoneiroloģijas institūtā. Bijis Iekšlietu ministrijas Pašvaldību departamenta direktors, līdz 1944. g. Rīgas pilsētas 2. ģimnāzijas direktors. Miris ASV.

- ²⁴ Argoss – sengrieķu mitoloģijā simtacains milzis; vispārējā nozīmē – modrs sargs.
- ²⁵ “*Postimees*” (Pastnieks) – Igaunijas dienas laikraksts Tallinā 1886.–1940. g., 1932.–1935. g. Nacionālā centra partijas izdevums, 1938. g. slēgts. Izdevējs Jāns Tenisons.
- ²⁶ Hanss Kalms (*Kalm*; dz. 1899), igauņu izcelsmes Somijas armijas pulkvedis, pulka komandieris. Pēc atvaļināšanās – ārsts.
- ²⁷ *Oberst* (vācu val.) – pulkvedis.
- ²⁸ Maģisters – acimredzot domāts maģistrs jeb vienkārši kāda izglītota persona.
- ²⁹ Karls Tallo (1891–1942), Igaunijas armijas pulkvežleitnants, no 1914. g. Krievijas armijā, 1917.–1918. g. mācījies Ģenerālštāba akadēmijā. No 1918. g. beigām Igaunijas armijā, bataljona, vēlāk – pulka komandieris, 1934. g. atvaļināts. 1941. g. jūnijā apcietināts, nošauts.
- ³⁰ Pēteris Grīnvalds – privātdokāts Rūjienā.
- ³¹ Aleksandrs Kerenskis (1881–1970), Krievijas valstsvīrs, zvērināts advokāts. 1917. g. jūlijā–novembrī otrais Krievijas Pagaidu valdības premjerministrs. No 1917. g. marta Sociālistu – revolucionāru partijas biedrs, 1918. g. pārcēlies uz Franciju, Otrā pasaules kara sākumā – uz ASV.
- ³² Pēc 1917. g. martā notikušās pašpārvaldes institūcijas – Vidzemes Zemes padomes ievēlēšanas notika arī līdzīgas padomes ievēlēšana Valkas apriņķī. Padomē darbojās politisko partiju pārstāvji.
- ³³ Kārlis Gulbis (1875–pēc 1944), skolotājs, sabiedriskais un politiskais darbinieks, 1. un 2. Saeimas deputāts no LSDSP, Latvijas–Igaunijas robežkomisijas loceklis, Valkas pilsētas galva.
- ³⁴ Ritmeistars – Neatkarības kara laikā Vācijas armijas kavalērijas kapteiņa dienesta pakāpes apzīmējums, kas varēja tikt piemērots arī Igaunijas u.c. armijās dienošajiem. Krievijas u.c. armijās pastāvošās dienesta pakāpes “rotmistrs” modifikācija vācu valodā.
- ³⁵ Karls Ferdinands Kornels (1882–1953), Igaunijas valstsvīrs, virsnieks. 1918.–1919. g. Kaitselīta (aizsargu) organizācijas eskadrona komandieris Valkā, pēc tam – jaunākais leitnants armijā. 1919. g. decembrī – 1920. g. diplomātiskais pārstāvis Rīgā. Gājis bojā padomju ieslodzījumā. O. Hasmanis dēvē K. Kornelu par “ritmeistaru”, kas nav precīzi un ko acimredzot izraisīja viņa amats jātnieku eskadronā (eskadrona komandierim armijā pēc štata bija jābūt rotmistram jeb kapteinim).
- ³⁶ Sapulcē bez Zemes padomes locekļiem piedalījās arī J. Libietis, J. Bricmanis, J. Stiprais, P. Skrīveris, J. Ķīmenis, P. Pakalns, J. Rauska, Dzirkalis u.c. O. Hasmaņa parakstītā pavēle noteica, ka 18. februārī plkst. 10.00 Zemes padomes telpās jāierodas visiem Valkā dzīvojošajiem virsniekiem un kara ierēdņiem (līdz 50 gadu vecumam), kara ārstiem (līdz 60 gadu vecumam), feldšeriem (līdz 45 gadu vecumam) un instruktoriem (apakšvirsniekiem; līdz 35 gadu vecumam). Savukārt minēto kategoriju Valkas apriņķa iedzīvotājiem bija jāierodas 19. februārī. Pavēli naktī nogādāja uz pagastiem un nākamajā rītā izsludināja pilsētā.
- ³⁷ 1919. g. 20. februārī O. Hasmanis parakstīja pavēli par visu apriņķa 1869.–1902. g. dzimušo latviešu vīriešu kārtas iedzīvotāju reģistrāciju, kuriem bija 21. un 22. februārī jāierodas savās pagasta valdēs, kur tos reģistrēja jau 18. un 19. februārī Valkā reģistrētie virsnieki un instruktori. Februāra beigās mobilizāciju atbrīvotajā Latvijas teritorijas daļā saziņā ar Igaunijas militāro vadību izsludināja J. Zemitāns. Valkas pilsētā mobilizācija

- notika 25. un 27. februārī, bet Valkas apriņķī – 27. un 29. februārī. Visiem mobilizētajiem bija jāņem līdzī uzturs vienai nedēļai, apavi un apģērbs trim mēnešiem, trīs pāri veļas, gultas maiss, sega un divi palagi.
- ³⁸ Kārlis Kripe (1878 – pēc 1929), dzimis Lugažu pagastā, 1. Valmieras kājnieku pulka brīvprātīgais, seržants. 1928. g. apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa V šķiru. Dzīvoja Valkā.
- ³⁹ Jānis Cimze (1814–1881), latviešu sabiedriska darbinieks, pedagogs. No 1839. g. skolotāju semināra direktors Valmierā, no 1849. g. – Valkā.
- ⁴⁰ Vilis Robežnieks (1888–1966), virsnieks, virsleitnants, vēlāk – pulkvežleitnants. No 1918. g. 30. novembra Pagaidu valdības bruņotajos spēkos, no 1919. g. februāra – Ziemeļlatvijas karaspēkā Igaunijā, 1. Valmieras kājnieku pulkā.
- ⁴¹ Roberts Liepa-Linde (1890 – pēc 1928), virsnieks (virsleitnants, pēc tam – kapteinis). No 1919. g. 18. februāra Ziemeļlatvijas brigādes 1. Valmieras kājnieku pulkā. 1923. g. atvaļināts no armijas.
- ⁴² Iespējams, ka O. Hasmanis šeit sajaucis uzvārdus, jo dokumentos neizdevās atrast nekādu informāciju par virsnieku ar šādu vai līdzīgu uzvārdu šajā laikā Ziemeļlatvijas brigādē.
- ⁴³ Jorģis Zemitāns (1873–1928), Latvijas armijas virsnieks (kapteinis, no 1919. g. 28. februāra – pulkvežleitnants, no 13. marta – pulkvedis). No 1918. g. decembra Pagaidu valdības dienestā, no 1919. g. 10. janvāra militārais pārstāvis Igaunijā, no 2. februāra Igaunijas armijas pakļautībā esošā Ziemeļlatvijas karaspēka komandieris.
- ⁴⁴ Patiesībā – virsleitnants.
- ⁴⁵ Kārlis Mucenieks (1892–1942), Latvijas armijas virsleitnants, no 1919. g. novembra – kapteinis. Dzimis Lugažu pagastā, beidzis Valkas pilsētas skolu. 1915.–1917. g. Krievijas armijā, pēc karaskolas pabeigšanas virsnieks. 1919. g. 18. februārī Valkā brīvprātīgi iestājies Ziemeļlatvijas brigādē, no 27. februāra virsnieks 1. (4.) Valmieras kājnieku pulkā, vēlāk – Sapieru bataljonā. 1921. g. atvaļināts, līdz 1940. g. dienēja robežapsardzībā. 1941. g. Daugavpilī apcietināts, miris Vjatkas soda nometnēs.
- ⁴⁶ Karogu izgatavoja Valkas latviešu sievietes, dāvājot to mobilizētajiem karavīriem.
- ⁴⁷ Patiesībā – kapteinis.
- ⁴⁸ Teodors Skujenieks (1890–1927), Latvijas armijas pulkvedis (1925). Beidzis Rīgas Politehnisko institūtu, Pāvila karaskolu. Pirmajā pasaules karā virsnieks Krievijas armijā, 1919. g. februārī iestājās latviešu paš aizsardzības rotās Tartu. No 1919. g. 21. marta virsnieks Ziemeļlatvijas brigādes 1. Valmieras baterijā (vēlāk baterijas komandieris). 1920.–1927. g. Kurzemes artilērijas pulka komandieris. Izdarījis pašnāvību.
- ⁴⁹ Šeit autors lieto vārdu “bijušais”, izejot no atmiņu rakstīšanas laika skatpunkta 1928. gadā.
- ⁵⁰ Jānis Pavlovičs (1879–pēc 1939), lauksaimnieks Lugažu pagastā, dziesminieks. 1917. g. Valkas apriņķa valdes loceklis, 1919. g. Ziemeļlatvijas pārvaldes sevišķu uzdevumu ierēdnis, 1919.–1920. g. Apgādības ministrijas vecākais sevišķu uzdevumu ierēdnis. Aktīvi piedalījies sabiedriskajā dzīvē.
- ⁵¹ Jānis Rauska (1873–1967), grāmatrūpnieks Valkā, dzimis Lugažu pagastā. 20.–30. gados turpinājis vadīt savu grāmatspiestuvi, aktīvi darbojies Valkas sabiedriskajā dzīvē. Miris Valkā.

- ⁵² Kārlis Aleksandrs Broks (1899–1942), lauksaimnieks, virsnieks un policijas ierēdnis. Beidzis Latvijas Artilērijas karaskolu, virsnieks. Pēc tam Kriminālās policijas pārvaldes priekšnieka palīgs, Ilūkstes apriņķa priekšnieks līdz 1940. g. Apcietināts 1941. g. jūnijā, miris soda nometnēs Sverdlovskas apgabalā.
- ⁵³ Roberts Lauris (1895–1972), Latvijas armijas virsleitnants. 1915.–1917. g. Krievijas armijā, pēc karaskolas beigšanas – virsnieks. 1919. g. iestājies Pērnavas latviešu paš aizsardzības rotā, leitnants. 1919. g. februārī iecelts par Valkas apriņķa komandantu, 1919. g. aprīlī paaugstināts par virsleitnantu. 1919. g. septembrī – 1920. g. janvārī militārais pārstāvis Igaunijā. 1920.–1922. g. Satversmes sapulces loceklis no LSDSP. Ierēdnis. Miris Jaunzēlandē.
- ⁵⁴ Jānis Polis (1882–pēc 1942), lauksaimnieks Lugažu pagasta Jaunsaulesos.
- ⁵⁵ Rūdolfs Hasmanis (1898–1942), lauksaimnieks Lugažu pagasta Ķeizaros, pagasta aizsargu nodaļas priekšnieks. 1941. gada jūnijā apcietināts, gājis bojā soda nometnēs Sverdlovskas apgabalā.
- ⁵⁶ “Konzums” – 1907.–1937. g. Latvijas (līdz 1918. g. – Vidzemes guberņas) kooperatīvu saimnieciska centrālā savienība. 1915. g. vispārējās evakuācijas gaitā centrālā valde pārcēlās no Rīgas uz Valku un 1916.–1917. g. apgādāja ar pārtiku Ziemeļvidzemes iedzīvotājus. Latvijas Republikā valde atkal darbojās Rīgā.
- ⁵⁷ Rēzakas muižas tag. atrašanās vieta – Alsviķu pagasts. 1. Valmieras kājnieku pulka vienības, viena igauņu bruņotā vilciena atbalstītas, par ienaidnieka stipri nocietināto muižu kaujās iesaistījās 1919. g. 30. martā un nākamajā dienā to ieņēma.
- ⁵⁸ Runa ir par 1919. g. 16. februārī starp Latvijas pārstāvjiem (J. Ramanu un J. Zemītānu) un Igaunijas valdību Tallinā noslēgto vienošanos par Igaunijas armijas piedalīšanos Latvijas teritorijas atbrīvošanā un zināmu teritoriju piederību Igaunijai (sīkāk sk. publikācijas ievaddaļā).
- ⁵⁹ Augusts A. Krancs (*Krantz*; miris 1921 Vašingtonā), dzimis Zviedrijā, no 19. gs. beigām ASV armijas virsnieks, 1919. g. marta sākumā komandēts no Parīzes uz Igauniju stāvokļa noskaidrošanai.
- ⁶⁰ Markus Gailītis (1882–1942), valstsvīrs un inženieris, beidzis Rīgas Politehnisko institūtu. 1916.–1918. g. virsnieks Krievijas, 1919.–1920. g. – Latvijas armijā (virsleitnants). No 1919. g. 3. februāra Pagaidu valdības pilnvarotais pārstāvis civillietās Ziemeļlatvijā, vēlāk Latvijas–Igaunijas robežkomisijas loceklis. 1919. g. decembrī – 1920. g. jūnijā diplomātiskais pārstāvis Igaunijā. 1920.–1922. g. Satversmes sapulces, 1925.–1928. g. Saeimas deputāts, 1925.–1926. g. zemkopības ministrs, 1927.–1932. g. Latvijas Bankas padomes loceklis, vēlāk – rūpnieks. 1941. g. jūnijā apcietināts, miris Vjatkas soda nometnēs.
- ⁶¹ Rēvele – Tallinas oficiālais nosaukums līdz 1918. g.
- ⁶² Jāns Poska (*Poska*; 1866–1920), Igaunijas valstsvīrs. 1913.–1917. g. Tallinas pilsētas galva, no 1918. g. februāra – ārlietu ministrs.
- ⁶³ Johans Laidoners (*Laidoner*; 1884–1953), Igaunijas armijas ģenerālis. Beidzis Krievijas Ģenerālštāba akadēmiju. 1918.–1921., 1924.–1925., 1934.–1940. g. Igaunijas armijas virspavēlnieks, 1925.–1934. g. parlamenta deputāts. 1940. g. deportēts uz Krieviju, no 1941. g. ieslodzījumā.
- ⁶⁴ Jāns Tenisons (*Tõnisson*; 1868–1941), Igaunijas valstsvīrs. 1920.–1934., 1938.–1940. g. parlamenta loceklis, 1919.–1920. g. Ministru prezidents, 1923.–1925., 1932.–1933. g. parlamenta priekšsēdētājs, 1927.–1928., 1930. g.

- Valsts vecākais, 1930.–1932. g. ārlietu ministrs. Vadīja demokrātisko opozīciju pret autoritāro režīmu. Pēc okupācijas 1940. g. vasarā mēģinājis izvirzīt alternatīvu kandidātu sarakstu okupācijas varas iestāžu organizētajās parlamenta vēlēšanās. 1940. g. rudenī apcietināts. Miris padomju ieslodzījumā.
- ⁶⁵ Augusts Rejs (*Rei*; 1886–1963), Igaunijas valstsvīrs. 1918.–1919. g. darba un labklājības ministrs, 1919.–1920. g. Satversmes sapulces priekšsēdētājs, 1923.–1925. g. Igaunijas delegācijas vadītājs Latvijas–Igaunijas robežkomisijā, 1925.–1926. g. Rīgikogu (parlamenta) priekšsēdētājs, 1928.–1929. g. Valsts vecākais, 1930.–1934. g. Tallinas pilsētas domes priekšsēdētājs. No 1938. g. sūtnis PSRS, 1940. g. cauri Rīgai bēga uz Zviedriju, 1944.–1945. g. trimdas valdības ārlietu ministrs, no 1945. g. trimdas valdības premjerministrs ar prezidenta tiesībām.
- ⁶⁶ Patiesībā atmiņu autors domājis 1919. g. 16. aprīlī vācu spēku realizēto apvērsumu pret K. Ulmaņa Pagaidu valdību, bet Vidzemes landmaršals un Vidzemes muižniecības pārstāvis Berlīnē Heinrihs Eduards Karls fon Strīks (*von Stryk*; 1873–1938) Liepājas ostā tika aizturēts 1919. g. 18. februārī, kad muitas ierēdņi viņa bagāžā atklāja dokumentus, kas liecināja par nodomu gāzt Pagaidu valdību un izveidot Baltijas hercogisti. Pats izbrauca uz Vāciju, bet minētais notikums tika dēvēts par “Strīka sazvērestību”. O. Hasmanis šeit abus notikumus sajaucis.
- ⁶⁷ Teodors Veidemanis (1863–pēc 1925), lauksaimnieks Valkas pagasta Čakšos.
- ⁶⁸ Domāti 1919. g. kritušo Ziemeļlatvijas brigādes 1. Valmieras kājnieku pulka karavīru kapi Valkā, kuri tika atklāti 1922. gadā. Kapus rotā Emila Meldera skulptūra “Senlatviešu karavīrs”.
- ⁶⁹ Domāti 1919. g. jūnija notikumi, kas noslēdzās ar kaujām pie Cēsīm.
- ⁷⁰ Hjūberts Gofs (*Gough*; 1870–1963), Lielbritānijas armijas ģenerālis. 1916.–1918. g. – 5. armijas pavēlnieks, 1919. g. Sabiedroto militārās misijas vadītājs Baltijas valstīs. 1922. g. atvaļināts.
- ⁷¹ Kārlis Ulmanis (1877–1942), valstsvīrs. Ministru prezidents 1918. g. novembrī – 1921. g., 1925.–1926. g., 1931. g. martā–decembrī, 1934. g. martā – 1940. g. jūnijā, Valsts prezidents 1936.–1940. g. Realizēja autoritāru apvērsumu 1934. g. maijā. Miris padomju ieslodzījumā.
- ⁷² Andrievs Niedra (1871–1942), luterāņu mācītājs, konservatīvs sabiedriski politisks darbinieks. 1919. g. maijā–jūnijā provokiskas valdības vadītājs, no 1919. g. emigrācijā, 1924. g. atgriezies Latvijā, tiesāts un izraidīts. Atgriezās tikai vācu okupācijas laikā Otrajā pasaules karā.
- ⁷³ Viens no Lugažu pagasta agrāk lietotajiem nosaukumiem.
- ⁷⁴ “Tautas Balss” – politisks, sabiedrisks un literārs dienas laikraksts Valkā 1919. g. 22. aprīlī – 30. septembrī, redaktors – Tautas padomes loceklis Oto Nonācs, no jūlija – Jēkabs Janovskis. Laikraksts pilnībā atbalstīja K. Ulmaņa vadīto Latvijas Pagaidu valdību.
- ⁷⁵ Domātas centriskās un labējās partijas, kuras latviešu valodā kopš partiju darbības pirmsākumiem pretēji “kreisajām” tika dēvētas par pilsoniskajām partijām.
- ⁷⁶ III Internacionāle (arī Komunistiskā Internacionāle) – starptautiska komunistisko partiju apvienība, dibināta 1919. g. Maskavā, darbojās līdz 1943. g.; ar tās starpniecību Padomju Krievijas (no 1922. g. – Padomju Savienības) vadība realizēja savu ārējo politiku.

POLITISKĀS PĀRMAIŅAS 1940. GADA VASARĀ (JŪNIJS–AUGUSTS) LATVIJAS ARMIJAS KARAVĪRA SKATĪJUMĀ

Dienasgrāmatas autors Boriss Golubevs dzimis 1916. gada 10. aprīlī Jaroslavļā. 1938. gadā beidzis Daugavpils 2. valsts ģimnāziju. Viņa tēvs 1919. gadā, dienot Sarkanajā armijā, pazuda bez vēsts. Māte, vecmāte un jaunākais brālis dzīvoja Daugavpilī, kur kopā ar viņiem mita arī Boriss. Pēc ģimnāzijas beigšanas caur paziņām viņš sameklēja darbu Rīgas pilsētas uzņēmumu valdē par rasētāju. 1939. gada maijā viņu iesauca Latvijas armijas aktīvajā karadienestā un nosūtīja uz 2. Ventspils kājnieku pulka 5. rotu, kurā viņš dienēja līdz 1940. gada septembrim.¹

Spriežot pēc ierakstiem dienasgrāmatā, B. Golubevs bija sportisks, vispusīgi attīstīts jauns cilvēks ar plašu interešu loku. Viņš bija sporta biedrības “Russkij sokol” un vēlāk arī NTSNP (Народно-трудовой союз нового поколения – Jaunās paaudzes darba tautas savienība) biedrs. Tā kā šīs abas organizācijas bija dibinājuši krievu monarhisti ar mērķi saliedēt jaunatni, organizēt spēcīgus, drošsirdīgus, nacionāli un ideoloģiski stiprus cilvēkus, lai cīnītos ar boļševikiem un atjaunotu nacionālo Krieviju (uz biedrību “Sokol” gan šie uzdevumi attiecas mazākā mērā), tad drīz vien pēc Latvijas okupācijas 1940. gada jūnijā sākās NTSNP biedru aresti.² Jau jūlija sākumā čekas rīcībā bija ziņas par daudziem šīs organizācijas dalībniekiem, to skaitā B. Golubevu. Lēmums par arestu tika sagatavots 1940. gada 30. septembrī, taču arestēja B. Golubevu 1940. gada 30. oktobrī. Neilgi pēc viņa aresta apcietināja vēl desmit ar NTSNP organizāciju saistītus cilvēkus.

Pirms sākās karadarbība starp PSRS un Vāciju, B. Golubeva u.c. lietas izmeklēšana bija pabeigta, taču sakarā ar Rīgas Centrālcietuma evakuāciju tā bija kaut kur noklidusi un Staļingradas tiesu/prokuratūras iestādēs nononāca. Tāpēc 1941. gada 1. novembrī Astrahaņas 2. cietumā, uz kuriem bija nosūtīts B. Golubevs un citi viņa līdzbiedri, tika no jauna aizpildīta arestētā anketa³ un veikta formāla iztauja, un jau 1941. gada 15. novembrī Astrahaņā notika Staļingradas garnizona Kara tribunāla slēgtā sēde, kurā, balstoties uz KPFSR KK 58-8 pantu ar 58-2 panta sankciju, B. Golubevam piesprieda augstāko soda mēru – nošaujot.⁴ Spriedumu izpildīja 1941. gada 27. novembrī. Arī pārējiem liktenis bija līdzīgs, izņemot divus jauniešus, kuri vēl nebija sasnieguši pilngadību, un tāpēc

viņiem varēja piespriest tikai 10 gadus, taču viņi nodzīvoja tikai nedaudzus mēnešus ilgāk un nomira Astrahaņas nometnē. B. Golubevu rehabilitēja 1997. gada 24. septembrī.

Dienasgrāmata nr. 7

Boriss Jurjevičs Golubevs

1940. g. 1. janvāris [dienasgrāmata iesākta. – R. V.]

Spāre, 5. rota

[..]

Sestdiena, 15. VI 40. g. (Nometne)

Šodien visi karavīri staigā satraukti un drūmi. Visus satraucis radio ziņojums. Padomju karaspēks pēkšņi pārgājis robežu. Notikusi sadursme ar Latvijas robežsargiem. Trīs latvieši nošauti, apmēram desmit paņēmis pad. karaspēks.⁵ Un kāpēc viņiem ienāca prātā tādā veidā rīkoties? Jo viņi jau tā sēdēja Libavā un Mitavā!?

Pasaules notikumi nepagāja garām arī mums.

Sākas! Vienlaikus ar mūsu robežas pāriešanu pārgāja arī Lietuvas un ieņēma visu Lietuvu.

Pēc vakariņām pavēle: sagatavot pilnu kaujas formu un pārgājienu somā visas nepieciešamās mantas, drēbes, virsējās un apakšējās, zābakus, savas personīgās mantas utt. un utt.

Sākās mantu krāmēšana. Taisnības labad jāsaka, ka visi mūsu puīši uzņēma šo lietu diezgan mierīgi. Pat kārtojot mantas, bļautījās un dziedāja dziesmas. Domāju, ka tas tāpēc, ka daudzi vēl nesaprata stāvokļa nopietnību. Visvairāk bija satraukti rezervisti. Daži pat raudāja. Un nav jābrīnās, tikko viņus iesauca atkārtotā dienestā, izšķīra no mātēm, sievietēm, bērniem, un pēkšņi tāda *trauksme**

Es tikpat kā neko nejūtu. Kaut kāda pilnīga vienaldzība un miers. Mehāniski pakļāvos visiem rīkojumiem. Visvairāk mani uztrauca manas mantas: mana dienasgrāmata, grāmatas, vēstules. Atstāt nekādi nevarēju; pazaudēt dienasgrāmatu nozīmētu pazaudēt visu savu daudzu gadu darbu un palikt bez dvēseles, visas pagātnes. Bet paņemt visu sev līdzī nav iespējams.

Mugursoma jau tā piebāzta, ka lauž muguru. Un tomēr nolēmu izturēt visas grūtības un paņēmu visu sev līdzī. Iznīcināju tikai daļu vēstuļu.

Daudzi aizgāja gulēt pusizģērbusies. Visu nakti gaidījām pavēli par došanos ceļā. Bet uz kuriem?

Svētdiena, 16. VI (Nometne)

Nakts pagāja mierīgi. Bet visi gaida, kaut ko gaida. Lai nosītu savu nepacietību, dziedam dziesmas. Beidzot “kaut ko” sagaidījām.

* Slīprakstā dotos vārdus autors raksta latviešu valodā.

7 vakarā no jauna pavēle: sagatavoties pārgājienam. Atkal sākās mantu krāmēšana. Daudzi no rīta bija paspējuši iztukšot mugursomas. Salikām vezumā segas, spilvenus, salmu maisus un savas personīgās mantas. Mugursomās atstājām tikai visnepieciešamākās mantas: vienu veļas maiņu. Mana dienasgrāmata ir mugursomā. Tāpat pudele ar kafiju un rupjmaizes gabals. Jo neviens taču nezina, kas būs ar mums naktī vai rīt.

9.30 visiem komanda stāties. Sagatavojām gāzmaskas, visiem izsniedza kaujas patronas 30 gab. *Patšautenes* magazīnas piepildītas ar patronām. Līdz 6 magazīnas (magazīnā ieiet 47 patronas) un rezerve ar municiju vezumā. E-e! Tas nozīmē, ka nav joka lieta. Daudziem ģimji izstiepās, bet pilnīgs miers. Taisni jābrīnās. Pulksten 10 devāmies ceļā Spāres virzienā. Mums sacīja, ka, iespējams, pa ceļam satiksīm padomju karaspēku. Tas nozīmē kauju?! Bet cik ilgi mēs varam noturēties? Līdz pēdējai patronai? Bet tomēr kauja var notikt. Visvairāk satraucies ir mūsu Bot. [domāts vada komandieris. – R. V.]. Pat smieklīgi. Priekšā iet *patruļnieki*. Mēs kustamies kā klusējošas ēnas. Tikai pieliekam soli. Nogurumu nejūtam. Ko es personīgi izjutu? Atklāti sakot – neko. Gāju it kā uz mācībām ar savu pirmo grupu, lai gan apzinājos visu mūsu stāvokļa nopietnību un ka jebkurā minūtē varam nomirt. Jā, es gaidīju nāvi un, tā kā es tagad varu analizēt savas izjūtas, ar kaut kādu nepacietību un ziņkāri. Ne kripatiņas no bailēm, it kā man dzīve būtu vienaldzīga. Tikai kaut kāda sevišķa nepacietība: kaut ātrāk, kaut ātrāk!... Uz mirkli saņņaudzās sirds, kad atcerējos savu māti. Aizsūtīju viņai gaisa skūpstu, savu varbūt pēdējo “piedod” un centos vairāk nedomāt.

Pusceļā uz Spāri satikām mūsu rotas komandiera ziņnesi. Visi sasprindzināja uzmanību. Jauna pavēle: nešaut nekādā gadījumā, pat tad, ja atklās uz mums uguni. Palaist padomju karaspēku un apiet to.⁶ No šīs pavēles man iekšā viss sagriezās. Turēt rokās ieroci un tikt nošautam bez jebkādas pretošanās!... Vai ne labāk pašam [iešaut. – R. V.] lodi pierē. Es sagatavojos vissliktākajam. Vienīgā cerība bija, ka pad. karaspēks nešaus. Viņi taču nav bandīti. Kāpēc viņiem būtu jāšauj, ja mēs neliekam viņiem šķēršļus. Tādā noskaņojumā 2 naktī mēs ieradāmies savā rotā. Uzēdām un likāmies gulēt.

Pirmdiena, 17. VI

Bet pa to laiku, kamēr mēs Talsos gatavojāmies pārgājienam un soļojām uz mājām, rotā notika sek[ojoši] notikumi. Mūsu mājas priekšā ieņēma galvenās pozīcijas. *Priekšposteni* izlika apmēram pie Gulbju ezera, ar uzdevumu, kad ieraudzīs pad. karaspēku, ziņot uz pozīcijām pa telefonu (lauka), atklāt uguni (pieņemot, ka pēc mūsu šāviena pad. karaspēks izvērsīsies kaujai) – un pašiem sēsties uz velosipēdiem un ātri atkāpties uz galvenajām pozīcijām. Ja nebūs iespējams braukt ar velosipēdiem – pamest tos un doties cauri mežam.

Mūs nozīmēja tieši uz pozīcijām kā pastiprinājumu. Par *priekšposten*. priekšnieku bija nozīmēts *kpr. Rubenis*.⁷ Viņa sieva, uzzinot, ka vīrs iet uz pirmo līniju, neskatoties ne uz kādām atrunām, devās viņam līdzī. Bet svētdienas naktī no augšas tika saņemta pavēle atstāt pozīcijas un atgriezties rotā. Palaist karaspēku bez jebkāda sajukuma. Uzreiz tika pie mums atsūtīts ziņnesis. Kad *kpr. Rubeni* pasauca pie lauka telefona, viņš tik ātri metās, ka aizķērās aiz kaut kādas sliedes un sasita potīti. Kāja stipri piepampa, un viņu nācās atvest ar velosipēdu. Visi smējās, ka pirmais ievainotais bez kaujas.

Un paldies Dievam, ka šajā brīdī tika dota pavēle! Jo citādi būtu notikusi bezjēdzīga asinsizliešana.

Lūk, kas mums bija jāpārdzīvo pa šīm divām dienām. Un cik daudz jūtu izmainījās!...

Šodien visu dienu nesām uz pagrabu munīciju, kuru sestdien un svētdien atveda mums no Talsiem.

Ja satiksimies ar padomju karavīriem, tad mums jāizturas pret viņiem korekti un pieklājīgi. No jauna izkrāmējām mugursomas... Kāpēc tās mums tagad vajadzīgas? Mēs tagad lielās un neuzvaramās padomju armijas aizsardzībā. Vakar [tā tekstā, iespējams, ka autors domāja vakarā] padomju karaspēks ieņēma visas Latvijas pilsētas.⁸ Interesanti – kā visus šos notikumus pārdzīvo pilsēta? Mēs taču dzīvojām pilnīgā nomalē, un līdz mums nonāk tikai atsevišķas baumas. Bet vakarā pēkšņi pie sevis uz kanceleju izsauca *vlnt. Maršands*⁹ un paziņo, ka es rīt no rīta braucu uz Rīgu komandējumā un jāaizved uz slimnīcu *kpr. Rubenis*. Šo ziņu es uzņēmu ar lielu prieku. Pirmkārt, izraušos no saviem džungļiem, otrkārt, nokļūšu Rīgā visinteresantākajā laikā.

Okej!

Otrdiena, 18. VI 40. g. Spārē – Rīgā

6.30 ar kroņa zirgu aizbraucu pēc kaprāja Rubeņa. Plkst. 7 mūsu vilciens devās ceļā uz Rīgu. Tuvojoties Rīgai, kaut kā divāini kļuva ap sirdi. Pontona tilts, dzelzs tilts no visām pusēm bija padomju tanku ielenkts. Plkst. 11 dienā mēs izlīdām no vilciena. Pirmais, kas iekrita acīs, bija, ka viss laukums pie stacijas piepildīts ar padomju tankiem. Pa daudzām ielām nedrīkst iet, bet karavīriem visur ceļš ir brīvs. Sākām meklēt važoni. Tajā brīdī satiku Apolinu Aleksandrovnū. Apjautājos par Valentīnas veselību. Viņai klājas lieliski, saņēmusi paaugstinājumu pie Svetlanova, kur es viņu iekārtoju. Starp citu, par viņu tikpat kā pilnīgi aizmirsu. Nav nekādas mīlestības. Tikai dažreiz rūgts aizvainojums par viņas melno nepateicību un cūcīgo attieksmi. Ira šodien aizbrauca uz laukiem. Universitātē neizturēja – izkrita. Beidzot noķērām važoni. Aizvedu Rubeni uz slimnīcu un devos uz štābu. Pēc tam kādu stundu pagājās pa Rīgas ielām un aizgāju pie Veras tantes uz darbu. Kārtīgi paēdu. Aizbraucu pie Afanasija. Ar

viņu ļoti labi pavadīju laiku. 10 vakarā pēkšņi iegāzās Jevsejs ar sievu un dēlu. Atbraucis tieši no Daugavpils. Ar prieku un uzbudinājumu sāka stāstīt, kā Daugavpili sagaidījuši Sarkano armiju, kā tauta viņus nomētāja ar puķēm, sirsnīgi sagaidīja ar sarkaniem karogiem utt.

– Pat es metos pie tanka, apskāvu sovietčiku, un daudz netrūka, ka būtu nobučojis viņu! Bet noklīdzos gan es! Lai dzīvo komunisms, lai dzīvo sarkanais strādnieku karogs! Es agrāk jau teicu, ka mūsējie paņems. Pie velna Ulmani, nost ar kliķi! Tagad vēl vajag apkaut visus buržujus... Nu un izklaigājos es. Policija daudzus savaldīja. Dalību ņēma arī mūsu armija, kura sita nabaga cilvēkus. Tagad es esmu laimīgs!...

Un, kā sāka malt, mums nebija iespējams ne vārda pateikt. No viņa bļautīšanās ellišķīgi sāka sāpēt galva. Un es biju priecīgs, ka pametu viņu un devos uz staciju. Uzzināju, ka Ļevuška aizbraucis uz laukiem strādāt pie Mončinskiem. Mamma iekārtojusi Poguļankā pie Liepiņiem, kuri vada orķestri Poguļankā. Jā, biju arī pie Tatki Isak. Pāris stundu papļāpājām. Dabūju no viņas padomju papirosus, kuri viņai bija lielos krājumos. Tikpat tukša un vieglprātīga, kā bija iepriekš. Uz ielas nevienam pēc 10 vakarā nav tiesības parādīties, izņemot karavīrus. Uz katras ielas patruļas, kā latviešu, tā padomju.

Vakar huligāni gribēja sarīkot demonstrāciju. Metās uz policiju un aizsargiem, sāka viņus sist, tie savukārt atklāja uguni. Padomju tankisti, redzot, ka policija nav spējīga tikt galā, mierīgi atklāja uz huligāniem uguni. Daudzi nošauti, vairāk ievainoto. Man stāstīja Žoržs, kurš pats to redzēja. Es personīgi redzēju uz Marijas ielas sasistus logus un ložu pēdas. Spirtotos dzērienus bija aizliegts tirgot. Padomju karaspēks pieprasīja pilnīgu disciplīnu un kārtību.

Lieliski!

Pusvienos naktī iesēdos vilcienā. No šī komandējuma ietaupīju četrus latus. Bija iedots priekš pilnās biļetes, bet es riskēju nopirkt pusbiļeti. Saņēmu arī no onkuļa Ls 2,50 personīgiem tērīņiem.

Vispār ar braucieni vairāk nekā apmierināts.

Trešdiena, 19. VI 40. gads

Pēc brauciena jutos diezgan saguris, toties man gars atžirga. Plkst. 6 notika liela nelaime. Viena grupa aizbrauca vizināties ar laivu kpr. [Aleksandra Rūdofa] Ķeres vadībā, pilnīgs idiots. Sākuši dzīt velnu, karavīrs [Jānis] Cercins izlēcis no laivas un peldējis uz krastu; laiva bijusi apmēram 20 m no krasta. Bet, tā kā viņš bija peldētājs zem katras kritikas vai cita mums nezināma iemesla dēļ, tad uzreiz gājis uz dibenu. Pat ne reizi neparādījās virs ūdens. Karavīri un Ķere apjukuši un nesnieguši nekādu palīdzību, lai gan bijuši pāris soļu attālumā. Tikai pēc 1 stundas un 15 minūtēm atraduši Cercina ķermeni. Izsaukuši ārstu. Bet visas pūles bijušas veltas. Cercinu neatgriezta dzīvē. Žēl puisi. Bija labs cilvēks un izpildīgs

karavīrs. Lūk, kur un kādos apstākļos atrada savu likteni. Mūžīga viņam piemiņa!

Un kas zina, kur mūs gaida nāve. Vajag katru minūti būt gatavam. Dīvaina ir cilvēka dzīve. Piedzimsti, dzīvo un pēc tam atkal kaut kur pazūdi. Kur? Lūk, šo jautājumu nav atrisinājuši pasaules gudrākie prāti. Cilvēks visu uzvarēja, bet nāve, daba ir stiprāka par cilvēku – Visuma caru un valdnieku. Es bieži aizdomājos par dzīvību un nāvi, bet mani uzskati ir palikuši iepriekšējie, kurus es aprakstīju dienasgrāmatā nr. 5 un nr. 4.

Tagad notiek izmeklēšana “Cercina lietā”. Ķerem būs pulka tiesa, jo viņš bez atļaujas aizbrauca ar laivu peldēties, jo peldēties bija kategoriski aizliegts.¹⁰ Daļa vainas par Cercina nāvi gulstas uz viņu. Par vēl vienu cilvēku kļuva mazāk. Bet ko gan tas nozīmē pasaulei, kad vienā dienā kaujas laukā mirst pa tūkstotim cilvēku. Mums, eiropiešiem, vajadzētu iepotēt japāņu fatālismu, tad būtu jautrāk dzīvot mūsu pelēkajā pasaulē.

No kursiem atbrauca mūsu vecais rotņiks *kpt. Vītoļiņš*. Stājās pie savu pienākumu izpildīšanas.

Ceturtdiena, 20. VI 40.

Kaujas mācībā. Aizstāvēšana. T[ā] k[ā] vada komandierim vajadzēja nodarboties ar kaut kādām sevišķām lietām, tad mani atstāja par savu vietnieku. Es patstāvīgi un diezgan labi novadīju nodarbības.

Sestdiena, 22. VI 40.

Cercina bēres. No Talsiem bija atbraucis kara orķestris. No viņa ģimenes bija atbraukusi tikai māsiņa. Ceremonija norisēja diezgan aizkustinoši. Kaps bija nokaisīts ar ziediem. Bet kam viņam tas viss!... Vakarā visi bija Cercinu aizmirsuši. Dziedāja dziesmas, spēlēja volejbolu, kā nekas nebūtu noticis. Tomēr bezsirdīgi cilvēki. Bet, atklāti sakot, ko svešiem bēdāties. Šodien viņš, rīt tu. Tāds ir dabas likums. Bet viņa nabaga māte?... Kā ir viņai?... Pazaudēt vienīgo dēlu pašā dzīves plaukumā.

Svētdiena, 23. VI 40.

Rīt Jāņu diena. Visu dienu pušķojām telpas ar zaļumiem un pinām vainagus. Plkst. 6 vakarā vlt. Maršands atsūtīja savu dēlu pēc manis. Domāju, ka kaut kas sevišķs, bet izrādās – grib vienkārši ar mani izdzert kādu krūzīti pašdarinātā alus. Sieva piedāvāja man pīrādziņus. Parunājām par pēdējiem notikumiem, par manu privāto dzīvi. Tiešām nezinu, kāpēc viņi jūt pret mani tādas simpātijas. Uzskata mani par godīgu, krietnu un inteligentu cilvēku. Tomēr tā man ir liela laime, ka gūstu visu cilvēku uzticību un mīlestību.

Plkst. 8 vakarā klausījāmies pa radio iekšlietu ministra runu.¹¹ Runāja par lielo komunistisko ideju, slavināja neuzvaramo Sarkano

armiju, “ar kuru mums tagad vienas domas un darbi. Visas cerības tikai uz neuzvaramo Sarkanu armiju. Lai dzīvo mūsu varena draugs!” – tādi bija viņa pēdējie vārdi.

Vecā valdība gāzta. Pagaidām līdz Saeimas vēlēšanām nozīmēta jauna valdība: [nav ierakstījis uzvārdus, atstāta tukša vieta]

Plkst. 9 vakarā apsēdāmies pie galda. Dziedājām *Līgo*, dzērām kvasu. Vakariņas priekš armijas bija samērā labas, bet viss kaut kā nevedās. Vakars noritēja diezgan garlaicīgi un neorganizēti... Plkst. 12 visi izklidām pa gultām.

1940. gada jūlijs

Jauni likumi, jaunas reformas, manifestācijas. Mītiņi.

Arī armijā pilnīga brīvība. Var runāt visās pasaules valodās, piedalīties visos mītiņos, manifestācijās. Priekšniecībai jālaiž atvaļinājumos biežāk nekā iepriekš. Parādījās komunistiskie laikraksti: “Kommunist”, “Cīņa”, “Prol. pravda”. Laikraksti “Segodņa”, “Segodņa večerom” tika slēgti.

Lūk, ko komunistiskā partija pieprasīja:

- I. Vārda, sapulču un preses brīvību.
- II. Legalizēt komunistisko partiju.
- III. Nekavējoties atlaist un atbrūnot aizsargu organizāciju.
- IV. Saut pie atbildības visus aktīvos 15. maija apvērsuma dalībniekus ar Ulmani priekšgalā.
- V. Attīrīt armiju un visu valsts aparātu no reakcionāriem elementiem.
- VI. 8 stundu darbadienu visiem strādniekiem un kalpotājiem.
- VII. Likvidēt “*Darba centrāle*” un visas fašistiskās kameras.
- VIII. Likvidēt darba zemnieku parādus un samazināt nodokļus.
- IX. Nodrošināt ar zemi bezzemniekus un zemniekus, kuriem ir maz zemes, uz “pelēko baronu” rēķina.
- X. Visus kooperatīvus nodot patērētāju rokās un izdzīt no valdēm visus ulmaņlaikā saliktos zagļus.
- XI. Pilnīga visu nāciju, valodu un reliģiju vienlīdzība.
- XII. Pieņemt atpakaļ darbā visus strādniekus un kalpotājus, ko atlauda politiskās pārliecības dēļ.
- XIII. Nodot tautas izglītību progresīvās inteliģences rokās.
- XIV. Brīvas vēlēšanas pilsētu un lauku pašvaldību dibinātāju sapulcēs.
- XV. Jaunās valdības sastāvā iekļaut strādnieku šķiras un darba zemniecības pārstāvjus.

Bez tam no cietumiem atbrīvoja visus komunistus. Pieprasīja vēl paaugstināt algas strādniekiem un karavīriem.

Pie katras rotas armijā tiks nozīmēts politiskais audzinātājs, kurš mācīs mums komunistiskās idejas, marksismu, staļinismu, ļeņinismu.

Mūsu puisi visi ir satraukti.

Dzied padomju dziesmas, nepārtraukti prasās atvaļinājumā un it kā kaut ko gaida...

Runu tagad ir vairāk nekā vajag. Tie, kuri bijuši atvaļinājumā, stāsta ko nu kurais: pilsētās ir atklātie koncerti, kurus dod pad. karaspēks, dziesmas un mūzika skan nepārtraukti. Latviešu karavīri iet kopā parādēs ar pad. karaspēku zem kopēja sarkanā karoga. Ar padomju karavīriem uztur ciešu draudzību.

Daži huligāni izrēķinās ar policiju, aizsargiem. Bet viņus par to stipri soda. Piemēram, par Ventspili, bija tāds gadījums (stāstīja ebrejs kar. Rolovs): vairāki cilvēki uzbrukuši vienam aizsargam. Sākuši viņu sist. Viņš izrāvies un sācis skriet. Bet viņu ielenkuši. Redzot, ka no sitieniem neizbēgt, izvilcis revolveri un nošāvis.

Par to nebrīnos. Varu maiņa nekad nav mierīga. Vēl pie mums nekas, 17. gadā bija sliktāk, simtiem cilvēku nosita. Jaunā valdība pielika lielas pūles, lai apspiestu nekārtības. Paldies Dievam, ka mēs dzīvojam džungļos un tālu no pilsētas trokšņa.

Visus aizsargus atbruņoja.

Piektdiena, 5. VII 40. g.

Šodien rotā jaunieši (ģimenes). *dkar. Ozolu*¹² pazemināja par *patvaļ. prombūtne* un par to, ka, kad bija iesēdināts *gohu*, salauza atslēgu un aizgāja pie pazīstamām jaunkundzēm. Tagad nebūs ilgi jāgaida arī Kalniņa¹³ pazemināšana. Viņš vēl agrāk par Ozolu bija to pelnījis, bet viņa laime viņa balss. Tomēr tagad arī balss vairs nepalīdzēs. Domājams, ilgi vairs nebūs jāgaida no viņa puses kāds jauns numurs.

Svētdiena, 7. VII

Tikpat kā būtu uzminējis par Kalniņu. Vakar manas dežūras laikā viņš atprasījās rotņikam atvaļinājumā līdz šodienas 9 no rīta. Gaidām viņu stundu, divas, trīs, četras, bet viņa kā nav, tā nav. Aizsūtījām patruļu. Viņš galīgi pilnā kādā privātmājā un atteicās iet uz rotu: "Man vajag, lai kungi pēc manis atbrauc un noteikti ar zirgu. Kājām es neesmu paradis staigāt." Iejūdzta zirgu un aizsūtīja mani pēc viņa. Skatos, viņš guļ dārzā; vienā rokā alus krūze, otrā vijole ar sarautām stīgām. Savācām viņu un aizvedām mājās. Tagad viņam šis numurs nebeigsies labi.

Pirmdiena, 8. VII

Beidzot vairs neizturēju. Pirmo reizi vērsos pie rotas komandiera ar sūdzību par kpr. Ķeri. Saņēma 5 dienas aresta. Pirmo reizi tik ļaunu cilvēku un bezkauņu satieku. Griež zobus bezspēcīgā naidā, tikai bojā sev nervus. Es viņu pilnīgi ignorēju, bet tas viņu vēl vairāk tracina. Pēc jundas beidzot uztaisīju sev liķieri. Aiznesu pamēģināt arī *vlt.* Maršandam.

Otrdiena, 9. VII

Pusdienas laikā nācās braukt kā ziņnesim ar velosipēdu uz *Pastendi* pēc dokumentiem no pulka štāba. Nācās divas reizes braukt turp un atpakaļ. Karstums neciešams. Par to mani atbrīvoja no nodarbībām, bet plkst. 7 vakarā pēkšņi *trauksme*. 14 km meža ugunsgrēks.

Daļa aizbrauca ar zirgiem, daļa, tajā skaitā arī es, devāmies kājām. Ceļš draņķīgs, bet tomēr mēs uzstādījām jaunu rekordu. 14 km pieveicām divās stundās. Man sanāca dubultā porcija: *Pastende* un šī *trauksme*. Bet ugunsgrēku izdevās nodzēst pirms mūsu ierašanās. Stundu atpūtāmies un devāmies atpakaļceļā. Man pavisam kopā šodien nācās veikt 70 km. Kājas mazliet sāp.

Trešdiena, 10. VII

Šodien rotas komandieris par vakardienu mūs atbrīvoja no nodarbībām. Plkst. 12 visus sapulcināja uz pārrunām. Runājām par varas pārmaiņām. Aicināja mūs ievērot kārtību. Lielija jauno valdību, beidzot sāka izteikt savu personīgo viedokli un iespaidus: “Es, biedri, ar katru valdību esmu apmierināts. Es esmu karavīrs! Un godīgi visiem kalpošu. Lai tik man būtu amats – būtu paēdusi mana ģimene...” Es viņu saprotu: katrs cilvēks grib dzīvot, bet no viņa savdabīgās ādas glābšanas nu ļoti slikti visiem karavīriem palika. Jo agrāk viņš bija kaismīgs nacionālists, visus turēja aizdomās par komunismu, visus žīdus apsūdzēja, bija iekārtojis sev tikpat kā īstu izspiegošanu, vārdu sakot – bija centīgākais no centīgākajiem, bet tagad pēkšņi krasi pārmainījās un vēl centīgāks nekā agrāk bija. Piedevām veltīgi dod virsū vecajai varai, gandrīz vai aizrijas, kad runā par komunismu, liela krievus, Sarkano armiju, kad agrāk vājākas un sliktākas armijas par sarkano pasaulē nebija... Jābrīnās, ka cilvēks uzreiz tik krasi var mainīt pārliecību, idejas. Un uzreiz zaudēja cieņu; gandrīz vai katram gatavs zemoties. Var teikt, ka viņam gandrīz vai vienīgais darbs: visiem atvainoties – virsniekiem, instruktoriem, karavīriem. “Varbūt es kādreiz agrāk biju pret jums netaisnīgs? Piedodiet!” Tiešām pretīgi kļūst un kauns par viņu. Visi karavīri smejas. Kaut mazliet būtu pašcieņas, personīgā es. Cieni vēl tādus! Protams, pārtaisīties daudziem vajag, bet ne tā, pielienot, izsaucot visos karavīros ironisku smīnu.

Jundas laikā vairs lūgšanu nedziedam. Saņēmām jaunu pavēli: jundas laikā vienlaikus ar Latvijas karogu jāceļ arī Pad. Savienības karogs.

Ceturtdiena, 11. VII

Šodien beidzot jundas laikā degradēja kpr. Kalniņu. Panāca savu.

Sestdiena, 13. VII

Šodien pirmo reizi pie mums atbrauca sakarīgs pulka politiskais audzinātājs (apakšpulkveža pakāpē, agrāk bija v.v.).

Iepazīstināja ar visu notiekošo. Lūdza, lai mēs balsojam par vienīgo sarakstu nr. 1. Runāja labi. Īsta aģitatora runa. Redzams, ka vīrs ar galvu. Pēc tam viņu pavadījām ar mūziku un dziesmām. Izvēlējamies *sakarnieku* starp karavīriem un politisko audzinātāju, kuram būs jā rūpējas par karavīru labklājību un jāziņo par visiem karavīru lūgumiem un sūdzībām politiskajam audzinātājam. Karavīri uzreiz sāka trokšņot, satraucās...

Iespējams, būs nekārtības, jo daudzi karavīri ne visai saprot, kas ir noticis. Domā, ka, ja reiz ir iestājusies brīvība, tad disciplīnai vairs nav jāpastāv, var huligāniski uzvesties. Bet vai Sarkanajā armijā nav disciplīnas, vai tur tiek pieļauts huligānisms?

Svētdiena, 14. VII 40. g.

Plkst. 10 no rīta rota ir nostādīta ierindā. Rotņiks iedeva man Latvijas karogu, kpr. Kairem padomju karogu, un visi ierindā devāmies uz balsošanu. Balsošana notika šādi: gājām pie galda, devām pasi, saņēmām listi nr. 1 (par darba tautas bloku), turpat uz vietas salocījām četrās daļās; uz tās tika uzlikts zīmogs, un lapiņu ielikām urnā. Pēc tam pasē tika atzīmēts, ka piedalījāmies balsošanā. Izsvītrot vārdus vai ierakstīt nevienam nebija tiesības. Pēc balsošanas visa diena bija brīva. Šodien pirmo reizi pie mums plīvoja sarkanais padomju karogs.

Pirmdiena, 15. VII 40. g.

Šodien pie mums atbrauca sarkanarmieši. Rīkos *Gulbju ez.* tautas vakaru. Programmu gatavoja krievi. Kazačoks, dejas, dziesmas, akrobātiskie numuri, kino: padomju-japāņu kaujas pie Hasana [ezera. – R. V].¹⁴

Es diemžēl nevarēju būt šajā vakarā, jo slikti jutos un biju uz divām dienām atbrīvots. Gan jau redzēšu – ne pēdējā reize. Tagad tikai viss sākas. Līdz trijiem naktī sēdēju, klausījos radio, rakstīju dienasgrāmatu. Pilnīga vientulība un klusums. Mūzika, es un mani sapņi. Dvēseliski atpūtos... ļoti priecīgs!

Pēkšņi plkst. 1 naktī pie manis atnāk Maršands un viņa sieva. Pastāstīja par programmu, Maršanda sieva pacienāja mani ar ze-

menēm. Šogad pirmo reizi ēdu zemenes. Tiešām nezinu, kā es varētu atmaksāt savam komandierim par šādu iejūtīgu attieksmi pret mani... Bet varbūt kaut kad būs iespēja... Ar kādu prieku es viņam izdarītu kaut ko "īpašu".

Otrdiena, 16. VII 40. g.

Saņēmu no sava onkuļa Afanasija vēstuli. Raksta, ka viņu darbā ievēlējuši par komitejas priekšsēdētāju. "Beidzot, mans dārgais māsas/brāļa dēls (племянник), mēs esam sagaidījuši istu brīvību! Tagad arī strādnieki var brīvi uzelpot un izlist no savām alām. Lai dzīvo Sarkanā Latvija, lai dzīvo komunisms!..."

Es pasteidzos viņu apsveikt un novēlēju ar turpmāk pilnīgu panākumus. Saņēmu vēl vienu vēstuli un no Veronikas. Viņai lielas bēdas: vīrs ļoti slimis un aizsūtīts uz sanatoriju.

Jā, tā dzīvē notiek: vieniem laime, prieki, citiem tajā pašā laikā bēdas, nelaime, ciešanas. Dzīve mainās kā gadalaiki.

Ceturtdiena, 18. VII

VInt. Maršanda dēls slimis. Viņš palūdza mani uzkāpt augšā pie dēla un mazliet papļāpāt ar viņu. Pēc tam mums pievienojās pats Maršands un viņa sieva. Visu vakaru pavadījām, sarunājoties par dažādām tēmām, piemēram, spiritismu, sapņiem, par cilvēka dvēseli, ideālismu, materiālismu.

Esmu priecīgs, ka kaut ar viņiem varu parunāties un dažreiz "izlādēties", citādi pavisam panīcis šajā nostūrī starp rupjiem un mazattīstītiem karavīriem. Bez rupjībām, lamuvārdiem un prastiem, ciniskiem spriedumiem par "dzīvi" neko vairāk nedzirdēsi. Nokļuvu gan es rotā, kur visi vienādi, kā atlasīti.

Piektdiena, 19. VII

No rīta šaušana. 8 un 9 vingrinājumi ar *ptš*.

[..]

Pēcpusdienā uzkāpu augšā pie Maršanda dēla. Parunājāmie par sportu. Rotas komandieris izrakstīja man atvaļinājumu uz 6 dienām, bet, t.k. svētdien būs maza balle Gulbju ezera krastā, viņš palūdz atlikt savu atvaļinājumu līdz pirmdienai un sagatavot vingrošanas programmu, "lai spāriešiem parādītu, ka arī mēs kaut ko varam". Bet par to viņš man pieliks vēl divas dienas atvaļinājuma. Piekritu. Bet ko tādu lai izdomāju, kā divās dienās sagatavoties uzstāties?! Uzdevums nav no vieglajiem.

Sestdiena, 20. VII 40. g.

Savācu savu "trupu", palūdzām atļauju aiziet no nodarbībām un sākām trenēties. Puišus nodzinu putās. Nu ko lai dara, vajag sapsroties. Pa šodienu jāapgūst visas piramīdas un vingrinājumi. Bet rīt no rīta tikai jānoslipē. No rīta 8 līdz 11 vingrinājāmie. Pēkšņi

negaidīti atbrauca pulka komandieris. Vln. Maršanda sieva lūdza nodejot kazačoku. Es kā reizi biju formā. Atskanēja mūzika. Es ar mežonīgu temperamentu, kā neprātīgs metos dejā. “Терпо! Терпо!” Visa zāle nodārdēja aplausos. Pulka komandieris neizturēja: metās pie manis, sāka izteikt pateicību, spiest man roku. Slapjš no sviedriem un laimīgs es izskrēju no zāles. Lūk, ko nozīmē krievu mūzika, krievu dejas, krievu gars! Mans krievu temperaments kā elektriskā strāva izskrēja cauri visiem klātesošajiem. Es ar savu krievu garu aizdedzināju pašas aukstākās sirdis. Kā es lepojos, ka esmu krievs, ka piederu pasaules varenākajai tautai.

Pēc pusdienām atkal sākām trenēties.

Domāju iestudēt sekojošu programmu [..]

Svētdiena, 21. VII 40. g.

No rīta uztaisijām ģenerālmēģinājumu. Veikli! Vakar tikai sākām trenēties, bet šodien jau ģener. mēģinājums un uzstāšanās!

Plkst. 4 ierindā devāmies uz ezera krastu. Izlikām teltis, sakārtotām mūsu “sporta laukumu”.

Plkst. 5 ar Padomju Savienības karogu, dziedot strādnieku dziesmas, ieradās strādnieki un pārējie mūsu karavīri. Strādnieku pārstāvis uzstājās ar nelielu runu, apsveica mūs ar pievienošanos PSRS (kā PSRS 14. republiku), noklīdzās “urrā!” b. Staļinam, Molotovam, Vorošilovam un visai Sarkanai armijai, nodziedājām Internacionāli un sākām programmu. Kā jau biju paredzējis, publika bija kā bez prāta no mūsu numuriem. Es jutos kā “dienas varonis”. Visi apsveic, bārstās ar komplimentiem, spiež roku. Sākās dejas. [..]

17. VIII 40. g. Sestdiena

[..] Pārnācu mājās, bet pie mums ciemiņi: trīs krievu virsnieki ar smago mašīnu. Braucot uz Ventspili, bet netālu no mums sabojājusies automašīna, un viņi apstājušies, lai salabotu. Viens no viņiem bija sevišķi simpātisks. Sākām runāt ar viņu par somu karu un pašreizējo stāvokli. Viņš atklāti pateica, ka karš ar Vāciju, iespējams, būs. “Jā, tagad jau iesim uz karu plecu pie pleca...” – viņa vārdi. Saprotams, tas viss ir briesmīgi, bet, kam jānotiek, tas notiks. Pakarosim, vismaz nebūs tik garlaicīgi kā tagad... Jā, tagad ir visizdevīgākais brīdis, lai uzbruktu Vācijai. PSRS ir “svaiga” visā savā varenumā, kamēr Vācija raujas visās frontēs asiņainā karā. Pēc vakariņām uzlīmējām jaunu sienas avīzes numuru.

18. VIII 40. g. Svētdiena

Šodien aviācijas svētki visā Sark. Latvijā ar padomju lidotāju piedalīšanos. Daudzi no mūsu rotas aizbrauca uz Ventspili. Es paliku mājās. Vln. Maršanda sieva teica, ka grib uz kaut kurieni mani paņemt līdzī, bet nez kāpēc viņu plāni izmainījās, un viņi palika mājās. Vln. Maršands nez kāpēc satraukts. Nav jābrīnās, t.k. rīt jābūt otrai

revīzijai *noliktavā* un *veikalā*, bet tur nav viss kārtībā, grāmatās pats velns galvu nolauzīs. Pagājušajā reizē no pulka komandiera saņēma kārtīgu brāzienu. Tagad Maršandam, gadījumā ja nebūs kārtībā, var būt lielas nepatīkšanas, jo viņš ir noliktavas un veikala vadītājs. Bet izturas viņš kā parasti: pilnīgi mierīgi. Joko, stāsta anekdotes, spēlē šahu. Es, lai “nosistu” šo svētdienu, nolēmu uztaisīt liķieri. Bet, tā kā spirtu svētkos nevar dabūt ne par kādu naudu, griezpos pie vln. Maršanda, lai viņš iedod man zīmīti par spirta saņemšanu. Viņš labprāt uzrakstīja “atļauju”, lai gan nevienam no instruktoriem viņš to nedara. Ar lielām grūtībām sadabāju puslitru degvīna, jo spirta nebija.

Palūdzu atļauju viņa sievai “sarīkot svētkus”. Viņa mums sagatavoja uzkožamo, un mēs uzgājām augšā. Bet vairāk par četrām glāzītēm viņa mums neatļāva izdzert. Atlikumu atstājām vēlākam. Sākām pļāpāt.

– Sakiet, vecākā virsnieka kungs, – vai jums tagad nav grūti dienēt? – es pajautāju.

– Nē-ē... Nu ko lai dara! Nākas dzīvot tā, kā dzīvojas. Es vismaz pilnībā pārvaldu krievu valodu un, iespējams, vēl tikšu uz augstāko skolu... Citiem vēl sliktāk, – viņš atbildēja.

– Nu jums nav jābaidās no nekādām nepatīkšanām. Jūs esat gudrs un lietišķs cilvēks, un jūs taču karavīri tā mīl. Gatavi uz visu jūsu dēļ.

– Nu! Vai tā tas ir!? Nepatīkšanas no nepatīkšanām atšķiras. Ek, kā man gribētos no visa aiziet uz kādu neapdzīvotu salu! Dzīvot mazā būdiņā un strādāt, strādāt... Tur man būtu gan garīga, gan miesiska atpūta... – un tikpat negaidīti pārtrauca savu runu. Paskatījās uz viņu: acīs tādas skumjas... Es pirmo reizi viņu tādu redzēju. Neskatoties uz visu viņa izturētību, tomēr izlauzās viņam – ierunājās dvēsele.

[..]

Pirmdiena, 19. VIII 40.

[..] Aizgāju gulēt, bet ilgi nenācās gulēt. Plkst. 10 dežurants stipri satraucies ziņoja man, ka vln. Maršands tikko kā nošāvis.¹⁵ [..]

[Tas ir pēdējais ieraksts dienasgrāmatā.]

Avots: Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1. apr., 25860. l. (uztraudzības lieta). Tulkojums no krievu valodas.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 25860. l., 1. sēj., 9.–10. lp.

² Arī Latvijas Politpārvalde sekoja NTSNP organizācijas darbībai. Kā liecina 8. jūnija ieraksts B. Golubeva dienasgrāmatā: “Šodien uz manas galvas uzkrita negaidīts “pārsteigums”. Plkst. 11 nodarbību laikā ieradās dežurants

un ziņo, ka man tūlīt jāiet uz štābu pie adjutanta. Kāpēc un ko tur darīt – pilnīga neziņa. Ierodos. Piesakos. Mani ievēd adjutanta kabinetā. Kabinetā sēž viens cilvēks privātā. Adjutants iepazīstina: “No politiskās pārvaldes” – un atstāj mūs divatā. Es lūdzu cilvēku privātajā paskaidrot, kāpēc esmu izsaukts. Viņš man ļoti pieklājīgā formā paskaidro.

Viņš: Jūs esat izsaukts sniegt paskaidrojumu par Vsevolodu Jeļistratovu, Ivanu Nazarovu, Aleksandru Lindišu, kuri bija ārzemju NTSNP organizācijas biedri, un paskaidrot, kādas jums bija attiecības ar viņiem, ko jūs zināt par šo organizāciju.” B. Golubevs sacīja, ka neko nezina par šo organizāciju, bet nosauktās personas viņš pazīst tikai kā “Sokol” biedrības biedrus Daugavpilī. – LVA, 1986. f., 1. apr., 25860. l., uzraudzības lieta.

³ LVA, 1986. f., 1. apr., 25860. l., 3. sēj., 3.–5. lpp.

⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 25860. l., 3. sēj., 126. lpp.

⁵ 1940. gada 15. jūnijā agri no rīta NKVD karaspēka vienības uzbruka LR robežapsardzes objektiem Masļenkos un Smaiļos. Nogalināti divi Latvijas robežsargi un viena civilpersona ievainota. Uz PSRS tika aizvesti 10 robežsargi un 27 civilpersonas.

⁶ 1940. gada 16. jūnijā LR sūtnim Maskavā F. Kociņam PSRS Tautas komissāru padomes priekšsēdētājs V. Molotovs iesniedza ultimātīvu notu, kurā pieprasīja sastādīt jaunu valdību un bez kavēšanās nodrošināt Padomju karaspēka daļu brīvu ielaišanu Latvijas teritorijā. – Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli. 1940. g. 16. jūnijs – 19. jūlijs. – Rīga, 1991. – 12.–13. lpp.

⁷ Virsdienešta kaprālis Jānis Rubenis.

⁸ 1940. gada 17. jūnijā plkst. 5 no rīta PSRS karaspēks sāka pāriet Latvijas robežu. 17. jūnijā Sarkanā armija neieņēma visas Latvijas pilsētas. Tas notika turpmākajās dienās.

⁹ Virsleitnants Alfons Maršands.

¹⁰ Kaprālim Aleksandram Rūdolfam Ķerem 2. Ventspils kājnieku pulka sēdē 1942. gada 25. jūlijā piesprieda disciplinārsodu – stingru arestu uz 10 dienām. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1490. f., 2. apr., 1. l., 215. lpp.

¹¹ Vilis Lācis (1904–1966) no 1940. gada 21. jūnija līdz 25. augustam iekšlietu ministrs.

¹² Dižkareivis Arnolds Ozols.

¹³ Kaprālis Harijs Kalniņš.

¹⁴ 1938. gadā sakarā ar robežu strīdu pie Hasana ezera notika kaujas starp Japānas armiju un Sarkanā armiju. PSRS to uzskatīja par veiksmīgu operāciju.

¹⁵ Ar izziņu virsleitnanta Maršanda pašnāvības lietā noskaidrots, ka pulka karavīru veikala nodaļā, kas dibināta pie 5. rotas un kuras pārzināšana uzdots rotas komandierim, cēlies iztrūkums Ls 958,01. Ar to pašu izziņu noskaidrots, ka rotas komandieris Vītoļiņš pats, kā arī atļāvis sev pakļautiem virsdienešta instruktoriem kreditēties vairāk par noteikto normu un šo faktu slēpis. Pulka komandieris pulkvedis Stulpiņš izdeva pavēli atstādināt kapteini Vītoļiņu no rotas komandiera amata un no 1940. gada 20. augusta piekomandēt Vītoļiņu 2. ložmetēju rotai. – LVVA, 1490. f., 2. apr., 1. l., 203. lpp.

Dienasgrāmatu publicēšanai sagatavojusi, tulkojusi
un komentējusi *Rudīte Viksne*

ZINĀTNES DZĪVE

ZINĀTNISKIE LASĪJUMI “LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS UN 75 GADI LATVIJAS VĒSTURĒ UN POLITIKĀ”

LU Latvijas vēstures institūts 2011. gadu aizvada institūta 75 gadu jubilejas zīmē. Jau sākot ar 2010. gada 4. numuru, mūsu žurnālā tiek publicēti raksti un vēstures avoti, kas saistīti ar institūta gadadienu. Viens no centrālajiem pasākumiem norisinājās 2011. gada 12. maijā, kad Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē notika LU Latvijas vēstures institūta organizētie 75 gadu jubilejas lasījumi “Latvijas vēstures institūts un 75 gadi Latvijas vēsturē un politikā”. Lasījumi bija iecerēti kā atcere un pārskats par institūta darbību un zinātnisko devumu dažādos laikmetos triju ceturtdaļu gadsimta garumā, noklausoties referātus, piedaloties diskusijās un atmiņu stāstos par institūtā paveikto un izdzīvoto.

Sarīkojuma sēdi iesāka tās vadītājs *Dr. hist.* Ainārs Lerhis, īsos vārdos atgādinot par institūta izveidošanu – 1936. gada 14. janvārī ar Latvijas Republikas Ministru kabineta izdotu likumu tika izveidots Latvijas vēstures institūts kā patstāvīga valsts augstākā zinātnes iestāde. Bija arī paredzēts, ka nākotnē, nodibinoties Latvijas Zinātņu akadēmijai, Vēstures institūts pāries tanī kā akadēmijas pirmā sastāvdaļa. Četrus mēnešus vēlāk – 11. maijā tika sasaukta jaunizveidotā institūta darbinieku pirmā publiskā sēde.

Svētkos institūta darbiniekus ar uzrunām sveica Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents akadēmiķis Juris Ekmanis, LZA viceprezidente un LZA Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas priekšsēdētāja akadēmiķe Ilga Jansone. LVI direktora *Dr. hist.* Gunta Zemīša ievaduzruna publicēta šajā žurnāla numurā.

Sakarā ar nesen iepriekš saņemtajiem Latvijas valsts apbalvojumiem tika sveikti: *Dr. habil. hist.* Anna Zariņa (saņēmusi Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķiru), *Dr. habil. hist.* Ilze Loze (saņēmusi Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķiru) un *Dr. habil. hist.* Jānis Bērziņš (saņēmis Atzinības krusta IV šķiru).

Sekoja akadēmiskie lasījumi. Sēdes pirmajā daļā Guntis Zemītis sniedza plašāku pārskatu “Latvijas vēstures institūts no tā dibināšanas līdz nacistiskās Vācijas okupācijai (1936.–1941. g.)”.

Dr. hist. Kārlis Kangeris referātā “Vēstures krātuve vācu okupācijas laikā (1942.–1944. gads)” atzīmēja, ka Latvijas vēstures institūtu pirmajā padomju valdīšanas gadā neslēdza, bet nacistu militārā pārvalde pieprasīja uzsākt LVI likvidēšanu. Nacistu režīmam bija nepieņemama institūta līdzšinējā darbība un līdz 1940. gada padomju okupācijai paustā Latvijas vēstures koncepcija. Atbilstīgi vācu vēstures “ideoloģijai” tautas vēstures

Uzstājas Jānis Stradiņš, pa kreisi – pirmās sēdes vadītājs Ainārs Lerhis.
Kārļa Kangera foto

vietā būtu jā māca zemes vēsture visciešākā saistībā ar Vācijas vēsturi. Tomēr Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas ģenerāldirektors Jānis Celms 1941. gada 11. decembrī vērsās ar iesniegumu pie ģenerālkomisāra Rīgā, ierosinot Latvijas vēstures krātuves izveidošanu, lai tā apkopotu vēstures avotus, sekmējot Latvijas un latviešu tautas vēstures izpēti. Vēstures krātuve tika izveidota 1942. gada pavasarī un sāka darbu jūnijā. Lielā mērā pretēji sākotnēji izvirzītajiem mērķiem krātuves darbiniekus turpmāk iesaistīja 1940.–1941. gada notikumu pētniecībā. Nevienu projektu Vēstures krātuvei neizdevās pabeigt, taču tika sastādīti trīs tematiski pārskati par lielinieku valdīšanas gadu. Krātuve darbojās līdz 1944. gada vasarai. Tās pastāvēšana tomēr rādīja Latvijas vēsturnieku un sabiedrības vēlmi un gribu pašiem darboties savas vēstures pētniecības labā.

Dr. hist. h.c. Jānis Stradiņš referātā “Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta pārtapšana par Latvijas vēstures institūtu” pievērsās Trešās atmodas un Latvijas neatkarības atjaunošanas gadiem (1988–1993), kad kardināli mainījās institūta pamatkonceptcija un pētījumu virzība (sk. raksta publikāciju šajā žurnāla numurā).

Dr. habil. hist. Heinrihs Strods uzstājās ar priekšlasījumu “Vēstures institūta darbība laika posmā no 1951. līdz 1967. gadam”.

Sēdes turpinājumā jubilejas lasījumus papildināja Lilitas Vanagas sagatavotā fotoattēlu prezentācija “Latvijas vēstures institūta darbinieki dažādu

Uzstājas Ēriks Žagars, pa kreisi – otrās sēdes vadītājs Jānis Bērziņš.

Kārļa Kangera foto

laika posmu fotogrāfijās” no Etnogrāfisko materiālu krātuvē saglabātajiem materiāliem par institūta darbiniekiem – vēsturniekiem, etnogrāfiem un arheologiem no pagājušā gadsimta 40. gadu beigām līdz mūsdienām. Fotomirkļi pētnieku vecākajai un vidējai paaudzei atsauc atmiņā darba vidi un bijušos kolēģus, bet jaunajai pētnieku paaudzei sniedza salīdzinošu ieskatu vēsturnieku dažādu desmitgažu darba oficiālajā un sadzīviskajā pusē.

Pēc pārtraukuma sekoja otrā sēde, ko vadīja *Dr. habil. hist.* Jānis Bērziņš. Ēriks Žagars sniedza lasījumu “Latvijas vēstures pētniecības raksturīgās iezīmes 20. gadsimta 60.–70. gados” (sk. publikāciju šajā žurnāla numurā). Sekoja *Dr. habil. hist.* Ritas Grāveres referāts “Pēctecība jeb jauns antropoloģijas attīstības loks Latvijā (par antropoloģiskajiem pētījumiem Latvijas vēstures institūtā)”.

Dr. hist. Ērika Jēkabsona referāts “Latvijas 20. gadsimta militārā vēsture kā viena no Latvijas vēstures institūta pētniecības tēmām” bija par militārās vēstures izpētes virzieniem institūtā kopš tā izveides. Latvijas Republikā autoritārā režīma laikā Brīvības cīņu vēsturei tika pievērsta pastiprināta uzmanība, ko apliecina arī vairāku profesionālu virsnieku iekļaušana institūta Jaunākās vēstures nodaļas štātā (kārtējais biedrs – ģenerālis Mārtiņš Peniķis, biedri līdzstrādnieki – pulkveži Georgs Karlsons, Aleksandrs Plensners, kara ierēdnis Pēteris Bērziņš), un līdz valsts neatkarības iznīcināšanai

tapa vairāki darbi par Brīvības un Pirmā pasaules kara ciņām. Pēc kara izveidotajā Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā arī tika pievērsta zināma uzmanība militārajām norisēm pasaules kara laikā (latviešu vienības Sarkanajā armijā – Vasilijš Savčenko). Tāpat zināma vērība militārajai vēsturei institūtā tiek veltīta arī pēc valsts neatkarības atjaunošanas, skarot gan Neatkarības kara vēsturi (Valdis Bērziņš, Ēriks Jēkabsons), gan Otrā pasaules kara norises (Kārlis Kangeris, Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs), gan arī citus jautājumus, tādējādi LVI mūsdienās uzskatāms par vienu no centriem, kas nodarbojas ar militārās vēstures kā neatņemamas kopējo Latvijas vēstures procesu sastāvdaļas izpēti.

Dr. hist. Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils Universitāte) nolasiya referātu “Latvijas jaunākās historiogrāfijas tapšanas problēmas un Latvijas vēstures institūts (20. gs. 80. gadu otrā puse – 90. gadu sākums)”. Trešās atmodas un valsts neatkarības atgūšanas posmā Latvijas vēstures pētniecībā notika radikālas un diezgan ātras pārmaiņas, kas bija saistītas vispirms ar Latvijas historiogrāfijas atbrīvošanos no marksistiskās ideoloģijas spiediena un padomju vēstures zinātnes “mantojuma”. Viens no faktoriem, kas ietekmēja mūsdienu Latvijas nacionālās historiogrāfijas tapšanu un daļēji nosacīja tās tēlu, bija mijiedarbība starp diviem līmeņiem, kas veido jebkuras nacionālās historiogrāfijas struktūru. Pirmo līmeni var uzskatīt par historiogrāfijas “mainīgo vidi” – interpretāciju, vēstures konceptu, pieeju un vērtējumu sistēma, kas ātri reaģē uz pārmaiņām sabiedriskajā domā, politikā utt. Turpretim otrais līmenis uzskatāms par nacionālās historiogrāfiskās skolas “kodolu”; tajā ietilpst relatīvi stabilas tradīcijas un prioritātes nacionālās vēstures pētniecībā, kā arī pētniecības metodoloģija, metodika un tehnika. Referātā atzīmēts, ka Latvijas jaunākās historiogrāfijas tapšanas posmā nacionālās historiogrāfijas kodola saglabāšana bija saistīta galvenokārt ar Latvijas vēstures institūta (agrāk LPSR ZA Vēstures institūts) darbību, īpaši tādās vēstures zinātnes apakšnozarēs kā viduslaiku vēstures pētniecība, arheoloģija, etnogrāfija, antropoloģija, kā arī – daļēji – jauno laiku vēstures pētniecība. No pirmā acu uzmetiena var rasties iespaids, ka sabiedrisko un politisko transformāciju posmā šīs vēstures pētniecības jomas pilnīgi zaudē savu nozīmīgumu, jo priekšplānā izvirzās idejas, kas atbilst sabiedrības gaidām un tādējādi kļūst par pārmaiņu faktoru. Taču pārmaiņu laiki neturpinās mūžīgi: kad vēsturnieku sabiedrībā jaunās idejas, pieejas un interpretācijas kļūst vispāratzītas, notiek nacionālās historiogrāfijas identitātes nostiprināšanās, kas prasa gan kontinuitātes (vispirms – ar Latvijas brīvvalsts nacionālo historiogrāfiju) saglabāšanu, gan arī profesionālisma uzturēšanu. Tāpēc Latvijas vēstures institūta lomu Latvijas jaunākās historiogrāfijas tapšanā nevar apšaubīt, jo institūta darbība nodrošināja ne tikai pēctecību Latvijas vēstures izpētē, bet arī Latvijas historiogrāfijas atpazīstamību (resp., identitāti).

Sēdes noslēgumā tika demonstrēta *Dr. hist.* Antonijas Vilcānes sagatavotā prezentācija “Arheoloģijas nodaļa fotoattēlos: personības, pētījumi”. Fotoattēlos atspoguļojās pēckara arheologu paaudzes darbība visā tās daudzveidībā: arheoloģiskie izrakumi, izrakumu sezonas noslēguma skates, pieminekļu apzināšana, pieredzes apmaiņas semināri, dalība Baltijas

vēsturnieku salidojumos, dalība konferencēs, jubilāru godināšana, grāmatu prezentācija, ainas no ekspedīciju dalībnieku sadzīves, ainas no brīvprātīgi obligātās dalības valsts svētku demonstrācijās. (Daļa no lasījumiem rādītajiem fotoattēliem publicēta žurnāla šī gada 2. numurā.)

Sarīkojums noslēdzās ar pārrunām pie kafijas tases un kopīgu fotografēšanos pie Zinātņu akadēmijas augstceltnes.

Ainārs Lerhiss

STARPTAUTISKĀ DENDROHRONOLOGU, DENDROEKOLOGU UN DENDROKLIMATOLOGU KONFERENCE "TRACE 2011"

Pateicoties Valsts kultūrkapitāla fonda un Latvijas vēstures institūta atbalstam, šī ziņojuma autorei šogad bija iespēja piedalīties kārtējā zinātnieku un studentu konferencē "TRACE 2011" (Tree Rings in Archaeology, Climatology and Ecology 2011). Iepriekšējā konferencē (TRACE 2010), kura notika Vācijas pilsētā Freiburgā, autorei neizdevās piedalīties, jo Īslandes vulkāna izvirduma dēļ tolaik uz vairākām dienām tika apstādināta aviosatiksmē. Šogad konferences organizēšanu uzņēmas Francijas Nacionālā lauksaimniecības izpētes institūta (INRA – *Institut national de la recherche agronomique*) pārstāvji no Meža ģenētikas un fizioloģijas nodaļas. Par konferences norises vietu tika izvēlēta Žannas d'Arkas dzimtā pilsēta Orleāna, kura maija dienās bija patīkami silta un viesmīlīga. Francijas pārstāvji konferenci bija sarīkojuši Orleānas Dabaszinātņu muzejā (*Muséum des Sciences Naturelles, Orléans*).

Konference notika no 11. līdz 14. maijam, tajā piedalījās pāri par 100 dalībnieku no 17 valstīm, turklāt stenda referātu izstrādē bija iesaistījušies krietni vairāk zinātnieku un studentu. Konferences dalībnieki bija atbraukuši no tik tālām valstīm kā Irāna, Jaunzēlande, Kanāda. Tomēr visvairāk bija koksnes pētnieku no Eiropas. Baltijas valstis pārstāvēja šo rindu autore un nupat doktora grādu ieguvusi Igaunijas pētniece Marisa Hordo (*Maris Hordo*), kura uzstājās ar diviem stenda referātiem – "Klimata faktoru ietekme uz parastās priedes (*Pinus sylvestris L.*) diametra un augstuma augšanu Jervseljā (Tartu rajons)" (*Impact of climate factors on Scots pine (*Pinus sylvestris L.*) diameter and height growth in Järvselja*) un "Laikapstākļu ietekme uz parastās priedes un egles radiālo pieaugumu Igaunijā" (*Effect of weather on radial growth of Scots pine and Norway spruce in Estonia*).

Konferences darbs bija iedalīts vairākās sekcijās:

1. Koka gadskārtas arheoloģijā;
 2. Klimatiskie signāli koka gadskārtās;
 3. Adaptācija uz klimatu un koka gadskārtas;
 4. Ne klimatiskie signāli koka gadskārtās;
 5. Izaicinājums un robežas koka gadskārtu pētniecībā.
- Kopumā konferencē tika prezentēti 43 referāti.

Šī apskata autore devās uz Franciju ar stenda referātu “Dendrohronoloģiskais mantojums Latvijā” (*Dendrochronological heritage in Latvia*), kurš tika sagatavots sadarbībā ar LVI Dendrohronoloģijas laboratorijas vadītāju dendrohronologu Māri Zundi. Referāta ietvaros tika apskatīts Latvijā pētītais, nepētītais un zudušais dendrohronoloģiskais materiāls, sākot ar akmens laikmeta pēdējiem posmiem līdz mūsdienām. Tāpat tika akcentētas problēmas, kas kavē gadskārtu pētniecību Latvijā, kā arī risinājumi šo problēmu novēršanai. Konferencēs dalībnieki tika iepazīstināti ar Latvijas vēstures institūta Dendrohronoloģijas laboratorijas turpmākās darbības plānu:

- 1) attīstīt ciešāku gadskārtu hronoloģiju tīklu Latvijā;
- 2) veikt tālāku uz senatni virzītu hronoloģiju izstrādi;
- 3) turpināt noteikt kokmateriāla ieguves reģionu, pamatojoties uz teritoriālā ziņā noskaidrojamo un zināmo koku gadskārtu laikrindu līdzību rādītājiem (metodes apzīmējums angļu valodā – *dendroprovenancing*);
- 4) turpināt papildināt datubāzi ar klimata faktoru pārmaiņu rekonstruējošām gadskārtu laikrindām.

Tā kā šī žurnāla lasītāji pārsvarā interesējas par vēstures jautājumiem, tālāk sniegšu īsu ieskatu referātos, kuri tika nolasīti konferences pirmajā sekcijā – Koka gadskārtas arheoloģijā. Konferencē tika pievērsta liela uzmanība klimata faktoru ietekmei uz koku augšanu. Šajā sakarībā dalība TRACE 2011 konferencē būtu bijusi lietderīga Latvijas Universitātes Botānikas un ekoloģijas katedras pētniekiem. Tomēr jāpiebilst, ka iegūtās zināšanas par klimata faktoru ietekmi uz koku gadskārtām palīdz izprast dažādu ar vēsturi saistītu notikumu (bads, mēris utt.) un dabas procesu sakarības.

Viens no interesantākajiem referātiem arheoloģijas sekcijā bija franču pētnieču Katrīnas Lavjē (*Catherine Lavier*) un Annijas Dimonas (*Annie Dumont*) kopdarbs. Viņas iepazīstināja konferences dalībniekus ar jaunu dendrohronoloģisko datu ieguvu no Luāras upes pietekās atrastajiem senajiem no ozola darinātajiem tiltiem un krasta stiprinājumiem. No atrastajiem objektiem bija datējami pieci gallu–romiešu perioda tilti, gallu perioda krasta nostiprinājuma posms un viens viduslaikos celts tilts. Tiltu un krastu stiprinājumu paliekas ir saglabājušās, pateicoties anaerobajiem apstākļiem, kuri nodrošināja koka konstrukcijām nemainīgu vidi.

Tāpat saistošs bija Austrijas un Vācijas pētnieku Kurta Nikolusi, Gerta Goldenberga, Tomasa Pihlera, Andreas Turneres un Tomasa Štelnera (*Kurt Nicolussi, Gert Goldenberg, Thomas Pichler, Andrea Turner, Thomas Stöllner*) pētījums “Koka gadskārtu analīzes aizvēsturiskajās vara atradnēs Ziemeļalpos, Austrijā” (*Tree-ring analyses of prehistoric mining on copper in the Northern Alps, Austria*). Iegūtais dendrohronoloģiskais materiāls tika izrakts Kicbihelē (*Kitzbühel*), Lejas Innas ielejā (*Lower Inn Valley*) un Miterbergas reģionā (*Mitterberg region*), tur esošajās vara atradnēs un rūdas pārstrādes vietās pagājušā gadsimta pirmajā pusē. Atrastie koka priekšmeti un konstrukcijas veidotas no Alpu skujkoku sugām, taču to datēšana bija problemātiska, kam iemesls ir trūkstošās gadskārtu platuma laikrindas. Tādēļ, lai noteiktu atradņu un pārstrādes vietu vecumu, tika izmantotas

tur atrastās senlietas. Pētnieki izrakumos iegūto materiālu datēja, izmantojot radioaktīvā oglekļa ^{14}C metodi un atradumu (keramika un metāla artefakti) tipoloģiju, taču jāņem vērā, ka šāda datēšana nav tik precīza, kā lietojot dendrohronoloģisko metodi. Tagad situācija ir mainījusies – un zinātniekiem ir radusies iespēja analizēt atrastos koka priekšmetus un konstrukcijas ar dendrohronoloģisko metodi.¹ Pašlaik iegūtie dati aptver periodu no 8. līdz 14. gadsimtam pirms Kristus. Šis referāts vēlreiz apliecina nepieciešamību saglabāt vēsturiskos kokus, jo šodienas tehnoloģijas ļauj datēt objektus, kurus nebija iespējams precīzi datēt pirms vairākiem desmitiem gadu. Līdzīga tendence tika aplūkota pēdējā referātā, kurš bija saistīts ar dendrohronoloģiju, – “Dendrohronoloģiskās un arheoloģiskās datēšanas nesakrītība, Tūras (Francija) gadījums: vai klimata jautājums?” (*Dendrochronology and archaeological datations, cases of discordance at Tours: a climatic question?*). Referāta autori (*Alain Ferdière, Anne-Marie Jouquand*) vērsa uzmanību uz arheoloģijas tipoloģijas nesakrītību ar dendrohronoloģiskās metodes rezultātā iegūtajiem datējumiem.

Francijas pārstāvji konferences dalībniekiem bija sarīkojuši neformālas vakariņas Moršēnas pilī (*Château de Morchène*), lai stiprinātu studentu un zinātnieku sadarbības tīklu, veidotu jaunus saites, kā arī iepazīstinātu viesus ar franču kultūru un vietējām tradīcijām. Šī pils, kas bija bagāto francūžu lauku rezidence, atrodas Sensīrenvalas (*Saint-Cyr-en-Val*) komūnā, aptuveni 10 kilometrus no Orleānas. Pašlaik greznajā ēkā iekārtots viesību nams.

Nobeigumā jāatzīmē, ka drīzumā visu konferencē prezentēto referātu un stenda referātu kopsavilkumus varēs lejupielādēt Koka gadskārtu izpētes asociācijas (*ATR*) mājaslapā – <http://www.tree-ring.org/content/trace>, tāpat šajā vietnē ir iespējams iepazīties ar iepriekšējo konferenču referātu rezultātiem. Par 2012. gada konferences norises vietu pagaidām informācijas nav, tāpat konferences biznesa tikšanās laikā šis jautājums netika līdz galam izspriests.

Madara Petrova

STARPTAUTISKA KONFERENCE “2010. GADA ARHEOLOĢISKO PĒTĪJUMU BALTĶRIEVIJAS TERITORIJĀ REZULTĀTI”

2011. gada 12.–13. maijā Minskā norisinājās starptautiska zinātniski praktiska konference, kurā tika prezentēti baltkrievu arheologu 2010. gada pētījumu rezultāti. Konferenci organizēja Baltkrievijas Nacionālās zinātņu akadēmijas Vēstures institūts, tajā piedalījās pašmāju un ārzemju pētnieki. Darbs konferencē tika organizēts plenārsēdē un divās sekcijās.

¹ *Pichler T., Nicolussi K., Goldenberg G.* Dendrochronological analysis and dating of wooden artefacts from the prehistoric copper mine Kelchalm/Kitzbuhel (Austria) // *Dendrochronologia*. – 2009. – Vol. 27. – P. 87–94.

Pirmās sekcijas darbs bija veltīts akmens un bronzas laikmeta arheoloģijas problēmām, savukārt otrajā sekcijā tika nolasīti dzelzs laikmeta, viduslaiku un agro jauno laiku arheoloģijai veltīti referāti. Kopumā tika nolasīti 69 referāti.

Apkopojoša rakstura referātu par 2010. gada pētījumiem Baltkrievijas akmens un bronzas laikmeta arheoloģiskajos pieminekļos nolasīja Jeļena Kalečica (*Елена Калечиц*). Par arheologu pētījumiem Latvijā referēja šo rindu autors.

Visvairāk arheoloģisko izrakumu Baltkrievijā 2010. gadā veikts dzīvesvietās. Olga Ļevko (*Ольга Левко*) referēja par pētījumiem Baltkrievijas rietumdaļā, Šklovas pilī. To gaitā tikušas atsegta Hodkeviču dzimtas pils iepriekš nepētītas 16.–17. gs. konstrukcijas – koka torņa pamati un valnis. Vadims Lakiza (*Вадим Лакиза*) ziņoja par apjomīgajiem izrakumiem Baltkrievijas rietumdaļā, Grodenskas HES zonā, kur viena objekta ietvaros izpētītas akmens un bronzas laikmeta liecības, kā arī viduslaiku perioda kultūrslānis. Ukrainas pārstāvis Andrejs Petrausks (*Андрей Петраускас*) referēja par 2009.–2010. gada pētījumiem Oļevskas pilskalnā, kur iegūta apjomīga 9.–10. gs. un 14.–17. gs. keramikas kolekcija.

Mazākā skaitā izrakumi veikti apbedījumu vietās. Interesi izraisīja Jūlijas Jurkavecas (*Юлия Юрковец*) referāts par Komatavas viduslaiku kapsētu, kurā atsegts vairāk nekā 300 apbedījumu. Andrejs Vaicahovičs (*Андрэй Вайцяховіч*) referēja par izrakumiem Biruļu kapulaukā, kur trīs uzkalniņos izpētīti 10.–12. gs. apbedījumi.

Piecas arheoloģiskās apzināšanas ekspedīcijas 2010. gadā notikušas akmens laikmeta arheoloģiskajos pieminekļos dažādos Baltkrievijas apgabalos. Par Brestas apgabala apzināšanas ekspedīcijas rezultātiem referēja Aļona Kasjuka (*Алена Касюк*), par Mastovas arheoloģiskajiem pieminekļiem – Vitaljs Ašeičiks (*Віталь Ашэйчык*). Savukārt Sergejs Dernovičs (*Сергей Дернович*) ziņoja par apzināšanas rezultātiem 9.–12. gs. apmetnēs Biruļu apkārtnē, kur neliela izmēra šurfos noteiktas kultūrslāņa robežas.

Interesanti bija konferencē nolasītie tematiskie ziņojumi – pie tiem jāpieskaita Latvijas pārstāves – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja speciālistes Baibas Dumpes referāts par Tērvetes pilskalna dzelzs laikmeta keramikai, kas raisīja lielu interesi baltkrievu kolēģos. Georgijs Štihaus (*Георгий Штихау*) referēja par 1968.–1969. gadā Kopisas pilskalnā iegūto 10.–12. gs. senlietu materiālu, ietverot to jaunāko atradumu kontekstā. Interesants bija Elonas Ļaškevičas (*Елона Ляшкевич*) referāts par Osovecas–2 apmetnes ihtioloģiskās kolekcijas pētījumu rezultātiem. Savukārt informāciju par pētījumiem Komatavas kapsētā papildināja Volgas Jemeljančikas (*Вольга Емельяничик*) referāts par šajā apbedījumu vietā izpētīto kapu antropoloģisko analīzi. Klātesošo ieroču pētnieku uzmanību piesaistīja skeletu ar kaujas ievainojumiem analīze. Savukārt kapsētā atrastās monētas analizēja Andrejs Karačs (*Андрэй Карач*).

Izrakumi Baltkrievijā 2010. gada sezonā visvairāk veikti dzīvesvietās, mazāk – apbedījumu vietās, savukārt arheoloģiskās uzraudzības darbi notikuši galvenokārt pilsētu vēsturiskajos centros. Izrakumi lielākoties tikuši veikti glābšanas un zinātniskās izpētes nolūkos, mazākos apmēros

noritējuši uzraudzības darbi. Tematiskos pētījumos baltkrievu kolēģi vairāk akcentēja materiālo kultūru, īpašu uzmanību pievēršot keramikai. Mazāk tika skarti sociālie, etniskie un vides jautājumi.

Konferences ietvaros tika sniegta intervija Baltkrievijas radio, kā arī apskatīti Minskas muzeji, tostarp Vēstures fakultātes muzejs. Tajā eksponētas fakultātes arheologu ekspedīciju kolekcijas, kas tiek izmantotas studentu praktiskajos semināros.

Tā kā arī Baltkrievijas teritorijā pēdējos gados arvien aktuālāka kļūst cīņa pret mantraču postošo darbību arheoloģiskajos pieminekļos, konferences noslēgumā tika pausts tās dalībnieku atbalsts pieņemtajai rezolūcijai par metāldetektoru lietošanas ierobežojumiem.

Padomju varas gados starp Latvijas un Baltkrievijas arheologiem pastāvējusi ciešā sadarbība līdz ar neatkarības atgūšanu bija apstājusī. Pēc ilgāka pārtraukuma institūta arheologi viesojās Baltkrievijā 2011. gadā. Šogad tika noslēgts sadarbības līgums starp LU Latvijas vēstures institūtu un Baltkrievijas Nacionālās zinātņu akadēmijas Vēstures institūtu, kas varētu sekmēt pieredzes un zinātniskās literatūras apmaiņu un arheologu kontaktus tuvākā nākotnē. Konference bija lieliska iespēja uzzināt jaunākos arheoloģisko pētījumu rezultātus un ievirzes Baltkrievijā, kā arī Ukrainā un Polijā. Tāpat noderīgi bija iegūtie kontakti ar kaimiņvalstu kolēģiem. Konferencē nolasītos referātus plānots publicēt rakstu krājumā.

Rūdolfs Brūzis

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE “BAZNĪCA–ZINĀTNE–SABIEDRĪBA: MIJIEDARBĪBAS JAUTĀJUMI”

2011. gada 25.–27. maijā Ukrainas galvaspilsētā Kijevā notika kārtējā – jau devītā starptautiskā zinātniskā konference “Baznīca–zinātne–sabiedrība: mijiedarbības jautājumi”. Lasījumi veltīti baznīcas vēsturniekam, arheogrāfam un bibliogrāfam, Pleskavas, Vidzemes un Kurzemes arhibīskapam (1816–1822), vēlāk Kijevas un Galicijas metropolitam (1822–1837) Jevgēņijam (Jefimijis Bolhovitinovs, 1767–1837). Konferenci organizēja Nacionālais Kijevas Pečoru kultūrvēsturiskais liegums, Ukrainas Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūta Kijevas arheoloģijas centrs un Kijevas Garīgā akadēmija un seminārs.

Konferences referāti skāra ļoti plašu ar baznīcas vēsturi saistītu jautājumu loku. Galvenās tēmas organizatori bija sagrupējuši piecos lielākos blokos:

- 1) Baznīcas vēstures izpētes historiogrāfiskās, avotpētnieciskās un metodoloģiskās problēmas;
- 2) Baznīcas vēstures aktuālie jautājumi;
- 3) Personība un baznīca: vēsturiski biogrāfiskie meklējumi;
- 4) Arheoloģiskie pētījumi baznīcas pieminekļos;

5) Baznīcas darbības vēsturiski tiesiskie aspekti.

Pavisam konferencē piedalījās vairāki desmiti pētnieku no piecām valstīm: Ukrainas, Krievijas, Polijas, Moldovas un Latvijas. Ņemot vērā dalībnieku lielo skaitu un atšķirīgo tematiku, plenārsēdes darbs tika organizēts četrās sekcijās:

I. Viduslaiku baznīcas vēstures izpētes historiogrāfiskās, avotpētnieciskās un metodoloģiskās problēmas;

II. Jauno laiku baznīca: vēsture un historiogrāfija;

III. Jaunāko laiku baznīca: avoti, vēsture un historiogrāfija;

IV. Arheoloģiskie pētījumi baznīcas pieminekļos.

Tā kā šīs informācijas autors piedalījās pēdējā sekcijā, tālāk sniegta īsa informācija tieši par arheologu referātiem.

Kijevas arheologa **Oleksandra Mocjas** (*Олександр Моця*) referāts bija veltīts kristīgās ticības ienākšanas ceļu izpētei. Pētnieks atzīmēja, ka kristīgās idejas vispirms varēja ienākt Kijevas Krievzemē nevis pa Dņepras ūdensceļu, bet pāri Karpatiem no Morāvijas un Čehijas, kur veiksmīgi darbojās Kirila un Metodija misija. Lielmorāvijas ietekme vērojama arī arheoloģiskajā materiālā. 1. g.t. beigās – 11. gs. sākumā slāvu apbedījumi ievērojami transformējušies: ugunskapus nomainīja skeletkapi. Sākotnēji mirstīgās atliekas liktas uz zemes un tad uzbērts uzkalniņš. Tā kā pēc baznīcas normām mirušos bija jāglabā zemē, nevis jāatstāj virs tās, nedaudz vēlāk aizgājējus sāka ierakt kapu bedrēs un tad virsū uzbēra uzkalniņus. Visbeidzot, notika pāreja uz kristiešiem pierasto apbedīšanas veidu – līdzekļiem skeletkapiem. Tikai kristīgās ticības ietekmē austrumslāviem parādās tradīcija likt kapā rituālās monētas – “mirušo obolu”.

Maskavas vēsturnieks **Jurijs Artamonovs** (*Юрий Артамонов*) pievērsās rakstīto avotu un epigrāfikas liecībām par senkrievu svētceļojumiem uz Konstantinopoli. Referents atzīmēja, ka vispārpieņemtais uzskats par viduslaiku sabiedrību kā mājās tupētāju sabiedrību nav korekts. Tā kā plašam cilvēku lokam nebija privātīpašuma tiesību kā “materiālās vai psiholoģiskās realitātes”, viduslaiku Eiropa bijusi pārņemta ar sava veida Brauna kustību. Visi nedaudzie ceļi bija pārpludināti ar cilvēku masu – tirgotājiem, bruņiniekiem, mūkiem, zemniekiem, ubagiem un kropliem, kā arī svētceļotājiem, kuru ceļojumu mērķis bija svētvietu un relikviju apmeklēšana un pielūgšana. Senkrievu svētceļojumu sākums meklējams jau pirmajās desmitgadēs pēc kristīgās ticības pieņemšanas, un rakstītajos avotos šī parādība atzīmēta jau 12. gadsimta sākumā. Neraugoties uz visām ceļa grūtībām (1700 km), Konstantinopolē senkrievu acīs bija galvenais reliģiskais un kultūras centrs. Labprāt tika apmeklētas vairākas baznīcas un klosteri, bet centrālo vietu ieņēma Sv. Sofijas katedrāle, par ko liecina uz šī dievnama sienām atrastie senkrievu grafiti. Plānveidīgo meklējumu rezultātā pašlaik ir zināms ap 60 uz laika posmu no 11. līdz 16. gadsimtam attiecināmu uzrakstu senkrievu valodā. Šis avotu grupas izpēte sniedz daudz jaunas informācijas svētceļojumu parādības izpētē.

Kijevas arheologs **Vsevolds Ivakins** (*Всеволод Ивакин*) analizēja Kijevas pilsētā atklātās 11.–13. gadsimta apbedīšanas vietas. Pavisam minēti 39 kapulauki. Senākie senkapi grupējās Augšpilsētā. Šeit apglabāti drau-

dzes locekļi un brīvie Kijevas pilsoņi. Kopš 11. gadsimta vidus kapsētas parādās arī Podolā (Lejaspilsēta), kur bija parasto pilsētnieku un tirgotāju galvenie dzīvojamie kvartāli. Apbedījumu vietas bija izvietotas gar Podolas robežām, un šeit atsegto individu osteoloģiskajā materiālā novērotas daudzas kaulu deformācijas, kas liecina par smaga fiziska darba iespaidu. Acīmredzot šeit apbedīti airētāji, nirēji, ādu apstrādātāji un nesēji. Kaulos konstatētas spīdzināšanas pazīmes – piededzināšana, galvas saspiedēja iedarbības pēdas.

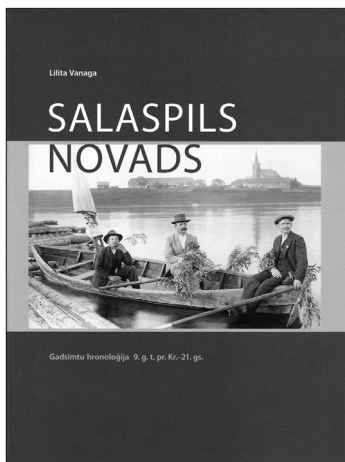
Virkne ziņojumu bija veltīta kāda atsevišķa baznīcas pieminekļa arheoloģiskai izpētei. Tā Sanktpēterburgas ģeogrāfs **Nikolajs Dņeprovskijs** (*Николай Днепровский*) referēja par iespējamās alu vientuļnieku mūku mītnes apzināšanu Sevastopolē, Martinovas gravā (*Мартыновская балка*). Par arheoloģiskiem atklājumiem Kijevas arsenālā un to muzejifikācijas problēmām stāstīja Kijevas arheologi **Sergejs Balkins** (*Сергей Балкин*) un **Olena Onogda** (*Олена Оногда*). Krievijas arheologs **Igors Burcevs** (*Игорь Бурцев*) referēja par atradumiem vēlo viduslaiku kapsētā Boloto 13. Latvijas pārstāvis **Roberts Spirģis** referēja par arheoloģiskajiem pētījumiem Rīgas Sv. Pētera baznīcas kapsētā 2004. gadā.

Vēl jāmin Kijevas arheoloģes **Marinas Sergejevas** (*Марина Сергеева*) referāts, kas bija veltīts kaula un raga priekšmetu apstrādes jautājumiem. Kijevas arheologs **Sergejs Taraņenko** (*Сергей Тараненко*), balstoties uz arheoloģisko materiālu un rakstītajiem avotiem, mēģināja rekonstruēt Kijevas Podolas plānojumu senatnē. Kijevas arheologi **Ruslans Osadčijs** (*Руслан Осадчий*) un **Staņislavs Černovols** (*Станіслав Черновол*) referēja par arheoloģisko pieminekļu zonēšanu un kartografēšanu valsts kultūrvēstures liegumā “Posulja” (*Посулля*).

Jāatzīmē, ka līdz konferences atklāšanai referātu tēzes jau bija nopublicētas (Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова). Матеріали Дев'ятої Міжнародної наукової конференції (25–27 травня 2011 р.). – Київ, 2011). Visus referātus organizatori paredzējuši publicēt atsevišķā rakstu krājumā.

Roberts Spirģis

RECENZIJAS

Vanaga L. Salaspils novads. Gadsimtu hronoloģija. 9. g.t. pr.Kr. – 21. gs. – Salaspils: Salaspils novada dome, 2011. – 288 lpp.: il.

Vēsturnieku darbi, tāpat kā pagātnes notikumi, kuru apzināšana un izpēte ir viens no galvenajiem “vēsturnieka amata” (Marks Bloks) pienākumiem, nekad nepastāv tikai paši par sevi, izolēti no citiem pētījumiem un faktiem – gan vieni, gan otri vienmēr ir saistīti ar plašāku lietu un parādību kontekstu. Vēsturnieka darbā šo kontekstu veido noteikta laikmeta historiogrāfijas virziens vai skola. Recenzenta uzdevums savukārt nav ielikt konkrēto

pētījumu šādā nosacītā *plauktiņā* vai piešķirt tam muzejisku anotāciju, bet gan aplūkot recenzējamo darbu salīdzinājumā ar tematiski vai tipoloģiski radniecīgiem pētījumiem, lai precīzāk saskatītu tā individuālās īpatnības un saikni ar kopējo historiogrāfijas ainavu.

Tādēļ, iepazīstoties ar vēsturnieces, LU Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuves vadītājas Dr. hist. h.c. Lilitas Vanagas grāmatu “Salaspils novads. Gadsimtu hronoloģija: 9. g.t. pr.Kr. – 21. gs.”, sāksim ar nelielu atkāpi.

Latvijas jaunākajā historiogrāfijā kopš valsts neatkarības atjaunošanas ir izveidojies savdabīgs pētījumu virziens, kas līdz šim, šķiet, nav vēl ieguvis plašāku izvērtējumu, tādēļ pagaidām nav iespējams kaut vai aptuveni noteikt šādu publikāciju skaitu, nedz arī piedāvāt to sistemātisku klasifikāciju, taču subjektīvi var iezīmēt dažas minētā virziena īpatnības kopumā. Pagaidām šim virzienam nav arī viena kopēja apzīmējuma, taču tematiski tas ir saistīts gan ar novadpētniecību, gan lokālo jeb reģionālo vēsturi.¹

Šī virziena izveidošanās 20. gadsimta 90. gadu sākumā bija saistīta ar politiskās situācijas izmaiņām, ar t.s. balto plankumu likvidēšanu Latvijas vēsturē, padomju historiogrāfijai transformējoties par Latvijas vēstures

¹ Par nozares terminoloģiju tuvāk sk.: *Ivanovs A., Soms H.* Latgales vēstures izpētes kompleksā programma: historiogrāfiskais aspekts, metodoloģija, saturs // Latvijas Vēsture. – 1999. – Nr. 1. – 96.–110. lpp.

zinātni, kā arī ar sabiedrības aktīvo, dažkārt drudzaino un haotisko interesi par Latvijas vēsturi. Padomju okupācijas laika politiskās cenzūras atcelšana, vēsturisko piemēru un argumentu ārkārtīgi lielā ietekme gan drīz vai ikvienā sociālās dzīves jomā, visbeidzot, dabiskā interese par savas dzimtas un novada pagātņi, kas dažādu iemeslu dēļ līdz tam tika uzskatīta par nevēlamu un bīstamu, – šie un vēl citi apstākļi kopumā radīja priekšnoteikumus minētā pētniecības virziena tapšanai.

Lokālās vēstures pētījumi, neraugoties uz šo publikāciju visai dažādo zinātnisko līmeni, papildina Latvijas historiogrāfiju ar jaunu informāciju, kas skar ne tikai politisko vēsturi, bet arī sociālās un kultūras vēstures jautājumus. Ja sākotnēji uzmanības centrā bija 20. gadsimta notikumi, ko noteica vispārējā interese par samērā neseno pagātņi un it īpaši par Latvijas valsts vēsturi šajā laikposmā, tad pakāpeniski lokālās vēstures pētījumu hronoloģija paplašinājās, koncentrējoties uz noteiktas vēsturiskās un administratīvās telpas – pagasta, pilsētas vai novada pagātnes izpēti pat vairāku gadsimtu ilgā perspektīvā.

Tādējādi var teikt, ka pēdējo divdesmit gadu laikā publicētie lokālās vēstures pētījumi atspoguļo sociālo pasūtījumu, noteiktas sabiedrības daļas interesi par savu vēsturi, turklāt raksturīgi, ka individuālo pētnieku iniciatīva šajā jomā pakāpeniski ir ieguvusi sabiedrisko organizāciju un pašvaldību atbalstu. Jāatzīmē, ka šī parādība nav tikai Latvijas vai postkomunisma zemju īpatnība, interese par pagātnes izpēti reģionālajā līmenī ir raksturīga arī Rietumu historiogrāfijai.²

Vienlaikus Latvijas reģionālās jeb lokālās vēstures historiogrāfijā ir redzamas arī būtiskas metodoloģiska rakstura problēmas: pirmkārt, šādu pētījumu autori lielākoties nav profesionāli vēsturnieki,³ līdz ar to viņu darbos izmantotā vēstures avotu un literatūras bāze parasti ir ļoti ierobežota, tādēļ bieži vien šie pētījumi ir vienkāršas kompilācijas. Otrkārt, šis apstāklis negatīvi ietekmē arī pētījumu struktūru, izklāsta veidu un saturu, izraisot pamatotu skepsi pret novadpētniecības nozari vispār.⁴ Līdz ar to minētie darbi vislabāk atspoguļo tieši to laikmetu un apstākļus, kādos tie ir uzrakstīti, un no zinātnes viedokļa tiem ir galvenokārt historiogrāfiska nozīme. Tomēr nevar noliegt arī to popularitāti pašu vietējo iedzīvotāju vidū, kas savukārt veicina sabiedrības interesi par savu vēsturi. Tādēļ joprojām aktuāls ir jautājums, kāds ir novadpētniecības un reģionālās vēstures ieguldījums pagātnes izpētē un Latvijas vēstures zinātnes attīstībā.

Lilītas Vanagas monogrāfija nepašaubāmi pieder pie tiem Latvijas reģionālās (lokālās) vēstures pētījumiem, kas sniedz profesionāli sagatavotu un vienlaikus ērti lietojamu informāciju par konkrēto tematu. Grāmatas

² *Ivanovs A.* Latgales novadpētniecība vēstures zinātnes kontekstā // Teiksmainā Ludzas senatne: zinātniski pētnieciskās konferences materiāli, Ludza, 2003. gada 24. aprīlis. – Ludza, 2006. – 13. lpp.

³ Protams, ir sastopami arī izņēmumi, taču to nav visai daudz; kā piemērus var minēt šādus darbus, kas atbilst vēstures zinātnes akadēmiskajiem standartiem: *Lastovecka I.* Labo ļaužu pusē: Livbērzes pagasta vēsture. – Rīga, 2000. – 175 lpp.; *Ozola A.* Tukums. Vecpilsēta: ielas un nami, to iedzīvotāji. – Tukums, 2007. – 559 lpp.; u.c.

⁴ *Ivanovs A.* Op. cit. – 16. lpp.

ievadā autore atzīmējusi Salaspils novada vēstures unikalitāti, ko lielā mērā noteicis šis vietas ģeogrāfiskais stāvoklis – atrašanās pie Daugavas tranzīceļa, kas ietekmēja gan senākās apdzīvotības izveidošanos mūsdienu Latvijas teritorijā, gan turpmāko Salaspils iedzīvotāju paaudžu likteni, arī traģisko 20. gadsimta pieredzi. Lilitas Vanagas pētījums pārlicinoši parāda, kā viena novada vēsturē savijas kopā unikālas, tikai šai vēsturiskajai telpai raksturīgas īpatnības ar *lielās vēstures* globālajiem procesiem.

Turklāt jāatzīmē vēl kāda grāmatas īpatnība, kas to atšķir no līdzīgiem darbiem, – šeit ir aplūkots ne tikai vēsturiskais Salaspils pagasts, kas ir tikai viena mūsdienu Salaspils novada daļa, bet viss Salaspils novads kopumā atbilstoši tā mūsdienu administratīvajām robežām. Līdz ar to šajā darbā vēlreiz tiek akcentēta gan vēsturiski teritoriālo struktūru pēctecība, gan laika gaitā notikušās izmaiņas. Tas ir jo svarīgāk tādēļ, ka Latvijas administratīvo novadu vēsture pašlaik ir “nearts lauks”, jo līdz šim vēstures literatūrā ir dominējusi interese par Latvijas Republikas pagastu vēsturi starpkaru periodā. Protams, šāda pieeja ir arī problemātiska tajā ziņā, ka ne vienmēr vēsturniekam pieejamās informācijas apjoms ir pietiekams, lai vienlīdz pilnīgi varētu atspoguļot visu mūsdienu novada sastāvdaļu pagātnei.

Lai gan Salaspils vēsturei veltīti populārzinātniski un beletrizēti apraksti ir publicēti jau agrāk,⁵ sistemātiska informācija par novada vēsturi, ģeogrāfiju un iedzīvotājiem līdz šim bija atrodamā tikai uzziņu literatūrā.⁶ Tādējādi Lilitas Vanagas grāmata ir pirmais profesionālais pētījums par Salaspils vēsturi, tas ir oriģināls zinātniskais darbs, kas tiecas rekonstruēt novada pagātnei, izmantojot plašu nepublicēto vēstures avotu klāstu no Latvijas Valsts vēstures arhīva un Latvijas vēstures institūta struktūrvienību fondiem, kā arī vairāku Latvijas muzeju, īpaši Daugavas muzeja, krājuma materiāliem. Grāmatā atrodamo pirmpublicējumu vidū var atzīmēt, piemēram, Salaspils muižas attēlu, kas attiecas uz 19. gs. vidu (96. lpp.), kā arī Salaspilī ierīkoto Krievijas impērijas armijas nometņu sākuma datējumu, kas iezīmē vēlāk ar Salaspils vārdu saistītās “nometņu tradīcijas” aizsākumu.

Monogrāfijas nosaukums atklāj autores izvēlēto pētījuma struktūru – tās pamatā ir hronoloģiskās tabulas princips, kas veiksmīgi papildināts ar tematiskajām sadaļām, lai attiecīgā laika perioda ietvaros raksturotu novada sabiedrisko un kultūras dzīvi, kā arī daudzveidīgās saimnieciskās aktivitātes. Šāda pieeja ir visnotaļ pamatota, ņemot vērā grāmatas uzdevumu: nepieciešamību koncentrēti atspoguļot galvenās vēstures norises ārkārtīgi ilgā laika posmā, atklājot galveno. Hronoloģiskais princips, neraugoties uz lakonisko izteiksmes veidu, sniedz iespēju ieraudzīt dažādo vēsturisko norišu vienlaicīgumu. Tas ļauj parādīt saimniecības, kultūras un ikdienas dzīves notikumu savstarpējo saistību un tādējādi rekonstruēt novada pagātnei kā secīgu notikumu plūsmu, kas nav sašķelta atsevišķos tematiskajos blokos.

⁵ Villeruša V. Gājums. – Rīga, 1994. – 38.–78. lpp.

⁶ Sk.: Salaspils // Latvijas pilsētas: Enciklopēdija. – Rīga, 1999. – 427.–435. lpp.; Salaspils pilsētas lauku teritorija // Latvijas pagasti: Enciklopēdija. – 2. sēj. – Rīga, 2002. – 317.–320. lpp. (Tekstu vēstures sadaļu līdzautore: Lilita Vanaga.)

Autores uzdevumu sarežģīja ne tikai tēmas hronoloģiskie ietvari, pārskatāmā un izvērtējamā materiāla apjoms, bet, kā jau teikts, arī nepieciešamība ievērot vēsturiski mainīgās Salaspils novada (pagasta, ciema padomes utt.) robežas. Jāatzīst, ka grāmatā ir izdevies atrast pārliecinošu līdzsvaru ne vien starp lokālo, novada mēroga vēsturi un Latvijas vēstures notikumiem kopumā, bet arī radīt interesantu un aizraujošu lasāmvielu. Bez šaubām, sava nozīme te ir arī bagātīgajam ilustrāciju materiālam un seno karšu fragmentiem, kas atveidoti teicamā poligrāfiskā kvalitātē.

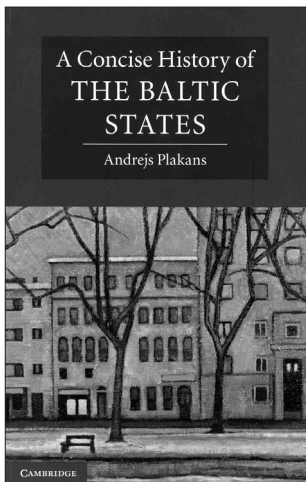
Tomēr īpaši būtu jāatzīmē autores lēmums iekļaut monogrāfijas pamattekstā atsevišķus vēstures avotu izvilkumus – arhīvu materiālu, novada iedzīvotāju atmiņu pierakstu un preses publikāciju fragmentus. Šāds paņēmieni noder ne tikai lasītāja uzmanības piesaistīšanai un laikmeta kolorīta raksturošanai, piemēram, parādot, ar kādām pūlēm 20. gs. 30. gados Salaspils luterāņu draudze atjaunoja Pirmajā pasaules karā sagrauto dievnamu (172.–174. lpp.), vai attēlojot, kā vietējā pašvaldība 1961. gadā mēģināja panākt Salaspils stacijas bufetes slēgšanu, “jo tā kļuvusi par dzērāju un huligānisku elementu izpriecās vietu” (227.–228. lpp.).

Grāmatā ievietotajiem avotu fragmentiem, tāpat tematiskajiem pielikumiem ir patstāvīga izziņas vērtība – tas attiecas gan uz šeit publicētajām salaspiliešu atmiņām par koncentrācijas nometnēm Otrā pasaules kara laikā (183.–185. lpp.), gan uz autores apkopotajiem arhīva datiem par 19. gs. sākumā Salaspils muižas zemnieku pieņemtajiem uzvārdiem (Pielikums Nr. 1, 262.–267. lpp.). Tie ir tikai daži, subjektīvi atlasīti piemēri, taču ikviens šīs grāmatas lasītājs tajā atradīs arī citas spilgtas “laikmeta liecības”, turklāt atšķirībā no daudziem līdzīga rakstura pētījumiem šajā gadījumā lasītājs var pilnībā novērtēt priekšrocības, ko sniedz zinātniskā aparāta klātbūtne grāmatas tekstā.

Monogrāfijas apjoms un konsekventā notikumu hronoloģiskā izklāsta struktūra šajā gadījumā ir bijuši ne tikai ierobežojoši faktori vien, jo šāda pieeja ir padarījusi publicēto informāciju viegli pārskatāmu, vienlaikus nezaudējot teksta epistemoloģisko un literāro kvalitāti. Pārfrāzējot populārā norvēģu sociālantropologa T. H. Ēriksena darba nosaukumu,⁷ var teikt, ka Lilitas Vanagas grāmata “Salaspils novads. Gadsimtu hronoloģija” stāsta ne tikai par vienu *mazo vietu* Latvijā, bet arī par tiem lielajiem, pat eksistenciālajiem jautājumiem, kurus šodienas sabiedrībai uzdod reģionālā, novada vai vienkārši – mūsu apdzīvoto vietu vēsture. Piemēram, tas varētu dot ierosmi plašāk pētīt Rīgas vēstures saistību ne vien ar pilsētas seno patrimonālo apgabalu, bet daudz plašāku apvidu. Tādējādi ar šo grāmatu Salaspils novada vēstures izpēte ir ieguvusi stingru zinātnisku pamatu, savukārt Latvijas reģionālās vēstures historiogrāfija – vēl vienu akadēmisku darbu, kas dod iespēju apjaust un pētīt Latvijas novadu vēsturi plašākās kopsakarībās.

Mārtiņš Mintauris

⁷ Ēriksens T. H. Mazas vietas – lieli jautājumi. Ievads sociālantropoloģijā. – Rīga, 2010.

Plakans A. A Concise History of the Baltic States. – New York: Cambridge University Press, 2011. – 472 p.: ill. (*Plakans A.* Baltijas valstu īsā vēsture)

Mēs esam jau gandrīz pieraduši pie tā, ka ārvalstu autoru grāmatās, kurās vairāk vai mazāk detalizēti tiek aprakstīta Latvijas vēsture (kāds tās periods, atsevišķa tēma, problēma), parasti var atrast bezgalīgi daudz kļūdu, neprecizitāšu, atklātu falsifikāciju. Turklāt šīs nepilnības “klejo” no viena izdevuma uz citu. Dažkārt to pamatā ir **ideoloģiski apsvērumi**, dažkārt – **nevēlēšanās** iepazīties ar mūsdienu Latvijas historiogrāfiju, jo pietiekamā skaitā ir izdotas grāmatas svešvalodās par visdažādākajām mūsu valsts vēstures problēmām. Tas vienlīdz attiecas gan uz vairākiem Krievijas Federācijā, gan ES valstīs un ASV izdotajiem darbiem.

Šoreiz manā priekšā ir grāmata, kuras autoram vismazāk var pārmest “ideoloģiskos aizspriedumus” vai to, ka viņš nezina mūsdienu Latvijas historiogrāfiju. Andrejs Plakans to lieliski pārzina, tāpat kā Lietuvas un Igaunijas zinātnieku darbus.

Domāju, nekļūdišos, ja pateikšu, ka šī grāmata ir pilnīgi loģisks etaps A. Plakana zinātniskajā darbībā. 1995. gadā Hūvera institūta sagatavotās grāmatu sērijas “Nacionalitāšu studijas” ietvaros nāca klajā A. Plakana pētījums “Latvieši. Īsā vēsture”.¹ Bet divus gadus vēlāk sērijā “Eiropas vēstures vārdnīcas” iznāca šī paša autora “Latvijas vēstures vārdnīca”² (otrais izdevums 2008. g.). Šoreiz Kembridžas Universitātes plašajā sērijā “Kembridžas īsās vēstures” ir publicēta A. Plakana grāmata “Baltijas valstu īsā vēsture”. Lieki būtu teikt, ka autora priekšā bija ļoti grūts uzdevums – ne vienkārši izklāstīt vienā grāmatā Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vēsturi, bet veidot vienotu reģiona vēsturi, kura pēc sērijas veidotāju idejas varētu kalpot kā mācību līdzeklis augstskolu studentiem, tāpat arī kā lasāmgrāmata vēstures mīlotājiem, ceļotājiem un biznesa cilvēkiem.

Autors apraksta norises ļoti plašā periodā – no pirmajām cilvēku apmetnēm reģionā līdz mūsdienām. Materiāla izklāsts kļūst detalizētāks, tuvojoties pēdējo notikumu aprakstam. Nenoliedzami, zināmas grūtības A. Plakanam sagādāja materiāla periodizācijas problēma. Grāmatā ir deviņas nodaļas, kuru nosaukumi atspoguļo attiecīgā perioda pamattēmas. Pirmā nodaļa aptver laikposmu līdz 1200. gadam un stāsta par Baltijas jūras austrumu piekrastes iedzīvotājiem; otrā nodaļa par periodu līdz 1500. gadam apraksta

¹ *Plakans A.* The Latvians. A Short History. – Stanford, California: Hoover Institution Press, 1995. – 257 p.

² *Plakans A.* Historical Dictionary of Latvia. – Lanham, Md. & London: The Scarborough Press, Inc., 1997. – 192 p.

“jauno kārtību”; trešā nodaļa “Jaunās kārtības “jaunās kontūras”” aptver divus gadsimtus un noslēdzas 1710. gadā; ceturtā nodaļa “Hegemonijas iedibināšana: piekraste un cariskā Krievija” aptver periodu līdz 1800. gadam; 19. gadsimts ir dalīts divās nodaļās (robežlīnija – 1855. gads) – “Reformējot un kontrolējot Baltijas piekrasti” un “Piecas pārveidojumu dekādes” (līdz 1905. gadam). Trīs nodaļas ir veltītas Baltijas valstu 20. gadsimta vēsturei: “Valstiskums un nemierīgie laiki (1905–1940)”, “Impēriju atgriešanās (1940–1991)” un, visbeidzot, “Atgriešanās Eiropā (1991–)”. Izteikšu pieņēmumu, ka ne visi vēsturnieki piekritīs tieši šādām hronoloģiskam dalījumam. Mēs esam pieraduši, ka Baltijas valstīs izdotajās grāmatās (t.sk. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vēsturnieku kopdarbā “Baltijas valstu vēsture”³) noteikti tiek īpaši izdalīts periods no 1918. gada līdz 1940. gadam, kad veidojās un attīstījās trīs neatkarīgās valstis – Latvija, Lietuva un Igaunija.

Runājot par 20. gadsimta vēstures norišu atspoguļojumu grāmatā, gribētos īpaši uzsvērt, ka A. Plakanam izdevies ļoti sarežģītus procesus aprakstīt tā, lai lasītājs **saprastu**, kas un kāpēc tieši tā notika trīs Baltijas valstīs. Turklāt teksts nav pārblīvets ar skaitļiem, uzvārdiem, datumiem un nosaukumiem. Autors neizvairās no jutīgām, Baltijas valstis neviennozīmīgi vērtējamām, politizētām tēmām un skaidro tās bezkaislīgi, bet ne vienaldzīgi, cenšoties, lai lasītājs izprastu problēmu, un neuzspiežot savu viedokli. Aprakstot Baltijas valstu iedzīvotāju etnisko sastāvu un nacionālās attiecības starpkaru periodā Latvijā, Lietuvā un Igaunijā, A. Plakans atzīmē šīs problēmas gan ārpolitiskos, gan iekšpolitiskos aspektus un uzsver, ka multikulturālisms reģionā pieņēma “drīzāk līdzās pastāvēšanas nekā integrācijas formu” (316. lpp.). Šai tēzei pilnībā var piekrist.

Iepriecina tas, ka grāmatas autors atradis vietu, lai ieskicētu, kā Padomju Latvijā rakstīja (faktiski falsificēja) vēsturi marksisma-ļeņinisma-staļinisma garā, ieskaitot šķiru ciņu kā vēstures virzošo spēku, 1940. gada sociālistisko revolūciju, proletariāta diktatūru utt. (366., 367. lpp.).

Ar zināmu piesardzību lasīju grāmatas “Baltijas valstu isā vēsture” pēdējo nodaļu, kurā aprakstītas pēdējo 20 gadu norises Latvijā, Lietuvā un Igaunijā. Gribētu īpaši uzsvērt, ka A. Plakans mierīgi un nosvērti raksta gan par sasniegumiem, gan neveiksmēm un problēmām. Pie pēdējām, neapšaubāmi, pieskaitāmas starpnacionālās attiecības. Autors uzsver, ka tās ir īpaši aktuālas Latvijā un Igaunijā (444. lpp.). Domstarpību pamatā ir arī dažāds 20. gadsimta vēstures norišu vērtējums, īpaši tas attiecas, kā pareizi atzīmēts grāmatā, uz Otrā pasaules kara notikumu un padomju perioda uztveri (445. lpp.). Ja es pareizi sapratu, tad A. Plakans, runājot par mūsdienām, pasaka (ļoti maigi, “caur puķēm”), ka Latvijai un Lietuvai (Igaunija to ar zināmiem panākumiem dara) līdz šim tā arī nav izdevies spīlgti un pārliecinoši “ieiet Eiropā” (nav runa par Eiropas Savienību), parādīt sevi pasaulē, kļūt atpazīstamām. Jā, “savā čaulā” atrasties ir daudz vienkāršāk nekā atklāti parādīt sevi visai pasaulei.

Diemžēl grāmatas autoram nav izdevies izvairīties no kļūdām. Tās ir saistītas ar 1949. gada marta deportācijām no trīs Baltijas valstīm. A. Plakans raksta, ka “1948.–1949. g. aptuveni 40 tūkst. cilvēku tika deportēti no Lietuvas uz dažādām Sibīrijas vietām, un 1949. g. martā aptuveni 40 tūkst. no

³ Sk.: Baltijas valstu vēsture: Mācību līdzeklis. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2000. – 222 lpp.

Igaunijas” (368. lpp.). Skaitliski lielākā deportācija Lietuvā notika 1948. gadā, kad izsūtīja vairāk nekā 40 tūkst. cilvēku, 1949. gadā izsūtīto skaits pārsniedza 30 tūkst., kopā tas veido vairāk nekā 70 tūkst. cilvēku. Savukārt no Igaunijas 1949. gada martā izsūtīja nedaudz vairāk par 20 tūkst. iedzīvotāju.⁴

Savukārt, runājot par 1941. gada jūnija deportāciju no Baltijas valstīm, A. Plakans min konkrētu izsūtīto skaitu no Latvijas – 15 424 cilvēki (347. lpp.). Tiešām šis skaitlis ir dots izdevumā “Aizvestie”.⁵ Taču tajā līdzās 14. jūnijā deportētajiem iekļauti arī tie līdz šim datumam arestētie Latvijas iedzīvotāji, kuru ģimenes izsūtīja. Tas nozīmē, ka reāli 14. jūnijā deportēto skaits ir mazāks. Kaut gan šinī gadījumā tā nav A. Plakana kļūda. Viņš pilnībā uzticējies “Aizvesto” saraksta veidotājiem. Ar nožēlu jākonstatē, ka, neraugoties uz publicētiem izsūtīto sarakstiem, mēs nezinām konkrētu 1941. gadā 14. jūnijā no Latvijas izsūtīto skaitu.

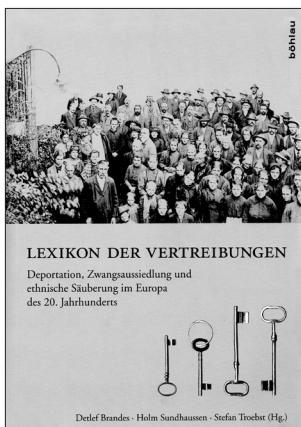
Grāmata ir ilustrēta, tajā ievietotas vairākas kartes. Izdevuma beigās dots lasīšanai ieteicamo grāmatu saraksts. Diemžēl tajā nav atrodami tie izdevumi, kuri ir publicēti angļu valodā Latvijā. Domājams, autoram bija savi apsvērumi, kāpēc viņš to nav izdarījis.

Kopumā vērtējot, grāmatas autors ir ļoti veiksmīgi ticis galā ar bezgalīgi sarežģīto uzdevumu – iepazīstināt ārzemju lasītājus ar trīs Baltijas valstu (Baltijas piekrastes) vēsturi no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām. Bet Andreju Plakanu var vienīgi apsveikt ar lieliski paveikto darbu.

Irēne Šneidere

⁴ Sk.: *Strods H.* PSRS Valsts Drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valstu iedzīvotāju izsūtīšanas operācija “Krasta banga” (“Priboj”) // Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata: Genocīda politika un prakse. – Rīga, 2000. – 178. lpp.

⁵ *Aizvestie.* 1914. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001. – 804 lpp.

Lexikon der Vertreibungen.
Deportation, Zwangsausiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts / Herausgegeben von Detlef Brandes, Holm Sundhassen, Stefan Troebst. In Verbindung mit Kristina Kaiserová und Krzysztof Ruchniewicz. Redaktion: Dmytro Myeshkov. – Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2010. – 801 S. (Piespiedu migrācijas enciklopēdija. Deportācijas, izraidīšanas un etniskās tīrīšanas 20. gadsimta Eiropā / Sastādītāji:

Detlefs Brandess, Holms Zundhauzens, Stefans Trebsts.
Sadarbībā ar Kristīnu Kaizerovu un Kšištofu Ruhņeviču.
Redaktors Dmitro Mješkovs)

Eiropas (tāpat kā Āzijas un Āfrikas) modernā vēsture lielā mērā ir arī etnopolitiski motivēta un parasti valsts orgānu izraisīta piespiedu migrācijas vēsture. Tas īpaši attiecas uz 20. gadsimtu, kura gaitā miljoniem eiropiešu tika padzīti no savām dzīvesvietām, deportēti vai arī “iedzīvotāju apmaiņas” rezultātā spaidu kārtā pārvietoti uz citu valsti.¹

2010. gadā Vācijā dienas gaismu ieraudzīja “Piespiedu migrācijas enciklopēdija”, kuras sastādītāji pirmo reizi centušies apkopot pēc iespējas visus pašlaik zināmos civiliedzīvotāju piespiedu pārvietošanas gadījumus 20. gadsimta Eiropā neatkarīgi no tā, vai tajos cieta “tikai” nedaudzī vai tūkstošiem cilvēku. Turklāt Eiropas ģeogrāfiskās robežas enciklopēdijā tvertas visai plaši. Tajā aplūkotas arī tās etniskās grupas, kuras piespiedu migrācija skāra gan atsevišķās Osmaņu impērijas un Turcijas teritorijas daļās (Levante un Kaukāzs), gan Sibīrijā, gan tajos Vidusāzijas reģionos, kas ietilpa Krievijas impērijas un Padomju Savienības sastāvā. Sējumā atradīsim arī izsmelto ziņas par civiliedzīvotāju piespiedu pārvietošanu Baltijas reģionā, t.sk. Latvijā, un lietišķu šo procesu analīzi. Īpaši šķirkļi, kuru autori ir vēsturnieki Mihaels Gārlefs (*Michael Garleff*), Detlefs Hennings (*Detlef Henning*) un Ervīns Oberlenders (*Ervin Oberländer*), veltīti piespiedu migrācijai Baltijas teritorijā (*Baltische Länder*), latviešu evakuācijai un bēgļu gaitām Pirmā pasaules kara laikā, latviešu deportācijām Otrā pasaules kara laikā un pēc šī kara, kā arī vācbaltiešiem. Šķirkļi, kas saistīti ar dažādiem Latvijas vēstures aspektiem, enciklopēdijā, protams, ir daudz vairāk (piemēram, ģenerālpilāns “*Ost*”, kolaborācija, pārvietotās personas (*displaced persons*), tautvācieši, gulags, deportācija, nacionālisms, nacionālā valsts un etniskā homogenitāte, Ribentropa–Molotova pakts, Pirmais pasaules karš, Otrais pasaules karš, Padomju Savienība utt.).

Enciklopēdijas tapšanā piedalījušies vairāk nekā 120 dažādu valstu zinātnieki. Tās šķirkļos galvenā uzmanība pievērsta jaunāko zinātnisko pētījumu atziņām, un katram šķirklim pievienots arī zinātniskās literatūras saraksts, kurā īpaša vieta ierādīta jaunākajiem pētījumiem. Enciklopēdijā atrodams arī plašs personu, ģeogrāfisko nosaukumu un priekšmetu rādītājs. Autori, kas piedalījās šī apjomīgā darba (308 šķirkļi, 801 lpp.) tapšanā, ne tikai apraksta un analizē konkrētos piespiedu migrācijas gadījumus, to veidus un sekas, bet pievērš uzmanību arī to organizētājiem, izpildītājiem un upuriem. Tāpat viņi informē par galvenajiem civiliedzīvotāju piespiedu pārvietošanas plāniem, lēmumiem un konferencēm 20. gadsimta Eiropā, skaidro daudzus ar piespiedu migrāciju saistītus jēdzienus² un raksturo dažādu tautu atmiņu kultūru, kas glabā piespiedu pārvietošanas traģiskos notikumus sabiedrības atmiņā. Leksikonā, piemēram, atradīsim šķirkļus par piespiedu migrāciju, ko Eiropā izraisīja Pirmais Balkānu (1912–1913), Alžīrijas neatkarības (1954–1962) un citi 20. gadsimta kari, par PSRS Iekšlietu tautas komisariātu, PSRS darba armiju, somu deportācijām no Ļeņingradas

¹ Priekšvārds // Piespiedu migrācijas enciklopēdija. – 7. lpp.

² Vārdnīcā skaidroti, piemēram, tādi jēdzieni kā genocīds, patvērumš, repatriācija, suverenitāte, teritoriālā integritāte, piespiedu pārvietošana, deportācija, kolektīvā vaina, emigrācija, etniskā tīrīšana, grautiņi, rehabilitācija, tautu pašnoteikšanās tiesības, nacionālā politika, optācija, integrācija, cilvēktiesības, migrācija utt.

apgabala (1930–1944), organizāciju “Memoriāls”, Nansena pasi, Oderas–Neises līniju, Tatjanas komiteju, Tautu Savienību, Hāgas tribunālu, Madagaskaras plānu, Ziemeļdobrudžas bulgāriem, atmiņu kultūru Polijā, Čehoslovākijā, Itālijā un citur, Ukrainas sacelšanās armiju un poļiem Rietumukrainā (1943–1944), Austroungārijas represīvo politiku pret impērijas serbu, rutēņu (ukraiņu) un itāļu civiliedzīvotājiem Pirmā pasaules kara laikā u.c.

Atkarībā no tā, kur un kad 20. gadsimta Eiropā notika civiliedzīvotāju piespiedu migrācija, to, pēc enciklopēdijas sastādītāju domām, iespējams iedalīt piecos posmos: 1) Dienvidaustrumeiropa no Pirmā Balkānu kara līdz Lozannas konferencei (1912–1923), 2) Padomju Savienība 30. un 40. gados, 3) reģioni, kurus Otrā pasaules kara laikā pārvaldīja nacionāl-sociālistiskā Vācija, tās sabiedrotie un satelītvalstis, 4) Vidusaustrumeiropa pēc Otrā pasaules kara un 5) Dienvidslāvija un tās pēctečvalstis 90. gados. Leksikona sastādītāji un autori uzsver, ka jaunu intensitāti un kvalitāti piespiedu migrācija ieguva tieši 20. gadsimtā, kad, sabrūkot Austrumeiropas multietniskajām impērijām, izveidojās virkne jaunu nacionālo valstu. Tā kā šīs valstis tika dibinātas pēc etniskā principa, tās “pašas sev radīja nacionālās minoritātes”³ un līdz ar to bieži vien arī konstelāciju, kas vēlāk, pastiprinoties centieniem izveidot etniski homogēnu nacionālvalsti, noveda pie minoritāšu piespiedu pārvietošanas. “Nacionālo, liberālo un demokrātisko kustību apkarošana radīja bēgļa tipu, kas tika vajāts par to, ko viņš bija izdarījis. Turpretī nacionālo valstu laikmets 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā radīja bēgļa tipu, kas tika vajāts par to, kas viņš – pēc viņa vajātāju domām – bija.”⁴ Enciklopēdija atklāj, ka gandrīz visa 20. gadsimta garumā (no Pirmā Balkānu kara 1912. gadā līdz pat 80. gadiem) iedzīvotāju piespiedu pārvietošana Eiropā, īpaši tās centrālajos un austrumu reģionos, bija leģitīms un internacionāli akceptēts politikas līdzeklis.⁵ 20. gadsimta sākumā visā Eiropā bija izplatīts uzskats, ka “minoritāšu problēmas” iespējams efektīvi atrisināt tikai ar to pārvietošanas vai iedzīvotāju apmaiņas palīdzību. Politikā atzina, ka, panākot minoritātēm piederīgo cilvēku “atgriešanos viņu tēvu zemēs” un valsts daudz nacionālā iedzīvotāju sastāva “atjaukšanu”, būs iespējams novērst turpmākos karus un konfliktus. Šī principa ieviešanos praksē būtiski sekmēja 1923. gada Lozannas konvencija.⁶ Tajā pēc Eiropas lielvaru un Tautu Savienības iniciatīvas Grieķija un Turcija vienojās par iedzīvotāju obligātu apmaiņu, kas atnesa lielas ciešanas apmēram diviem miljoniem pārvietoto cilvēku. Šī konvencija aizsāka jaunu posmu valstiski sankcionētās piespiedu migrācijas vēsturē un kļuva par modeli, kuru Eiropas nacionālās valstis turpmāk izmantoja savu “minori-

³ Sk. K. J. Bādes (*Klaus J. Bade*) citātu. – *Luhtherhands O. (Otto Luchterhandt). Politiskie bēgļi // Piespiedu migrācijas enciklopēdija. – 535. lpp.*

⁴ Turpat.

⁵ *Bērs M. (Mathias Beer). Nacionālā valsts un etniskā homogenitāte // Turpat. – 474.–477. lpp.*

⁶ Turpat. – 475., 476. lpp.; *Zundhauzens H. (Holm Sundhaußen). Lozannas konference // Turpat. – 387., 388. lpp.*; H. Zundhauzena intervija Vācijas radio; *Zanders M. (Martin Sander). Kvantitāte nav kritērijs // www.dradio.de/dlf/sendungen/kulturheute/1176747/.*

tāšu problēmu” risināšanai. Neilgi pēc Lozannas konvencijas īstenošanas minoritātes savas valsts ietvaros sāka pārvietot PSRS. “Nacionālsociālistiskā Vācija plaši izmantoja šo līdzekli, lai īstenotu savu rasistisko iekarošanas un iznīcināšanas politiku. Un Otrā pasaules kara beigās nepieciešamību “attīrīt nāciju” atzina arī Sabiedrotie, kas minoritāšu pārvietošanu uzskatīja par daudzsološu līdzekli miera un pēc nacionālo valstu principa veidotas kārtības nodrošināšanai pēckara Eiropā. Pēc Otrā pasaules kara Vidusaustrum-, Austrum-, Dienvidaustrum- un Dienvideiropā bija grūti atrast reģionus, kuru iedzīvotājiem būtu izdevies izvairīties no piespiedu pārvietošanas vai padzīšanas.”⁷ Piemēram, Otrā pasaules kara beigās un īsi pēc tā no savas dzimtenes Centrālajā, Dienvid- un Austrumeiropā tika padzīti apmēram 14 miljoni vāciešu.⁸ 1946. gadā Čehoslovākijas un Ungārijas starpā noslēgtās iedzīvotāju apmaiņas rezultātā apmēram 90 000 ungāriem bija jāpamet Čehoslovākija un apmēram 60 000 slovākiem – Ungārija.⁹ Līdzīgas vienošanās, kuru rezultātā gandrīz pusmiljons ukraiņu un apmēram 36 000 baltkrievu bija spiesti pamest Poliju, kamēr apmēram 1,3 miljoniem Polijas pilsoņu (galvenokārt poļiem un apmēram 54 000 ebreju) nācās atstāt PSRS, 1944. gada septembrī tika noslēgtas Polijas Nacionālās atbrīvošanas komitejas un Ukrainas, Baltkrievijas un Lietuvas PSR pārstāvju starpā.¹⁰ H. Zundhauzens norāda, ka etniskās homogenitātes apsvērumu dēļ civiliedzīvotāju piespiedu pārvietošana turpinājās arī vēlāk: 1974. gadā, piedaloties Apvienoto Nāciju Organizācijai, Kipras krīze tika atrisināta, nošķirot Kipras turkus no grieķiem. 1975. gadā Itālija un Dienvidslāvija noslēdza Osimo līgumu, kas sankcionēja pēc Otrā pasaules kara Triestā un tās apkaimē ieviesto kārtību, kas sekmēja dažādo etnisko grupu atdalīšanu, un 1984. gadā Bulgārija uzsāka turku tautības iedzīvotāju agresīvu asimilācijas politiku, kuras rezultātā 1989. gadā dažu nedēļu laikā Bulgāriju Turcijas virzienā bija spiesti atstāt apmēram 320 000 turku.¹¹ “Attieksme pret piespiedu pārvietošanu būtiski mainījās tikai Dienvidslāvijas karu laikā 20. gs. 90. gados. [...] Šajā ziņā pirmais radikālais pagrieziens bija 1995. gada Deitonas miera līgums, saskaņā ar kuru tā parakstītājpusēm bija jāgarantē bēgļu un padzīto civiliedzīvotāju atgriešanās pirmskara dzīvesvietās.”¹²

Enciklopēdijas sastādītāji uzskata, ka arī genocīda noziegumi pret armēņiem, ebrejiem un čigāņiem ir skatāmi iepriekšminēto etniskās homogenitātes centienu kontekstā. Tādēļ arī šiem noziegumiem vārdnīcā veltīti

⁷ Bērs M. Nacionālā valsts un etniskā homogenitāte // Piespiedu migrācijas enciklopēdija. – 476. lpp.

⁸ Bāde K. J., Oltmers J. (Jochen Oltmer). Vācija // Turpat. – 201. lpp.

⁹ Tota A. (Ágnes Tóth). Maģāri no Dienvidslāvijas uz Ungāriju // Turpat. – 410.–412. lpp.

¹⁰ Ruhņeviča M. (Malgorzata Ruchniewicz). Poļi un ebreji: pārvietošana no bijušajām Polijas austrumu teritorijām uz Poliju (1944–1947) // Turpat. – 517.–519. lpp.; Ruhņeviča M. Ukraiņi, baltkrievi un lietuvieši: pārvietošana no Polijas uz PSRS (1944–1946) // Turpat. – 673.–675. lpp.

¹¹ H. Zundhauzena intervija Vācijas radio; Brunnbauers U. (Ulfr Brunnbauer). Bulgārijas turki (1989) // Piespiedu migrācijas enciklopēdija. – 665.–667. lpp.

¹² H. Zundhauzena intervija Vācijas radio.

īpaši šķirkļi. Turpretī gadījumi, kad civiliedzīvotāji paši izlēmuši doties bēgļu gaitās, enciklopēdijā netiek aplūkoti.¹³

Lai arī enciklopēdijas ievadā īpaša uzmanība pievērsta etnopolitiski motivētai piespiedu migrācijai un etniskās grupas, kuru piederīgos 20. gadsimta Eiropā skāra piespiedu pārvietošana, veido vienu no galvenajām enciklopēdijas šķirkļu grupām, tajā apkopotais fakts materiāls atklāj, ka civiliedzīvotāju piespiedu pārvietošana notika ne tikai etnisku, bet arī reliģisku, sociālu, politisku, ekonomisku, militāri taktisku u.c. motīvu dēļ. Grāmatā apkopotie dati vedina arī domāt, ka piespiedu pārvietošanas, kas 20. gadsimta Eiropā notika nacionālistisku motīvu dēļ, atšķirās no imperiāli motivētām deportācijām. Vārdnīca pierāda, ka deportācijas un padzišana 20. gadsimta Eiropā piemēklēja miljoniem cilvēku un ārkārtīgi daudz etnisko, reliģisko, sociālo un politisko grupu piederīgos un ka jau tādēļ vien šīs vēstures pētniecībā nav iespējams iztikt bez starptautiskās salīdzinošās metodes un supranacionālas analīzes, kas palīdz atsevišķās nacionālās traģēdijas iekļaut 20. gadsimta Eiropas piespiedu migrācijas vēstures kontekstā. Īpaši svarīgi tas šķiet tieši Latvijas gadījumā, kur gan latviešu evakuācija Pirmā pasaules kara laikā, gan padomju varas veiktās civiliedzīvotāju izsūtīšanas 40. gados bieži vien tiek skatītas lokālā un nacionālā mērogā. Šajā sakarībā der atcerēties, ka ideja izdot šeit aplūkoto enciklopēdiju radās laikā, kad Izdzīto federācija (*Bund der Vertriebenen*) Vācijā bija iecerējusi dibināt īpašu Centru pret piespiedu pārvietošanu (*Zentrum gegen Vertreibungen*), kurā bija paredzēts dokumentēt Otrā pasaules kara beigās no Centrālās un Austrumeiropas padzīto vāciešu likteņus. 2002. gadā virkne vēsturnieku, kuru vidū bija šīs enciklopēdijas izdevēji, vērsās pret šo nacionālo pieeju un norādīja, ka piespiedu migrācija būtu jāaplūko supranacionāli un jāskata sava laikmeta kontekstā. Kā vienu no pirmajiem soļiem ceļā uz šādu vēsturiski salīdzinošu un eiropieisku pieeju piespiedu pārvietošanai prof. H. Zundhauzens toreiz minēja ideju izdot 20. gadsimta Eiropas piespiedu migrācijas enciklopēdiju. Šo mērķi leksikona līdzstrādniekiem ir izdevies sasniegt. Apkopojot 20. gadsimta Eiropas piespiedu migrācijas notikumu aprakstus un zinātnisko analīzi un cērtot stīgas šo notikumu kategorizācijai un periodizācijai, enciklopēdija būtiski sekmē turpmākos pētījumus par piespiedu pārvietošanas procesu kopsakarībām, atšķirībām, raksturu un cēloņiem. Bez tam vārdnīca dod iespēju jebkuram lasītājam tuvāk iepazīt un labāk izprast daudz citu piespiedu migrācijai pakļauto tautu piederīgo likteni un līdz ar to kritiski izvērtēt arī savu līdzšinējo perspektīvu. Tādēļ ir ļoti apveicama ideja piespiedu migrācijas enciklopēdiju izdot arī krievu un čehu valodā.¹⁴ To neapšaubāmi būtu vērts tulkot arī latviski un publicēt, ja ne citādi, tad vismaz elektroniskā formātā.

Kristīne Volfarte

¹³ Šajā sakarībā vārdnīcas sastādītāji norāda, ka, analizējot konkrētos notikumus, bieži vien ir grūti nošķirt ārējā spiediena rezultātā notikušu iedzīvotāju padzišanu no gadījumiem, kad civiliedzīvotāji paši izlēmuši doties bēgļu gaitās.

¹⁴ Boizena Ž. (*Jacqueline Boyesen*). Divi darbi, kas veicina izlīgšanu // www.dradio.de/dlf/sendungen/andruck/1228834/.

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

Latvijas Kara muzeja gadagrāmata XI /
Sastādītājs J. Ciganovs. – Rīga: Latvijas
Kara muzejs, 2010. – 252 lpp.: il.

Jau tradicionāli katra gada nogalē Latvijas Kara muzejs izdod mūsu valstī vienīgo militārās vēstures tematikai veltīto periodisko akadēmisko izdevumu – Latvijas Kara muzeja gadagrāmatu. Pērn iznāca šā zinātnisko rakstu krājuma vienpadsmitais laidniens, kuru sastādījis muzeja direktores vietnieks pētniecības darbā Juris Ciganovs. Līdzīgi kā iepriekšējos laidienos, arī šajā gadagrāmatā publicēti gan Latvijas Kara muzeja speciālistu, gan citu Latvijas pētniecisko institūciju un kaimiņvalstu vēsturnieku pētījumi. Kopumā krājumā iekļauti 18 raksti, kas sagrupēti piecās sadaļās: “Pētījumi”, “Dokumentu publikācijas”, “Bruņojuma vēsture”, “No muzeja krājuma” un “Formas tērpu vēsture”. Gadagrāmatu noslēdz publicēto rakstu īsi kopsavilkumi angļu valodā.

Pētījumu sadaļā ietvertie raksti sakārtoti hronoloģiskā secībā, kopumā aptverot laika posmu no 13. gs. sākuma līdz 20. gs. nogalei. Patikami, ka pēc vairāku gadu pārtraukuma gadagrāmatā atkal iekļauti raksti, kas veltīti viduslaiku militāri politiskajai vēsturei. Edgars Plētiens rakstā “Ordeņa Cēsu mūra pils militārā funkcija no 13. gs. līdz 16. gs. otrajai pusei” (10.–19. lpp.) izvirza interesantus jautājumus par viduslaiku mūra piļu funkcijām un to saistību ar pils statusu, kas gan diemžēl netiek pilnībā izvērtēti. Autors rakstā izmanto dažādu vēstures avotu veidu liecības (gan rakstīto vēstures avotu, gan arheoloģiskās un arhitektoniskās izpētes materiālus), tādējādi iegūstot vispusīgu priekšstatu par Cēsu pils svarīgo nozīmi un lomu Livonijā. Tomēr būtu korekti arī raksta virsrakstā norādīt Livonijas garīgi militāro ordeņu nosaukumus, tāpat pils statusa izvērtēšanai būtu bijis noderīgs salīdzinājums ar citām mūra pilīm un atsevišķu pils attīstības hronoloģisko periodu izdalīšana. Rūdolfs Brūzis, kurš pēdējos gados konsekventi publicē rakstus par tuvciņas ieročiem viduslaiku Latvijas arheoloģiskajā materiālā, šoreiz par raksta tēmu izvēlējis mazpazīstamu ieroču veidu – 15. un 16. gs. izmantotos kaujas āmurus (20.–29. lpp.). Autors apskata sešus Latvijas teritorijā atrastos kaujas āmuru eksemplārus, izsekojot šā ieroču veida ģenēzei un raksturojot to tipoloģisko iedalījumu un datējumu, nedaudz pieskaroties arī jautājumam par kaujas āmuru sociālo un simbolisko nozīmi. Šis detalizēti

izstrādātais raksts būtu pārskatāmāks, ja autors būtu tekstu strukturējis atsevišķās nodaļās.

Pārējie gadagrāmatā ievietotie raksti veltīti 20. gadsimta militārās vēstures jautājumiem. Jānis Šiliņš rakstā "Padomju Latvijas armijas skaitliskais sastāvs un tā izmaiņas no 1919. gada janvāra līdz jūnijam" (30.–39. lpp.) aplūko vēstures literatūrā pretrunīgi raksturoto īslaicīgi pastāvējušā 1919. gada komunistiskā režīma Latvijā izveidoto militāro formējumu. Plaši izmantojot arhīvu materiālus un kritiski izvērtējot līdzšinējās, bieži vien politizētās historiogrāfiskās nostādnes, autors secina, ka Padomju Latvijas armija "bijusi visu laiku lielākais militārais formējums, kurš nesis kaut padomju, bet tomēr Latvijas vārdu" (39. lpp.), pārsniedzot pat, kopā skaitot, visus pretinieku spēkus. Pirms pāris gadiem aizsākto tēmu par mācītāja, rakstnieka un politiķa A. Niedras darbību Jānis Tomaševskis turpina ar krājumā ievietoto rakstu "Andrieva Niedras sabiedriski politisko uzskatu ģenēze no 19. gadsimta beigām līdz 1919. gadam" (40.–50. lpp.). Autors izdala gan subjektīvos, gan objektīvos faktoros, kas noteica, iespējams, vispretrunīgākā (autoram gan saglabānot A. Niedram piešķirtā tautas nodevēja apzīmējumu) latviešu politiķa uzskatus, centienus un darbību, nedaudz plašāk apskatot A. Niedras dzīves aktīvāko periodu no 1917. līdz 1919. gadam.

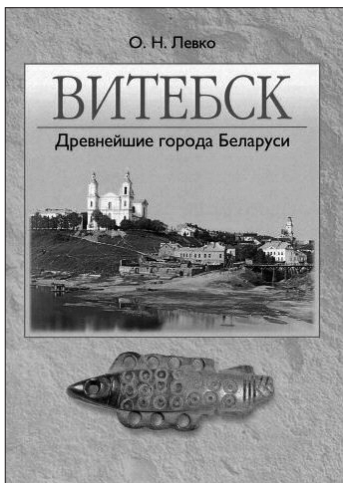
Plaša nepublicēto vēstures avotu izmantošana raksturīga reģionālajai problemātikai veltītajiem pētījumiem – Kriša Kapenieka rakstam "Latvijas militārā klātbūtne Mažeiķos 1919. un 1920. gadā" (51.–57. lpp.) un Aiņa Locika rakstam "18. Daugavpils aizsargu pulka vispārējs raksturojums (1919–1940)" (58.–73. lpp.). Gadagrāmatā ievietots arī lietuviešu vēsturnieka Simona Strelcova raksts "Ikdienas dzīves pētniecība militārajā vēsturē. Lietuvas Republikas pēdējie deviņi mēneši (1939–1940)" (74.–80. lpp.), kas publicēts angļu valodā ar kopsavilkumu latviešu valodā. Autors sniedz ieskatu kara un sabiedrības attiecību pētniecības nostādņēs, tomēr rakstā galvenā uzmanība ir veltīta Otrā pasaules kara sākuma bēgļu jautājumam Lietuvā (par ko autors pagājušajā gadā publicējis arī monogrāfiju), būtībā sniedzot tikai vispārēju un virspusēju ieskatu sarežģītajā un daudzslāņainajā militāro, ideoloģisko un sociālo faktoru mijiedarbībā. Otrā pasaules kara problemātika risināta arī Ulda Neiburga rakstā "Latviešu karavīri Salaspils nometnē (1943–1944): mazpētīti aspekti" (81.–95. lpp.), kurā autors izmantojis vairāku Latvijas, Krievijas un Vācijas arhīvu materiālus, un Ilzes Jermacānes rakstā "Sarkanās armijas 201. (43. gvarde) Latviešu strēlnieku divīzijas karavīru cīņas motivācija: starp mītiem un realitāti" (96.–104. lpp.), kurā autore, salīdzinot laikabiedru atmiņas un dokumentus, mēģina šķetināt daudzveidīgos un pretrunīgos karavīru mērķus, cerības un centienus, iestājoties Sarkanajā armijā. Gadagrāmatas pētījumu sadaļu noslēdz nelielais Rītvara Jansona raksts "Komunistiskā režīma represijas pret tā sauktajiem "vāciešu atbalstītājiem" Latvijā 1944. un 1945. gadā" (105.–108. lpp.) un mūsdienu Latvijas armijas veidošanās gaitai veltītais Ilzes Pintes pārskats "Latvijas Republikas bruņoto spēku ģenēze (1991–1994): pamatnostādnes un galvenie attīstības virzieni" (109.–116. lpp.).

Gadagrāmatas sadaļā "Dokumentu publikācijas" iekļauta Heinriha Stroda sagatavotā "PSRS kaujinieku Latvijā 1. vienības (1. brigādes) komisāra

Jāņa Teodora Riktera (1921–1961) dienasgrāmata (1944. gada 2. februāris – 1945. gada 11. augusts)” (117.–132. lpp.), kas paver nelielu ieskatu karotāju ikdienā un savstarpējās attiecībās. Vēstures avotu publikācijas veido nozīmīgu daļu arī no sadaļā “No muzeja krājuma” iekļautajiem rakstiem, tāpēc, iespējams, ir vērts apsvērt iespēju abas šīs sadaļas apvienot. Šo sadaļu veido Latvijas Kara muzeja darbinieku sagatavotie materiāli: Ilzes Krīgeres raksts “Pulcējaties zem latviešu karogiem! 2. Rīgas latviešu strēlnieku bataljona dibināšana un 1915. gada kaujas darbība bataljona 3. rotas izlūka Ernesta Avotiņa atmiņu atspoguļojumā” (161.–179. lpp.), Sarmītes Baltiņas raksts “Ieskats Virsaiša Viestura rotas sarakstē” (180.–192. lpp.), Barbas Ekmanes raksts “Latvijas armijas 5. Cēsu kājnieku pulka leitnanta, Lāčplēša Kara ordeņa kavaliera Aleksandra Rāceņa atmiņas par cīņām 1920. gadā” (193.–205. lpp.) un ar krāsainām ilustrācijām papildinātais Ilzītes Zeltiņas raksts “Latvijas Kara Invalīdu Savienības karogi Latvijas Kara muzeja krājumā” (206.–212. lpp.).

Sadaļā “Bruņojuma vēsture” Ēgils Gelderiņš turpina savu erudīto un detalizēto rakstu sēriju par ieroču vēsturi, šoreiz pievērsoties strēlnieku (kājnieku) apbruņojumam Latvijas armijā 1921.–1940. gadā (133.–160. lpp.). Raksts ir bagātīgi ilustrēts ar fotoattēliem (domājams, no Latvijas Kara muzeja fondiem). Savukārt gadagrāmata noslēdz pirms pāris gadiem iesāktā sadaļa “Formas tērpu vēsture” ar Kārļa Dambiša rakstu “Latvijas policijas formas tērpi (1918–1930)”, sniedzot vērtīgu pienesumu formas tērpu materiālu apkopošanā. Arī šajā rakstā nozīmīga vieta ir fotoattēliem un grafiskajiem attēliem, tiem sekmīgi vizuāli papildinot tekstu.

Latvijas Kara muzeja gadagrāmatas ieņēmuma stabilitu vietu Latvijas vēstures zinātnisko izdevumu klāstā. Līdzīgi kā iepriekš, arī šis krājums ir poligrāfiski augstvērtīgi noformēts, tomēr būtu nepieciešams rūpīgāks literārās redakcijas darbs, kā arī vienots krājumā iekļauto rakstu atsauču noformēšanas stils. Pērnā gada gadagrāmata uzskatāmi atspoguļo Latvijas militārās vēstures tematisko daudzveidību, hronoloģiski aptverot militārās un politiskās norises astoņu gadsimtu garumā un piedāvājot dažādas pieejas un perspektīvas šo jautājumu pētniecībā. Pētniecības militārā tematika ir vienīgais gadagrāmatā iekļauto rakstu vienojošais elements, jo jāpiekrīt jau recenzijās par iepriekšējām gadagrāmatām paustajam viedoklim par vienotas zinātniskās koncepcijas trūkumu gadagrāmatu sastādīšanā. Tomēr tā ir šāda veida zinātnisko rakstu un vēstures materiālu publikāciju krājumu gan vājā, gan vienlaikus arī stiprā puse, dodot iespēju dažādu nozaru speciālistiem un interesentiem atrast krājumā sev saistošus un noderīgus rakstus, vienlaikus lasītājus iepazīstinot ar līdzīga rakstura pētnieciskajiem jautājumiem un pieejām. Gadagrāmata arī uzskatāmi apliecina dažādu hronoloģisko periodu militārās (un ne tikai) tematikas pētniecības neviendabīgumu Latvijā, jo vēl aizvien nepietiekami pārstāvēti ir viduslaiku militārās vēstures pētījumi, šajā krājumā pilnībā pat iztrūkstot pētījumiem par aizvēstures un jauno laiku militārajiem jautājumiem. Tomēr gribētos cerēt, ka Latvijas Kara muzejs turpinās sekmīgi iesāktu gadagrāmatu publicēšanu, gan pievērsoties pagaidām it kā piemirstajām senāku vēstures periodu militārajiem tēmām, gan arvien dziļāk skatot pagājušā gadsimta vēstures sarežģītos notikumus.

Левко О. Н. Витебск. – Минск: Беларуская навука, 2010. – 335 с.: илл. – (Древнейшие города Беларуси). (Левко О. Vitebska. – Senākās Baltkrievijas pilsētas)

Minskā nākusi klajā Baltkrievijas Nacionālās zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Pirmsindustriālās sabiedrības vēstures nodaļas vadītājas vēstures doktores Olgas Ļevko monogrāfija “Vitebska”. Viņa no 1976. gada pēta ziemeļaustrumu Baltkrievijas m.ē. I un II tūkstošgades pieminekļus. O. Ļevko zinātnisko interešu loks saistās ar slāvu etnisko un kultūras ģenēzi, agro valstu struktūru rašanos un attīstību,

teritoriāli administratīviem formējumiem 9.–18. gs., arheoloģijas ieviešanu izglītības sfērā, kultūrā un tūrismā. O. Ļevko aizsākusi un vada jaunu zinātnisko virzienu Baltkrievijā – 14.–18. gs. arheoloģisko pieminekļu pētniecību. Viņa ir autore vairāk nekā 200 zinātniskām publikācijām, deviņām monogrāfijām un diviem mācību līdzekļiem augstskolām.

Grāmata aizsāk jaunu izdevumu sēriju “Senākās Baltkrievijas pilsētas”. Šajā sērijā plānots izdot fundamentālus pētījumus par seniem un nozīmīgiem arheoloģiski pētītiem vēsturiskiem centriem. Grāmatas ievadā uzskaitīta virkne pilsētu, ar kurām drīzumā tiks iepazīstināti lasītāji: Minska, Polocka, Drucka, Mogiļeva, Gomeļa, Grodņa u.c.

Monogrāfijas pamatā iestrādāti materiāli no 45 gadus ilgušiem arheoloģiskajiem izrakumiem Vitebskā (1964–2009). Lasītāji tiek iepazīstināti ar pilsētas dibināšanas laiku, tās senāko vēsturi un attīstību, ar veselu rindu vēsturisku notikumu, kā arī saimnieciski ekonomisko un kultūras dzīvi viduslaikos un agrajos jaunajos laikos. Darba sākumā samērā plaši analizēti rakstītie vēstures avoti, kas sniedz ziņas par seno Vitebsku un tās iedzīvotājiem. “Vitebskas hronikā” rakstīts, ka Vitebskas pilsētu dibinājis cariene Olga 974. gadā. Toties senkrievu “Pagājušo laiku stāstā” ir runa par carienes Olgas karagājienu uz ziemeļiem 947. gadā. Vēsturnieks L. Aļeksejevs uzskata, ka kļūda ieviesusies, pārveidojot gadskaitļus no Bizantijas ēras uz jauno laika skaitīšanu. Pirmās ziņas par viduslaiku Vitebskas pilīm rodamas ārzemnieku – laikabiedru nostāstos un hronikās no 14.–16. gs. (A. Gwagnin, M. Strijkovskij). No 19. gs. vidus dzimtās zemes vēsture tiek plaši atspoguļota vēsturnieku un folkloristu darbos. 19. gs. beigās tika izdarīti pirmie arheoloģiskie izrakumi senajā Vitebskā – Vitebskas pilskalnā.

Darbs sadalīts trijās plašās nodaļās. Pirmajā nodaļā “Seno slāņu hronika” tiek analizēti rezultāti, kas iegūti, arheoloģiski pētot pilsētas senākos slāņus dažādos laikposmos un dažādās vietās. Atspoguļota arheologu un ģeologu sadarbība, nosakot kultūrslāņa biezumu un raksturu Vitebskas vēsturiskajā zonā pēc 1964.–1982. gada izrakumu rezultātiem. Kultūrslānis analizēts, sa-

dalot to pa horizontiem, pamatojoties uz kompleksa datējošiem priekšmetiem un atklāto celtnu pastāvēšanas laiku. Autore izdala 14.–18. gs. senlietu kompleksus, kurus datē ar analogijām no labi datētiem pieminekļiem. Daļa šī lietiskā materiāla bija pazistama jau iepriekšējos periodos, bet šajā laikā attīstījusies tālāk (atslēgas, slēdzenes, naži, atsevišķas trauku formas u.c.). Parādās arī jaunas formas piešiem, pakaviem, mainās stikla lietošanas sfēra, izdalās jauni elementi apavu piegriešanā (papēdis, cietā kape u.c.).

Otrā nodaļa veltīta Vitebskas teritoriāli administratīvām funkcijām, sociāli topogrāfiskai un arhitektūras un plānošanas struktūrai 9.–18. gadsimtā. Jau 10.–11. gs. Vitebskas Podviņjē līdztekus pastāvēja teritoriālā cilts organizācija un agrīnās valsts struktūras. Pirmā izveidojās iedzīvotāju apmešanās procesā, krivičiem saplūstot ar vietējiem iedzīvotājiem un tiem apvienojoties uz radniecības pamata. Agrīnās valsts struktūras izveidoja valsts vara, ņemot vērā teritorijas, kuras aizņēma lokāli cilts veidojumi. Pirmā tipa struktūras saplūda ar otrā tipa struktūrām 10.–11. gs. gaitā. Pagastu centri 11.–13. gs. izveidojās par pilsētām (kņazistu politiskie, ekonomiskie un kultūras centri). No 12. gs. šajos centros attīstījās amatniecība un tirdzniecība, izdalījās dažādi sociālie slāņi. Uz plašas avotu bāzes parādīts, kā Vitebska I g.t. beigās – II g.t. sākumā no cilšu apvienības centra pakāpeniski pārveidojās par pagasta centru un vēlāk par kņazistes centru. Arheoloģiskie pētījumi pēdējās desmitgadēs apliecina, ka Vitebska kā amatniecības un tirdzniecības centrs pastāv no 12. gs. vidus. 13. gs. pirmajās desmitgadēs Vitebska līdz ar Smoļensku un Polocku oficiāli iekļaujas starptautiskajā tirdzniecības sistēmā.

Nodaļas turpinājumā apskatīti Vitebskas senākie 16. gs. plāni, kā arī vietas, kas fiksētas plānos: Augšējā (Verhņij) un Apakšējā (Nižņij) pils un Vzgorskas nocietinātā pilsēta. O. Ļevko pētījusi arī pilsētas aizsargsistēmas, pilsētas celtniecības materiālus, pilsētu plānojumu, ielu tīklu, 17.–18. gs. ūdens novadišanas sistēmas, kas rāda komunālo sistēmu augstu attīstības līmeni vēlajos viduslaikos. Autore pievērsusies arī kulta un apbedījumu objektu analīzei viduslaiku Vitebskā.

Trešā nodaļa veltīta amatniecības un tirdzniecības darbībai pilsētā. Amatniecības pēdas Vitebskas teritorijā konstatētas jau agro viduslaiku slāņos. 8. gs. slāņos atrastie krāsaino metālu kausējamie tīģeļi liecina par šīs nodarbes senumu. Tā turpināja attīstīties arī vēlāk, par ko liecina no smalkgraudainās vietējās javas gatavoto lejamo formu atradumi. Dzelzs izstrādājumu metalogrāfiskie pētījumi parādīja, ka senie amatnieki pārvaldīja dzelzs ieguvu karbonizācijas procesā. Viņi metināja tēraudu ar dzelzi, pakļaujot tos termoapstrādei.

10.–13. gs. slāņos masveida atradumi ir podniecības produkcija. Trauku formu daudzveidība, ornamentēšanas tehnika, apdedzināšanas un izejmateriāla kvalitāte liecina par podniecības tehnoloģijas pilnveidošanu vairāku gadsimtu laikā. Trauku izgatavošanā izmantota podnieku ripa. Māla trauki 14.–15. gs. ornamentēti ar viļņotām un horizontālām līnijām, slīpiem iegriezumiem un bedrītēm. Keramikā ar šādu ornamentu reizēm sastopama arī 16.–17. gadsimtā. 16.–18. gs. trauki tiek rotāti ar šablona vai puansona palīdzību.

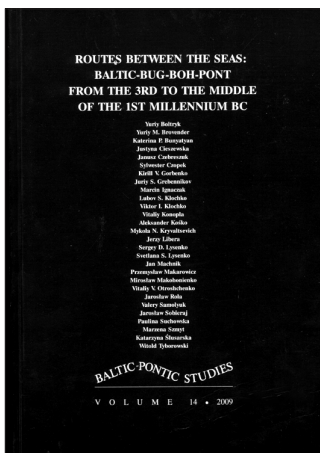
Izrakumos konstatētas arī kaula apstrādes pēdas – kaula un raga atgriezumi, pusfabrikāti, kā arī gatavie priekšmeti, kuru vidū nereti ir mākslinieciski augstvērtīgi izstrādājumi (1. vāka attēls). Atrasti arī priekšmeti no koka (mucu daļas, karotes, trauki, 10. gs. smeļamā kausa sagatave) un dažādi kokapstrādes amatnieku darbarīki: cirvjī, kalti, koku skaldāmie naži, vīles, naži, virpas. Visi šie darbarīki bija arī kaula griežējiem, iespējams, ka sākotnējā attīstības posmā šie amati nebija atsevišķi izdalīti.

Pilsētas izrakumu slāņos ir daudz dažādu ādas izstrādājumu, apavu un to detaļu fragmentu. Sākotnēji ādas apstrādātāju un kurpnieku amats bija apvienots. 16. gs. beigās notiek specializācija un kurpnieka amats tiek izdalīts kā atsevišķs nodarbes veids. Mīkstos ādas apavus pakāpeniski nomaina apavi ar cieta kapi un vairāku veidu ādas slokšņu papēžiem. Apavus rotā ar dažādiem izšuvumiem, ažuŗiem un iespiestiem ornamentiem.

Pētniece analizē arī tādus atradumus kā māla pīpes, kas Vitebskas slāņos ir gan no balta, gan sarkana māla, kā arī iepazīstina lasītājus ar importa māla traukiem un krāsns podiņu kolekcijām. Nodaļas nobeigumā autore pievēršas Vitebskas pilsētai kā tirdzniecības centram Podvinskas baseinā. Visus viduslaikus Vitebskas eksports pārsniedza importu, kas ievērojami veicināja tirdzniecības attīstību, tika radītas tirdzniecības kompānijas, kas 1738. gadā apvienojās Vitebskas tirdznieciskajā domē ar labi izveidotiem statūtiem.

O. Ļevko pētījums paredzēts pilsētu pētniekiem, vēsturniekiem, arheologiem, muzeju darbiniekiem, augstskolu pasniedzējiem un studentiem, kā arī plašam lasītāju lokam, kas interesējas par senās Baltkrievijas vēsturi un arheoloģiju. Monogrāfija bagātīgi ilustrēta ar senlietu zīmējumiem, krāsainām fotogrāfijām, kartēm. Veiksmīgs ir vāka noformējums – Vitebskas pilsētas krāsaina fotogrāfija un oriģināls kaula izstrādājums – amulets.

Silvija Tilko

Routes between the Seas: Baltic – Bug – Boh – Pont from the 3rd to the Middle of the 1st Millenium BC. Baltic – Pontic Studies. Vol. 14 / Ed. by Aleksander Koško and Victor I. Klocho. – Poznań: Adam Mickiewicz University. Institute of the Eastern studies. Institute of Prehistory, 2009. – 657 p.: ill. (Ceļi starp jūrām: Baltija – Rietumbuga – Dienvidbuga – Ponts no 3. gadu tūkstoša līdz 1. gadu tūkstoša vidum pirms Kristus)

Adama Mickeviča Universitātes Austrumu pētījumu institūts un Aizvēstures pētījumu institūts Poznaņā (Polija) 2009. gadā laidis klajā izdevuma "Baltijas – Ponta pētījumi" 14. sējumu, kurā apkopoti 28 dažādu autoru raksti. To pamatā ir referāti, kas nolasīti simpozijā "Ceļi starp jūrām: Baltija – Rietumbuga – Dienvidbuga – Ponts" Poznaņā 2008. gada oktobrī. Šī izdevuma pastāvīgais redaktors ir Aleksandrs Koško, arī šo sējumu rediģējis Aleksandrs Koško un Viktors Kločko (Ukraina). Apsveicama ir poļu un ukraiņu arheoloģijas skolas drosme intelektualizēt milzīgu bloku arheoloģijas (un ne tikai arheoloģiski risināmu) jautājumu.

Raksti sadalīti sešos blokos. Pirmais veltīts dabisko robežu identificēšanai, uzsverot austrumu–rietumu ceļu nozīmīgumu. Pamatu pamats šo tranzītcēļu iezīmēšanai austrumu–rietumu virzienā, kas tika skatīts Marijas Gimbutienes darbā (1965), novirzīts uz starpjūru tranzītcēļu izsekošanu, ņemot vērā ne tikai arheoloģiskos faktus, bet raksturojot arī senāko un agro vēsturisko tranzītcēļu Baltijas–Ponta kultūras areāla dabas apstākļus (Miroslavs Makohonienko). Dabas apstākļi Baltijas–Ponta areālā izmantoti par kritēriju tranzītcēļa identificēšanā – tie ir ģeobotāniskie apstākļi, klimats un augsne, ģeoloģija, zemes reljefs un fiziogeoģrāfiskās vienības, kā arī hidroloģija. Turklāt uzmanība pievērsta tieši dabiskajiem ceļiem, norādot uz vībotnēm kā stepes komponenta migrācijas virzienu noteicēju vēlajā leduslaikmetā un holocēnā (pēcduslaikmetā). Atzīmēts, ka Viduseiropa pārņēmusi austrumu kultūrelementus senākajos un agrākajos vēstures periodos. Pētīta vēsturisko ceļu ģeogrāfija Rietumukrainā un tas, kā zemes reljefs ietekmējis dabisko ceļu izveidi. Migrācija noteikta, izmantojot floras iespēšanos teritorijās pa dabiskiem ceļiem (dzeltenie lini, zemais grīslis, vasaras sārmene u.c). Par ekoloģisko kulturālo robežu tiek uzskatīta Baltijas mežu zona un Melnās jūras stepes.

Otrais rakstu bloks satur vērtīgus jaunus atklājumus par Baltijas–Ponta areāla jēlmateriāla resursiem. Rakstos iztirzāti jautājumi par Ponta ziemeļpiekrastes dzintara ceļiem, kas līdz šim apkopojošā veidā nebija apskatīti (*Janusz Czebreszuk*). Ukrainas dzintara dabiskās nogulas Kijevas tuvumā, kur tās fiksētas 50 vietās, liecina par iespēju izmantot vietējos resursus. Tomēr dzintara krellu formas, kuras zināmas kā *Tiryms* un *Allumiere* krelles Rietumukrainas atradumos Hordejevkas kapulaukā, kur atrastas arī bikoniskas krelles, norāda, ka pastāvējuši austrumu–rietumu apmaiņas ceļi virzienā no Karpatiem uz Ponta ziemeļu piekrasti. Turklāt ir pierādīts, ka dzintars Jonijas salās ievests no Ziemeļitālijas, bet ne no Mikēnām, kas savukārt norāda, ka Baltijas jūras sukcinīts izmantots šo dzintara krellu izgatavošanā bronzas laikmetā. Šajā laikā sāk figurēt Vislas – Rietumbugas un Dienvidbugas ceļi. Šie dati ir visai nozīmīgi arī Austrumbaltijas agro dzintara ceļu izvērtējumā, kas prasa ieviest korekcijas pašreiz izstrādāto hipotēžu precizēšanai, nepārspilējot Vislas lomu Austrumbaltijas dzintara izplatībā.

Īpaša uzmanība veltīta vara rūdas raktuvēm Ziemeļu Ponta reģionā, uzsverot izejmateriālu ieguves produktivitāti paleometāla laikmetā. Tās ir jaunatklātās *Kartamysh* rūdas raktuves Doņecas baseinā, kur noskaidrots, ka tās varēja ienest no šī reģiona vara rūdas šahtām *Čevrone Ozero I–III*

60 000 tonnu vara rūdas, no kuras iegūts 3000 tonnu vara (5% no vara rūdas). Šie atklājumi kardināli izmaina senā vara apmaiņas ceļu kartogrāfiju Austrumeiropā. Turklāt iepriecina labi dokumentētie izrakumu materiāli (Jurijš Brovenders). Iespējams, ka vajadzētu pārskatīt arī Austrumbaltijas kartes par vara izplatību, prognozējot, ka tuvākā vai tālākā nākotnē varētu atklāties vēl jauni dati.

Trešais bloks (3 raksti) veltīts garu distanču transporta izmantošanai, apskatot Anatolijas, Mezopotāmijas un kontinentālās Grieķijas civilizāciju iespaidu uz Ziemeļu Ponta areālu. Ziemeļu Ponta reģionā, skatoties no Egejas, konstatēta interkulturālo kontaktu attīstība starp Vidusjūras austrumu piekrasti un Eiropas kontinentu bronzas laikmetā (*Paulina Suchowska*). Ir pietiekami daudz artefaktu, kas atļauj skatīt Egejas civilizāciju saistībā ar ziemeļu reģioniem. To vidū ir bruņucepures no meža cūku ilkņiem no Mikēnu *Circle A, IV* un *V* kapiem, kā arī *Malthi, Asea* un citām vietām. Šīs cepures pirmo reizi atrastas stepē starp Lejasdonavu un Volgu, ieskaitot Bulgārijas ZA daļu, un ir raksturīgas bedru un katakombu kultūras agrāji fāzei. Tikai pēc tam tās atrodamas Grieķijā (vidējā un vēlajā Elādas (*Helladic*) periodā), Vidus- un Austrumeiropā. Rakstā atrodami jaunākie radioaktīvā oglekļa dati par katakombu kultūras pieminekļiem. Neaizmirsīsim, ka meža cūku ilkņu izmantošana greznuma lietu izgatavošanai ir raksturīga vēlā neolīta kultūrai Lubāna mitrājā u.c. šī perioda Austrumbaltijas reģionos. Šajā laikā uzmanību saista Dņepras (kas ļoti interesē arī Austrumbaltijas vēlā neolīta pētniekus, it īpaši dzintara apmaiņas ceļu skaidrošanā) un Dienvidbugas kopēja delta, kuras tuvumā atrodas jau pieminētais Hordejevkas kapulauks ar tajā laikā modernajām dzintara krellēm kapu inventārā.

Ceturtais bloks (3 raksti) ir veltīts iedzīvotāju tuvai un tālai migrācijai Baltijas–Ponta starpreģionā 4.–3. g.t. pr.Kr. Šajā blokā ir rakstīts par vēlā neolīta Fatjanovas tipa cirvjiem kā Baltijas–Ponta kultūras apmaiņas interreģionālo ceļu potenciālajiem iezīmētājiem (*markers*). Jerži Libera atspēko uzskatu par minētā tipa cirvju izgatavošanu rietumu teritorijās un norāda, ka šī forma veidojās tieši tur, kur lokalizējās šī perioda kapulauki, tas ir, Volgas–Okas starpupju reģionā, kamēr Mazurijā Polijas austrumu daļā fiksēti tikai 25 Fatjanovas tipa cirvji, un tie jau pēc šīs pētījumu jomas autoritāšu Leona Kozlovskā (1924) un Tādeuša Sulimirskā (1955) vērtējuma nepieder pie oriģinālajām šīs kultūras cirvju formām.

Aplūkoti arī tālo distanču ganīšanu piekopuso iedzīvotāju pārvietošanās ceļi gar Eiropas augstienēm 3. g.t. pr.Kr. (*Jan Machnik*). Analizējot Volīnijas augstienē pētītos *Sokal Ridge* auklas keramikas kultūras uzkalniņu kapus, noskaidrots, ka 2800.–2550. g. pr.Kr. ir konstatējama vērienīga iedzīvotāju pārvietošanās (rotācija) no Krakovas–Sandomiras apgabala, mazāka apjoma – no Vidusdņepras kultūras areāla.

Piektajā blokā (10 raksti) apskatīti jautājumi par agrājiem tālajiem ceļiem starp Baltijas jūru un Pontu pa upēm – Rietumbu un Dienvidbugu. Šeit pirmām kārtām jānorāda uz Viktora Kločko un Aleksandra Koško rakstu par auklas keramikas kultūras (AKK) un Melnās jūras piekrastes apdzīvojošo bedru un katakombu kultūras iedzīvotājiem Baltijas–Melnās

jūras ceļu tīklā. Autori iezīmējuši gan AKK, gan bedru un katakombu kultūras iedzīvotāju izmantoto ceļu virzienus, pamatojoties uz arheoloģiskā materiāla analīzi. Šis raksts atšķiras ar metodoloģiski rūpīgu pieeju, galvenie ceļi iezīmēti, vadoties pēc apbedīšanas paražām, importētiem metāla un stikla priekšmetiem, katakombu kultūras akmens cirvjiem un plakanajām vālēm. Noslēdzot, ka dažas bedru un katakombu kultūras tradīciju iezīmes ir saskatāmas Rietumbugas, Vepšas (*Wieprz*) un Vislas vidusteces un pat lejteces zonā. Savukārt AKK iezīmes konstatētas Ingulas un Doņecas–Donas katakombu kultūras areālā. Zīmīgi, ka tieši Zlotas kultūras apbedījumos Sandomiras reģionā saskatāmi Melnās jūras piekrastes apdzīvotāju paradumi – apbērt mirušo ar okeru, kā arī deformēt galvaskausu, padarot to garāku. Autori konstatējuši, ka Vislas, Volīnijas un Dienvidbugas augšteces AKK un pēcAKK akmens kātcauruma cirvji līdzinās rakstā pirmo reizi noteiktajiem Ingulas tipa cirvjiem, kas bija vai nu importēti, vai arī imitēja Melnās jūras piekrastes akmens cirvju formas. Demonstrēti piemēri no Viņņicas, Volīnijas, Helmno zemes un Pievislas reģiona, saskatot līdzību arī ar katakombu kultūras cirvjiem. Tas ir apsveicami, tomēr gribētos redzēt šo tēmu izvērstu vēl plašāk, jo starp parādītajiem piemēriem ir atrodamas cirvju formas, kas raksturīgas daudz plašākam akmens kaujas cirvju izplatības areālam Vidus- un Austrumeiropā. 15. attēlā (3. un 8., kā arī 4. un 9. nr.) redzami akmens cirvji, kas iegūti Bidgoščas vojevodistē un Bubnovā Čerkasu rajonā, tāpat *Kaldus* Helmno vojevodistē un *Dobskij* Rostovas apgabalā, nav līdzīgi. Tikai vienam no 66 demonstrētajiem cirvjiem ir dots šķēsgriezums.

Atzīmējams arī Ļubovas Kločko raksts par Skitijas iedzīvotāju dzintara rotājumiem Dņepras labā krasta reģionā. To vidū saspraudes, krelles, auskari, kas kļuvuši populāri 7.–5. gs. pr.Kr. Šie dzintara ceļi veidojušies virzienā no Dienvidbugas uz Vidusjūru baseinu un Tuvajiem Austrumiem, bet otrs ceļš iezīmēts no Vislas pāri Dņeprai un tālāk uz Donu un Kaukāzu.

Pēdējā blokā viens raksts skar arī Latvijas arheoloģijas problēmas, turklāt analizētas turpmākās izpētes perspektīvas. Runa ir par Baltkrievijas teritorijas komunikāciju ceļu sistēmu izveidi laikā no 3000. līdz 2000. g. pr.Kr. (*Mykola Kryvaltsevich*). Rakstā tiek skatīti jautājumi par Dņepras, Dņepras–Daugavas (Dvinas) un Dņepras labā krasta pietekas Pripetes ceļu. Dņepras kreisā krasta baseinā atrasti AKK dzintara izstrādājumi – cirvjeida piekariņi, kas Vidusdņepras AKK kultūrai piederīgajos kapulaukos Streļicā, Stolpņikovskā, Pečkuros un Proletariāta ciematā uzrāda nepāprotamu līdzību ar Lubāna mitrājā atrastajiem, kur tie pārstāv Aboras vēla neolīta apmetnes dzintara apstrādātāju skolu. Šis ir viens no galvenajiem argumentiem, kas raksta autoram dod iespēju turpināt Daugavas ceļu līdz Dņepras augštecei. Tie ir ceļi, pa kuriem dzintars no Baltijas jūras nokļuva līdz Daugavas augštecei – Krivinas (Daugavas kreisā krasta pieteka) purviem, iespējams, caur Lubāna mitrāja dzintara apstrādes centru. Autors vērs uzmanību arī uz Dņepras tiešā tuvumā – Moškas Hodosoviču 1. uzkalniņa 11. kapā atrasto lielo dzintara ripveida piekariņu ar stienveida pagarinājumu augšdaļā, kuram ir komplikēts caurums tā piekāšanai. Tā kā šāda veida

cauruma urbums ir fiksēts tikai Aboras I vēlā neolīta dzintara apstrādes darbnīcā, raksta autors norāda uz tā izgatavošanas vietu un atzīst, ka tas varēja nonākt Vidusdņepras AKK areālā no Lubāna mitrāja – Daugavas vidusteces baseina. Šie jautājumi Latvijas historiogrāfijā ir skatīti vairākkārt un atrodami mūsu publikācijās. Jāpiebilst, ka rakstā atzīmētais fakts par Vidusdņepras kultūrai raksturīgo kausu rotājumu ar parketveidā sakārtotajiem iegriezumiem ir raksturīgs arī Viduseiropas auklas keramikas kultūras kausiem.

Jautājums par bronzas laikmeta komunikācijas ceļu izveidi Ponta ziemeļu areālā risināts Vitālija Ostrošenko rakstā, balstoties uz stingri noteiktiem kritērijiem šo ceļu identificēšanā: akmens elki, antropomorfas stēlas, dzintars, rituālie ieroči, ratu zīmējumi uz keramikas, kaujas rati gulbūvju kapu kultūras un Andronovas kultūras apbedījumos, kā arī bronzas lietu depozīti. Autors norāda, ka šo kritēriju uzsvēršana nevar būt ārpus bronzas laikmeta pētnieku interesēm un nedrīkst šī jautājuma risināšanu atstāt pašplūsmā. Rakstā pievērsta uzmanība arī dzintara ceļu izveidei vēlajā bronzas laikmetā, norādīts, ka iezīmētie ceļi gājuši gar Dienvidbugu, starp Rietumbugu un Dņestru. Komunikāciju ceļi iezīmēti virzienā no Prutas deltas līdz Dņepras un Dienvidbugas kopējai deltai un tālāk līdz pat Azovas jūrai.

Rakstu krājums izraisa lielu zinātnisku interesi, jo jaunās atziņas pamatojas bagātīgā arheoloģisko materiālu bāzē. Neapšaubāmi, ka austrumu–rietumu un rietumu–austrumu komunikāciju ceļu izpēte Eiropā tiks turpināta.

Tomēr problēma būtu jārisina plašākā kontekstā, iesaistot arī Austrumbaltijas, tajā skaitā Latvijas teritoriju. Rakstu krājumā iezīmēti tranzīta ceļi starp Baltijas un Melno jūru, šķērsojot Eiropas lielas daļas teritorijas, kamēr citi speciālisti kartografi ierobežotā teritorijā, rakstot par kāda reģiona bronzas laikmeta sakaru sfēru, kā tas ticis darīts Latvijas teritorijā, norādot tikai te iegūtos bronzas izstrādājumus un apstrādes vietas. Tikai vienā krājuma rakstā (*Mykola Kryvaltsevitch*) ir iezīmēts komunikāciju ceļš no Austrumbaltijas uz Dņepras labā krasta baseinu (10. att. 456. lpp.). Šajā gadījumā ir uzsvērtā Dņepras ūdensceļa nozīme savstarpējo sakaru izveidē. Par to ir rakstījis arī Arnolds Spekke 1952. gadā, kritizējot J. M. de Navarro par Dņepras ūdensceļa ignoranci pētījumā par senajiem dzintara ceļiem, uz kuru vēršis uzmanību jau Hērodots. Tomēr jāpiezīmē, ka Austrumbaltijas dzintara pētījumu jomā ne viss ir atklāts un ne vienmēr ir skaidrs, kuri dzintara apstrādes centri apgādāja arī plašās Austrumeiropas meža joslas teritorijas vēlajā neolītā, jo atradumi Kuršu kāpās Jodkrantes ostas vietā liecina par vērienīga dzintara apstrādes centra bojāeju vēl Litorīnas jūras (Baltijas jūras attīstības stadija) transgresiju laikā.

Ilze Loze

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

ARHEOLOĢEI ANNAI ZARIŅAI – 90

Arheoloģei, valsts emeritētajai zinātniecei, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalierei, habilitētajai vēstures doktorei Anna Zariņai 1. augustā apritēja 90 gadi. Bagāts un ražens ir bijis A. Zariņas mūžs un darba gadi, kas aizvadīti, strādājot Latvijas vēstures institūtā (A. Zariņas biogrāfija publicēta krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 23. laidienā).

Tūkstoši pamatīgi izpētīto seno apbedījumu Mārtiņsalā, Laukskolā, Sēlpilī u.c., atsegtās senās apdzīvotības liecības Lielvārdē, Dievukalnā, Indricā, Slobodā, Laukskolas apmetnē ir Latvijas arheoloģijas “zelta fonds”, kurš ir un būs pamatā daudziem turpmākajiem pētījumiem par Latvijas teritorijas iedzīvotāju kultūru un sabiedrību dzelzs laikmetā un viduslaikos.

Zinātniece veikusi arheoloģiskos izrakumus vairāk nekā 30 pieminekļos, par katru no tiem iesniedzot rūpīgi sagatavotus pārskatus. Pētniecības rezultāti atspoguļoti ap 200 zinātniskos rakstos un 6 grāmatās un brošūrās.

Izpētot simtiem arheoloģiskajos izrakumos iegūto tekstiliju fragmentu, A. Zariņa devusi zinātniski pamatotas senlatviešu tērpa rekonstrukcijas, ko plaši izmanto senvēstures pētnieku kopu un folkloras kopu dalībnieki, nereti arī dziedātāji un dejotāji dziesmu svētkos, tādējādi apliecinot zinātnieces ieguldījumu tautas mākslas attīstībā.

A. Zariņas pētījumu rezultāti, zināšanas un padoms bijis neatsverams ieguvums arī kaimiņzemju apgērba pētniekiem. Viņas publikācijas kalpojušas Zviedrijas tirdzniecības pilsētas Birkas vikingu laika iedzīvotāju apgērba rekonstrukcijai, liekot izskanēt zinātnieces vārdam ārpus Latvijas robežām un ierindojojot A. Zariņu starp vadošajiem tekstiliju pētniekiem Baltijas reģionā.

Zinātnieces devumam Latvijas senvēstures izpētē ir nezūdoša vērtība. Kolēģi augstu vērtē arī Annas Zariņas vienkāršību, sirsnību, labvēlību un gatavību izpalīdzēt un sniegt padomus.

Skaistajā jubilejā vēlam stipru veselību, gaišas domas. Lai Jūsu neizsmeļamais dāsnums vēl ilgi mūs priecē!

Antonija Vilcāne

VĒSTURNIEKAM PROFESORAM RIHARDAM TREIJAM – 80

Profesoram habilitētajam vēstures doktoram Rihardam Treijam šogad 21. jūlijā apritēja 80 gadu. (R. Treija biogrāfija publicēta: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2001. – Nr. 3. – 193. lpp. un 2006. – Nr. 3. – 193. lpp.)

Pēdējā gadu desmitā R. Treijs nodevies Latvijas Republikas (1918–1940) valdību, militāro darbinieku un diplomātu darbības vispusīgai analīzei. Publicētas monogrāfijas: “Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)” (Rīga, 2003), “Latvijas valsts un ministru prezidenti (1918–1940)” (Rīga, 2004), “Latvijas ģenerāļi. Armijas komandieri un štāba priekšnieki (1918–1940)” (Rīga, 2006), “Zigfrīds Meierovics” (Rīga, 2007), “Vilhelms Munters” (Rīga, 2010). Iespiesnā atrodas monogrāfija “Miķelis Valters”, kas iznāks šajā gadā.

Apbrīnas vērtā ir jubilāra erudīcija un darbaspējas, kas izpaužas arī viņa simtiem publicētajos rakstos, recenzijās un intervijās par visdažādākajiem Latvijas vēstures un politikas jautājumiem “Latvijas Avīzē”, “Latvijas Vēst-

nesī”, “Neatkarīgajā Rīta Avīzē” u.c. preses izdevumos. R. Treija darbi apliecina viņa spēju redzīgi saskatīt vēstures likumsakarības, kā to teicis romiešu dzejnieks Vergilijs – *Felix qui poterit rerum cognoscere causas* (Laimīgs ir tas, kas spējis izprast parādību cēloņus). Sveicot profesoru jubilejā, novēlam veselību un veiksmi īstenot nākamās radošās ieceres!

Ēvalds Mugurēvičs

LZA GODA LOCEKLIM IMANTAM LANCMANIM – 70

Šā gada 29. jūlijā uz savas dzīves 70 gadiem atskatījās mākslinieks, mākslas vēsturnieks, LZA goda loceklis Imants Lancmanis.

Imants Lancmanis savos 47 Rundāles pilij veltītos dzīves gados ir spīdoši parādījis, ka ar talantu, darbu un neatlaidību iespējams gūt panākumus pat šķietami bezcerīgās situācijās. Rundāles atdzimšana no aizmirstības un iznīcības ir simbols saprāta uzvarai pār vienaldzību, apmātību un konformismu. Rundāles pils ir kļuvusi par vienu no Latvijas simboliem, un Imantam Lancmanim paliek šī simbola radītāja gods. Mēs, vēsturnieki, esam pateicīgi jubilāram par viņa ieguldījumu Kurzemes hercogistes vēstures pētniecībā, tāpat augstu vērtējam viņa paveikto heraldikas pētniecībā. Esam pateicīgi par to, ka jubilārs ir vienmēr atbalstījis mūsu žurnālu un, neskatoties uz aizņemtību, atradis par iespējamu uzņemties arī žurnāla redakcijas padomes locekļa pienākumus.

Vēlam jubilāram radoša darba un panākumu piepildītus nākamās dzīves gadus!

Guntis Zemītis

RAKSTU AUTORI

- Rūdolfis Brūzis** – arheologs, LU Latvijas vēstures institūtā
- Sergejs Coja** – vēsturnieks
- Leo Dribins** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūtā
- Edvīns Evarts** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūtā
- Ēriks Jēkabsons** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūtā
- Ainārs Lerhis** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūtā
- Ilze Loze** – arheoloģe, Dr. habil. hist., LZA korespondētājlocekle, LU Latvijas vēstures institūtā
- Mārtiņš Mintauris** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Ēvalds Mugurēvičs** – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūtā
- Juris Pavlovičs** – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūtā
- Rasa Pārpuce** – vēsturniece, Dr. hist., Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs
- Madara Petrova** – laborante, LU Latvijas vēstures institūtā
- Roberts Spirģis** – arheologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūtā
- Jānis Stradiņš** – ķīmiķis, zinātnes vēsturnieks, Dr. habil. chem., Dr. hist. h.c., prof., LZA īstenais loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latvijas vēstures institūtā
- Irēne Šneidere** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūtā
- Andris Šnē** – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Silvija Tilko** – arheoloģe, LU Latvijas vēstures institūtā
- Lilita Vanaga** – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūtā
- Rudīte Vīksne** – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūtā
- Antonija Vilcāne** – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūtā
- Kristīne Volfarte** – vēsturniece, Dr. phil.
- Guntis Zemītis** – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūtā
- Ēriks Žagars** – vēsturnieks